

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗΣ ΤΩΝ ΘΕΣΜΙΚΩΝ ΔΙΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ:
Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ F.A. HAYEK

ΑΡΧΟΝΤΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

0402011

Συμβουλευτική Επιτροπή:

Καθηγητής Δημήτρης Ποταμιάνος

Καθηγητής Περικλής Βαλλιάνος

Καθηγητής Γιάγκος Ανδρεάδης

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΑΘΗΝΑ 2015

Στον Δημήτρη,

Επίμονο κηπουρό και συνιδρυτή του Κύκλου Κροπότκιν – Χάγικ.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η συγγραφή μίας διδακτορικής διατριβής είναι μια μακρόχρονη (μερικές φορές μάλιστα φτάνει να γίνεται πολύ μακρόχρονη) και απαιτητική διαδικασία. Είναι μια διαβατήριος διαδικασία, με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Αισθάνομαι γι' αυτό την ανάγκη να ευχαριστήσω ολόψυχα όλους εκείνους που συνέβαλαν στην ολοκλήρωση της ανά χείρας εργασίας.

Πρώτα απ' όλα θέλω να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου, Δημήτρη Ποταμιάνο για την αγάπη, την στήριξη, την υπομονή, την ακατάβλητη και ενεργή παρακίνησή του. Το θέμα αυτής της εργασίας γεννήθηκε από έναν διαρκή κοινό μας προβληματισμό που οδήγησε σε πολύ ενδιαφέροντα, όσο και γεμάτα στροφές μονοπάτια. Ελπίζω ότι η διαπραγμάτευση που ακολουθεί στις επόμενες σελίδες δεν προδίδει την εμπιστοσύνη του. Πολύ περισσότερο όμως τον ευχαριστώ για το ηθικό του παράδειγμα, γι' αυτόν τον ταυτόχρονα τόσο ευχάριστο, αλλά και τόσο δύσκολο να κατακτηθεί τρόπο ζωής (αυτή την, τολμώ να πω με επίγνωση της αντίφασης, επικούρεια-ηρωική στάση του) που έχει εμπνεύσει όλα αυτά τα χρόνια φοιτητές και φίλους του.

Ευχαριστώ ακόμη τον καθηγητή μου Περικλή Βαλλιάνο, τον οποίο είχα την τιμή να γνωρίσω στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνιολογία» της Σχολής Νομικών και Πολιτικών Επιστημών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Η συμβολή του στην θεωρητική μου κατάρτιση υπήρξε, και συνεχίζει να είναι, ανεκτίμητη.

Ευχαριστώ τον καθηγητή μου Γιάγκο Ανδρεάδη που μου έκανε την τιμή να μετέχει στην τριμελή επιτροπή, παρά το γεγονός ότι το θέμα ξέφυγε στην πορεία από τα στενά του επιστημονικά ενδιαφέροντα, καθώς και τον καθηγητή μου Γρηγόρη Ποταμιάνο που μετείχε στην επιτροπή στην αρχική μορφή της διατριβής.

Ευχαριστώ ακόμη τους καθηγητές και τις καθηγήτριές μου στο Πάντειο και το Καποδιστριακό για τους δρόμους σκέψης και προβληματισμού που μου άνοιξαν, παλεύοντας συχνά με τα δυστυχώς τόσο ανθεκτικά τέρατα της γραφειοκρατίας και

των παγιωμένων νοοτροπιών. Ονομαστικά και ιδιαιτέρως ευχαριστήσω την κα. Μπέττυ Τσακαρέστου, τον κ. Γιάννη Σκαρπέλο, την κα. Χαρίκλεια Τσοκανή.

Ευχαριστώ τον καθηγητή Δημήτρη Δημητράκο για την φιλία του και τους εξαιρετικά ενδιαφέροντες και παραγωγικούς διαλόγους μας για τον Χάγιεκ, τον Πόππερ, την Μεγάλη Ανοιχτή Κοινωνία και τον φιλελευθερισμό, που εμπλούτισαν ουσιαστικά το επιχείρημα της εργασίας.

Ευχαριστώ τους εργοδότες μου σ' όλο αυτό το διάστημα για την κατανόηση και την στήριξή τους: τον κ. Κώστα Καραμανλή, τον κ. Θόδωρο Ρουσόπουλο, τον κ. Γιάννη Ανδριανό, καθώς και τον συνάδελφο και φίλο κ. Βασίλη Παπαδημητρίου.

Ευχαριστώ όλους και όλες όσοι σήκωσαν με τον τρόπο τους ένα μέρος του βάρους που συνεπάγεται η εκπόνηση μιας τέτοιας εργασίας: την οικογένεια και τους φίλους μου, και ιδιαιτέρως την κα. Μαρία Καταφυγιώτη.

Ευχαριστώ τέλος την ΕΚΟΥΕΝ συλλογικά και καθένα από τα μέλη της μεμονωμένα – τον Θοδωρή Π. Μητρομάρα, τον Κώστα Γ. Στεργίου, τον Γιώργο Μ. Λαγογιάννη, τον Κώστα Σ. Καραχάλιο, τον Πέτρο Σ. Λαμπρίδη, τον Δημήτρη Λ. Λυκάκη και τον Δημήτρη Βέικο – τόσο για την καθοριστική συμβολή της στον προβληματισμό που αναπτύσσεται στην παρούσα διατριβή, όσο και γενικότερα για την σταθερή και ακατάβλητη προσφορά της στα γράμματα, τις τέχνες και τον πολιτισμό.

Αθήνα, Απρίλιος 2015.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- 1. Εισαγωγή 1**
 - 1.1. Η δυνατότητα και η έκταση της κανονιστικής πολιτικής θεωρίας 1
 - 1.2. Η ιδιαίτερη περίπτωση του κατά Χάγιεκ φιλελευθερισμού 6
- 2. Μεθοδολογία – Δομή της Διατριβής – Πρωτότυπη Συμβολή 13**
 - 2.1. Μεθοδολογία 13
 - 2.2. Δομή 16
 - 2.3. Πρωτότυπη Συμβολή 20
- 3. Η Αυστριακή Οικονομική Σχολή 25**
 - 3.1. Εισαγωγικά 25
 - 3.2. Βασικά Χαρακτηριστικά 27
 - 3.2.1. Μεθοδολογικός υποκειμενισμός 27
 - 3.2.2. Μεθοδολογικός Ατομισμός 29
 - 3.2.3. Στόχος και μεθοδολογία της οικονομικής επιστήμης 31
 - 3.2.4. Η αυθόρμητη τάξη 32
 - 3.2.5. Οι ελεύθερα διαμορφούμενες τιμές ως επικοινωνιακός ενδείκτης 33
 - 3.2.6. Ο ανταγωνισμός ως ευρετικός μηχανισμός 33
 - 3.2.7. Η Σημασία των Θεσμών 34
 - 3.3. Οι προσδιοριστικές διαμάχες 35
 - 3.3.1. πρόδρομοι – Σχολή της Σαλαμάνκα ενάντια στην αντικειμενική θεωρία της τιμής 35
 - 3.3.2. Καρλ Μένγκερ και η Διαμάχη περί της Μεθόδου 38
 - 3.3.3. Eugen von Böhm-Bawerk – Η κριτική του μαρξιστικού προγράμματος 41
 - 3.3.4. Ludwig von Mises – Διαμάχη για τον Σοσιαλιστικό Υπολογισμό και Αυστριακή Θεωρία των Οικονομικών Κύκλων. 42
 - 3.4. Σύγκριση Αυστριακής / Νεοκλασικής Οικονομικής Σχολής 45
- 4. Ο «αληθής ατομισμός» και η παράδοση της ελευθερίας 49**
 - 4.1. Εισαγωγικά 49
 - 4.2. Μια μικρή ιστορία της ελευθερίας 50
 - 4.3. Η ανθρώπινη φύση και η κοινωνία 54

4.4. Η αυθόρμητη τάξη ως λύση στο πρόβλημα της γνώσης 58

4.5. Κανόνες για την αυθόρμητη τάξη 59

4.6. Συμπέρασμα 65

5. Η αισθητηριακή τάξη 69

5.1. Εισαγωγικά 69

5.2. Η σημασία του έργου 71

5.3. Το κεντρικό ερώτημα: η σχέση νου και σώματος 76

5.4. Ο δρόμος της νευροφυσιολογίας 79

5.5. Θεωρητική θεμελίωση: τρεις τάξεις και ισομορφισμός 81

5.6. Εξελικτική διαμόρφωση της νευρωνικής / αισθητηριακής τάξης 83

5.7. Χάρτης και Μοντέλο 87

5.8. Υλισμός, ντεντερμινισμός, συνειδητότητα, εμπρόθετη συμπεριφορά 90

5.9. Συνεπαγωγές της θεωρίας 92

5.9.1. Το αναπόφευκτο έλλειμμα αντιστοιχίας ανάμεσα στη φυσική και την αισθητηριακή τάξη 92

5.9.2. Η διαρκής εξελικτική αναθεώρηση της νοητής αναπαράστασης του φυσικού κόσμου 93

5.9.3. Η αναπόφευκτη εξάρτηση από υπόρρητους κανόνες / γνώση 94

5.9.4. Σχέση με εμπειρισμό και φαινομεναλισμό / όρια και σκοπός της επιστήμης 95

5.9.5. Τοποθέτηση στο δίπολο δυισμού – υλισμού: λειτουργικός δυισμός 97

6. Η μεθοδολογία για τις κοινωνικές επιστήμες 99

6.1. Εισαγωγικά 99

6.2. Πρώτο στάδιο 101

6.2.1. Η αυστριακή θεωρία των οικονομικών κύκλων 102

6.2.2. Το πρόβλημα του σοσιαλιστικού σχεδιασμού 105

6.3. Η μεθοδολογική στροφή 106

6.3.1. Η πλαισίωση του νέου προγράμματος 111

6.4. Η στροφή προς την πολυπλοκότητα 121

7. Κανόνες, κοινωνική εξέλιξη και αυθόρμητη τάξη: η Μεγάλη Κοινωνία 127

- 7.1. Εισαγωγικά 127
- 7.2. Ο ρόλος των κανόνων στην νόηση και την δράση 133
- 7.3. Κανόνες και κοινωνική τάξη 138
- 7.4. Η εξέλιξη των κανόνων του πολιτισμού 142
- 7.5. Προβλήματα και προοπτικές 154
 - 7.5.1. Το οντολογικό πρόβλημα ορισμού των κανόνων 154
 - 7.5.2. Παράδοση και το θεμιτό πεδίο της λογικής 157
 - 7.5.3. Πιθανοί δρόμοι επεξεργασίας – Το Πλαίσιο Θεσμικής Ανάλυσης και Ανάπτυξης της Elinor Ostrom 163
- 8. Θεσμοί για την ελευθερία 169**
 - 8.1. Η κατάχρηση της λογικής 169
 - 8.1.1. Τα κολλεκτιβιστικά ένστικτα 172
 - 8.1.2. Η γνωσιολογική πλάνη του επιστημονισμού 173
 - 8.1.3. Τα κίνητρα 176
 - 8.2. Ολοκληρωτισμός, «καυτός» Σοσιαλισμός και Κοινωνική Δικαιοσύνη 177
 - 8.2.1. Ο καθαυτό σοσιαλισμός 177
 - 8.2.2. Φασισμός και Εθνικοσοσιαλισμός 178
 - 8.2.3. Το αναδιανεμητικό κράτος πρόνοιας 180
 - 8.3. Το πολιτικό πρόγραμμα του Χάγιεκ 183
 - 8.3.1. Στο συνταγματικό επίπεδο 183
 - 8.3.2. Στο επίπεδο της συλλογικής επιλογής 194
 - 8.4. Συμπέρασμα 196
- 9. Η συγκριτική αποτίμηση θεσμικών διαρρυθμίσεων στην σκέψη του Χάγιεκ 198**
 - 9.1. Εισαγωγικά 198
 - 9.2. Ο περιορισμός της ηθικής αφετηρίας 201
 - 9.3. Ο γνωσιολογικός / επιστημικός περιορισμός 204
 - 9.4. Η σημασία της συνεπειοκρατικής στάσης του Χάγιεκ 207
 - 9.5. Η μετατροπή του εξωγενούς ανταγωνισμού σε εσωτερικό 209

1. Εισαγωγή

1.1. Η δυνατότητα και η έκταση της κανονιστικής πολιτικής θεωρίας

Κεντρικός στόχος της πολιτικής θεωρίας είναι η κριτική τοποθέτηση επί υφιστάμενων ή προτεινόμενων θεσμικών διαρρυθμίσεων, συστημάτων κανόνων βάσει των οποίων μπορεί να καταστεί εφικτή και αποτελεσματική η συνύπαρξη των ανθρώπων εντός μίας πολιτικής κοινωνίας.

Μια περιεκτική πολιτική θεωρία, με την έννοια της προτεινόμενης θεσμικής διαρρύθμισης, έχει συνήθως αυτό το περιεχόμενο: ξεκινώντας από αξιακές προκείμενες, προτάσεις για το δέον γενέσθαι, καθώς και υποθέσεις αφενός για το πώς λειτουργεί η πολιτική κοινωνία και αφετέρου για το τι είναι εφικτό στο πλαίσιο της, διατυπώνει έναν οδικό χάρτη για το γεφύρωμα του κενού μεταξύ της υφιστάμενης πραγματικότητας και μιας άλλης, πιο επιθυμητής.

Αυτό το χαρακτήρα έχει, για παράδειγμα, η Πολιτεία του Πλάτωνα. Θέτει ως στόχο την πραγμάτωση του Αγαθού, και στη βάση της κριτικής μιας ελλειμματικής ως προς αυτό υφιστάμενης πραγματικότητας, όπως την αντιλαμβάνεται ο συγγραφέας, διατυπώνει ένα ουτοπικό πρόγραμμα για την επίτευξή του.

Σε αντίστοιχο πλαίσιο κινείται και η εμβληματική πολιτική πραγματεία του Μακιαβέλι, ο *Ηγεμόνας*, που εισάγει την πολιτική σκέψη στην εποχή της νεωτερικότητας. Πρόκειται ουσιαστικά για μια ανατομή του φαινομένου της εξουσίας βάσει της οποίας επισημαίνονται στους φορείς της τα εργαλεία που θα τους επιτρέψουν να επιτύχουν το αγαθό.

Βεβαίως, η δυνατότητα διατύπωσης κανονιστικού μέρους καθώς και το εύρος της φιλοδοξίας του εξαρτάται από τις εκάστοτε αφετηριακές παραδοχές σχετικά με την ανθρώπινη φύση και την κοινωνία.

Επιχειρώντας μια κατ' ανάγκη χονδροειδή ομαδοποίηση των σχολών πολιτικής σκέψης ως προς τις αφετηριακές αυτές παραδοχές, οφείλει κανείς να ξεκινήσει από εκείνες που περιορίζονται στην περιγραφή και εξήγησή του πολιτικού φαινομένου,

ή περιγράφουν την εξέλιξή του ως ντετερμινιστικά προσδιορισμένη και ανεξάρτητη από τη βούληση των ανθρώπων ως άτομα ή συλλογικά.

Στο πρώτο παράδειγμα, ο συντηρητισμός ξεκινά από τη βασική ιδέα ότι ο άνθρωπος δεν διαθέτει – και δεν μπορεί να αποκτήσει – την ικανότητα πλήρους κατανόησης του πολιτικού φαινομένου, ή έστω επαρκούς ώστε η σκόπιμη παρέμβασή του σ' αυτό να αποδώσει θετικά αποτελέσματα.

Ο βαθμός του προσδιορισμού του ατόμου από το πολιτιστικό περιβάλλον μέσα στο οποίο δρα είναι σύμφωνα με την συντηρητική θεώρηση τόσο μεγάλος που δεν επιτρέπει την αξιόπιστη αποτίμησή του. Το φάσμα των ιδεών που προκύπτει από αυτή την καταστατική αρχή φτάνει στα άκρα μέχρι την πλήρη απόρριψη της δυνατότητας σκόπιμης βελτιωτικής παρέμβασης στην οργάνωση και λειτουργία της κοινωνίας. Στην περίπτωση αυτή, το κανονιστικό μέρος περιορίζεται σε αρνητικές προτάσεις: κάθε παρέμβαση στην καθεστηκυία τάξη πρέπει να αποφεύγεται.

Ακόμη και στην περίπτωση που οι υποστηρικτές αυτής της στάσης δεν συμμερίζονται την φатаλιστική στάση του Leibnitz ([1710] 1969) ότι ο κόσμος μας είναι ο καλύτερος όλων των πιθανών κόσμων, απορρίπτουν τη δυνατότητα μιας ριζικής σκόπιμης βελτίωσής του.

Μάλιστα τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούνται προς υποστήριξη της αντίδρασης σε κάθε είδους μεταρρυθμιστική παρέμβαση μπορούν, ανεξάρτητα από την εποχή και τις συγκεκριμένες περιστάσεις της διατύπωσής τους, να ομαδοποιηθούν σε τρία: η τυχόν παρέμβαση είτε θα επιφέρει τα αντίθετα από τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα, είτε θα είναι μάταιη, είτε θα θέσει σε κίνδυνο πολύ περισσότερα και σημαντικότερα από τα τυχόν οφέλη που θα αποδώσει (Hirschman 1991).

Χαρακτηριστικός υποστηρικτής αυτής της ακραίας απόρριψης κάθε προσπάθειας δραστηκής κοινωνικής μεταρρύθμισης, ήταν ο υπήκοος της Σαβοΐας Joseph de Maistre, ένας από τους δύο (μαζί με τον Edmund Burke) σημαντικότερους κριτικούς της Γαλλικής Επανάστασης κατά τη διάρκεια της εκδήλωσής της.

Το βασικό επιχειρήμά του ενάντια στη Γαλλική Επανάσταση είναι ότι αντιβαίνει στη Θεία Πρόνοια, η οποία μόνη διατάσσει τα ανθρώπινα πράγματα. Η ύβρις των

επαναστατών έγκειται στην επηρμένη πεποίθησή τους ότι είναι εφικτή η εφαρμογή των ατελών (καθότι ανθρωπογενών) αρχών του Διαφωτισμού στο πεδίο της κοινωνικής οργάνωσης, η αντικατάσταση με άλλα λόγια της πίστης και της υποταγής στην καθεστηκυία τάξη - της «δεισιδαιμονίας» όπως θα χαρακτήριζαν την στάση αυτή οι επαναστάτες διανοητικοί και πολιτικοί του αντίπαλοι - από μια ορθολογικά διατεταγμένη κοινωνική μηχανική. Η έπαρση αυτή δεν μπορεί παρά να έχει καταστροφικές συνέπειες, να διαλύσει το κοινωνικό σύστημα το οποίο μοιάζει περισσότερο με οργανισμό του οποίου τα μέλη αλληλεξαρτούνται στενά, παρά με μηχανή όπου ένα εξάρτημα μπορεί να αντικατασταθεί από ένα άλλο. Ιδιαίτερα η βασιλοκτονία, η δολοφονία του επίγειου εκπροσώπου της θείας εξουσίας, θα οδηγήσει σε χάος και αναρχία, λόγω των αναπόφευκτων συνδυαστικών (ή εντέλει ταυτόσημων) αποτελεσμάτων της ανθρώπινης έπαρσης και της θείας τιμωρίας.

Βεβαίως, η πλήρης απόρριψη της δυνατότητας σκόπιμης βελτίωσης της πολιτικής κοινωνίας δεν χαρακτηρίζει συλλήβδην το συντηρητισμό. Η αρκετά πιο νηφάλια κριτική που ασκεί ο ιρλανδικής καταγωγής Βρετανός Edmund Burke, ο έτερος κορυφαίος σύγχρονος κριτικός της Γαλλικής Επανάστασης, εστιάζει στον καταλυτικό ρόλο της παράδοσης και αποδέχεται κάθε αλλαγή που την αποκαθιστά.

Η προκατάληψη εναντίον της οποίας έβαλε ο ορθολογισμός, δεν έχει κατά τον Burke τα αρνητικά αποτελέσματα που της αποδίδουν οι υπεραισιόδοξοι λάτρεις της Λογικής. Αντίθετα, κάθε πολιτική κοινωνία έχει ενσωματώσει ως προκατάληψη στους παραδοσιακούς της θεσμούς την συμπυκνωμένη σοφία των αιώνων. Η παράδοση, ιδιαίτερα στο βαθμό που τηρείται ασυναίσθητα, παρέχει τον απαραίτητο βαθμό ασφάλειας και βεβαιότητας ώστε και τα ατομικά σχέδια να ευοδώνονται και η κοινωνία ως οργανισμός να επωφελείται από την ευόδωση αυτή.

Τα επιμέρους ανθρώπινα σχέδια πότε επιτυγχάνουν και πότε όχι· η παράδοση όμως είναι το σωρευτικό αποτέλεσμα εκείνων των σχεδίων, θεσμών, νοοτροπιών και πρακτικών που για τον ένα ή άλλο λόγο επικράτησαν και εξελίχθηκαν στην πορεία των αιώνων. Δεν διαθέτουμε τις διανοητικές ικανότητες να κατανοήσουμε πλήρως, ή έστω επαρκώς, πώς λειτουργούν επωφελώς για την κοινωνία και τα άτομα αυτές

οι παραδόσεις. Ένα είναι σίγουρο: η βίαιη αντικατάστασή τους από τα συμπεράσματα της εγγενώς ατελούς λογικής θα έχει εντελώς αρνητικά αποτελέσματα.

Η διαφορά είναι σαφής: Ενώ ο de Maistre είναι αντιδραστικός, καθώς θεωρεί ότι κάθε αλλαγή – ή τουλάχιστον όσες είναι το εσκεμμένο αποτέλεσμα ανθρώπινης δράσης – είναι αναπόδραστα προς το χειρότερο, ο Burke μολονότι επιφυλακτικός, δεν αρνείται τη δυνατότητα σκόπιμης βελτίωσης της υφιστάμενης κατάστασης. Αρκεί κάθε μεταρρυθμιστικό βήμα να είναι προσεκτικό, να είναι μικρό ώστε αν τα αποτελέσματά του δεν είναι τα προσδοκώμενα, να μπορεί να ανασκευαστεί, και να θεμελιώνεται επί παραδεδεγμένων αρχών και αξιών. Η τελευταία αυτή νομιμοποιητική βάση, οδήγησε τον Burke μέχρι του σημείου να υποστηρίξει την Αμερικανική Επανάσταση, θεωρώντας ότι δεν συνιστά ανατροπή, αλλά εφαρμογή και αποκατάσταση των παραδοσιακών βρετανικών αξιών.

Είναι συνεπώς προφανές ότι μια πολιτική φιλοσοφία τύπου de Maistre, δεν αφήνει πολύ χώρο για κανονιστική ανάπτυξη, πέρα από τις αρνητικές εντολές για την πάση θυσία διατήρηση των παραδεδεγμένων.

Αντιστοίχως οι «επιστημονικώς» ντετερμινιστικές θεωρήσεις της ιστορίας και της κοινωνίας δίνουν σχεδόν αποκλειστική έμφαση στο εξηγητικό μέρος. Οι καθολικοί και αναπόδραστοι νόμοι της ιστορικής εξέλιξης έχουν, για όσους πιστεύουν στην ύπαρξή τους, φορείς τους ανθρώπους, όμως εντέλει, τουλάχιστον μακροπρόθεσμα, άτομα και συλλογικότητες είναι μάλλον τα ενεργούμενα παρά τα υποκείμενα της ιστορίας.

Ενώ στον de Maistre η σκόπιμη παρέμβαση είναι κατ' αρχήν εφικτή αλλά τιμωρείται σκληρά ως αμαρτία έναντι της θείας πρόνοιας, στον «επιστημονικό» ντετερμινισμό, η εναντιοδρομία στο ποτάμι της ιστορίας είναι είτε αδύνατη, είτε μάταια, είτε μια πρόσκαιρη εξαίρεση και παράκαμψη. Ο Hegel και ο Marx και οι οπαδοί των συστημάτων τους, ιδιαίτερα οι ορθόδοξοι μαρξιστές, δεν διακρίνουν ουσιαστικά ανάμεσα σε αναλυτικό και κανονιστικό μέρος της πολιτικής τους θεωρίας. Ανεξαρτήτως του αν δέχονται ή όχι τη δυνατότητα «σπρωξίματος» της ιστορικής πορείας προς την πραγμάτωση της εντελέχειάς της ή την δυνατότητα πρόσκαιρων

παλινδρομιών, το τελικό αποτέλεσμα είναι προδιαγεγραμμένο, ως εκδήλωση της ιστορικής αναγκαιότητας. Βεβαίως, η ανάγκη διατύπωσης πολιτικών προγραμμάτων, συχνότατα εκτεταμένων και λεπτομερειακών για την πραγμάτωση του τέλους της ιστορίας δεν απουσιάζει. Πρόκειται όμως περισσότερο για μια προσπάθεια ευθυγράμμισης με τους ιστορικούς νόμους, παρά παρέμβασης σε μια δυναμική διαδικασία που επιδέχεται μακροπρόθεσμα πολλαπλές εκβάσεις.

Αντιθέτως, οι πολιτικοί στοχαστές που πιστεύουν στη δυνατότητα σκόπιμης προς το καλύτερο παρέμβασης του ανθρώπου – ιδιαίτερα στην περίπτωση που δεν θεωρούν αυτή την παρέμβαση ως επιτάχυνση μιας αναπόδραστης πορείας προς ένα προδιαγεγραμμένο αποτέλεσμα – διατυπώνουν, όπως είναι αυτονόητο, εκτεταμένα πολιτικά προγράμματα.

Χαρακτηριστικό και εμβληματικό παράδειγμα σε ό,τι αφορά τη νεωτερικότητα, είναι η παραγωγή πολιτικών κειμένων που οδήγησε αφενός στην Αμερικανική και αφετέρου στη Γαλλική Επανάσταση.

Και στις δύο περιπτώσεις, είναι κοινή ως αφετηρία η θεμελιώδης ιδέα ότι υπό ορισμένους καλώς θεσπισμένους κανόνες είναι εφικτή η παραγωγή συλλογικά επωφελούς αποτελέσματος.

Η διαφορά είναι στην διαδικασία: στην μεν Αμερικανική Επανάσταση, που επηρεάστηκε κυριότατα από το πολιτικό έργο του Λοκ όπως αυτό μεταφέρθηκε πρακτικά από τον Τζέφερσον και τους υπολοίπους «Ιδρυτικούς Πατέρες», κινητήριοι μοχλός της πορείας προς την πρόοδο θα ήταν η διασφάλιση της ελευθερίας των ατόμων να πραγματώσουν τις επιμέρους ατομικές τους στοχεύσεις – η «επιδίωξη της ελευθερίας» σε ένα περιβάλλον προστασίας της ιδιωτικής σφαίρας.

Από την άλλη πλευρά, στη Γαλλική Επανάσταση, παρά την αρχική πολυμορφία των ιδεών που βρήκαν εκεί πεδίο έκφρασης, επικράτησε η θεμελιώδης ιδέα ότι η Λογική, που είχε ήδη οδηγήσει σε ριζοσπαστικές επιστημονικές ανακαλύψεις με εμφανέστατο αποτέλεσμα στη βελτίωση της ανθρώπινης κατάστασης, μπορεί και πρέπει να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο για τη δικαιότερη και αποτελεσματικότερη

οργάνωση της κοινωνίας. Ο ενθουσιασμός για τις δυνατότητες της λογικής οδήγησε τους στοχαστές αυτούς, κυρίως της ηπειρωτικής Ευρώπης, να αποδώσουν σχεδόν κάθε δεινό που επεσήμαιναν στη σύγχρονή τους κοινωνική και πολιτική τάξη στην έλλειψη ορθολογικής, δηλαδή σκόπιμης και συνεπώς δίκαιης και αποτελεσματικής οργάνωσης.

Έτσι, ενώ η Αγγλική Επανάσταση του 1688, που ιδεολογικά παρήγαγε την Αμερικανική, δικαιολογήθηκε στη βάση της αποκατάστασης της αγγλικής πολιτικής παράδοσης, ένα αιώνα μετά η Γαλλική Επανάσταση έγινε η αφορμή του πρώτου μεγάλου πειράματος της αντικατάστασης της παράδοσης από το βασίλειο της Λογικής.

Οι δύο αυτές αντίρροπες προσεγγίσεις απολήγουν, μέσω πολλών παραποτάμων και διασταυρώσεων, στη σύγχρονη πολιτική σκέψη. Τα επιχειρήματα υπέρ της συντήρησης της παρούσας κατάστασης, της ριζικής αλλαγής της, ή της προσεκτικής της μεταρρύθμισης, παραμένουν στην ουσία τους τα ίδια με εκείνα που αρχικά διατυπώθηκαν επ' αφορμή των γενεσιουργών της νεωτερικότητας μεγάλων πολιτικών γεγονότων.

Ανάλογα λοιπόν με τις ρητές ή υπόρρητες αφετηριακές – αξιωματικές υποθέσεις σχετικά με την ανθρώπινη φύση, την κοινωνία και την ιστορία, η εκάστοτε πολιτική θεωρία επιχειρεί ή απορρίπτει τη διατύπωση κανονιστικού μέρους διακριτού από το αναλυτικό και προσδιορίζει την έκταση, το βάθος αλλά και το γνώμονα των προτεινόμενων αλλαγών.

1.2. Η ιδιαίτερη περίπτωση του κατά Χάγιεκ φιλελευθερισμού

Σ' αυτό ακριβώς το σημείο έγκειται η ιδιαιτερότητα της πολιτικής σκέψης του Χάγιεκ και του ρεύματος του φιλελευθερισμού του οποίου είναι εκφραστής.

Αφετηρία και θεμέλιο της σκέψης του είναι η αναγνώριση του εγγενούς γνωσιολογικού περιορισμού του ανθρώπου και, κατά συνέπεια, των θεμιτών ορίων εφαρμογής της λογικής. Θεωρεί τόσο σημαντική την αναγνώριση αυτή ώστε

επανελημμένα τη χρησιμοποιεί ως διαιρετική τομή ανάμεσα σε δύο παράλληλα ρεύματα του Διαφωτισμού.

Από τη μία πλευρά, ο ορθολογιστικός διαφωτισμός που αναπτύχθηκε κυρίως στην ηπειρωτική Ευρώπη και οι απαρχές του μπορούν να εντοπιστούν στη σκέψη του Καρτέσιου, υπεραισιόδοξος ως προς τις δυνατότητες της λογικής, τόσο για την κατανόηση των φυσικών και κοινωνικών φαινομένων, όσο και για την παρέμβαση επ' αυτών. Είναι το διανοητικό ρεύμα που οδήγησε στη Γαλλική Επανάσταση.

Από την άλλη πλευρά, ο μετριοπαθής σκεπτικισμός ως προς τις δυνατότητες της λογικής που ξεκινά από το Hume και διαχέεται στη σκέψη των Adam Smith, Ferguson, Mandeville, ο οποίος θέτει ως προγραμματικό στόχο τον εντοπισμό των ορίων αυτών καθώς και των λειτουργιών και μηχανισμών που επιτρέπουν την αρμονική συνύπαρξη των ανθρώπων και την εξέλιξη των κοινωνιών. Είναι η βάση της ιδεολογίας της Ένδοξης Επανάστασης του 1688 καθώς και του κόμματος των Ουίγων οι οποίοι επικράτησαν μετά από αυτήν για μεγάλο χρονικό διάστημα στην αγγλική πολιτική. Και μόνο το γεγονός ότι ο Χάγιεκ ονομάζει τα δύο αυτά ρεύματα αντίστοιχα «ψευδή» και «αληθή ατομικισμό» αποκαλύπτει που ο ίδιος τοποθετεί τον εαυτό του.

Οι ιδέες αυτές εντοπίζονται και στην άλλη μεγάλη επιρροή της σκέψης του: την συμμετοχή του στην παράδοση της Αυστριακής Οικονομικής Σχολής, η οποία χαρακτηρίζεται από έναν έντονο μεθοδολογικό ατομισμό και υποκειμενισμό, από μια ερμηνευτική, απριωριστική προσέγγιση του οικονομικού και κοινωνικού φαινομένου και κυρίως, όπως καταδεικνύεται από τις πολυάριθμες διανοητικές διαμάχες στις οποίες ενεπλάκη, από μια βαθιά δυσπιστία ως προς την δυνατότητα κεντρικού σχεδιασμού, ακριβούς εξήγησης και πρόβλεψης.

Η μετριοπαθής αυτή στάση απέναντι στις δυνατότητες της λογικής ενισχύθηκε στη σκέψη του Χάγιεκ από τη μελέτη της νευροφυσιολογίας, που έκανε σε μικρή ηλικία, ως αναγκαστικό ενδιάμεσο στάδιο ανάμεσα στις σπουδές του. Ως νεαρός φοιτητής συνέγραψε το 1920 μια πανεπιστημιακή εργασία πάνω στη θεωρητική ψυχολογία, η οποία θα αποτελέσει στη συνέχεια τον κορμό του βιβλίου που θα δημοσιεύσει το 1952 με τον τίτλο *Sensory Order* (1952a, Η αισθητηριακή τάξη).

Στο έργο αυτό περιγράφει τον εγκέφαλο ως ένα πολύπλοκο προσαρμοζόμενο σύστημα. Ο οργανισμός αντιλαμβάνεται τον κόσμο χάρη σε ένα σύστημα κανόνων ταξινόμησης των αισθητηριακών ερεθισμάτων, το οποίο έχει αναπτυχθεί εξελικτικά στο πλαίσιο της βιολογικής ιστορίας του είδους αλλά και προσαρμόζεται στην ατομική εμπειρία. Ακόμη και η λογική είναι το εξελικτικό αποτέλεσμα της λειτουργίας εν πολλοίς ασυνείδητων και μεταβαλλόμενων στο χρόνο κανόνων για την ταξινόμηση των αισθητηριακών ερεθισμάτων και των συνεπαγωγών τους. Σύμφωνα με το εξηγητικό σχήμα που αναπτύσσει, κάθε γνώση είναι σχεσιακή και δεν ανταποκρίνεται κατ' ανάγκη στην αντικειμενική πραγματικότητα. Οι γνώσεις μας για τον κόσμο έχουν μόνο λειτουργική αξία και είναι διαρκώς υπό αναθεώρηση και αναδιατύπωση.

Τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει είναι αποκαλυπτικά για τα όρια της λογικής: δεν θα μπορέσουμε ποτέ να αναγάγουμε την νοητική τάξη στην αντίστοιχη υλική. Και μολονότι μπορούμε να γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι αυτό εντέλει ισχύει, είμαστε καταδικασμένοι να χρησιμοποιούμε έναν λειτουργικό δυϊσμό ανάμεσα στη φυσική και την πνευματική τάξη. Είμαστε ομοίως καταδικασμένοι να χρησιμοποιούμε πληροφορίες που παρέχουν μόνο κάποια πιθανότητα – ποτέ βεβαιότητα – αντιστοίχησης με την πραγματικότητα και τις οποίες ποτέ δεν μπορούμε να επιβεβαιώσουμε. Από την άλλη πλευρά, εξελίσσουμε ως είδος διαρκώς τη λογική μας ικανότητα, την προσαρμόζουμε τόσο βιολογικά, όσο και πολύ πιο γρήγορα πολιτισμικά, σε νέες συνθήκες, διαρκώς προσεγγίζοντας, μολονότι ασυμπτωτικά, την αλήθεια.

Την ίδια μετριοπαθή αντίληψη ως προς τις δυνατότητες της ανθρώπινης λογικής διατηρεί ο Χάγιεκ και σε ό,τι αφορά τις κοινωνικές επιστήμες. Μεγάλο μέρος της διανοητικής του παραγωγής, στο πλαίσιο ενός επιστημονικού προγράμματος το οποίο ονόμασε *The Abuse of Reason Program* (Πρόγραμμα για την Κατάχρηση της Λογικής), αφιερώθηκε στην προσπάθεια να καταδείξει τα βαθιά και επικίνδυνα λάθη του «επιστημονισμού» (scientism), της προσπάθειας να εφαρμοστούν στις κοινωνικές επιστήμες οι μέθοδοι που όντως αποδίδουν στις αντίστοιχες φυσικές – ή, όπως συμπληρώνει αργότερα στο έργο του (ή διορθώνει ανάλογα με την οπτική

γωνία της ανάγνωσής του), να εφαρμοστούν στη μελέτη των περίπλοκων φαινομένων μέθοδοι που αποδίδουν αποτελέσματα μόνο στα απλά φαινόμενα.

Τα δεδομένα των κοινωνικών επιστημών διαφέρουν ριζικά από τα αντίστοιχα των θετικών επιστημών: για παράδειγμα έχουν σε μεγάλο βαθμό υποκειμενικό χαρακτήρα. Όπως καταδεικνύει η αυστριακή οικονομική σχολή, είναι λάθος, που ξεκινά από τον Smith και καταλήγει μέσω του Ricardo στον Marx, η αξία ενός αγαθού να θεωρείται αντικειμενικώς δεδομένη ή προσδιορίσιμη – είτε συνδεόμενη με την εργασία που έχει ενσωματωθεί στην παραγωγή του, είτε εφαρμόζοντας άλλες μεθόδους. Η υπόθεση της αντικειμενικής αξίας αφαιρεί από την οικονομική ανάλυση μεγάλο μέρος της πρακτικής χρησιμότητάς της, καθώς την απομακρύνει από την πραγματικότητα της συναλλαγής. Η υποκειμενική θεωρία της αξίας, θεμελιώδης θέση των Αυστριακών, είναι ουσιαστικά μια ειδική περίπτωση της πεποίθησης που ξεκινά από τον Hume ότι τα «δεδομένα» των κοινωνικών επιστημών είναι στη βάση τους υποκειμενικές απόψεις, και ως τέτοιες ατελείς, πιθανώς γεμάτες αντιφάσεις και υποκείμενες σε διαρκείς αλλαγές. Αυτή η αφετηριακή παραδοχή της αναγκαστικά υποκειμενικής θεμελίωσης του οικονομικού φαινομένου, όπως αυτή εκφράζεται στον υποκειμενικό προσδιορισμό της αξίας ενός προϊόντος είναι ασύμβατη με τον νεοκλασικό μακροοικονομικό φορμαλισμό, που ξεκινά με την υπόθεση της αντικειμενικής και πλήρους γνώσης από πλευράς των οικονομικών δρώντων.

Η ασαφής αυτή φύση των «δεδομένων» των κοινωνικών επιστημών δεν επιτρέπει τη συγκέντρωση και χρήση τους ως εργαλεία κεντρικού σχεδιασμού του κοινωνικού και οικονομικού φαινομένου από έναν άνθρωπο ή μια ομάδα ανθρώπων. Κάθε γνώση σχετικά με την κοινωνία – κάθε γνώση εντέλει σχετικά με τις προτιμήσεις, τις απόψεις, τις γνώσεις και τη δράση των συνανθρώπων μας – είναι αναγκαστικά ατελής, αποσπασματική και φιλτραρισμένη υπό το πρίσμα των ιδιαιτεροτήτων του ατόμου που τη φέρει και του πολιτισμού στον οποίο μετέχει.

Παρά την καταστατική αυτή ατέλεια, οι πτερόεσσες απόψεις δεν απαγορεύουν την συνύπαρξη των ανθρώπων και την εξέλιξη των κοινωνιών. Όπως πρώτος ο σκωτσέζικος διαφωτισμός επεσήμανε με τόση σαφήνεια – και κατά τη διατύπωση

του Adam Ferguson – οι κοινωνίες ευτυχώς σκοντάφτουν σε ευεργετικούς μηχανισμούς οι οποίοι είναι «το αποτέλεσμα της ανθρώπινης δράσης, αλλά όχι ανθρώπινου σχεδιασμού», καθιστούν εφικτή τη χρήση της κατεσπαρμένης γνώσης από τα άτομα και συντονίζουν με αξιόλογη επιτυχία τις ατομικές δράσεις. Είναι νόρμες, πρακτικές και θεσμοί που προέκυψαν μέσα από μια διαρκή διαδικασία δοκιμής και λάθους, και ανταγωνισμού τους με ομοειδή φαινόμενα, και σε μεγάλο βαθμό έχουν ενσωματωθεί ως υπόρρητοι κανόνες που διέπουν την κοινωνική συμπεριφορά.

Ο υποδειγματικός τέτοιου είδους θεσμός είναι ο μηχανισμός ελεύθερης διαμόρφωσης των τιμών στην αγορά. Η τιμή, όταν διαμορφώνεται ελεύθερα, ενσωματώνει συμπυκνωμένες πληροφορίες σχετικά με την προσφορά και τη ζήτηση τις οποίες δεν χρειάζεται να γνωρίζει στη μεμονωμένη τους μορφή το εκάστοτε άτομο προκειμένου να σχεδιάσει τη δράση του. Αυτό που χρειάζεται είναι να συνδυάσει τον ενδείκτη της τιμής με τη δική του υποκειμενική γνώση των συνθηκών και των ευκαιριών, με τα ταλέντα και τις ικανότητές του. Το αποτέλεσμα του ανταγωνισμού του προσωπικού του αυτού συνδυασμού με άλλους ομοειδείς θα παραγάγει μια επιπρόσθετη οικονομική πληροφορία, η οποία με τη σειρά της θα ενσωματωθεί στις τιμές.

Υπ' αυτή την έννοια, το οικονομικό πρόβλημα για τον Χάγιεκ είναι ένα ζήτημα αποτελεσματικής επικοινωνίας της διαθέσιμης γνώσης στην κοινωνία. Οι μηχανισμοί αυθόρμητης τάξης είναι οιοσδήποτε τηλεπικοινωνιακά συστήματα που επιτρέπουν στα άτομα να προσαρμόζουν την συμπεριφορά τους σε συνθήκες που δεν χρειάζεται να γνωρίζουν πλήρως, ώστε να έχουν την μεγαλύτερη εφικτή δυνατότητα επιτυχίας στις προσωπικές τους στοχεύσεις (βλ. Hayek 1980f:87).

Συνεπώς, ως αντίβαρο στον εγγενή περιορισμό της ανθρώπινης λογικής, λειτουργούν οι «δίδυμες ιδέες της εξέλιξης και της αυθόρμητης τάξης». Η περίπλοκη δόμηση της κοινωνίας, με την σωρευτική ενσωμάτωση πληροφοριών που αναπόδραστα θα παραμείνουν υπόρρητες, αποκλείει τόσο την πλήρη κατανόηση των λειτουργιών της, όσο και την ριζική αναδιάρθρωσή της με αποκλειστική χρήση των εργαλείων της λογικής. Η μοιραία έπαρση του

ορθολογικού κονστρουκτιβισμού είναι αυτή ακριβώς: ότι επιδιώκει έναν στόχο για τον οποίο τα διαθέσιμα μέσα είναι εγγενώς ανεπαρκή.

Η αντίδραση στον ορθολογικό κονστρουκτιβισμό και στις προτάσεις περί κεντρικού σχεδιασμού του οικονομικού - κοινωνικού φαινομένου, καθώς και ο σεβασμός στους μηχανισμούς της αυθόρμητης τάξης όπως αυτοί έχουν προκύψει εξελικτικά είναι ο ένας, αυτονόητος πυλώνας του κανονιστικού μέρους της πολιτικής πρότασης του Χάγιεκ. Η αντικατάσταση, κατά την ορολογία του Χάγιεκ, του αυθόρμητου «κόσμου» από την κεντρικά κατευθυνόμενη «τάξη» αφαιρεί από την κοινωνία που την επιχειρεί τη δυνατότητα να συμπυκνώνει και να διαχέει τις, ιδιαίτερης φύσης όπως περιγράφεται παραπάνω, πληροφορίες και κυρίως τη δυνατότητα εξελικτικής της προσαρμογής σε νέα δεδομένα. Κάθε προσπάθεια κεντρικού σχεδιασμού ξεκινά από λάθος γνωσιολογικές και κοινωνιολογικές υποθέσεις και γι' αυτό είναι καταδικασμένη σε αποτυχία.

Όμως ο Χάγιεκ δεν περιορίζεται σε ένα συντηρητικό κατά βάση σύστημα αποφαιτικών κανονιστικών προτάσεων. Δεν περιορίζεται δηλαδή να προειδοποιήσει έναντι των κινδύνων της παρέμβασης στις αυθόρμητες τάξεις. Το πρόβλημα στο οποίο θέλει να ανταποκριθεί είναι οι συνέπειες της αυξανόμενης δημοτικότητας στις δυτικές κοινωνίες του κεντρικού σχεδιασμού της οικονομίας ή, αργότερα, της χρήσης του κρατικού μηχανισμού για την επίτευξη ενός εκτεταμένου προγράμματος θετικών στόχων, όπως η αναδιανομή στο πλαίσιο της κοινωνικής δικαιοσύνης - όρος κατά τον Χάγιεκ εξαιρετικά προβληματικός. Οι πολιτικές που ακολουθήθηκαν προς τούτο στον εικοστό αιώνα έπληξαν συχνά δραματικά τους μηχανισμούς αυθόρμητης τάξης και ταυτόχρονα την ατομική ελευθερία και την νομοκρατία. Όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια, η έμφαση της κριτικής του Χάγιεκ δεν είναι στις στοχεύσεις των προγραμμάτων αυτών καθαυτές, αλλά στα μέσα που προτείνουν για την επίτευξή τους.

Ως εκ τούτου, ο Χάγιεκ θεωρεί αναγκαία τη διατύπωση ενός πολιτικού προγράμματος το οποίο δεν αφορά μόνο την αποκατάσταση της ήδη συντελεσθείσας ζημιάς, ή τη διατύπωση προειδοποιήσεων έναντι των κινδύνων που συνεπάγεται η καταστροφή των μηχανισμών αυθόρμητης τάξης. Αντίθετα, και κατά

τρόπο τουλάχιστον παράδοξο σε πρώτη ανάγνωση ως προς την βασική του προκείμενη, την αδυναμία πλήρους κατανόησης του κοινωνικού/πολιτικού φαινομένου, προχωρά στη διατύπωση ενός περιεκτικού θετικού πολιτικού προγράμματος, το οποίο αναπτύσσει εκτεταμένα κυρίως σε δύο έργα του, το *Constitution of Liberty* (1960, Το Σύνταγμα της Ελευθερίας) και το τρίτομο *Law, Legislation, and Liberty* (1973a, 1976a, 1979, Νόμος, Νομοθεσία και Ελευθερία).

Στο πλαίσιο αυτό, τα δύο σημαντικά ερωτήματα που προκύπτουν είναι τα ακόλουθα:

Πρώτον, πώς είναι δυνατή η συγκριτική αποτίμηση ανταγωνιστικών θεσμικών διαρρυθμίσεων κατά τρόπο συμβατό προς την παραδοχή της εγγενούς ατέλειας της ανθρώπινης γνώσης; Ιδιαίτερα, πώς είναι δυνατή η απόρριψη ιδεών που εμφανίζονται στη δημόσια σφαίρα ή αναδεικνύονται δημοφιλείς, όπως η νόρμα της εξισωτικής κοινωνικής δικαιοσύνης, εφόσον δεν είναι εφικτή η γνώση όλων των λειτουργιών που αυτές επιτελούν ή διευκολύνουν; Εντέλει πώς είναι δυνατός ο διαχωρισμός του μηχανισμού εμφάνισης αυτών των ιδεών από τον αντίστοιχο επωφελή της εξέλιξης / αυθόρμητης τάξης;

Δεύτερον, πώς δικαιολογείται, στο πλαίσιο των παραπάνω αφετηριακών παραδοχών, η διατύπωση θετικών κανονιστικών προτάσεων θεσμικής διαρρύθμισης, ή με άλλα λόγια ενός περιεκτικού πολιτικού προγράμματος; Και συνακολούθως, ποιο μπορεί να είναι το περιεχόμενο ενός τέτοιου προγράμματος;

Αυτά τα ερωτήματα αποτελούν το κεντρικό αντικείμενο της διατριβής αυτής. Η προσπάθεια συμφιλίωσης των αφετηριακών ανθρωπολογικών και κοινωνιολογικών παραδοχών του Χάγιεκ και της παράδοσης στην οποία ανήκει με τη δυνατότητα διατύπωσης θετικών πολιτικών προτάσεων βρίσκεται στο κέντρο της θεωρητικής θεμελίωσης ενός φιλελευθερισμού που αφενός στέκεται με σκεπτικισμό ως προς τα όρια της ανθρώπινης λογικής και αφετέρου πληροί τα κριτήρια διάκρισής του από τον συντηρητισμό, κριτήρια που ο ίδιος ο Χάγιεκ διατυπώνει στο επίμετρο του *Constitution of Liberty* (1960).

2. Μεθοδολογία – Δομή της Διατριβής – Πρωτότυπη Συμβολή

2.1. Μεθοδολογία

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για την συγγραφή της παρούσας διατριβής έχει τα εξής στάδια: της βιβλιογραφικής ανασκόπησης, της εξαγωγής και διατύπωσης των βασικών επιχειρημάτων της πολιτικής πρότασης και ευρύτερα του συστήματος σκέψης του Χάγιεκ, και της παραγωγής πρωτότυπων θέσεων και κριτικής επ' αυτών.

Πρώτον, μέσω της βιβλιογραφικής ανασκόπησης ανασυντάσσεται και παρουσιάζεται το πολιτικό πρόγραμμα και το συνολικό σύστημα σκέψης του Χάγιεκ, καθώς και η κριτική που ασκεί έναντι εναλλακτικών προτάσεων κοινωνικής διαρρύθμισης. Στο πλαίσιο αυτό καταδεικνύεται η κεντρική θέση που κατέχει το ενδιαφέρον του για την κατά το δυνατόν μεγαλύτερη διαφύλαξη και ενίσχυση των μηχανισμών παραγωγής αυθόρμητων τάξεων, των «δημιουργικών δυνάμεων μιας ελεύθερης κοινωνίας».

Τα εργαλεία και η φύση της χαγιεκιανής κριτικής εξετάζονται στη συνέχεια υπό το πρίσμα του εξελικτικού, λειτουργικού δυϊσμού που αναδεικνύεται τόσο μέσα από το *Sensory Order* (1952a) όσο και μέσα από το *Fatal Conceit* (1988, Η Μοιραία Έπαρση). Στο πλαίσιο αυτό, επισημαίνεται η υπόρρητη προσπάθεια να συγκεραστεί το φαινομενικό χάσμα που υπάρχει ανάμεσα στην ρασιοναλιστική, δεοντική ηθική προσέγγιση του Καντ και την αντίστοιχη ηθική φιλοσοφία του Χιουμ η οποία βασίζεται στην εμπειριστική θεωρία του νου - κατά την οποία η λογική υπόκειται στα πάθη και οι ηθικές διακρίσεις παράγονται από ηθικά συναισθήματα. Ως γέφυρα ανάμεσα στις δύο αυτές φαινομενικά ασύμπτωτες θέσεις, αξιοποιείται η αναγνώριση του ρόλου της εξέλιξης μέσω του μηχανισμού της αυθόρμητης τάξης, και η δυνατότητα εγγενούς κριτικής. Στο πλαίσιο αυτό, η χρήση συνεπειοκρατικών επιχειρημάτων από τον Χάγιεκ στο πλαίσιο ενός ωφελιμισμού κανόνων (rule utilitarianism) αναδεικνύεται ως θεμιτή και αναπόδραστη.

Δεύτερον, αναδεικνύεται η εξίσου κεντρική θέση που κατέχει στο επιχείρημα του Χάγιεκ η ανάγκη για διαφύλαξη της ομοιόστασης του κοινωνικού πλαισίου - πεδίου εφαρμογής, λειτουργίας και εξέλιξης των επιμέρους αυθόρμητων τάξεων, μέσω της

λειτουργίας των κατάλληλων γενικών κανόνων, μερικοί από τους οποίους αποτελούν καθαρά αποτελέσματα της εξελικτικής διαδικασίας παραγωγής αυθόρμητων τάξεων, ενώ άλλοι είναι σκόπιμα σχεδιασμένοι λαμβάνοντας ωστόσο υπόψη τη σημασία αυτής της λειτουργίας. Υπό αυτό το πρίσμα εξετάζεται και η χαγιεκιανή θεώρηση της λειτουργίας των κανόνων και της συνταγματικής νομοκρατίας, που αποτελεί εφαρμογή της γενικότερης αυτής αρχής στην πολιτική οργάνωση. Η ανάγκη διαφύλαξης αφορά τόσο εσωτερικούς κινδύνους (την ανάδυση φαινοτύπων που απειλούν την διατήρηση του μηχανισμού εξέλιξης), όσο και εξωτερικούς (την εξωγενή απειλή εναλλακτικών θεσμικών διαρρυθμίσεων).

Στην υφιστάμενη δευτερογενή βιβλιογραφία συνήθως παραγνωρίζεται αυτό το εξίσου κομβικής σημασίας ενδιαφέρον του Χάγικ. Τα γενικά χαρακτηριστικά και οι δικλείδες ασφαλείας του πλαισίου εντός του οποίου λειτουργούν οι μηχανισμοί παραγωγής της αυθόρμητης τάξης έχουν για τον Χάγικ εξαιρετικά μεγάλη σημασία, καθώς αναγνωρίζει πως αποτελέσματα της εξέλιξης είναι δυνατόν να θέτουν σε κίνδυνο τον ίδιο αυτό τον μηχανισμό.

Έστω και αν δεν αναγνωρίζεται emphaticά στο έργο του Χάγικ, οι νόρμες του ολοκληρωτισμού, του σοσιαλισμού και του φασισμού, καθώς και η, όπως την περιγράφει, μετεξέλιξη του σοσιαλισμού στο πολιτικό πρόγραμμα του Κράτους Πρόνοιας του προηγούμενου αιώνα, μπορούν να θεωρηθούν, τόσο ως προς την ανάδυση, όσο και ως προς την διάδοσή τους, ως παράγωγα του ίδιου ακριβώς μηχανισμού κοινωνικής εξέλιξης ο οποίος παρήγαγε και τα κοινωνικώς επωφελή αποτελέσματα της αυθόρμητης τάξης.

Επειδή ακριβώς ο μηχανισμός της εξέλιξης καθ'αυτός δεν εγγυάται την παραγωγή, ή την επικράτηση, βιώσιμων φαινοτύπων – με άλλα λόγια, επειδή ακριβώς η εξέλιξη είναι συνθήκη αναγκαία αλλά όχι ικανή για την παραγωγή αυθόρμητης τάξης – είναι αναγκαία η θεσμική πλαισίωση, και συγκεκριμένα η σκόπιμη θεσμική παρέμβαση ως προς εκείνους τους κινδύνους που τουλάχιστον είναι δυνατόν να εντοπιστούν μέσω της κριτικής και να προληφθούν.

Αυτό το νόημα έχει και η διατύπωση των εκτεταμένων πολιτικών προγραμμάτων του Χάγικ, όπως αυτά διατυπώνονται κυρίως στο *Constitution of Liberty* (Hayek

1960) και στο *Law, Legislation and Liberty* (1973a, 1976a, 1979), εγγείρημα το οποίο, εντέλει, δεν είναι αντιφατικό ως προς την αναγνώριση της πρωταρχικής σημασίας του μηχανισμού αυθόρμητης τάξης για την εξελικτική ευρωστία της πολιτικής κοινωνίας. Έτσι, το δεοντικά διατυπωμένο πρόταγμα του «σχεδιασμού για την ελευθερία», ισοδυναμεί σε μεγάλο βαθμό με τον πιο πεζά συνεπειοκρατικό σχεδιασμό για την λειτουργικότερη και κατά το δυνατόν πιο επωφέλη εξέλιξη. Ο εντοπισμός αυτού του ενδιαφέροντος, και η ανάδειξη της κεντρικής του σημασίας στην σκέψη του Χάγιεκ, συνιστά πρωτότυπη επιστημονική συμβολή, και επιλύει μια επίμονη φαινομενική αντίφαση στο σύστημα της σκέψης του.

Τρίτον, αναδεικνύεται η στενή σχέση αυτών των προβλέψεων του πολιτικού προγράμματος του Χάγιεκ με σύγχρονα του και μεταγενέστερα επιστημονικά ερευνητικά προγράμματα όπως αυτά της Σχολής της Δημόσιας Επιλογής (Public Choice), των Συνταγματικών Οικονομικών (Constitutional Economics), και των Νέων Θεσμικών Οικονομικών (New Institutional Economics). Οι βασικές ιδέες, τα ενδιαφέροντα και οι προβληματισμοί των προγραμμάτων αυτών ενυπάρχουν στην πολιτική πρόταση που διατυπώνει ο Χάγιεκ, και κυρίως αφορούν τις δικλείδες προστασίας των μηχανισμών αυθόρμητης τάξης έναντι της ανάδυσης υπονομευτικών πρακτικών.

Τέταρτον, προτείνεται η διάκριση ανάμεσα σε δύο διαφορετικά αλλά σχετιζόμενα πεδία αναφοράς του συνολικού πολιτικού προγράμματος του Χάγιεκ: συγκεκριμένα, το επίπεδο της πολιτικής επιλογής, που αφορά αποφάσεις απλής διαχείρισης (για παράδειγμα: ποιο πρέπει να είναι το ποσοστό φορολόγησης επί των εισοδημάτων), και το επίπεδο της συνταγματικής επιλογής, που αφορά το εύρος των θεμιτών επιλογών στο επίπεδο της πολιτικής επιλογής ή, με άλλα λόγια, ποιο είναι το θεμιτό πεδίο του πολιτικού ανταγωνισμού (για παράδειγμα: ποιο είναι το εύρος των θεμιτών ποσοστών φορολόγησης επί των εισοδημάτων). Το πολιτικό πρόγραμμα του Χάγιεκ περιλαμβάνει συνεπώς τόσο διαχειριστικές προτάσεις, όσο και προτάσεις μετακανόνων – κανόνων που αφορούν την λήψη των αποφάσεων στο διαχειριστικό επίπεδο, αλλά και αλλαγής των κανόνων. Υπ' αυτή την έννοια το φιλελεύθερο συνταγματικό πλαίσιο που προτείνει ο Χάγιεκ, επιτρέπει την εφαρμογή ενός εύρους επιμέρους προγραμμάτων σε κάθε περίπτωση μεγαλύτερο

απ' αυτό που ο ίδιος περιγράφει ως ιδανικό. Ως προς την κατανόηση αυτής της διάκρισης, προτείνεται η μεθοδολογία της πολυεπίπεδης θεσμικής ανάλυσης που εισήγαγε η Elinor Ostrom.

2.2. Δομή

Το πρώτο μέρος της διατριβής αφορά την παρουσίαση των αφετηριών της σκέψης του Χάγιεκ, του πλαισίου εντός του οποίου ανέπτυξε το δικό του σύστημα.

Στο πλαίσιο αυτό παρουσιάζεται η Αυστριακή Οικονομική Σχολή στην οποία διανοητικά ανήκει και ο Χάγιεκ, η πορεία της στον χρόνο μέχρι και τον ίδιο και τα βασικά της χαρακτηριστικά, ιδίως ως προς την γνώση εντός της κοινωνίας, τις μεθοδολογικές της επιλογές (μεθοδολογικός ατομισμός και υποκειμενισμός) και τις βασικές της συνεισφορές στην σύγχρονη οικονομική σκέψη. Παρουσιάζονται επίσης οι διαμάχες της Αυστριακής Σχολής με αντίπαλες σχολές σκέψης μέχρι τον Χάγιεκ (η διαμάχη περί της μεθόδου *Methodenstreit* με την Γερμανική Ιστορική Σχολή, η κριτική στον μαρξισμό, η συμβολή στο πρόβλημα του σοσιαλιστικού υπολογισμού, η κριτική στον κεϋνσιανισμό και την μακροοικονομική προσέγγιση των στατικών σημείων ισορροπίας) που έδωσαν στην Σχολή τον συγκεκριμένο χαρακτήρα της.

Στη συνέχεια, παρουσιάζεται το φιλελεύθερο ρεύμα του «αληθούς ατομικισμού», στο οποίο ο ίδιος ο Χάγιεκ τοποθετείται πολιτικά, όπως ο ίδιος το προσδιορίζει σε αντιδιαστολή με τον «ψευδή ατομικισμό» του ρασιοναλιστικού κονστρουκτιβισμού. Χαρακτηριστικό του ρεύματος αυτού κατά τον Χάγιεκ είναι η αναγνώριση των ορίων της ανθρώπινης λογικής ως προς τη δυνατότητα συγκέντρωσης και διαχείρισης της απαιτούμενης πληροφορίας για την εκ βάθρων αναδόμηση της κοινωνίας και η ταυτόχρονη αναγνώριση μηχανισμών που αποτελούν «αποτελέσματα της ανθρώπινης δράσης, αλλά όχι ανθρώπινου σχεδιασμού», τα οποία επιτρέπουν τον συντονισμό των ανθρώπων στην επιδίωξη των σκοπών τους.

Το δεύτερο μέρος της διατριβής, αφορά την παρουσίαση των βασικών θέσεων του Χάγιεκ ως προς την φύση και την διαχείριση της ανθρώπινης γνώσης, που αποτελούν και την βάση του αναλυτικού μέρους της πολιτικής του σκέψης.

Στο πλαίσιο αυτό παρουσιάζεται το γνωσιολογικό του επιχείρημα, που αφορά τους εγγενείς περιορισμούς της αισθητηριακής πρόσληψης της πραγματικότητας και της αντιστοίχησης της με την υλική τάξη. Πρόκειται για το σύστημα που παρουσιάζει στο έργο του *The Sensory Order*, το οποίο αποτελεί ερμηνευτικό κλειδί για την κατανόηση των βασικών του πολιτικών προβληματισμών και τις λύσεις που επεχείρησε να δώσει στα όρια του συστήματος αυτού. Παράλληλα παρουσιάζονται τα εξαιρετικά ενδιαφέροντα συμπεράσματα που προκύπτουν μέσα από την ανάλυση του συγκεκριμένου έργου. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην αναπόδραστη φύση του μεθοδολογικού δυϊσμού ανάμεσα σε βιολογικά και νοητικά φαινόμενα, καθώς και η αδυναμία πλήρους συνειδητής πρόσβασης στις διαθέσιμες στη νόηση πληροφορίες και τις ταξινομήσεις τους, η οποία διαφαίνεται σε διάφορα σημεία του χαγιεκιανού έργου. Ο αναπόδραστος αυτός μεθοδολογικός δυϊσμός, σε συνδυασμό με την αναγνώριση του καθοριστικού ρόλου της κοινωνικής εξέλιξης και του κριτικού ορθολογισμού, όπως αυτός διατυπώθηκε από τον Πόππερ και στη συνέχεια από τον Bartley, αποτελεί τη βάση για το εγχείρημα που διατρέχει το έργο του Χάγιεκ της σύνδεσης του καντιανού ορθολογισμού με τον εμπειρισμό του Χιουμ.

Στη συνέχεια παρουσιάζεται το εφαρμοσμένο, επιστημολογικό επιχείρημα του Χάγιεκ, οι θέσεις του ως προς την κατάλληλη μεθοδολογική προσέγγιση του κοινωνικού και οικονομικού φαινομένου. Και εδώ κεντρική θέση κατέχει η φύση της γνώσης στην κοινωνία, η οποία είναι καταστατικά περιορισμένη, ατελής και σε μεγάλο βαθμό υποκειμενική και ρευστή. Παρουσιάζεται ακόμη η πορεία του Χάγιεκ από την απριωριστική πραξολογία της Αυστριακής Οικονομικής Σχολής προς τον εμπλουτισμό της μεθοδολογικής του σκέψης με τον κριτικό ορθολογισμό του Πόππερ, καθώς και το επιστημονικό ενδιαφέρον για τις προϋποθέσεις και τα όρια προσέγγισης των περίπλοκων φαινομένων και της κοινωνικής εξέλιξης.

Ακολουθεί η παρουσίαση της θεωρίας του Χάγιεκ για την ανάδυση της αυθόρμητης τάξης μέσα από την τήρηση κανόνων ατομικής συμπεριφοράς από τα στοιχεία ενός περίπλοκου συστήματος. Στο πλαίσιο αυτό εκτίθεται η θεωρία κοινωνικής εξέλιξης που διατυπώνει ο Χάγιεκ αναλυτικά στο *The Fatal Conceit* (1988), με επίκεντρο την ιδέα της επιλογής ομάδων. Στο σημείο αυτό, και δεδομένης της αλληλοσύνδεσης

των διάφορων επιπέδων εξέλιξης, παρουσιάζεται η χρησιμότητα που μπορεί να έχει η τυπολογία που ανέπτυξε η Elinor Ostrom για την πολυεπίπεδη θεσμική ανάλυση.

Το τρίτο μέρος της διατριβής αφορά την παρουσίαση και την κριτική επεξεργασία του θετικού μέρους του χαγιεκιανού πολιτικού προγράμματος. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στην συγκεκριμένη κριτική που ασκεί ο Χάγιεκ έναντι των πολιτικών προγραμμάτων του φασισμού, του σοσιαλισμού και του συντηρητισμού, υπό το ειδικό πρίσμα της κατανόησης των πληροφοριακών περιορισμών από την οποία ο ίδιος εκκινεί.

Αρχικά παρουσιάζονται οι βασικοί άξονες του προγράμματος αυτού, όπως αυτοί εκτίθενται ιδίως στα έργα του *The Constitution of Liberty* (Hayek 1960) και *Law, Legislation and Liberty* (Hayek 1973a, 1976a, 1979), τόσο ως προς τις γενικές δικαιολογητικές τους αρχές, όσο και ως προς τις εφαρμοστικές τους προβλέψεις.

Ακολουθεί η διάκριση ανάμεσα στα επίπεδα ανάλυσης στα οποία μπορούν να ενταχθούν οι προτεινόμενες προβλέψεις του χαγιεκιανού προγράμματος: το επίπεδο της απλής διαχείρισης, και το επίπεδο των μετακανόνων. Ως προς το δεύτερο αυτό επίπεδο εντοπίζεται και αναδεικνύεται το διπλό ενδιαφέρον του Χάγιεκ: αφενός να προστατευθεί και να ενισχυθεί θεσμικά ο εξελικτικός μηχανισμός παραγωγής αυθόρμητων τάξεων, και αφετέρου να θωρακιστεί έναντι του υπαρκτού ενδεχομένου τα αποτελέσματα της εξελικτικής διαδικασίας – ή της σκόπιμης παρέμβασης η οποία εντέλει μπορεί ομοίως να εξηγηθεί εξελικτικά σε ένα πιο αφηρημένο επίπεδο – να στραφούν εναντίον του ίδιου του κοινωνικού οργανισμού εντός του οποίου προέκυψαν.

Η εργασία ολοκληρώνεται με την παρουσίαση των όρων της αποτίμησης εναλλακτικών θεσμικών διαρρυθμίσεων υπό το πρίσμα του συνολικού επιχειρήματος του Χάγιεκ και ιδιαίτερα των γνωσιολογικών και επιστημολογικών περιορισμών που ο ίδιος αποδέχεται. Συγκεκριμένα εντοπίζεται η φαινομενική ένταση ανάμεσα στην δεοντική και συνεπειοκρατική υποστήριξη των προβλέψεων της πρότασής του και αυτή επιχειρείται να επιλυθεί υπό το πρίσμα των συμπερασμάτων που προκύπτουν τόσο από το γνωσιολογικό του επιχείρημα, όπως αυτό αναπτύσσεται στο *The Sensory Order* (1952a), όσο και στην θεωρία του για την

κοινωνική εξέλιξη (Hayek 1988), και για την αντιμετώπιση των περίπλοκων φαινομένων.

Στο πλαίσιο αυτό συνοψίζεται το βασικό επιχείρημα του Χάγιεκ σε ό,τι αφορά τόσο τις δυνατότητες αξιοποίησης της γνώσης στην κοινωνία – πρόβλημα που ο ίδιος αναγνωρίζει ως κεντρικό – όσο και τις προτάσεις για την διαρρύθμιση των πολιτικών κοινωνιών, και αναδεικνύεται ως σταθερό και συνεπές το ενδιαφέρον του για την διασφάλιση των όρων της εξελικτικής ευρωστίας των πολιτικών κοινωνιών.

Απαντάται το ερώτημα πώς είναι εξ αρχής εφικτή μια συγκριτική αποτίμηση θεσμικών διαρρυθμίσεων υπό το πρίσμα της αναγνώρισης της καταστατικής ανεπάρκειας της ανθρώπινης νόησης να συλλάβει πλήρως τη λειτουργία καθεμιάς, τις παράπλευρες συνέπειες και τις απολήξεις τους. Πώς είναι δυνατή η άσκηση κριτικής σε νόρμες, όπως ο εξισωτισμός, των οποίων η ανάδυση μπορεί να εξηγηθεί χρησιμοποιώντας τους ίδιους εξελικτικούς μηχανισμούς που απέδωσαν επωφελείς αυθόρμητες τάξεις; Πώς μπορούν να ενθαρρυνθούν τα επωφελή αποτελέσματα και να αποθαρρυνθούν τα αρνητικά, αφού διασφαλιστεί η δυνατότητα κριτικής διάκρισης ανάμεσα στα μεν και τα δε;

Απαντάται ομοίως το πρόβλημα του εντοπισμού της θέσης προτεραιότητας στην χαγιεκιανή σκέψη ανάμεσα στην προστασία της ατομικής ελευθερίας, όπως την προσδιορίζει κυρίως στο *Constitution of Liberty* (Hayek 1960), και την διασφάλιση των μηχανισμών αυθόρμητης τάξης - ή διαφορετικά ανάμεσα στην δεοντική και την συνεπειοκρατική υποστήριξη του πολιτικού του προγράμματος. Η φαινομενική διάσταση μεταξύ των δύο αυτών πόλων επιλύεται υπό το πρίσμα της ανάγκης για ταυτόχρονη διαπραγμάτευση του προβλήματος της πολιτικής οργάνωσης σε διαφορετικά αναλυτικά επίπεδα.

Τέλος, παρουσιάζονται συνεπαγωγές της χαγιεκιανής σκέψης, κυρίως σε ό,τι αφορά τον πολιτικό στόχο της προσβασιμότητας στην πληροφορία ως μέσου ενθάρρυνσης της επωφελούς κοινωνικής εξέλιξης.

2.3. Πρωτότυπη Συμβολή

Στην ανά χείρας διατριβή επιχειρείται η συστηματοποίηση του χαγιεκιανού επιχειρήματος υπό το πρίσμα των γνωσιολογικών και επιστημολογικών του αρχικών παραδοχών.

Πέρα από την παρουσίαση της παραγωγικής διαδικασίας των προτάσεων που διατυπώνει από τις αφετηρίες αυτές, επιχειρείται η απάντηση σε προβλήματα που είτε ο ίδιος ο Χάγιεκ εντόπισε, είτε διατυπώθηκαν ρητά από κριτικές αναγνώσεις του έργου του.

Συγκεκριμένα, παρουσιάζονται οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες είναι εφικτή η άσκηση εμμενούς κριτικής υπό τους αφετηριακούς περιορισμούς που αποδέχεται ο Χάγιεκ.

Καταδεικνύεται ότι στο πλαίσιο μιας εξελικτικής προσέγγισης του κοινωνικού φαινομένου, όπου ακόμη και το περιεχόμενο της λογικής θεωρείται εξελικτικό παράγωγο, η συνεπειοκρατική υποστήριξη της ατομικής ελευθερίας (ή της οποιασδήποτε προτεινόμενης θεσμικής διαρρύθμισης) είναι αναπόφευκτη, έναντι της αντίστοιχης δεοντολογικής. Ωστόσο, κατά την αναλογία του λειτουργικού δυισμού που προτείνει ο Χάγιεκ στο πλαίσιο του επιχειρήματος που αναπτύσσει στο *The Sensory Order* (Hayek 1952a), η διατύπωση δεοντολογικών επιχειρημάτων είναι δυνατή και εφικτή σε ένα χαμηλότερο επίπεδο αφαίρεσης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, στο πλαίσιο της ανάγκης διαρκούς μετακίνησης μεταξύ διαφορετικών επιπέδων ανάλυσης, η εξελικτική ανάλυση του Χάγιεκ συνδέει την δεοντολογική ηθική σκέψη του Καντ με την αντίστοιχη συνεπειοκρατική του Hume.

Στο ίδιο πνεύμα, εξηγείται η μετακίνηση του Χάγιεκ προς ολοένα και πιο αφηρημένα κριτήρια αποτίμησης των θεσμικών διαρρυθμίσεων – από την διασφάλιση της μεγαλύτερης δυνατής πιθανότητας ένα τυχαίο μέλος της κοινωνίας να επιτύχει τους υποκειμενικούς του στόχους (Hayek 1960, 1976a:132), στην δυνατότητα συντήρησης του μεγαλύτερου αριθμού ανθρώπων (Hayek 1988:133).

Παρουσιάζεται το επιχείρημα ότι η επιλογή αυτής της μεγαλύτερης αφαίρεσης διασφαλίζει ένα κοινό αξιακό θεμέλιο το οποίο επιτρέπει την μετατροπή ενός

διαφορετικά εξωτερικού ανταγωνισμού μεταξύ ασύμμετρων προτάσεων για την θεσμική διαρρύθμιση, σε έναν αντίστοιχο εσωτερικό ανταγωνισμό όπου είναι εφικτός ο κριτικός διάλογος στη βάση ενός ελέγχου εσωτερικής συνέπειας.

Υπ' αυτή την έννοια, η αποτελεσματική επίλυση του οικονομικού προβλήματος, της αξιοποίησης της κατεσπαρμένης γνώσης στην κοινωνία, είναι προϋπόθεση για την επιδίωξη της συντριπτικής πλειονότητας των επιμέρους αξιακών στοχεύσεων και αποτελεί όντως καίρια παράμετρο της εξελικτικής προσαρμοστικότητας και ευρωστίας μιας πολιτικής κοινωνίας.

Στο πλαίσιο αυτό, το πολιτικό επιχείρημα του Χάγιεκ κωδικοποιείται ως εξής: Επιδιώκει την διασφάλιση του μέγιστου δυνατού ανταγωνισμού μεταξύ προτάσεων για την επίλυση των διάφορων με την ευρύτατη έννοια προβλημάτων που ανακύπτουν στην εκάστοτε κοινωνία, και ταυτόχρονα, στο αμέσως πιο αφηρημένο επίπεδο, την διασφάλιση ότι τα αποτελέσματα αυτού του ανταγωνισμού δεν θα θέσουν σε κίνδυνο την ίδια την ανταγωνιστική-συντονιστική διαδικασία της αυθόρμητης τάξης.

Υπό αυτό το πρίσμα, τεκμηριώνεται ότι κύριο ενδιαφέρον του Χάγιεκ δεν είναι η προέλευση, εξελικτική ή εμπρόθετη, της εκάστοτε πρότασης για την αλλαγή κανόνα, αλλά το εύρος και το περιεχόμενο της και ιδίως το αποτέλεσμα της στην προσαρμοστική ικανότητα της ευρύτερης εκτεταμένης τάξης. Ομοίως, η θεσμική διαρρύθμιση που προτείνει επιτρέπει την επιδίωξη σκοπών που εκτείνονται πέραν ενός παραδοσιακού φιλελεύθερου προγράμματος, αρκεί τα μέσα επιδίωξής τους να μην θέτουν σε κίνδυνο τους μηχανισμούς αυθόρμητης τάξης.

Η πολιτική πρόταση του Χάγιεκ μπορεί συνεπώς να χαρακτηριστεί ως μετα-πρόγραμμα, καθώς υπό προϋποθέσεις επιτρέπει την επιδίωξη επιμέρους συμβατών προγραμμάτων. Εδώ έγκειται και η ηθική αξία του, παρά το γεγονός ότι η υποστήριξή του είναι συνεπειοκρατική: επιτρέπει τη μέγιστη δυνατή επιδίωξη των υποκειμενικών στοχεύσεων των μελών της κοινωνίας που το υιοθετεί.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ – ΟΙ ΒΑΣΙΚΟΙ ΑΞΟΝΕΣ ΤΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΤΟΥ ΧΑΓΙΕΚ

Προοίμιο

Το πρόγραμμα για την θεσμική διαρρύθμιση της πολιτικής κοινωνίας που διατυπώνει ο Χάγιεκ κυρίως στα έργα του *The Constitution of Liberty* (1960) και *Law, Legislation and Liberty* (1973a, 1976a, 1979), έχει τις βασικές του καταβολές σε μία μακρά διανοητική παράδοση που έχει στο κέντρο της την αναγνώριση αφενός κάποιων δεδομένων ορίων στις δυνατότητες της ανθρώπινης λογικής, και αφετέρου της σημασίας που έχουν για τον συντονισμό των επιμέρους ατομικών σχεδίων μηχανισμοί αυθόρμητης τάξης οι οποίοι προέκυψαν εξελικτικά ως «προϊόντα της ανθρώπινης δράσης, αλλά όχι ανθρώπινου σχεδιασμού».

Στο πλαίσιο αυτό, στο πρώτο αυτό μέρος της παρούσας εργασίας, παρουσιάζονται αρχικά τα δύο κύρια διανοητικά ρεύματα στα οποία ανήκει ο Χάγιεκ: η αυστριακή οικονομική σχολή και το, όπως το ονόμασε ο ίδιος, «αληθώς ατομικιστικό» ρεύμα φιλελεύθερης σκέψης.

Η αυστριακή οικονομική σχολή αναγνωρίζει ως αντικείμενο της οικονομικής και ευρύτερα κοινωνικής επιστήμης την αναλυτική-στοχαστική μελέτη της εμπρόθετης συμπεριφοράς των ανθρώπων (πραξεολογία - praxeology), και των μηχανισμών συντονισμού των επιμέρους ατομικών σχεδίων δράσης, ή αλλιώς παραγωγής αυθόρμητης τάξης (καταλλαγή – catallactics)¹.

Στην κατεύθυνση αυτή, υιοθετεί δυο κεντρικές μεθοδολογικές στάσεις: αφενός τον μεθοδολογικό ατομισμό που υπαγορεύει ότι η μελέτη του οικονομικού φαινομένου

¹ Και οι δύο αυτοί όροι εισήχθησαν στο πλαίσιο της Αυστριακής Οικονομικής Σχολής από τον Ludwig von Mises, στο έργο του *Human Action* [1966 (1998)]. Η πατρότητα του όρου «πραξεολογία» συνήθως αποδίδεται στον γάλλο Louis Bourdeau, ο οποίος τον χρησιμοποίησε στο έργο του *Théorie des sciences: Plan de Science intégrale* (Θεωρία των Επιστημών: Σχέδιο μιας Περιεκτικής Επιστήμης) του 1882. Ο όρος «catallaxy», που σύμφωνα με τον Χάγιεκ θα αποδιδόταν στα ελληνικά ως «καταλλαξία» (στο υπόλοιπο κείμενο χρησιμοποιείται η μορφή «καταλλαγή») παράγεται από το ρήμα καταλλάσσω, το οποίο εν προκειμένω έχει τη σημασία «συναλλάσσομαι», αλλά και «αποδέχομαι κάποιον στην κοινότητα», «μετατρέπω τον εχθρό σε φίλο» (Hayek 1976a:108-9). Σύμφωνα με τον Μίζες (1998:3) ο όρος εισήχθη στην σύγχρονη κοινωνική επιστήμη από τον Richard Whately στο έργο του *Introductory Lectures on Political Economy* (Εισαγωγικές Διαλέξεις Πολιτικής Οικονομίας) του 1831.

πρέπει να ξεκινά και να επικεντρώνεται στο επίπεδο της ατομικής δράσης, και αφετέρου τον μεθοδολογικό υποκειμενισμό, την θέση δηλαδή ότι οι ατομικές απόψεις και αξιολογήσεις για τις συνθήκες, τις ανάγκες, τις επιθυμίες και τα διαθέσιμα μέσα είναι τα θεμελιώδη δεδομένα που καθορίζουν την οικονομική δράση και τα αποτελέσματά της.

Οι επιλογές αυτές – απριорισμός, μεθοδολογικός ατομισμός και υποκειμενισμός – διαφοροποιούν σημαντικά το επιστημονικό πρόγραμμα της αυστριακής οικονομικής σχολής σε σχέση με άλλες προσεγγίσεις του οικονομικού φαινομένου, όπως πχ την νεοκλασική οικονομική σχολή (Backhouse 1994, Blaug 1997, Boland 2003): για παράδειγμα, οι προβλεπτικές αξιώσεις της Αυστριακής Σχολής είναι πολύ μετριοπαθείς, καθώς απορρίπτει, ή θεωρεί για πολλούς λόγους περιορισμένης χρησιμότητας, την χρήση μοντέλων μαθηματικού φορμαλισμού τα οποία, προκειμένου να παραμετροποιηθούν, αφαιρούν σημαντικό μέρος του πραγματικού και πολύ πιο περίπλοκου οικονομικού φαινομένου.

Ομοίως το «αληθώς ατομικιστικό» φιλελεύθερο ρεύμα σκέψης ξεκινά από την αναγνώριση των εγγενών περιορισμών της λογικής να συλλάβει στην πλήρη έκτασή του το κοινωνικό φαινόμενο και να το αναδομήσει εκ βάθρων. Σε αντιπαράθεση προς το φιλόδοξο πρόγραμμα του ρασιοναλιστικού κονστρουκτιβισμού – των υποστηρικτών της επάρκειας της λογικής ως εργαλείου ριζικής αναμόρφωσης της κοινωνίας – το φιλελεύθερο ρεύμα στο οποίο ανήκει και ο Χάγιεκ υπογραμμίζει την ανάγκη αναγνώρισης του ρόλου των μηχανισμών αυθόρμητης τάξης και της θεσμικής τους διαφύλαξης.

Μετά την παρουσίαση αυτών των δύο ρευμάτων, εκτίθεται το καθαυτό χαγιεκιανό επιχείρημα ως προς τους γνωσιολογικούς και επιστημολογικούς περιορισμούς που καθιστούν αναγκαία την λειτουργία εξελικτικών μηχανισμών αυθόρμητης τάξης για τον συντονισμό των επιμέρους ατομικών σχεδίων δράσης, αλλά και για την διασφάλιση της εξελικτικής ευρωστίας της πολιτικής κοινωνίας – τη δυνατότητά της να ανταποκρίνεται προσαρμοζόμενη στην εξωγενή ή ενδογενή αλλαγή των συνθηκών.

Ο πρώτος, γνωσιολογικός περιορισμός διατυπώνεται κυρίως στο έργο *The Sensory Order* (1952a), όπου ο Χάγιεκ εξετάζει το πρόβλημα της αισθητηριακής πρόσληψης του υλικού κόσμου και της λογικής επεξεργασίας των δεδομένων αυτών. Η κατά βάση ταξινομητική λειτουργία του νοός, στο πλαίσιο κανόνων που έχουν διαμορφωθεί εξελικτικά, επιτρέπει μια, κατ' ανάγκη μόνο λειτουργική, αντιστοίχιση μεταξύ της υλικής και της νοητικής τάξης, η οποία όμως αφενός είναι μη επιβεβαιώσιμη, και αφετέρου είναι ανοιχτή σε διαρκή εξελικτική αλλοίωση. Η αλλοίωση αυτή, στο βαθμό που παράγει αποτελεσματικότερες αντιστοιχίσεις μεταξύ των δύο τάξεων, σε μεγάλο βαθμό ταυτίζεται με την λειτουργία της μάθησης.

Ο δεύτερος, επιστημολογικός και μεθοδολογικός περιορισμός αφορά την φύση των δεδομένων των κοινωνικών επιστημών και ευρύτερα της γνώσης στην κοινωνία, η οποία, κατεσπαρμένη, ατελής, σε μεγάλο βαθμό υποκειμενικού χαρακτήρα αφού αφορά απόψεις και προτιμήσεις, και ευμετάβλητη, δεν μπορεί να συγκεντρωθεί κατά τρόπο που θα επέτρεπε τον σκόπιμο πλήρη έλεγχο και συντονισμό του κοινωνικού φαινομένου, την εκ βάθρων ανασκευή της κοινωνίας, ή έστω την πλήρη κατανόηση των διεργασιών που επιτελούνται ανά πάσα στιγμή στο πλαίσió της.

Το επιχείρημα αυτό συμπληρώνει ο Χάγιεκ μετά την δεκαετία του 1950, στρέφοντας την έμφαση του στην περιπλοκότητα του κοινωνικού φαινομένου, η οποία δεν επιτρέπει παρά μόνο την εξαγωγή γενικών και αφηρημένων αρχών ως προς την λειτουργία του.

Αυτό το πλαίσιο, αυτές οι αξιωματικές αφετηρίες και οι θεμελιώδεις θέσεις, οδηγούν τον Χάγιεκ στην αναγνώριση της κεντρικής θέσης των μηχανισμών αυθόρμητης τάξης σε κάθε πρόταση θεσμικής διαρρύθμισης, που αποτελεί και τη βάση για την διατύπωση της συνολικής του πρότασης για τη θεσμική διαρρύθμιση της πολιτικής κοινωνίας.

3. Η Αυστριακή Οικονομική Σχολή

3.1. Εισαγωγικά

Ο Χάγιεκ, μαζί με τον Ludwig von Mises, θεωρείται ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της Αυστριακής Οικονομικής Σχολής για τον 20ο αιώνα (Caldwell 2006).

Από τις απαρχές της που εντοπίζονται το 1871, έτος έκδοσης του θεμελιώδους έργου του ιδρυτή της Σχολής Carl Menger *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (Αρχές της Οικονομικής Επιστήμης) ([1871] 2004), χαρακτηρίζεται σταθερά από την κριτική της στάση απέναντι στην εκάστοτε οικονομολογική ορθοδοξία και τις προγραμματικές της αξιώσεις.

Ήδη εξ αρχής, η ονομασία της «Αυστριακή» φανερώνει την πρόθεση των τότε διανοητικών της αντιπάλων, των εκπροσώπων της Γερμανικής Ιστορικιστικής Οικονομικής Σχολής για να υπογραμμίσουν τον «επαρχιώτικο» και σε κάθε περίπτωση αντίρροπο προς το κύριο ρεύμα της οικονομικής σκέψης της εποχής, χαρακτήρα των θέσεων του Menger και των συνεχιστών του.

Η Αυστριακή Οικονομική Σχολή, σε αντίθεση με το επιστημονικό πρόγραμμα του νεοκλασικής οικονομικής σκέψης, επικεντρώνει την έμφασή της στην ανθρώπινη πράξη και όχι στην ανθρώπινη απόφαση. Έτσι, παρουσιάζει ένα σύνολο θέσεων ως προς το πώς λειτουργεί η αγορά, η οικονομία και ευρύτερα η κοινωνία, εκκινώντας από το θεμελιώδες αξίωμα ότι η ανθρώπινη δράση είναι εμπρόθετη, δηλαδή αποσκοπεί στην επίτευξη κάποιου στόχου (βλ Mises 1998), χωρίς να υιοθετεί πυκνότερες αφετηριακές υποθέσεις για την ανθρώπινη συμπεριφορά, όπως αυτή του homo economicus που επιδιώκει τη μεγιστοποίηση (ή ικανοποιητική επίτευξη) μιας αντικειμενικά προσδιορίσιμης ατομικής ωφέλειας (Infantino 2003, 2010). Από αυτό το αρχικό αξίωμα παράγονται μια σειρά από άλλες αξιωματικές προτάσεις όπως ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης, ή η έννοια της οριακής ωφελιμότητας, που σήμερα έχουν πλήρως ενσωματωθεί στην ορθόδοξη οικονομολογική σκέψη.

Βασικό χαρακτηριστικό της Σχολής είναι η προγραμματική της ταπεινότητα. Οι εκπρόσωποί της αναγνωρίζουν τη θεμελίωση της οικονομικής σκέψης στις ανθρωπιστικές σπουδές, και αμφισβητούν ότι ο μαθηματικός φορμαλισμός και η μεθοδολογία των φυσικών επιστημών είναι κατάλληλα εργαλεία για την εξήγηση των αθροιστικών, συνδυαστικών συνεπειών των ατομικών δράσεων και των μηχανισμών που επιτρέπουν τον συντονισμό τους (van Zijl & Visser 1994) ή, πολύ περισσότερο, για την εξαγωγή ασφαλών προβλέψεων για την πορεία των οικονομικών μεγεθών. Άλλωστε, το εξαιρετικά περίπλοκο οικονομικό φαινόμενο δεν είναι δυνατόν να παραμετροποιηθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε να παραγάγει αριθμητικού τύπου ασφαλείς και ακριβείς προβλέψεις (βλ. Hayek 2014e:35-49).

Ως εκ τούτου, οι εκπρόσωποι της Σχολής ασκούν σταθερά έντονη κριτική στην αξίωση ότι η ακριβής πρόβλεψη και ο πλήρης σκόπιμος σχεδιασμός του οικονομικού φαινομένου είναι εφικτοί στόχοι, τονίζοντας τόσο τους επιστημολογικούς λόγους για τους οποίους κάτι τέτοιο είναι αδύνατο, όσο και τις σημαντικότερες αρνητικές συνέπειες που θα είχε – και ιστορικά έχει παραγάγει – η εφαρμογή τέτοιων ιδεών.

Σήμερα, η Αυστριακή Σχολή ενσωματώνει διάφορες επιμέρους προσεγγίσεις του οικονομικού φαινομένου (Backhaus 2005c, Garrouste 2008, Endres 1997, Smith V.L. 2003, 2008, Spadaro 1978,). Κατά τη διάρκεια του προηγούμενου αιώνα, εμφανίστηκε ένα μεθοδολογικό σχίσμα ανάμεσα στους Αυστριακούς: εκπρόσωποι της Σχολής όπως ο Ludwig von Mises (1936, 1990, 1990b, 1996, 1998, 2000, 2008) , ο Murray Rothbard (1973, 1979, 1995a, 1995b, 2004), ο Hans-Hermann Hoppe (1993, 1995, 2001) και ο Israel Kirzner (1963, 1976, 1979, 1982, 1985, 1988, 1992) επέμειναν σε μια αυστηρά αναλυτική, απριοριστική προσέγγιση του οικονομικού φαινομένου στο πλαίσιο της πραξεολογίας, ενώ ο Ludwig Lachmann (1978, 1990, 1991 και Korpi & Mongioni 1998, Korpi 1998, Loasby 1998) και οι συνεχιστές του όπως ο Don Lavoie (1990, 1994, 1994b, 2011) και ο Steven Horwitz (1994, 1998, 2000, 2001, 2005, 2007) ακολούθησαν μια «ριζοσπαστικά υποκειμενιστική» (radical subjectivist) προσέγγιση που έχει αναφορές στην κατανοητική, ερμηνευτική μέθοδο (Vestehende) του Max Weber (1949).

Εξάλλου, ο ίδιος ο Χάγιεκ, ιδιαίτερα μετά την δεκαετία του 1950 απομακρύνεται από τον αυστηρό απριωρισμό του Μίζες και επικεντρώνεται στην μελέτη του κοινωνικού φαινομένου υπό το πρίσμα της περιπλοκότητας και της εξέλιξής του, συνδέοντας το εύρος της εμπειρικής αναφοράς της εκάστοτε θεωρίας με το βαθμό περιπλοκότητας του φαινομένου που μελετά, και συνεπώς το βαθμό της αφαίρεσης που την χαρακτηρίζει (Wozinski 2010).

Παρά όμως αυτή την σχετικά πρόσφατη μεθοδολογική διαφοροποίηση, η Αυστριακή Οικονομική Σχολή στο σύνολό της συνεχίζει να χαρακτηρίζεται από μια σειρά από κοινά θεμελιώδη χαρακτηριστικά. Στην συνέχεια παρουσιάζονται επιγραμματικά τα χαρακτηριστικά αυτά,² καθώς και οι βασικές διαμάχες με αντίπαλα ρεύματα σκέψης που διαμόρφωσαν τον χαρακτήρα και το περιεχόμενο της Σχολής.

3.2. Βασικά Χαρακτηριστικά

3.2.1. Μεθοδολογικός υποκειμενισμός

Η θεμελιωδέστερη ίσως συνεισφορά της Αυστριακής Οικονομικής Σχολής είναι η σταθερή έμφαση που αποδίδει σε μια μεθοδολογικώς υποκειμενιστική αντιμετώπιση του κοινωνικού φαινομένου (Horwitz 1994:17). Όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια, βασική θέση των Αυστριακών είναι ότι η μελέτη της κοινωνίας και της οικονομίας οφείλει να ξεκινά από το *νόημα* που αποδίδουν οι άνθρωποι στα πράγματα και τις δράσεις τους επ' αυτών.

Έκφραση αυτού του υποκειμενισμού είναι η ρητή διατύπωση της υποκειμενικής θεωρίας της αξίας, που περιλαμβάνει την έννοια του κόστους ευκαιρίας. Ψήγματα αυτής της θεωρίας υπάρχουν ήδη στην σκέψη των ιησουιτών εκπροσώπων της

² Αξιοποιείται προς τούτο η τυπολογία που αναπτύσσεται στο Boettke & Leeson 2002. Βλ. ομοίως Αρχόντας 2014, Boettke 1994, Butler 2010, Cubeddu 1993, de Soto 2008, Fillieule 2010, Gloria-Palermo 1999, Horwitz 2001, Lachmann 1990, 1994c, Schulak & Unterköfler 2011, Shand 1984, Taylor 1980.

λεγόμενης Σχολής της Σαλαμάνκα του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα, όπως ο Diego de Covarubias και ο Luis de Molina, οι οποίοι, σε αντίθεση με την κυρίαρχη θεώρηση της εποχής που ήθελε κάθε αγαθό να έχει μια αντικειμενικά προσδιορίσιμη δίκαιη τιμή, υποστήριξαν ότι η αξία ενός αγαθού προσδιορίζεται από την ωφελιμότητά του, η οποία με τη σειρά της ποικίλει τόσο μεταξύ των ανθρώπων όσο και μέσα στο χρόνο (Chafuen 1994).

Στην πορεία όμως, η υποκειμενικιστική προσέγγιση της Σαλαμάνκα ξεχάστηκε υπό το συντριπτικό βάρος του έργου του Adam Smith, ο οποίος, χρησιμοποιώντας ως παραδείγματα αγαθών κυρίως ομοιόμορφα αγροτικά προϊόντα, διατύπωσε μια αντικειμενική θεωρία της αξίας, όπου η αξία ενός αγαθού προσδιορίζεται από το κόστος παραγωγής, στο οποίο εντάσσεται και η εργασία που έχει επενδυθεί σ' αυτό (de Soto 2008:37-39). Αυτή η θεωρία της αξίας, μέσω του Ricardo, αποτέλεσε τη βάση της μαρξιστικής, εργασιακής θεωρίας της αξίας και της συνεπακόλουθης θεωρίας της εκμετάλλευσης, εναντίον της οποίας επιχειρηματολόγησε ο Αυστριακός Eugen von Böhm-Bawerk.

Οι Αυστριακοί με προεξάρχοντα τον Carl Menger (1871, 1883) επανέφεραν και συστηματοποίησαν τη θέση ότι δεν υπάρχει κάποια εγγενής, αντικειμενική αξία ενός αγαθού. Η αξία, το κόστος και η ωφελιμότητα είναι υποκειμενικά μεγέθη και καθορίζονται από τις ατομικές αξιολογήσεις και τις συνθήκες (von Wieser [1889] 2009). Στην ελεύθερη συναλλαγή, καθένα από τα δύο συναλλασσόμενα μέρη προσδοκά ότι μετά απ' αυτήν θα βρίσκεται σε καλύτερη κατάσταση απ' ό,τι πριν (Böhm-Bawerk 1894). Ο ίδιος υποκειμενικός προϋπολογισμός, όπως συμπλήρωσε αργότερα ο Buchanan (1969, 1982) αφορά και το κόστος το οποίο νοείται συνολικά ως κόστος ευκαιρίας: πρόκειται για την υποκειμενική στάθμιση της αξίας της αμέσως καλύτερης εναλλακτικής.

Ακόμη και για το ίδιο άτομο, την ίδια χρονική στιγμή, το ίδιο αγαθό μπορεί να μην έχει την ίδια αξία: αν κάποιος για παράδειγμα αγοράσει ένα ψυγείο, δεν θα αγοράσει και δεύτερο αν δεν το χρειάζεται ανεξαρτήτως τιμής. Η έννοια της οριακής ωφελιμότητας είναι μια από τις συμβολές της Αυστριακής Οικονομικής Σχολής που πλέον έχει ενσωματωθεί πλήρως στην οικονομική ορθοδοξία.

Η κριτική των Αυστριακών στις εναλλακτικές προσεγγίσεις του οικονομικού φαινομένου έχει κυρίως ως θεμέλιο την μη επαρκώς υποκειμενική προσέγγισή τους. Έτσι, για παράδειγμα, ο φορμαλιστικός νεοκλασικισμός και ο Κεϋνσιανισμός, με την έμφαση που αποδίδουν στα αθροιστικά μακροοικονομικά μεγέθη, παρακάμπτουν το κατεξοχήν οικονομικό ερώτημα: τη δυνατότητα συντονισμού των διαφορετικών σχεδίων μεταξύ ανθρώπων που διαθέτουν διαφορετικές πληροφορίες, τις επεξεργάζονται με διαφορετικό τρόπο και τις αξιοποιούν για να επιδιώξουν διαφορετικούς στόχους. Σε αντίθεση προς την οικονομική ορθοδοξία της εποχής των Χάγιεκ και Μίζες που χρησιμοποιεί ένα μοντέλο πλήρους πληροφόρησης και ορθολογικών προσδοκιών, οι Αυστριακοί υπογραμμίζουν πως κλειδί για την κατανόηση τόσο της χρήσης της οικονομικής πληροφορίας, όσο και του ρόλου των προσδοκιών στον σχεδιασμό της ατομικής δράσης είναι ο μεθοδολογικός υποκειμενισμός (Bosch, Klosowski & Veit 1990, Butos & Korpl 1997, Langlois 1985)

Αυτό το νόημα έχει, όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια, η αναδιατύπωση του κοινωνικού-οικονομικού φαινομένου από τον Χάγιεκ ως πρόβλημα που αφορά την κατεσπαρμένη, και σε μεγάλο βαθμό υποκειμενική γνώση στην κοινωνία (βλ. σχετικά Caldwell 1994, Connin 1990, Kukathas 1989, Oguz 2000, Ποταμιάνος 2008).

3.2.2. Μεθοδολογικός Ατομισμός

Για τους εκπροσώπους της Αυστριακής Σχολής, ήδη από τον πρόλογο του *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (Αρχές της Οικονομικής Επιστήμης) του Carl Menger (1871), η μελέτη του οικονομικού φαινομένου οφείλει να ξεκινά από τα άτομα, και αφορά τις επιλογές και αποφάσεις τους καθώς και τις συνέπειες που έχουν αυτές τόσο ατομικά, όσο και σωρευτικά (Christainsen 1994:11). Τα άτομα είναι αυτά που αποφασίζουν και όχι αφηρημένα σύνολα όπως η «κοινωνία».

Οι υποστηρικτές του μεθοδολογικού ατομισμού δεν αμφισβητούν ότι την κοινωνική υπόσταση του κάθε υποκειμένου δράσης ή το γεγονός ότι οι πράξεις του επηρεάζονται από πολιτιστικούς, θεσμικούς και ευρύτερα κοινωνικούς παράγοντες

(βλ. Schumpeter 1980, Udehn 2002). Όμως αφενός τα κοινωνικά φαινόμενα αποκτούν νόημα μόνο από την σκοπιά των ατόμων, και αφετέρου το δρων υποκείμενο είναι ο «τόπος» όπου οι διάφορες κοινωνικές και άλλες εξωγενείς επιρροές συντίθενται και εκφράζονται ενιαία μέσω της δράσης. Υπ' αυτή την άποψη, η νευροφυσιολογική προσέγγιση που ακολουθεί ο Χάγιεκ για την εξήγηση των αισθητηριακών φαινομένων (Hayek 1952a) μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως θεμελίωση ενός μεθοδολογικώς ατομικιστικού προγράμματος (Di Iorio 2010).

Ομοίως, έννοιες όπως το η συνολική ζήτηση ή το ΑΕΠ είναι απλώς συνισταμένες των επιμέρους ατομικών δράσεων και είναι λάθος η υποστασιοποίησή τους, ή ακόμη χειρότερα, η υπόθεση ότι επειδή μια αλλαγή στο οικονομικό φαινόμενο καθαυτό εμφανίζεται παραμετροποιημένη σε ένα μοντέλο που χρησιμοποιεί συνολικά μεγέθη, η σκόπιμη παρέμβαση για την αλλαγή της τιμής ενός τέτοιου μεγέθους στο οικονομικό μοντέλο, θα έχει τα ίδια αποτελέσματα στο απείρως περιπλοκότερο οικονομικό φαινόμενο, του οποίου αποτελεί λειτουργική αφαίρεση. Στο πλαίσιο αυτό οι Αυστριακοί σταθερά επιδιώκουν την θεμελίωση της μελέτης των μακροοικονομικών φαινομένων στην μικροοικονομική θεωρία, όπως καταδεικνύεται χαρακτηριστικά και στην κριτική που ασκεί ο Χάγιεκ στον Keynes (Hayek 1931, 1991, Caldwell 1995, Koppl & Luther 2011, Steele 2001, Udehn 2001: 114-127). Αυτή η προσέγγιση αξιοποιείται και σε επιστημονικά προγράμματα όπως του *Workshop in Political Theory and Policy Analysis* (Εργαστήριο Πολιτικής Θεωρίας και Πολιτικής Ανάλυσης) της Elinor Ostrom (Boettke & Coyne 2005:145-158)

Μάλιστα, η προγραμματική αυτή έμφαση των Αυστριακών στον μεθοδολογικό ατομισμό γέννησε την κριτική, η οποία παρουσιάζεται στο σχετικό κεφάλαιο, ότι ο Χάγιεκ, στρέφοντας το ενδιαφέρον του σε μια εξελικτική προσέγγιση των κοινωνικών κανόνων, απομακρύνεται από τον κορμό της Αυστριακής παράδοσης (Galeotti 1987, Hodgson 2004, Langlois 2004, Sober & Wilson 2004, Zywicki 2004).

3.2.3. Στόχος και μεθοδολογία της οικονομικής επιστήμης

Παρά τις επιμέρους διαφορές ως προς την μεθοδολογική έμφαση που προέκυψαν στο πλαίσιο της Αυστριακής Οικονομικής Σχολής χονδρικά από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά, ανάμεσα στο πραξολογικό και το ερμηνευτικό ρεύμα (Boettke 1990, 2010, D'Amico & Boettke 2010b, Kirzner 1982, Koppl 2008, Rothbard 1973, Selgin 1990, Vanberg 2004, Vaugh 1994a), στόχος της επιστήμης των οικονομικών είναι συνολικά για τους Αυστριακούς η κατανόηση της εμπρόθετης δράσης των ατόμων και ιδιαίτερα του φαινομένου της καταλλακτικής τάξης, της συναρμογής δηλαδή περισσότερων του ενός ατομικών σχεδίων, και του τρόπου με τον οποίο την πλαισιώνουν οι εκάστοτε θεσμοί και κανόνες. Αυτοί οι θεσμοί και κανόνες καθορίζουν το αν οι ατομικές στοχεύσεις θα είναι συμβατές μεταξύ τους, συντονιζόμενες προς την κατεύθυνση της εξυπηρέτησης των αναγκών και των επιθυμιών των ανθρώπων.

Ακριβώς επειδή τα δεδομένα της οικονομικής επιστήμης, οι πεποιθήσεις, οι προτιμήσεις και οι σκέψεις των ανθρώπων έχουν υποκειμενικό και ευμετάβλητο χαρακτήρα (Hayek 1980a:57-76, Caldwell 1994), τα μαθηματικά εργαλεία των φυσικών επιστημών, με τα οποία το εκάστοτε φυσικό φαινόμενο παραμετροποιείται πλήρως και συνεπώς καθίσταται εφικτή η ακριβής πρόβλεψη της εξέλιξής του στον χρόνο, δεν αρμόζουν, ή έστω δεν επαρκούν, για την μελέτη του οικονομικού φαινομένου.

Ακόμη, δεδομένης της περιπλοκότητας των περισσότερων κοινωνικών φαινομένων, η αφαίρεση είναι αναγκαία για την μελέτη τους (Hayek 1980a, 2014e). Πάντα υπάρχει η δυνατότητα τόσο της παράβλεψης μιας κρίσιμης παραμέτρου, όσο της αλλαγής της σπουδαιότητάς της, σε ό,τι αφορά το εξηγητικό μέρος, αλλά και των απρόθετων συνεπειών, σε ό,τι αφορά τις προτάσεις πολιτικής. Ένα μοντέλο του οικονομικού φαινομένου, όσο προσεκτικά και αν έχει συντεθεί, δεν μπορεί να χρησιμεύσει για την εξαγωγή ακριβών προβλέψεων, ή για τον ασφαλή και επακριβή σκόπιμο σχεδιασμό της εξέλιξής του, αλλά μόνο για την διαπίστωση γενικών τάσεων.

Υπ' αυτή την έννοια κάθε διαβεβαίωση ότι η οικονομική επιστήμη μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την ριζική αναδιάρθρωση του οικονομικού φαινομένου, ώστε αυτό να παράγει συγκεκριμένα τελικά αποτέλεσμα – ο «ορθολογικός κονστρουκτιβισμός» σύμφωνα με τον Χάγιεκ – συνιστά μια μοιραία έπαρση.

3.2.4. Η αυθόρμητη τάξη

Κεντρική θέση στην αυστριακή οικονομολογική σκέψη έχει η ιδέα της αυθόρμητης τάξης, ότι δηλαδή ο συντονισμός των επιμέρους ατομικών σχεδίων είναι εφικτός χάρη σε εργαλεία που προέκυψαν εξελικτικά ως αποτέλεσμα της ανθρώπινης δράσης, αλλά όχι σκόπιμου σχεδιασμού, όπως η γλώσσα, τα ήθη ή ο μηχανισμός της ελεύθερης διαμόρφωσης των τιμών στην αγορά. Οι μηχανισμοί αυθόρμητης τάξης που περιγράφει ήδη ο Menger (1871, 1873) αντανakλούν την επεξεργασία της ιδέας από τον Adam Smith (βλ. σχετικά C. Smith 2006) και τον σκωτσέζικο διαφωτισμό (Barry 1982, Horwitz 2001, FehI 1994, Hamowy 1987, Hunt & MacNamara 2007, Hunt 2007, Sudgen 1989).

Τα εργαλεία αυτά, οι μηχανισμοί παραγωγής αυθόρμητης τάξης, συμπυκνώνουν την σοφία αλληπάλληλων δοκιμών και λαθών και έχουν αποδείξει την αξία τους επικρατώντας έναντι εναλλακτικών αντίστοιχων πρακτικών καθώς διασφαλίζουν σε μεγάλο βαθμό την προσαρμοστικότητα της εκάστοτε πολιτικής κοινωνίας (Bianchi 1994, αλλά και Jacobs 1999). Η παρέμβαση σ' αυτά πρέπει, σύμφωνα με τους Αυστριακούς να γίνεται με εξαιρετική επιφυλακτικότητα, καθώς πάντα υπάρχει η πιθανότητα εξαιρετικά αρνητικών απρόθετων συνεπειών, δεδομένης της περιπλοκότητας του κοινωνικού φαινομένου και της αδυναμίας πλήρους σύλληψης, κατανόησης και εποπτείας του.

Σε ό,τι αφορά την σκέψη ειδικά του Χάγιεκ, όπως θα καταδειχθεί στο σχετικό κεφάλαιο, η αναγνώριση της ύπαρξης και της σημασίας των μηχανισμών παραγωγής αυθόρμητης τάξης είναι το θεμέλιο του κοινωνικού και οικονομικού του επιχειρήματος και ο βασικός στόχος του πολιτικού του προγράμματος (Boettke 1990). Αυτή η έμφαση προκάλεσε την διατύπωση κριτικών (πχ στο Vandberg 1986),

ότι ο Χάγιεκ αποδέχεται άκριτα κάθε εξελικτικό αποτέλεσμα. Απάντηση στην κριτική αυτή διατυπώνεται στο πλαίσιο της διατριβής.

3.2.5. Οι ελεύθερα διαμορφούμενες τιμές ως επικοινωνιακός ενδείκτης

Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά το καθαυτό οικονομικό φαινόμενο, οι Αυστριακοί, με προεξάρχοντα τον Χάγιεκ, (Hayek 1980f:87) επισημαίνουν ότι οι ελεύθερα διαμορφούμενες τιμές λειτουργούν ως επικοινωνιακός ενδείκτης που συμπυκνώνει χρήσιμες οικονομικές πληροφορίες και τις καθιστά διαθέσιμες στα άτομα προκειμένου αυτά να σχεδιάσουν αποτελεσματικά την δράση τους. Η αναγνώριση της σημασίας αυτού του μηχανισμού στο συντονισμό των ατομικών σχεδίων, είναι που καθιστά τους εκπροσώπους της Σχολής έντονα επιφυλακτικούς ως προς κάθε σχέδιο εξωγενούς παρέμβασης.

Η πληροφοριακή αυτή διάσταση οδήγησε τον Χάγιεκ να αντιληφθεί την αγορά και την οικονομία ως έναν ουσιαστικά γνωσιακό, πληροφοριακό μηχανισμό.

3.2.6. Ο ανταγωνισμός ως ευρετικός μηχανισμός

Δεδομένης της καταστατικής αδυναμίας του κεντρικού σχεδιασμού του οικονομικού φαινομένου, ο ελεύθερος ανταγωνισμός μεταξύ διαφορετικών λύσεων και συνδυασμών για την αντιμετώπιση των διαφόρων προβλημάτων, όπως αυτά γίνονται αντιληπτά από τα άτομα που συνιστούν την κοινωνία, είναι μηχανισμός που επιτρέπει την διαρκή βελτίωση τόσο των παρεχόμενων, με την ευρύτατη έννοια, αγαθών, όσο και της αποτελεσματικότητας του συντονισμού των ατομικών δράσεων. Ο ανταγωνισμός συνεπάγεται την εξάλειψη των εξελικτικά λιγότερο εύρωστων πρακτικών (Hayek 1980d, 2014d), και συνεπώς την διάψευση των αντίστοιχων ατομικών προσδοκιών. Η αποδοχή αυτής της πιθανής διάψευσης είναι το τίμημα για την αξιοποίηση των δημιουργικών δυνάμεων της κοινωνίας, στο

πλαίσιο της καταστατικής ανεπάρκειας της γνώσης (Hayek 1960:22-38, Kirzner 1985).

Πέρα από τη διαρκή αυτή βελτίωση προϊόντων και πρακτικών, ο ανταγωνισμός διασφαλίζει ότι τα αναπόφευκτα λάθη θα γίνονται στο χαμηλότερο δυνατό επίπεδο και με τις μικρότερες δυνατές συνέπειες.

Ο ανταγωνισμός, σε ένα υψηλότερο επίπεδο αφαίρεσης, αφορά κάθε είδους εν κοινωνία πρακτική (Streit 1993) και αποτελεί το θεμέλιο του επιχειρήματος του Χάγιεκ για την κοινωνική εξέλιξη προεξάρχοντα τον Hayek κατέληξαν να διατυπώνουν θεωρίες κοινωνικής εξέλιξης (Hayek 1988).

3.2.7. Η Σημασία των Θεσμών

Κομβικό ρόλο για την επιτυχή συντονιστική δράση των μηχανισμών της αυθόρμητης τάξης, αλλά και ευρύτερα για την επωφελή – ατομικά και συλλογικά – λειτουργία του ανταγωνισμού και των υπολοίπων εξελικτικών μηχανισμών, έχει το πλαίσιο κανόνων που διέπει αυτές τις διαδικασίες (Hayek 1960, 1973, Langlois 1992, Lavoie 1994b). Οι κανόνες προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό το εύρος των προσδοκιών που αναπτύσσουν τα άτομα και της συνεπακόλουθης δράσης τους (Horwitz 1998, Loasby 1999, Carvahlo & Koyama 2010, Rizzello 2002, Vanberg 1994, Wenzel 2010).

Αυτή η σύνδεση του αποτελέσματος της εξέλιξης, και του προσήμου που αυτό μπορεί να πάρει, με το σύστημα των υποκείμενων κανόνων, θεμισμένων ή μη, είναι το βασικό αντεπιχείρημα στην κριτική ότι η αναγνώριση της αναντικατάστατης σημασίας της αυθόρμητης τάξης συνεπάγεται την φатаλιστικά συντηρητική αποδοχή κάθε εξελικτικού αποτελέσματος ανεξαιρέτως.

Στόχος συνεπώς καθίσταται η εύρεση του κατάλληλου θεσμικού περιβάλλοντος στο οποίο ο άνθρωπος «μέσω της συνήθους συμπεριφοράς του» μπορεί να συμβάλει κατά το δυνατόν περισσότερο στην εξυπηρέτηση των αναγκών των άλλων (Hayek 1980b:13). Υπ' αυτή την έννοια, το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα δεν είναι η, ούτως ή άλλως ανέφικτη, ριζική θεσμική αναμόρφωση, αλλά η θεσμική καλλιέργεια που

ευνοεί την παραγωγή των επιθυμητών αποτελεσμάτων με την μεγαλύτερη δυνατή πιθανότητα και σεβόμενη τη λειτουργία των μηχανισμών της αυθόρμητης τάξης.

Στο πολιτικό επίπεδο, οι Αυστριακοί υποστηρίζουν ότι η συνταγματική νομοκρατία (rule of law) – ένα σύστημα κανόνων γνωστών στα δρώντα υποκείμενα, αφηρημένων, γενικών και καθολικής εφαρμογής – είναι η θεσμική διαρρύθμιση που επιτρέπει την αποτελεσματικότερη ανάπτυξη των δυνάμεων ενός πολιτισμού της ελευθερίας (Hayek 1960).

Στο ίδιο πλαίσιο, ο Mises κατάδειξε ότι η ιδιωτική ιδιοκτησία είναι απολύτως αναγκαία προϋπόθεση της διασφάλισης του μηχανισμού των ελεύθερα διαμορφούμενων τιμών. Οι ελεύθερες συναλλαγές που αποτυπώνουν τις ατομικές προτιμήσεις προϋποθέτουν ένα θεσμικό περιβάλλον που σέβεται και προστατεύει την ιδιωτική ιδιοκτησία, με την ευρύτατο περιεχόμενο που έχει η έννοια ήδη στον Λοκ.

3.3. Οι προσδιοριστικές διαμάχες

3.3.1. Οι πρόδρομοι – Σχολή της Σαλαμάνκα ενάντια στην αντικειμενική θεωρία της τιμής

Οι απαρχές της Αυστριακής σχολής εντοπίζονται στους προσωκρατικούς, την ρωμαϊκή αντίληψη περί εξελικτικής προέλευσης του δικαίου, όπως την εκφράζει ο Κικέρων στο *De re publica*, καθώς και στη θωμιστική φιλοσοφία του φυσικού δικαίου (Angner 2007, Rothbard 1995, de Soto 2008:28).

Άμεσοι όμως πρόδρομοι θεωρούνται οι Δομινικανοί και Ιησουίτες στοχαστές του 16ου αιώνα της λεγόμενης Σχολής της Σαλαμάνκα, τη συμβολή των οποίων ο Χάγιεκ αναγνώρισε, αναφέροντάς τους στο λόγο που εκφώνησε αποδεχόμενος το βραβείου Νόμπελ Οικονομικών (Hayek 1978a, Barry 1982, Chafuen 1994).³

³ Σημαντικοί εκπρόσωποι αυτής της σχολής σκέψης θεωρούνται, μεταξύ άλλων, οι Luis de Molina, Juan de Lugo, Diego de Covarrubias y Levya, Luis Saravia de la Calle. Jerónimo Castillo de Bovadilla, Juan de Salas, Martín de Azpilcuelta, Juan de Marianna.

Οι σχολαστικοί αυτοί στοχαστές ανακάλυψαν και διατύπωσαν μια σειρά από αρχές οι οποίες στη συνέχεια, λόγω και της στενής ιστορικής και δυναστικής σχέσης μεταξύ Ισπανίας και Αυστρίας, παρέμειναν ζωντανές μέχρι την αναδιατύπωσή τους από τον Carl Menger και αποτέλεσαν τους βασικούς πυλώνες της αυστριακής οικονομικής προσέγγισης.

Η σημαντικότερη ίσως ανακάλυψη της Σχολής της Σαλαμάνκα ήταν η υποκειμενική θεωρία της αξίας, η ιδέα ότι η «αξία ενός προϊόντος δεν εξαρτάται από την αντικειμενική του φύση, αλλά από την υποκειμενική εκτίμηση των ανθρώπων ακόμα και όταν αυτή η εκτίμηση είναι ανόητη» (de Soto 2008:30).

Η προσέγγιση αυτή αντιτίθεται στην αντίληψη της εγγενούς θεωρίας της αξίας (intrinsic theory of value), σύμφωνα με την οποία η (ορθή) αξία ενός αγαθού είναι αντικειμενική και ενυπάρχει εντός του, καθώς και στην ειδική περίπτωση της, την κυρίαρχη στις αρχές του 20ου αιώνα εργασιακή θεωρία της αξίας (labour theory of value), η οποία έχει τις ρίζες της στον Adam Smith⁴, πέρασε στον Ricardo⁵ και έφτασε ως τον Μαρξ, ο οποίος στην Κριτική του Προγράμματος της Γκόθα εξαρτά την παραγωγή της αξίας από την εργασιακή δύναμη (labor power) που πωλείται από τους μισθωτούς εργάτες στους καπιταλιστές και θεμελιώνει σ' αυτή την έννοια της υπεραξίας και ακολουθώντας τη θεωρία της εκμετάλλευσης.

Συνέπεια της υποκειμενικής θεωρίας της αξίας είναι η θέση πως τα κόστη των προϊόντων ακολουθούν τις τιμές τους και όχι το αντίστροφο. Με άλλα λόγια, η προσδοκώμενη τιμή, προσδοκία που βασίζεται στις τιμές που καταγράφονται ιστορικά στις αγορές και ενημερώνεται διαρκώς από αυτές, είναι η βασική πληροφορία που λαμβάνουν τα άτομα υπόψη τους προκειμένου να αποφασίσουν τι κόστος συμφέρει να αναλάβουν για την παραγωγή του εκάστοτε αγαθού. Υπ' αυτή την έννοια κάθε κόστος νοείται κόστος ευκαιρίας.

⁴ The real price of every thing, what every thing really costs to the man who wants to acquire it, is the toil and trouble of acquiring it. What every thing is really worth to the man who has acquired it, and who wants to dispose of it or exchange it for something else, is the toil and trouble which it can save to himself, and which it can impose upon other people. *Πλούτος των Εθνών*, βιβλίο 1, κεφάλαιο 5.

⁵ "The value of a commodity, or the quantity of any other commodity for which it will exchange, depends on the relative quantity of labour which is necessary for its production, and not as the greater or less compensation which is paid for that labour" (Ricardo [1817] 2001).

Η διαρκής ανατροφοδοτούμενη προσαρμογή των προσδοκιών των οικονομικών δρώντων εισάγει στη μελέτη του οικονομικού φαινομένου τη δυναμική διάσταση του χρόνου. Η αγορά είναι μια δυναμική συνεχώς εξελισσόμενη διαδικασία που τείνει στην ισορροπία αλλά δεν την επιτυγχάνει πλήρως ποτέ. Μάλιστα, δεν υπάρχει κάποιο σταθερό σημείο ισορροπίας στο οποίο τείνει η αγορά, όπως αργότερα θα υποστηρίξουν οι κλασικοί οικονομολόγοι. Αντίθετα, ο ανταγωνισμός, το κεντρικό χαρακτηριστικό της αγοράς, ωθεί τους επιχειρηματίες να μιμηθούν τις αποδοτικότερες πρακτικές των ανταγωνιστών τους, διαρκώς μεταβάλλοντας τις συνθήκες παραγωγής και εντέλει, *ceteris paribus*, μειώνοντας τις τιμές και τα κόστη παραγωγής των αγαθών (Rizzo 1979, Colander 2000).

Οι μοναχοί της Σαλαμάνκα διατύπωσαν ακόμη την αρχή της χρονικής προτίμησης: ανάμεσα σε δύο όμοια αγαθά, οι άνθρωποι τείνουν να αποδίδουν μεγαλύτερη αξία σε αυτό που μπορούν να καταναλώσουν άμεσα. Η αρχή αυτή είναι το θεμέλιο της αυστριακής προσέγγισης στα φαινόμενα του κεφαλαίου, των επιτοκίων και των επιχειρηματικών κύκλων.

Στο ίδιο πλαίσιο της δυναμικής αντίληψης της οικονομικής διαδικασίας, η σχολή της Σαλαμάνκα πρώτη αναγνώρισε τις διαβρωτικές συνέπειες του πληθωρισμού στην οικονομία ο οποίος ήδη κατά τον Juan de Mariana (*De Monetae Mutatione, Περί της Χρηματικής Μεταβολής* 1605), όχι μόνο οδηγεί σε αύξηση τιμών, αλλά και αποδιοργανώνει τη διαδικασία παραγωγής (de Soto 2008:32).

Εξίσου εναργής είναι η κριτική κατά της δυνατότητας των τραπεζών να παρέχουν δάνεια που υπερβαίνουν σε αξία το αποθεματικό τους (de Soto 1996). Ουσιαστικά, η κριτική αυτή είναι ταυτόσημη με την σύγχρονη κριτική που διατυπώνεται, από Αυστριακούς και άλλους οικονομολόγους, κατά του τραπεζικού συστήματος κλασματικών αποθεμάτων, το οποίο τροφοδοτεί αφύσικες πιστωτικές επεκτάσεις, με διαδοχικές συνέπειες την τοποθέτηση επενδύσεων σε σχέδια που υπό άλλες συνθήκες θα αποτύγχαναν, την επιμήκυνση της διαδικασίας παραγωγής, τη χρονική καθυστέρηση της διόρθωσης των λανθασμένων επενδύσεων και εντέλει τη δημιουργία πολύ μεγαλύτερων σε ένταση και βάθος κρίσεων και υφέσεων.

Με αυτές τις προκείμενες, έρχεται ως λογική συνέπεια η θέση που υποστήριξε ο Juan de Mariana στο έργο του *Discurso sobre las enfermedades de la compañía* του 1625, ότι είναι αδύνατη η συγκέντρωση από το κράτος της ποσότητας της πληροφορίας που είναι αναγκαία προκειμένου να συντονιστεί μέσω εντολών η οικονομική δράση και ως εκ τούτου, η κρατική παρέμβαση πρέπει να είναι περιορισμένη και απολύτως δικαιολογημένη.

Οι ιδέες αυτές, όπως υποστηρίζει ο de Soto, έμειναν στην αφάνεια στις περιοχές εκτός της ισπανικής επιρροής, στο πλαίσιο της ευρύτερης απαξιωτικής στάσης των Βρετανών έναντι της Ισπανίας μετά τη μεταξύ τους πολεμική διαμάχη (Black Legend).

Στο πλαίσιο αυτό, η αφετηριακή υπόθεση του Adam Smith ότι η αξία των αγαθών μπορεί να προσδιοριστεί αντικειμενικά, καθώς και η ευρύτερα στατική αντίληψη του για την οικονομία, οδήγησαν στην πορεία σε τελείως διαφορετικά συμπεράσματα σε σχέση με αυτά των καθολικών στοχαστών της Σαλαμάνκα, εναντίον των συμπερασμάτων αυτών έστρεψε την κριτική του ο Χάγιεκ.

3.3.2. Καρλ Μένγκερ και η Διαμάχη περί της Μεθόδου

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η ίδρυση της Αυστριακής Οικονομικής Σχολής τοποθετείται χρονικά στο 1871, έτος έκδοσης του θεμελιώδους έργου του Carl Menger *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (Αρχές της Οικονομικής Επιστήμης). Στο έργο αυτό, όπως επισημαίνει ο Χάγιεκ, ο Menger παρουσιάζει τις βασικές αρχές μιας περιεκτικής οικονομικής θεωρίας που βασίζεται στη σχέση μεταξύ ωφέλειας, αξίας και τιμής. Ουσιαστικά ο Menger επαναφέρει στο προσκήνιο την υποκειμενική θεωρία της αξίας καθώς και την κομβική έννοια της οριακής ωφέλειας, ταυτόχρονα με τους Jevons και Walras οι οποίοι θεωρούνται οι συν-εισηγητές της λεγόμενης «οριακής επανάστασης» στην οικονομική επιστήμη (βλ. και Gloria-Palermo 1999).

Στο έργο αυτό, επισημαίνεται η ανεπάρκεια της θεωρίας του αντικειμενικού προσδιορισμού των τιμών να περιγράψει το οικονομικό φαινόμενο όπως αυτό εκτυλίσσεται στην πραγματικότητα. Ο Menger αντιπροτείνει μια δυναμική

προσέγγιση που αντιλαμβάνεται το οικονομικό φαινόμενο ως διαρκώς εξελισσόμενο αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των ατόμων.

Με τη σειρά της, η δράση αυτή είναι κατά τον Menger το αποτέλεσμα της υποκειμενικής αποτίμησης των διαθέσιμων πληροφοριών, μεταξύ των οποίων και η αξία των κεφαλαιακών και καταναλωτικών αγαθών (Endres 1991, Lachmann 1994). Σ' αυτή την κατεύθυνση, οι αφαιρέσεις της κλασικής οικονομικής θεώρησης δεν παρέχουν χρήσιμες πληροφορίες σχετικά με την οικονομική διαδικασία όπως αυτή εξελίσσεται στην πράξη. Αντίθετα παρουσιάζουν μια στατική εικόνα της οικονομίας, η οποία δεν απαντά στο κεντρικό πρόβλημα της ανθρώπινης πράξης: πώς τα άτομα «προσπαθούν να πετύχουν ένα σκοπό, στον οποίο αποδίδουν μια υποκειμενική αξία και σ' αυτή την κατεύθυνση, και με κίνητρο αυτή την υποκειμενική αξία, συλλαμβάνουν και θέτουν σε εφαρμογή ένα σχέδιο δράσης, το οποίο αποτελείται από έναν αριθμό σταδίων που κρίνονται αναγκαία για την εκπλήρωσή του» (de Soto 2008:38).

Ο μεθοδολογικός υποκειμενισμός του Menger καθώς και η ανακάλυψη του νόμου της οριακής ωφέλειας (marginal utility) παράλληλα με τους Jevons και Walras, αποτέλεσαν θεμελιώδεις αρχές της αυστριακής οικονομικής σχολής. Εξίσου σημαντική, και με ευρύτερο πεδίο εφαρμογής που αγκαλιάζει το σύνολο των κοινωνικών επιστημών, είναι η επαναδιατύπωση της αυθόρμητης εξέλιξης των θεσμών ως αποτέλεσμα των ατομικών δράσεων. Οι πλέον κρίσιμοι θεσμοί για την επιβίωση και την προκοπή των ατόμων και των κοινωνιών είναι «Unbeabsichtigte Resultante» (Menger 2004 [1871]:182), αθέλητες συνέπειες της αλληλεπίδρασης μεταξύ των επιμέρους ατομικών δράσεων, στο πλαίσιο ενός συστήματος κανόνων συμπεριφοράς.

Με το δεύτερο θεμελιώδες έργο του *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Oekonomie insbesondere* (Έρευνα στη Μέθοδο των Κοινωνικών Επιστημών με Ειδική Αναφορά στην πολιτική Οικονομία) ο Menger (1985 [1883]), απαντά στις μεθοδολογικές αξιώσεις της γερμανικής ιστορικής σχολής, μπαίνοντας έτσι δυναμικά στην λεγόμενη Διαμάχη περί της

Μεθόδου (Methodenstreit), από την οποία ουσιαστικά η Αυστριακή Σχολή δεν απενεπλάκη έκτοτε (de Soto 1998).

Η διαφωνία του Menger και των μαθητών του με τους ιστορικιστές Γερμανούς οικονομολόγους ήταν το κεντρικό γεγονός της ίδρυσης της αυστριακής σχολής. Μάλιστα το όνομα «Αυστριακή Οικονομική Σχολή» δόθηκε ειρωνικά από τους Γερμανούς οικονομολόγους στους αυστριακούς «επαρχιώτες» συναδέλφους τους οι οποίοι τόλμησαν να αμφισβητήσουν την κυρίαρχη τάση της γερμανόφωνης οικονομικής επιστήμης.

Οι ιστορικιστές Γερμανοί υποστήριζαν ότι δεν μπορεί να υπάρξει μια ενιαία καθολική οικονομική θεωρία, καθώς οι συνθήκες κάθε κοινωνίας είναι ασύμμετρα διαφορετικές. Κάθε οικονομική θεωρία που είχε ως τότε διατυπωθεί με αξιώσεις καθολικής ισχύος απλώς ανταποκρινόταν στα ειδικά χαρακτηριστικά της οικονομικής συνθήκης στο πλαίσιο της οποίας εντάσσεται. Ως εκ τούτου η μόνη έγκυρη γνώση μπορεί να προκύψει από την αντικειμενική συλλογή και μελέτη των οικονομικών δεδομένων κάθε περίπτωσης ξεχωριστά, χωρίς την παραμορφωτική επίδραση της θεωρίας, η οποία επαρκεί για την εξαγωγή των αναπόδραστων νόμων που διέπουν την εξέλιξη των κοινωνικών συνόλων.

Ο Menger αντίθετα, υποστήριξε ότι η κατ' αρχάς θεωρητική προσέγγιση στο οικονομικό και ευρύτερα κοινωνικό φαινόμενο είναι όχι μόνο εφικτή αλλά και αναπόφευκτη. Η θεωρία είναι αναγκαία προκειμένου να ανασυσταθεί μέσα από μια «συνθετική μέθοδο» η δομή των κοινωνικών φαινομένων. Η θεωρία προϋπάρχει της έρευνας τόσο στην καθαυτό ιστορική επιστήμη, όσο και στην μετέπειτα χρήση των πορισμάτων της ιστορίας για την εξαγωγή πορισμάτων για το ευρύτερο κοινωνικό φαινόμενο.

Ως αντικείμενο της κοινωνικής θεωρίας ο Menger ορίζει την μελέτη των απρόθετων συνεπειών των ατομικών δράσεων και της αυθόρμητης ανάδυσης τάξης μέσα από την αλληλεπίδραση των ατομικών ιδιοτελών συμπεριφορών στο πλαίσιο συγκεκριμένων κανόνων. Αυτή η προσέγγιση μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να εξηγήσει για παράδειγμα, την εμφάνιση των χρηματικών συναλλαγών, αλλά του νόμου (Menger 1892).

Αντλώντας από τα κείμενα του Αριστοτέλη, διέκρινε δύο διακριτά στάδια αναγκαία για τη διατύπωση θεωριών: Αρχικά η ουσία των οικονομικών φαινομένων είναι προσβάσιμη στον επιστήμονα μέσω της ενδοσκόπησης, χάρη στο γεγονός ότι μοιράζεται την ίδια φύση με τα αντικείμενα που μελετά, τα άτομα όπως αυτά δρουν. Στη συνέχεια, και κατά συνέπεια, μπορεί να κατανοήσει τους τρόπους με τους οποίους χρησιμοποιούν τα διαθέσιμα σ' αυτά μέσα για να εξυπηρετήσουν τις στοχεύσεις τους. Έτσι, με λογικό – παραγωγικό τρόπο, βάσει αξιωμάτων για την ανθρώπινη δράση που θεωρούνται αυταπόδεικτα, είναι δυνατόν να εξηγηθεί στις βασικές της αρχές η ανθρώπινη συμπεριφορά και τα αποτελέσματά της (White 1984, . Στο πλαίσιο αυτό η ιστορία είναι εξίσου αναγκαία ως μέσο πρόσβασης της αλήθειας, υπό την αναγνώριση βεβαίως του γεγονότος ότι κάθε ιστορικό γεγονός εμπεριέχει θεωρία. Η συλλογή αντικειμενικών οικονομικών δεδομένων είναι αδύνατη. Ως εκ τούτου, ο καταστατικός στόχος της γερμανικής ιστορικής σχολής εξαρχής ακυρώνεται.

3.3.3. Eugen von Böhm-Bawerk – Η κριτική του μαρξιστικού προγράμματος

Ο μαθητής του Menger, Eugen Ritter von Böhm-Bawerk (1851-1914) επεξεργάστηκε περαιτέρω τις θέσεις του δασκάλου του διατυπώνοντας μια περιεκτική θεωρία για την οικονομία στο τρίτομο έργο του *Kapital und Kapitalzins* [Κεφάλαιο και Τόκος] (1884-1889). Η σημαντικότερη συνεισφορά του είναι η επεξεργασία της εισαγωγής της έννοιας του χρόνου στην οικονομική διαδικασία (βλ. επίσης Garrison 2001, O'Driscoll 1977, O'Driscoll & Rizzo 1996). Σε αντίθεση προς την κυρίαρχη οικονομική τότε αντίληψη που αντιλαμβανόταν την οικονομία με στατικούς όρους ισορροπίας ή ανισορροπίας αθροιστικών μεγεθών, ο Böhm-Bawerk υποστήριξε ότι η ανθρώπινη δράση συνίσταται από διαδοχικά στάδια που συνδέουν κατά υποκειμενικό τρόπο τα μέσα με το αποτέλεσμα. Είναι αυτή η υποκειμενική αποτίμηση μέσων και σκοπών που επιτρέπει στα άτομα να αποταμιεύσουν το κεφάλαιο που απαιτείται για τη δημιουργία κεφαλαιακών αγαθών και την ένταξή τους σε ένα παραγωγικό σχέδιο, προσδοκώντας μεγαλύτερο όφελος απ' ό,τι αν χρησιμοποιούσαν τους

διαθέσιμους πόρους τους για την αγορά καταναλωτικών αγαθών. Η αρχή της χρονικής προτίμησης, ότι δηλαδή τα άτομα, *ceteris paribus*, αποδίδουν μεγαλύτερη αξία σε αγαθά που βρίσκονται κοντύτερα χρονικά σ' αυτά, αρχή η οποία γίνεται δεκτή απριωριστικά ως αυταπόδεικτο αξίωμα, είναι ένα από τα βασικά επιχειρήματα των Αυστριακών στην κριτική τους έναντι της στατικής προσέγγισης των νεοκλασικών οικονομικών (Böhm-Bawerk 1980, 1903).

Σ' αυτό το πλαίσιο ο Böhm-Bawerk διατυπώνει την κριτική του στην μαρξιστική θεωρία τόσο στο *Kapital und Kapitalzins*, όσο και στο *Zum Abschluss des Marxschen Systems* του 1896 (στα αγγλικά εκδόθηκε το 1898 ως *Karl Marx and the Close of His System*, (Ο Καρλ Μαρξ και το Συμπέρασμα του Συστήματός του). Απορρίπτει την μαρξική θεωρία της εκμετάλλευσης, η οποία βασίζεται στην λανθασμένη παραδοχή της εργασιακής θεωρίας της αξίας (πάνω στην οποία ο Μαρξ θεμελιώνει την έννοια της υπεραξίας) καθώς και στην παραγνώριση εκ μέρους του Μαρξ του δυναμικού ρόλου του χρόνου στην διαδικασία της παραγωγής (Böhm-Bawerk 1975). Η εργασία, που σε κάθε περίπτωση δεν προσδιορίζει την αξία του παραγόμενου προϊόντος, αποζημιώνεται πριν ολοκληρωθεί το εν λόγω προϊόν, του οποίου το κόστος παραγωγής έχει προϋπολογιστεί βάσει της προσδοκώμενης τιμής αγοράς του. Ακριβώς αντίστοιχη διαδικασία λαμβάνει χώρα κατά την χορήγηση δανείων στους κεφαλαιοκράτες για την παραγωγή αγαθών.

3.3.4. Ludwig von Mises – Διαμάχη για τον Σοσιαλιστικό Υπολογισμό και Αυστριακή Θεωρία των Οικονομικών Κύκλων.

Οι δύο διαπρεπέστεροι εκπρόσωποι της αυστριακής οικονομικής σχολής κατά τον 20^ο αιώνα ήταν ο Ludwig von Mises, μαθητής του Böhm-Bawerk και ο Friedrich Hayek (Vanberg 1994b).

Κατά τη διάρκεια της ζωής και της δράσης των δύο αυτών στοχαστών, η αλγεβρική, φορμαλιστική διατύπωση των αθροιστικών οικονομικών μεγεθών έγινε από βοηθητικό εργαλείο της οικονομικής επιστήμης, το κύριο μέσο ανάλυσης. Η εξέλιξη αυτή ενίσχυσε δραματικά τις προσδοκίες ότι η πιο «επιστημονική» πλέον

οικονομική επιστήμη μπορεί να χρησιμοποιηθεί όχι απλώς για την κατανόηση του οικονομικού φαινομένου και την εξαγωγή των βασικών αρχών που το διέπουν, αλλά για τον εξαρχής ριζικό επανασχεδιασμό του.

Η μετριοπαθής ως προς τις αξιώσεις της αυστριακή οικονομική σχολή δεν μπορούσε βεβαίως να εξυπηρετήσει αυτές τις προσδοκίες οι οποίες διατυπώθηκαν μεταξύ άλλων και στο πλαίσιο των αναγκών οργάνωσης της Γερμανικής Αυτοκρατορίας από τον Μπίσμαρκ και μετά. Αντιθέτως, στις προσδοκίες αυτές ανταποκρίνονται πλήρως οι προγραμματικές αξιώσεις των οικονομολόγων της Γερμανικής Σχολής, οι οποίοι φιλοδοξούσαν να αναγνωριστούν ως αυθεντίες όχι απλώς στην ανάλυση και ερμηνεία του οικονομικού φαινομένου, αλλά κυρίως στην αναδόμηση της γερμανικής οικονομίας. Ως εκ τούτου, οι Αυστριακοί τέθηκαν στο περιθώριο του κυρίαρχου οικονομικού περιβάλλοντος, παρά την εναργή μεθοδολογική τους κριτική.

Στο δύσκολο αυτό περιβάλλον, ο Mises επεξεργάστηκε με συνέπεια τις μεθοδολογικές αρχές του Menger (Mises 1936, 1998, 2008) και εξέτεινε το πεδίο της δυναμικής προσέγγισης του οικονομικού φαινομένου σε νέα αντικείμενα. Στον Mises πιστώνεται η αναλυτική μελέτη της θεωρίας του χρήματος, της οικονομικής πίστης και των οικονομικών κύκλων καθώς και η διατύπωση μιας θεωρίας της επιχειρηματικότητας ως της κινητήριας δύναμης της οικονομίας (Mises 1990, 1990b, 1996, 2000, 2008, de Soto 2008:62, Herbener 1991).

Το έργο του *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel* (Θεωρία του Χρήματος και του Κεφαλαίου) του 1912, το οποίο κυκλοφόρησε στα αγγλικά ως *The Theory of Money and Credit* (1953) και κατέστη το βασικό έργο αναφοράς στην ηπειρωτική (μη αγγλόφωνη) Ευρώπη, συνδυάζει τη λογική-παραγωγική μέθοδο με τον υποκειμενισμό προκειμένου να εξηγήσει πώς καθορίζεται η ζήτηση για χρήμα.

Στο έργο αυτό παρουσιάζεται η απαρχή της Αυστριακής Θεωρίας των Οικονομικών Κύκλων: η επεκτατική έκδοση δανείων, που καθίσταται δυνατή μέσω της πολιτικής κλασματικών αποθεματικών, παράγει πληθώρα χρηματικής προσφοράς και επιμηκύνει την παραγωγική διαδικασία, ευνοώντας τις επενδύσεις έντασης κεφαλαίου. Επενδύσεις που υπό κανονικές συνθήκες – μη τεχνητής πιστωτικής

επέκτασης – θα αποτύγχαναν, τώρα επιτυγχάνουν με αποτέλεσμα τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και την αύξηση των ονομαστικών μισθών και των τιμών προϊόντων. Η διατήρηση όμως του ευνοϊκού αυτού αποτελέσματος απαιτεί την ολοένα και μεγαλύτερη πληθωριστική πιστωτική επέκταση. Όταν εντέλει αντιστραφεί αυτή η διαδικασία το αποτέλεσμα θα είναι μια οικονομική κρίση ή ύφεση, μια εκτεταμένη διόρθωση των επενδυτικών σχεδίων για την επανατοποθέτηση των πόρων που επενδύθηκαν λάθος, το μέγεθος και η έκταση των οποίων είναι ανάλογες με το αντίστοιχο μέγεθος και την έκταση της πιστωτικής επέκτασης που δημιουργήθηκε τεχνητά. Την θεωρία αυτή επεξεργάστηκε περαιτέρω ο Χάγιεκ και συνέβαλε στην παρουσίασή της στο αγγλοσαξωνικό επιστημονικό κοινό στην δεκαετία του 1930, υπό την σκιά της Μεγάλης Ύφεσης (Hayek 1933, 1935, 1967d, 1979, 2009, 2009b. Βλ. επίσης Schumpeter 1939, 1943 Ebeling 1978, Kirzner 1963, 1979, Garrison 1986, 1989, 1997, Thomsen 1992, Backhouse 2006). Ο βασικός κορμός της Αυστριακής Θεωρίας των Οικονομικών Κύκλων παραμένει σε μεγάλο βαθμό και σήμερα στο επίκεντρο του σχετικού διαλόγου ο οποίος εμπλουτίζεται από μια πληθώρα σχετικών εμπειρικών μελετών (πχ. Bismans & Mougeot 2009, Carilli & Dempster 2008, Keeler 2001, Mulligan 2006, Boettke, Coyne & Leeson 2011).

Παράλληλα, ο Mises παρείχε το κεντρικό επιχείρημα για την κατάρριψη των σοσιαλιστικών προτάσεων κεντρικού σχεδιασμού της οικονομίας στο έργο του *Die Gemeinwirtschaft: Untersuchungen über den Sozialismus* (Mises 1922), το οποίο κυκλοφόρησε στα αγγλικά ως *Socialism: An Economic and Sociological Analysis* (Σοσιαλισμός: Μία Οικονομική και Κοινωνιολογική Ανάλυση) (Mises 1936).

Στο έργο αυτό παρουσιάζει τις οικονομικές πράξεις των ατόμων ως το αποτέλεσμα υποκειμενικών αποτιμήσεων των εκάστοτε διαθέσιμων σε αυτά δεδομένων καθώς και των εξίσου υποκειμενικών επιχειρηματικών τους σχεδίων, με τα οποία συνδέουν τα δεδομένα αυτά σε νέες σχέσεις αιτίας – αποτελέσματος. Είναι συνεπώς αδύνατο τα δεδομένα αυτά, τα οποία συντίθενται από τη δημιουργική σκέψη των ατόμων και στο πλαίσιο των ατομικών τους σχεδίων, να συμπυκνωθούν σκόπιμα σε αθροιστικά μεγέθη ώστε να χρησιμοποιηθούν για τον κεντρικό σχεδιασμό της οικονομίας. Εξάλλου οι υποκειμενικές προτιμήσεις πάνω στις οποίες

βασίζεται το οικονομικό φαινόμενο είναι σειριακά ιεραρχημένες (κάποιος προτιμά κάτι έναντι κάτι άλλου) και όχι αριθμητικά (με σταθερές τιμές έντασης της προτίμησης). Η μετάβαση από τη μία μορφή ιεράρχησης στην άλλη επιτυγχάνεται μεν λειτουργικά στις αγορές με την απόδοση χρηματικών τιμών, αλλά ποτέ με την αυστηρότητα που απαιτούν τα μοντέλα τυπικής ανάλυσης σημείων ισορροπίας. Ο ενδείκτης των τιμών επιτρέπει το λειτουργικό αλλά πάντα ατελή και εξελίξιμο συντονισμό των ατομικών δράσεων, ο οποίος είναι αδύνατον να επιτευχθεί σκοπίμως.

Η πίστη στη δυνατότητα κεντρικού σχεδιασμού πηγάζει συνεπώς από τη λανθασμένη υπόθεση της αντικειμενικής, εργασιακής θεωρίας της αξίας: αν οι τιμές είναι σταθερά και αντικειμενικά προσδιορίσιμες, τότε υπάρχουν διαθέσιμα τα απαραίτητα δεδομένα που μπορούν να χρησιμεύσουν για την επίτευξη των πολυπόθητων στατικών σημείων ισορροπίας. Σε μια δυναμική όμως και διαρκώς εξελισσόμενη αγορά, αυτή η δυνατότητα δεν υφίσταται, και τόσο η ιδιωτική ιδιοκτησία, όσο και οι μηχανισμοί ελεύθερης διαμόρφωσης των τιμών καθίστανται αναγκαίοι για τον συντονισμό των επιμέρους ατομικών σχεδίων (Boettke 1998, 2001, Kirzner 1998, 1992, Vaught 1994b).

Το επιχείρημα αυτό υπήρξε η αιτία που ο Χάγιεκ εγκατέλειψε το φαμπιανό σοσιαλισμό και εντάχθηκε στην αυστριακή σχολή (de Soto 2008:68). Η συμμετοχή του μάλιστα στο σεμιναριακό κύκλο του Mises σφράγισε τις πεποιθήσεις του, παρά το γεγονός ότι εξ αρχής διαφώνησε με συγκεκριμένες πτυχές της συνολικής μεθοδολογικής θεώρησης του Mises, όπως την εντελώς απριωριστική θεμελίωση της μελέτης του οικονομικού φαινομένου (Mises 19781, 1981b, .

3.4. Σύγκριση Αυστριακής / Νεοκλασικής Οικονομικής Σχολής.

Από την παραπάνω, αναπόφευκτα αποσπασματική παρουσίαση των προδρόμων της αυστριακής οικονομικής σχολής, των σημαντικότερων ως τον Χάγιεκ εκφραστών της, καθώς και των κεντρικών θέσεών τους, προκύπτουν τα σημεία διαφοροποίησης της προσέγγισης αυτής ως προς την νεοκλασική ορθοδοξία.

Η θεμελιώδης διάκριση αφορά την αντίληψη σχετικά με το οικονομικό φαινόμενο καθαυτό. Το νεοκλασικό παράδειγμα διατυπώνει μια θεωρία της απόφασης: τα άτομα ως «οικονομικοί άνθρωποι» (*homines economici*) αποφασίζουν ορθολογικά, με στόχο τη μεγιστοποίηση του μετρήσιμου οφέλους τους, αξιολογώντας τις διαθέσιμες – αντικειμενικές και πλήρεις – πληροφορίες. Αντίθετα, οι Αυστριακοί διατυπώνουν μια δυναμική θεωρία για την ανθρώπινη δράση: τα άτομα δεν διαθέτουν πλήρη πληροφόρηση και σε κάθε περίπτωση οι πληροφορίες πάνω στις οποίες θεμελιώνεται η οικονομική δράση δεν υπάρχουν σε αντικειμενική μορφή, αλλά είναι κυρίως υποκειμενικές ερμηνείες, απόψεις, αξιολογήσεις και προτιμήσεις, διαρκώς σε αναθεώρηση ανάλογα προς την ανατροφοδότηση του περιβάλλοντος. Ομοίως, η ορθολογικότητα στους αυστριακούς δεν αφορά την επιλογή του εκάστοτε στόχου από τα οικονομικά υποκείμενα, αλλά την ορθή σύνδεση μέσων και προσδοκώμενου αποτελέσματος.

Αντίθετα προς την στατική προσέγγιση της ανάλυσης ισορροπίας (*equilibrium analysis*), οι αυστριακοί αντιτάσσουν ότι ακριβώς η ευμετάβλητη φύση των δεδομένων των κοινωνικών επιστημών, δηλαδή η δυνατότητα των ατόμων να δοκιμάζουν νέους συνδυασμούς των διαθέσιμων στοιχείων και να δημιουργούν έτσι νέες πληροφορίες, επιτρέπει – μέσα από την απόρριψη και τη διόρθωση των λαθών και την επικράτηση των επιτυχιών – την εξέλιξη της οικονομίας, καθώς και ευρύτερα της κοινωνίας και των θεσμών της. Με αυτή την έννοια η διαρκής και αναπόφευκτη ανισορροπία της οικονομίας είναι σταθερό χαρακτηριστικό και η προϋπόθεση όχι μόνο για την εκάστοτε συναλλαγή ξεχωριστά (κάθε συναλλασσόμενο μέρος θεωρεί ότι θα είναι σε καλύτερη – όχι στην ίδια – κατάσταση μετά τη συναλλαγή) αλλά και για τη συνέχιση της οικονομικής διαδικασίας.

Η επιχειρηματική αυτή ικανότητα των ατόμων να δοκιμάζουν συνδυασμούς μέσων και αποτελεσμάτων που ανταποκρίνονται στις υποκειμενικές αποτιμήσεις των εκάστοτε διαθέσιμων στοιχείων της πραγματικότητας (το αντικείμενο της κατά τον Mises πραξεολογίας), καθώς και οι μηχανισμοί όπως η ελεύθερη διαμόρφωση των τιμών που επιτρέπει το συντονισμό των ατομικών δράσεων, βρίσκονται έτσι στο κέντρο της αυστριακής οικονομικής ανάλυσης.

Συνεπώς, η οικονομική πληροφορία, όπως αυτή περιγράφεται από τους αυστριακούς, δεν είναι δυνατόν να παραμετροποιηθεί φορμαλιστικά χωρίς να χάσει μεγάλο μέρος της αναφοράς της στην πραγματική οικονομική δράση. Οι αφαιρέσεις και τα αθροιστικά μακροοικονομικά μεγέθη δίνουν την απατηλή εντύπωση αφενός ότι η ακριβής πρόβλεψη είναι ζήτημα περαιτέρω επεξεργασίας των μαθηματικών τύπων και αφετέρου ότι είναι εφικτός ο κεντρικός προγραμματισμός της οικονομικής και κοινωνικής δράσης προς το αποτελεσματικότερο ή το κοινωνικά δικαιότερο (με τα διάφορα περιεχόμενα που παίρνουν αυτοί οι όροι). Η αυθαίρετη όμως αντιμετώπιση των δεδομένων της οικονομικής δράσης ως αντικειμενικών δεδομένων που επιδέχονται μαθηματική επεξεργασία δεν συνεπάγεται ότι μετά τη μετατροπή αυτή τα δεδομένα διατηρούν τα χαρακτηριστικά που τα συνδέουν με την οικονομική πραγματικότητα.

Η αυστριακή προσέγγιση είναι μετριοπαθής ως προς το τι μπορεί να επιτύχει η οικονομική και ευρύτερη η κοινωνική επιστήμη. Έχει ως αφετηρία έχει το αξίωμα ότι η ανθρώπινη δράση είναι σε γενικές γραμμές κατανοητή εξαιτίας του ότι μελετητής και αντικείμενο/ οικονομικός δράστης μοιράζονται την ίδια φύση, ή με άλλα λόγια λόγω της ύπαρξης και λειτουργίας μιας θεωρίας του νου που επιτρέπει την ενσυναισθητική κατανόηση μεταξύ των ανθρώπων. Είναι επομένως εφικτή η εξαγωγή αφενός των αρχών λειτουργίας του οικονομικού φαινομένου και αφετέρου κάποιων γενικών προβλέψεων που ποτέ όμως δεν μπορούν να γίνουν λεπτομερειακές και ακριβείς. Η πρόβλεψη του μέλλοντος στις λεπτομέρειές του είναι αδύνατη καθώς εξαρτάται από πληροφορίες που δεν είναι διαθέσιμες ακόμη, αλλά θα δημιουργηθούν ως αποτέλεσμα της επιχειρηματικής δράσης των ατόμων – και ακόμη και τότε θα υπόκεινται σε υποκειμενική ερμηνεία.

Αυτό που συνεπώς είναι εφικτό και αναγκαίο κατά τους Αυστριακούς, είναι να καταδειχθούν τα όρια της σκόπιμης παρέμβασης επί των μηχανισμών που έχουν προκύψει εξελικτικά για το συντονισμό της ατομικής δράσης. Για παράδειγμα, η αυστριακή κριτική στην τεχνητή διατήρηση χαμηλών επιτοκίων και ευρύτερα στις πολιτικές πιστωτικής επέκτασης καθώς και συνολικά στον «ορθολογικό κονστρουκτιβισμό», όπως ονόμασε ο Χάγιεκ την πεποίθηση ότι είναι εφικτή η χρήση των εργαλείων των φυσικών επιστημών για την εξαρχής ορθολογική

αναδόμηση της κοινωνίας, είναι ακριβώς υπό το πρίσμα αυτό ένα από τα διαρκή μοτίβα της διανοητικής παραγωγής αυτής της σχολής σκέψης.

Πρέπει ακόμη να επισημανθεί ότι οι Αυστριακοί δεν υπερασπίζονται τον καπιταλισμό γενικώς και απροϋπόθετα. Υπερασπίζονται ένα υποσύνολο του καπιταλισμού, την οικονομία της ελεύθερης αγοράς, που διασφαλίζει, μέσα από την συντονιστική λειτουργία του μηχανισμού ελεύθερης διαμόρφωσης των τιμών, την καλύτερη δυνατή αξιοποίηση της κατεσπαρμένης στην κοινωνία γνώσης και συνεπώς τον αποτελεσματικότερο συντονισμό των επιμέρους σχεδίων των ανθρώπων.

Ομοίως, οι Αυστριακοί δεν υποστηρίζουν το άναρχο *laissez-faire*. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, θεωρούν ότι η νομοκρατία είναι αναγκαία συνθήκη της ελεύθερης αγοράς και εγγύηση έναντι των διαβρωτικών προσοδοθηρικών δικτύων (βλ. χαρακτηριστικά Buchanan 1975, 1985, 1988, 2005). Αυτό βεβαίως δεν σημαίνει ότι, μεταξύ των εκπροσώπων της Σχολής δεν ποικίλουν σημαντικά οι απόψεις ως προς το συγκεκριμένο περιεχόμενο του κατάλληλου θεσμικού πλαισίου (πχ Horpe 2001, Rothbard 2004).

Εκεί όπου αντιθέτως υπάρχει ομοφωνία μεταξύ των Αυστριακών, είναι στην απόρριψη της τεχνητής ενίσχυσης κλάδων της οικονομίας: είτε πρόκειται για επιχειρηματικούς κλάδους, για τον τραπεζικό τομέα, για συνδικάτα εργαζομένων, είτε για οποιαδήποτε εντέλει προσοδοθηρική ομάδα πίεσης. Όχι μόνο τέτοιες πρακτικές καταστρέφουν την συντονιστική λειτουργία της αγοράς, αλλά ξεκινούν φαύλους κύκλους που δύσκολα ανακόπτονται και συνηθέστατα οδηγούν σε πολύ έντονα αρνητικές συνέπειες.

4. Ο «αληθής ατομισμός» και η παράδοση της ελευθερίας

4.1. Εισαγωγικά

Η δεύτερη κύρια διανοητική παράδοση, πέρα από την Αυστριακή Οικονομική Σχολή, στην οποία ο ίδιος ο Χάγιεκ τοποθετεί τον εαυτό του είναι ο «αληθής ατομισμός», ο οποίος κατά τον ίδιο βρίσκει την πλέον χαρακτηριστική του έκφραση στο κίνημα του Σκωτσέζικου Διαφωτισμού και τον φιλελευθερισμό των Άγγλων Ουίγων κατά τον ύστερο 17^ο και 18^ο αιώνα (Hayek 1978d:119 και Barry 1979, 1982, 1994, Gray 1995, Hamowy 1987, Horwitz 2001 Mises 1985), με χαρακτηριστικούς εκπροσώπους μεταξύ άλλων τους Bernard Mandeville, David Hume, Josiah Tucker, Adam Ferguson, Adam Smith και τον Edmund Burke (Hayek 1980b:4), ενώ στον 19^ο αιώνα αντιπροσωπεύεται από τους ιστορικούς και πολιτικούς φιλοσόφους Alexis de Tocqueville και Lord Acton (1910). Στο πλαίσιο του ενδιαφέροντός του για την ιστορία των ιδεών, ο Χάγιεκ αφιερώνει εκτενή κείμενα στους εκπροσώπους αυτού του ρεύματος, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τα δύο κεφάλαια για τον Bernard Mandeville (Hayek 1978b:249-266) και τον Adam Smith (Hayek 1978e:267-269) στο τέταρτο μέρος του έργου του *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (1978, αλλά και 1967, 1967e, 1978d, O'Brien 1994).

Εξαρχής ο Χάγιεκ οριοθετεί αυτή την παράδοση αποφαστικά – ως «το σύστημα που αποτελεί την εναλλακτική στον σοσιαλισμό» (Hayek 1980b:3) και αντιπαραβάλλει τους εκπροσώπους του στους ωφελιμιστές της επιρροής του Bentham οι οποίοι έφτασαν να εκφράζουν τον αντίρροπο, ηπειρωτικό «ψευδή» ατομισμό.⁶

Το αντίπαλο αυτό ρεύμα, που χαρακτηρίζεται από τον κυρίαρχο ρόλο του καρτεσιανού ρασιοναλισμού, αλλά και της πολιτικής σκέψης του Thomas Hobbes (Hayek 1978d:119) εκπροσωπείται από τους Γάλλους Εγκυκλοπαιδιστές, τον Ρουσσώ και τους Φυσιοκράτες, και κατά τον Χάγιεκ μπορεί να θεωρηθεί ως μια από τις πηγές του σύγχρονου σοσιαλισμού «σχεδόν εξίσου σημαντική με τις καθαυτό κολλεκτιβιστικές θεωρίες» (Hayek 1980b:4).

⁶ Βλ επίσης Hayek 2014a:52-3.

Ο Χάγιεκ αναγνωρίζει ως κεντρικό στόχο του προγράμματος του «αληθούς» ατομισμού των Σκωτσέζων να εντοπίσουν «τις απαρχές της ιστορίας της κοινωνίας στα απλούστερα και καθολικότερα στοιχεία της – να αποσαφηνίσουν πως σχεδόν όλα όσα στο παρελθόν αποδόθηκαν σε θετικούς θεσμούς είναι το αποτέλεσμα της αυθόρμητης και αναπόδραστης εξέλιξης συγκεκριμένων προφανών αρχών» (Hayek 1978e:267). Καθίσταται έτσι σαφής η προτεραιότητα της αναγνώρισης του ρόλου και της σημασίας της απρόθετης εξέλιξης και των αποτελεσμάτων της στον συντονισμό των ατομικών σχεδίων δράσης (βλ. επίσης Vernon 1979, Popper 2005).

Βεβαίως, το ιδεολογικό αυτό ρεύμα δεν περιορίζεται σε ένα τόσο αυστηρό χωρικό και χρονικό πλαίσιο. Οι απαρχές του μπορούν να εντοπιστούν ήδη στην αρχαιότητα και σταδιακά εμπλουτίστηκε παρά τις πρόσκαιρες ασυνέχειες, ενώ αντίστοιχοι προβληματισμοί και στοχεύσεις, αλληλοεξαρτούμενοι ή ανεξάρτητοι, αναπτύχθηκαν σε διάφορες ιστορικές περιόδους και περιοχές.

4.2. Μια μικρή ιστορία της ελευθερίας

Ο Χάγιεκ εντοπίζει τις απαρχές του στην αρχαία Ελλάδα, και ιδιαίτερα στην Αθήνα του 5^{ου} και 4^{ου} πΧ αιώνα όπου και διατυπώθηκαν οι έννοιες της ισονομίας, η οποία περιγράφεται από τον Αριστοτέλη, της θεσμικής προστασίας της ιδιωτικής ζωής του πολίτη, και του αυστηρού περιορισμού της δυνατότητας της λαϊκής συνέλευσης να μεταβάλλει τον ήδη ισχύοντα νόμο, παρά τις κατά καιρούς παρεκκλίσεις από αυτή την πρακτική (Hayek 1978d:122). Οι ιδέες και οι πρακτικές αυτές έτυχαν περαιτέρω επεξεργασίας από τους Στωικούς φιλοσόφους, οι οποίοι συνεισέφεραν περαιτέρω την έννοια του φυσικού νόμου που περιορίζει το θεμιτό πεδίο άσκησης εξουσίας από την εκάστοτε κυβέρνηση, καθώς και την αρχή της ισότητας όλων των ανθρώπων ενώπιον του νόμου αυτού⁷.

Στη συνέχεια, οι Ρωμαίοι, με κυριότερους εκπροσώπους τον Κικέρωνα, τον Τίτο Λίβιο και τον Μάρκο Αυρήλιο, συνεισέφεραν με την σειρά τους στην υπόθεση της θεμελίωσης της ελευθερίας κυρίως ως προς την θεώρησή τους σχετικά με την

⁷ Για την σχέση της σκέψης του Χάγιεκ με την παράδοση του Φυσικού Δικαίου, βλ. Angner 2007, Kotterman-van de Vosse 1994, Posner 2005, Postema 2009, Roos 1994, van Dun 1994.

έκταση του πεδίου του θεμιτού περιεχομένου της νομοθεσίας – ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά το αστικό και ποινικό δίκαιο - τουλάχιστον μέχρι την κωδικοποίηση του Ιουστινιανού - καθώς και την αναγνώριση της εξελικτικής προέλευσης του δικαίου και των πλεονεκτημάτων που αυτή έχει έναντι της αποκλειστικά θετικής θέσμησης. Χαρακτηριστική ως προς αυτή την στάση είναι η αποστροφή του Κάτωνα ότι η ανωτερότητα της Ρώμης έγκειται στο γεγονός ότι η πολιτεία δεν βασίζεται στην ευφυΐα ενός ανθρώπου αλλά πολλών, ούτε μίας γενιάς, αλλά μιας εξελικτικής πορείας πολλών αιώνων.

Η εξέλιξη των ιδεών της ελευθερίας συνεχίστηκε και κατά τον Μεσαίωνα, για παράδειγμα με την επεξεργασία από τους Σχολαστικούς, τον Θωμά Ακινάτη και τους θωμιστές της ιδέας ότι υπάρχουν περιορισμοί στην άσκηση της πολιτικής ισχύος.

Στο Μεσαίωνα εντοπίζεται και η αρχική επεξεργασία και δικαιολόγηση του βρετανικού Κοινοδικαίου, προσέγγιση κατά την οποία οι κανόνες δικαίου είναι περισσότερο προϊόν εξέλιξης παρά θετικής δημιουργικής πράξης, με τον νομοθέτη να περιορίζεται στην προσπάθεια ανακάλυψης του δικαίου, ανατρέχοντας ουσιαστικά σε βαθύτερες, πιο αφηρημένες αξίες οι οποίες θεωρούνται αυταπόδεικτες. Η παραγωγική αυτή μεθοδολογία αντανakλά στην αντίστοιχη που προτείνουν οι εκπρόσωποι της Αυστριακής Οικονομικής Σχολής για την μελέτη του κοινωνικού φαινομένου.

Στην Αναγέννηση, πυρήνες ελευθερίας κατά τον Χάγιεκ υπήρξαν πόλεις-κράτη με κορυφαίο παράδειγμα την Φλωρεντία, αλλά και την Ολλανδία, το παράδειγμα της οποίας επηρέασε τις μετέπειτα εξελίξεις στην Αγγλία κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα. Σ' αυτή την φάση, εντάσσεται βεβαίως και η συνεισφορά των Ιησουιτών μοναχών που αποτέλεσαν εκ των υστέρων την λεγόμενη Σχολή της Σαλαμάνκα, οι οποίοι επεξεργάστηκαν τόσο την ιδέα της κοινωνικής εξέλιξης και της αυθόρμητης τάξης, όσο και τον μεθοδολογικό υποκειμενισμό, έννοιες που αποτέλεσαν τα θεωρητικά θεμέλια της Αυστριακής Οικονομικής Σχολής, όπως αυτά παρουσιάστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Κομβικό γεγονός στην περιοδολόγηση που επιχειρεί ο Χάγιεκ είναι η Ένδοξη Επανάσταση του 1688, τόσο ως ιστορικό γεγονός καθαυτό, όσο και λόγω της θεωρητικής δικαιολόγησής της στις δύο Πραγματείες του John Locke - παρά το γεγονός ότι ο τελευταίος έχει μια σαφώς περισσότερο ρασιοναλιστική, συμβολαιοκρατική προσέγγιση στο ζήτημα της κοινωνικής θέσμησης.

Σε κάθε περίπτωση πάντως, η διακυβέρνηση των Ουίγων που ακολούθησε την Επανάσταση χαρακτηρίστηκε από την προσήλωση της Αγγλίας σε ένα σύστημα διακυβέρνησης που περιορίζεται από γενικούς κανόνες δικαίου. Η προσήλωση αυτή άλλωστε, είναι που ώθησε τον Χάγιεκ να αυτοπροσδιοριστεί ιδεολογικά, στο Επίμετρο του *Constitution of Liberty* (Σύνταγμα της Ελευθερίας, Hayek 1960:397-411) που επιγράφεται χαρακτηριστικά *Γιατί δεν είμαι Συντηρητικός* ως «Παλαιός Ουίγος» (Old Whig), σε μια προσπάθεια να υπερβεί την εννοιολογική σύγχυση που έχει δημιουργήσει η χρήση του όρου «φιλελευθερισμός» για την περιγραφή πολύ διαφορετικών, και συχνά αντιφατικών μεταξύ τους πολιτικών προγραμμάτων και πρακτικών (Hayek 1960:530-531). Αυτό το παράδειγμα της διακυβέρνησης με σαφή προσανατολισμό στον περιορισμό της άσκησης της εξουσίας μέσω γενικών κανόνων δικαίου (βλ. Leoni 2005), μεταφέρθηκε στην ηπειρωτική Ευρώπη τόσο από τον Montesquieu, κυρίως μέσω του *L'Esprit des Lois* (Το Πνεύμα του Νόμου, 1748), όσο και διά του Βολτέρου (Hayek 1978d:124).

Ως κέντρα αναφοράς του καθαυτό ρεύματος του φιλελεύθερου σκωτσέζικου Διαφωτισμού ο Χάγιεκ προσδιορίζει τους δύο σπουδαίους ηθικούς φιλοσόφους, τον David Hume και τον Adam Smith, ως σημείο όμως αφετηρίας του επισημαίνει τον Bernand Mandeville, ο οποίος «κατέστησε τον Hume εφικτό» (Hayek 1978b:264).

Στον Mandeville, τονίζει ο Χάγιεκ οφείλουμε όχι μόνο την ιδέα του καταμερισμού της εργασίας, αλλά και την διατύπωση των δύο θεμελιωδών αρχών, αφενός ότι τις περισσότερες φορές «δεν ξέρουμε γιατί δρούμε όπως δρούμε», και αφετέρου ότι «οι συνέπειες των αποφάσεων μας είναι συχνά πολύ διαφορετικές από αυτές που φανταζόμαστε» (Hayek 1978b:249).

Ο Mandeville, σύμφωνα με τον Χάγιεκ ήταν αυτός που κατέδειξε πως είναι δυνατόν να σχηματιστεί τάξη χωρίς σχεδιασμό, ανεξάρτητα ή ακόμη και ενάντια στις

προθέσεις των δρώντων υποκειμένων. Το δίστιχο «the worst of all the multitude / did something for the common good» (το χειρότερο μέλος όλου του πληθυσμού / έκανε κάτι για το κοινό καλό) είναι η συμπύκνωση της ιδέας των θετικών απρόθετων συνεπειών της αυθόρμητης τάξης, ιδέα που επεξεργάστηκε στη συνέχεια τόσο ο Hume, όσο και ο Smith. Κατά τον Χάγιεκ, στο επίκεντρο της σκέψης του Mandeville βρίσκεται η θέση ότι «το σύνολο της τάξης στην κοινωνία, και ακόμη και ό,τι αποκαλούμε πολιτισμό, είναι το αποτέλεσμα ατομικών επιδιώξεων που δεν είχαν κάποιον τέτοιο στόχο, αλλά που διοχετεύθηκαν ώστε να εξυπηρετήσουν τέτοιους σκοπούς μέσα από θεσμούς, πρακτικές και κανόνες, οι οποίοι ούτε αυτοί είχαν ποτέ σκοπίμως εφευρεθεί, αλλά προέκυψαν από την επιβίωση των στοιχείων που αποδείχθηκαν επιτυχημένα» (Hayek 1978d:153).

Στην κατεύθυνση της σκέψης του Mandeville, ο Hume, πέρα από την σημαντικότητα θεμελίωση της γνώσης στον εμπειρισμό, και της ηθικής όχι στην λογική αλλά στα «ηθικά συναισθήματα» που καθαυτά αποτελούν αποτέλεσμα εξέλιξης (βλ. Botros 2006), συνέβαλε κατά τον Χάγιεκ στο κίνημα της ελευθερίας με δύο ακόμη σημαντικούς τρόπους: αφενός, διατυπώνοντας μια φιλελεύθερη θεωρία δικαίου (1967e) και αφετέρου παρουσιάζοντας στο μνημειώδες έργο του, που κατέλιπε ατελής, την Ιστορία της Αγγλίας, μια Ιστορία της ανάδυσης και επικράτησης των ιδεών της ατομικής ελευθερίας και της νομοκρατίας.

Αντίστοιχα ο Smith, πέρα από την δική του ηθική θεωρία, παρουσίασε αναλυτικά τον τρόπο με τον οποίο αναδύεται η αυθόρμητη τάξη «όταν τα άτομα περιορίζονται από κατάλληλους κανόνες δικαίου» (Hayek 1978d:125). Όπως τονίζει ο Χάγιεκ, είναι λανθασμένη η διαδεδομένη ιδέα ότι ο Smith αναγνωρίζει μια δήθεν «φυσική αρμονία» των συμφερόντων των διαφόρων ατόμων – η συμβατότητα μεταξύ των ατομικών σχεδίων εξαρτάται, ήδη στην σκέψη του Smith, από το περιεχόμενο των θεσμών εντός των οποίων τα άτομα δρουν.

Οι ιδέες του ρεύματος αυτού αναμετρήθηκαν βεβαίως με τις δύο μεγάλες Επαναστάσεις του 18^{ου} αιώνα, την Αμερικανική και την Γαλλική. Ιδιαίτερα ως προς την πρώτη η επιρροή τόσο του ρεύματος συνολικά, όσο και της ειδικής, και σε συγκεκριμένα σημεία, διακριτής, πολιτικής πρότασης του Locke, είναι εμφανής.

Στην Γαλλική Επανάσταση αντιθέτως γρήγορα επικράτησε ο αντίρροπος, ρασιοναλιστικός – «ψευδής» κατά Χάγιεκ ατομισμός.

Αυτός είναι και ο λόγος που ο κυριότερος εκπρόσωπος του «αληθούς» ατομικιστικού ρεύματος της εποχής και υπεύθυνος για την αναδιατύπωση του πνεύματος των Ουίγκων του προηγούμενου αιώνα, Edmund Burke (1791) υποστήριξε την Αμερικανική Επανάσταση ενώ υπήρξε εντονότατος επικριτής της Γαλλικής.

Κατά τον 19^ο αιώνα, ο Χάγιεκ πέρα από τους εκπροσώπους της οικονομικής θεωρίας στους οποίους έχουμε ήδη αναφερθεί, διακρίνει την συμβολή του Benjamin Constant στη Γαλλία, καθώς και του άγγλου ιστορικού T. Macaulay.

Στην ίδια παράδοση, παρά το γεγονός ότι στην ηπειρωτική Ευρώπη επικράτησε τελικά ο αντίρροπος ρασιοναλιστικός κονστρουκτιβισμός, εντάσσει ο Χάγιεκ τον Immanuel Kant, τον Wilhelm von Humboldt και τον Friedrich Schiller, τα τρία «σπουδαιότερα φιλελεύθερα πνεύματα της χώρας», και βεβαίως την ίδια την Αυστριακή Οικονομική Σχολή και προσωπικά τον ιδρυτή της Carl Menger.

Τα χαρακτηριστικά αυτού του ρεύματος είναι κατά τον Χάγιεκ τα εξής:

4.3. Η ανθρώπινη φύση και η κοινωνία.

Η προσέγγιση του «αληθούς ατομισμού» συνιστά κατά τον Χάγιεκ πρωτίστως μια θεωρία της κοινωνίας, μια «προσπάθεια κατανόησης των δυνάμεων που προσδιορίζουν την κοινωνική ζωή του ανθρώπου, και μόνο δευτερευόντως ένα σύνολο πολιτικών αξιωμάτων που προκύπτουν από αυτή την θεώρηση της κοινωνίας» (Hayek 1980b:6).

Σε κάθε περίπτωση, οι εκπρόσωποι του ρεύματος ξεκινούν από την αναγνώριση της κοινωνικής φύσης των ανθρώπων, των οποίων «ολόκληρη η φύση και ο χαρακτήρας τους καθορίζεται από την ύπαρξή τους στην κοινωνία» (Hayek 1980b:6).

Η αναγνώριση αυτή, την οποία emphaticά επισημαίνει ο Χάγιεκ προφανώς αντιδιαστέλλεται στη συνήθη και επίμονη εσφαλμένη ιδέα ότι οι στοχαστές του

ρεύματος αυτού, και συνολικά οι εκπρόσωποι του φιλελευθερισμού υποστηρίζουν μια πλήρως ανεξάρτητη, αποκομμένη από την κοινωνική διαδικασία θεώρηση του ανθρώπου.

Πάντως, η αναγνώριση αυτής της καθοριστικής επίδρασης της κοινωνίας στα άτομα, είναι απολύτως συμβατή με την βασική επιλογή του μεθοδολογικού ατομισμού, ο οποίος στο πλαίσιο αυτό ορίζεται από τον Χάγιεκ ως η θέση ότι «δεν υπάρχει άλλος δρόμος για την κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων παρά μέσα από την κατανόηση των ατομικών δράσεων που στρέφονται προς άλλους ανθρώπους και καθοδηγούνται από την προσδοκώμενη συμπεριφορά τους» (Hayek 1980b:6).

Παρά το γεγονός ότι ο Χάγιεκ, όπως θα παρουσιαστεί στη συνέχεια, κινούμενος σε διάφορα επίπεδα ανάλυσης του κοινωνικού φαινομένου, και κυρίως όταν στρέφει το ενδιαφέρον του στην εξέλιξη των θεσμών, απομακρύνεται φαινομενικά τουλάχιστον από την ορθόδοξη θεώρηση του μεθοδολογικού ατομισμού, σταθερά αναγνωρίζει το άτομο ως το μη περαιτέρω αναγώγιμο «τόπο» τόσο της κοινωνικής εξέλιξης, όσο και της παραγωγής νοήματος για την κοινωνική δράση. Έτσι, ακόμη και όταν η ανάλυση εστιάζεται στους κανόνες και τις πρακτικές καθώς και στους μηχανισμούς με τους οποίους τα στοιχεία αυτά εξελίσσονται εντός της κοινωνίας, ο Χάγιεκ επιμένει ότι η εξέλιξη αυτή λαμβάνει χώρα στο επίπεδο των υποκειμένων δράσης και στην διαρκή αλληλεπίδραση μεταξύ τους στο πλαίσιο της κοινωνίας.

Η στάση αυτή αντιπαράτίθεται προς τις κολλεκτιβιστικές θεωρίες της κοινωνίας που αξιώνουν την δυνατότητα άμεσης κατανόησης κοινωνικών συνόλων, ως «*sui generis* οντότητες που υπάρχουν ανεξάρτητα από τα άτομα που τις αποτελούν» (Hayek 1980b: 6, Caldwell 2006).

Εξίσου κεντρική ανθρωπολογική παραδοχή του ρεύματος του «αληθούς» ατομισμού είναι η μετριοπαθής στάση ως προς τα πραγματικά όρια των δυνατοτήτων της ανθρώπινης λογικής - στάση που αντιπαράτίθεται με την σειρά της στην καρτεσιανή σχολή, η οποία υποστηρίζει όχι μόνο πως κάθε παρατηρούμενη μορφή τάξης μπορεί και πρέπει να αποδίδεται σε σκόπιμο σχεδιασμό, αλλά και πως η λογική μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως το αποκλειστικό εργαλείο για την ριζική αναμόρφωση της ανθρώπινης κοινωνίας, καθώς τα

κοινωνικά δεινά οφείλονται ακριβώς στην μη λογική λειτουργία του κοινωνικού μηχανισμού.

Οι εκπρόσωποι του «αληθούς» ατομισμού, αντιθέτως, αναγνωρίζουν πως μόνο ένα μικρό μέρος της ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι, και μπορεί να είναι, αποτέλεσμα λογικής διεργασίας. Ο άνθρωπος είναι ένα «σε μεγάλο βαθμό παράλογο και σφαλερό ον» (Hayek 1980b: 6). Σκοπεύει στο καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα σε έναν ατελή κόσμο, και τα αναπόφευκτα λάθη του διορθώνονται χάρη στην κοινωνική διαδικασία. Άλλωστε η ίδια η κοινωνία προοδεύει «αυξάνοντας τον αριθμό των σημαντικών λειτουργιών που μπορούμε να επιτελέσουμε χωρίς να τις σκεφτόμαστε. Οι επιχειρήσεις της σκέψης είναι σαν τις επιθέσεις του ιππικού σε μια μάχη – είναι αυστηρά περιορισμένες σε αριθμό, προϋποθέτουν ξεκούραστα άλογα, και πρέπει να γίνονται μόνο σε κρίσιμες στιγμές», κατά το απόφθεγμα του μαθηματικού Alfred North Whitehead (1911:61), το οποίο ο Χάγιεκ παραθέτει εκτεταμένα⁸.

Η διάψευση της αισιόδοξης θέσης ότι είναι εφικτό να διέπει η λογική πλήρως την ανθρώπινη συμπεριφορά, συνεπάγεται και την απόρριψη της υπόθεσης του “*homo oeconomicus*” (Infantino 2010). Η απόρριψη αυτή αφορά τόσο το επίπεδο της καθαυτό ανθρωπολογικής υπόθεσης, όπως συμβαίνει για παράδειγμα στην σκέψη του Hobbes, ο οποίος θεμελιώνει το συμβολαιοκρατικό του επιχείρημα σε μια ιδιαίτερα απαισιόδοξη θεώρηση της «φυσικής κατάστασης» του ανθρώπου, όσο και το αντίστοιχο μεθοδολογικό επίπεδο, όπου η υπόθεση της πλήρους ορθολογικής συμπεριφοράς, υπό συνθήκες μάλιστα πλήρους πληροφόρησης, είναι προϋπόθεση για την μαθηματική παραμετροποίηση του οικονομικού φαινομένου, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τις νεοκλασικές προσεγγίσεις σταθερών σημείων ισορροπίας.

Ο άνθρωπος για τους εκπροσώπους του ρεύματος του «αληθούς» ατομισμού δεν είναι εγωτιστικός, ούτε μεγιστοποιητής. Βεβαίως, κίνητρό του είναι η αγάπη για τον εαυτό του, η “*self-love*”, ή ακόμη και τα ιδιοτελή του αισθήματα, όμως αυτοί οι

⁸ “Civilization advances by extending the number of important operations which we can perform without thinking about them. Operations of thought are like cavalry charges in a battle — they are strictly limited in number, they require fresh horses, and must only be made at decisive moments”. Βλ. χαρακτηριστικά το επίγραμμα του δεύτερου κεφαλαίου του (Hayek 1960:22).

όροι, καθώς και η έννοια του εαυτού, όπως υποστηρίζει ο Χάγιεκ, μπορούν κάλλιστα να θεωρηθούν πως περιλαμβάνουν ομοίως την οικογένεια και τους φίλους, για τα οποία ασφαλώς και ενδιαφέρεται το δρων υποκείμενο, και κατ' ουσία «δεν θα άλλαζε τίποτα στο επιχείρημα, αν περιελάμβανε οτιδήποτε για το οποίο οι άνθρωποι στην πραγματικότητα νοιάζονται» (Hayek 1980b:13). Η προσέγγιση αυτή έχει πολλές ομοιότητες με την αντίστοιχη της Αυστριακής Οικονομικής Σχολής, η οποία διατυπώνει μια θεωρία της *ανθρώπινης δράσης*, ξεκινώντας δηλαδή από την εκδήλωσή της, και όχι μια θεωρία της *ανθρώπινης απόφασης*, όπως τα νεοκλασικά οικονομικά.

Ακριβώς η συνειδητοποίηση ότι υπό τους παραπάνω όρους η επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος, όπως το αντιλαμβάνεται το άτομο, μπορεί να παραγάγει πολύ ευρύτερα θετικά αποτελέσματα σε πολύ ευρύτερο αριθμό ανθρώπων απ' ό,τι αν η δράση του ήταν στοχευμένη στον πλησίον, δημιουργεί δύο πεδία δράσης: αφενός το κοινοτιστικό και αφετέρου αυτό της, όπως μετέπειτα θα την ονομάσει ο Χάγιεκ, Μεγάλης Κοινωνίας⁹. Οι αξίες και οι κανόνες που έχουν εφαρμογή σε μια κοινότητα προσωπικής επαφής, συχνά δεν αφορούν την κοινωνία της απρόσωπης συνεργασίας που διασφαλίζουν οι συντονιστικοί μηχανισμοί της αυθόρμητης τάξης.

Σ' αυτό το περιβάλλον της εντός συγκεκριμένων ορίων χρήσης της λογικής, της περιορισμένης πληροφόρησης και των ποικιλόμορφων ατομικών στοχεύσεων, είναι δυνατόν ο άνθρωπος να συνεισφέρει στην κοινή υπόθεση χάρη στους μηχανισμούς αυθόρμητης τάξης. Πέρα από το παραδεδεγμένο καθήκον του να ακολουθεί την συνείδησή του, είναι σημαντικό να μπορεί να αξιοποιήσει το σύνολο των γνώσεων και των ικανοτήτων που διαθέτει ώστε να επιδιώξει τους στόχους για τους οποίους ενδιαφέρεται, στο πλαίσιο βεβαίως των κατάλληλων κανόνων (Hayek 1980b:14). Η διαφύλαξη αυτού του μηχανισμού διάθεσης και αξιοποίησης των γνώσεων στην κοινωνία πρέπει να είναι βασικός στόχος της πολιτικής δράσης.¹⁰

⁹ Έννοια πολύ συναφής, απολύτως συμβατή, αλλά όχι απολύτως ταυτόσημη με την Ανοιχτή Κοινωνία του Popper ([1945 (2013), Hayes 2009), καθώς ο μεν Χάγιεκ δίνει έμφαση στην αποτελεσματική συντονιστική χρήση της κατεσπαρμένης γνώσης ενώ ο Πόππερ στη δυνατότητα άσκησης κριτικής.

¹⁰ Για τη θεμελίωση ενός συναφούς επιστημονικού προγράμματος στο ίδιο ουσιαστικά επιχείρημα, βλ. Ostrom, Walker & Garner 1992.

4.4. Η αυθόρμητη τάξη ως λύση στο πρόβλημα της γνώσης.

Η επίλυση του προβλήματος του συντονισμού των ατομικών δράσεων, έγκειται στην αναγνώριση των μηχανισμών αυθόρμητης δράσης, στην αναγνώριση ότι πολλοί από τους επωφελείς κοινωνικούς θεσμούς επί των οποίων έχουν θεμελιωθεί τα ανθρώπινα επιτεύγματα, έχουν προκύψει ως το συνδυαστικό αποτέλεσμα των επιμέρους ατομικών δράσεων (Barry 1982, FehI 1994, , ή, κατά την διατύπωση του Adam Ferguson «τα έθνη σκοντάφτουν σε θεσμούς που είναι όντως το αποτέλεσμα της ανθρώπινης δράσης, αλλά όχι το αποτέλεσμα ανθρώπινου σχεδίου»¹¹.

Η ιδέα ότι «η αυθόρμητη συνεργασία ελεύθερων ανθρώπων παράγει συχνά πράγματα σπουδαιότερα απ' ό,τι μπορούν να κατανοήσουν οι ίδιοι ατομικά», είναι για τον Χάγιεκ η μεγάλη κεντρική ιδέα του ρεύματος του αληθούς ατομισμού, σε βαθμό ώστε να αποτελεί ουσιαστικά την «βάση για την κατανόηση όχι μόνο της οικονομικής ζωής, αλλά και των περισσότερων πλήρως κοινωνικών φαινομένων» (Ferguson 1767:187 στο Hayek 1980b:7).

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ο Χάγιεκ αποδίδει αυτή την ιδέα στην επιρροή που άσκησε ο Bernard Mandeville κυρίως μέσω του έργου του *The Fable of the Bees* (Ο Μύθος των Μελισσών, 1714) στην αγγλική σκέψη.

Αντιθέτως, ο καρτεσιανός «ψευδής» ατομισμός δεν αντιλαμβάνεται τη σημασία αυτών των συντονιστικών – διορθωτικών κοινωνικών μηχανισμών. Ο ίδιος ο Καρτέσιος άλλωστε υποστηρίζει ότι σπανίως υπάρχει σε έργα που συντέθηκαν από πολλά διακριτά μέρη και για τα οποία απασχολήθηκαν πολλά διαφορετικά χέρια, η ίδια τελειότητα που υπάρχει στα έργα που ολοκληρώθηκαν από έναν και μόνο δημιουργό, ή ομοίως, πως η έλλειψη ενός σοφού νομοθέτη καταδικάζει τα έθνη που βασίζονται στην παράδοση σε ατελέστερους θεσμούς (Hayek 1980b:9).

Η βασική διαφορά συνεπώς για τον Χάγιεκ ανάμεσα στις δύο αυτές παραδόσεις είναι η αναγνώριση της δυνατότητας αυθόρμητης ανάδυσης κοινωνικών

¹¹ “[...] nations stumble upon establishments, which are indeed the result of human action, but not the execution of any human design”.

αποτελεσμάτων και η σημασία αυτής της δυνατότητας για την ευρωστία των κοινωνιών.

4.5. Κανόνες για την αυθόρμητη τάξη

Προϋπόθεση για τον αυθόρμητο συντονισμό των ατομικών σχεδίων είναι η ύπαρξη ενός κατάλληλου, υποκείμενου συστήματος κανόνων, ιδιαίτερα δε κανόνων συμπεριφοράς (Hayek 1978d:135).

Οι κανόνες αυτοί όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, αποτελούν στην μεγάλη τους πλειονότητα για τους εκπροσώπους του ρεύματος του «αληθούς» ατομισμού αποτελέσματα, μιας μακράς διαδικασίας εξέλιξης, και λειτουργούν για την προώθηση κοινωνικώς επωφελών νορμών, για την συμπύκνωση και διάδοση της γνώσης στην κοινωνία, και την διασφάλιση μιας, στο μέτρο του δυνατού, βεβαιότητας ως προς τα αποτελέσματα της δράσης του εκάστοτε υποκειμένου, αλλά και ως προς την συμπεριφορά των συνανθρώπων του.

Επειδή ακριβώς ζητούμενο είναι η παραγωγή συλλογικού οφέλους μέσα από την κατά το δυνατόν αποτελεσματικότερη επιδίωξη των ατομικών στοχεύσεων, την καλύτερη δυνατή αξιοποίηση των γνώσεων και των ικανοτήτων των ατόμων στο πλαίσιο των στόχων που τα ίδια θέτουν, οι κανόνες που διέπουν την δράση στην κοινωνία οφείλουν να είναι γενικοί, αφηρημένοι και καθολικής εφαρμογής, στοχεύοντας όχι σε συγκεκριμένα αποτελέσματα, αλλά στην διαδικασία και τον διαρκή συντονισμό, όπως χαρακτηριστικά τονίζει και ο Locke στην *Δεύτερη Πραγματεία Περί Διακυβέρνησης*.¹²

Στο πνεύμα αυτό, στόχος του ρεύματος του «αληθούς» ατομισμού αναδεικνύεται η αναγνώριση και διασφάλιση στα άτομα ενός πεδίου ατομικής ελευθερίας, προστασίας δηλαδή από τον αυθαίρετο εξωγενή καταναγκασμό. Η ειδική αυτή

¹² Locke 1690, βιβλίο II, κεφ. 4, § 22: "Freedom of men under government is to have a standing rule to live by, common to everyone of that society and made by the legislative power erected in it." (Η ελευθερία των ανθρώπων υπό μία διακυβέρνηση συνίσταται στο να έχουν έναν σταθερό κανόνα που διέπει τις ζωές τους, κοινό σε όλους όσοι μετέχουν στην ίδια κοινωνία, και θεσπισμένο από την νομοθετική εξουσία που έχει συσταθεί σ' αυτήν).

μορφή της ελευθερίας μπορεί να αποδοθεί ως ελευθερία υπό το νόμο, νομοκρατία, η ισονομία.

Ενδιαφέρον έχει εδώ η πρόβλεψη του Χάγιεκ για θεσμούς που συμβάλλουν στην διάδοση της πληροφορίας ή στην εξάλειψη της αβεβαιότητας που μπορεί όντως να αποφευχθεί αυξάνοντας τη διαθέσιμη πληροφορία στα δρώντα υποκείμενα, χωρίς να αποτρέπεται η χρήση αυτής της νέας πληροφορίας από τους ανθρώπους (Hayek 1980b:21).

Ακριβώς λόγω των περιορισμών της γνώσης που μπορεί να συγκεντρώσει και να αξιοποιήσει το εκάστοτε άτομο ή η ομάδα ανθρώπων, διατυπώνεται το «βασικό πρακτικό συμπέρασμα» της ανάγκης για αυστηρό περιορισμό κάθε καταναγκαστικής ισχύος (Hayek 1980b:16). Το φιλελεύθερο αίτημα για ελευθερία καθίσταται έτσι «αίτημα για την αφαίρεση κάθε ανθρωπογενούς εμποδίου στις ατομικές προσπάθειες» (Hayek 1978d:134, Gray 1984).

Υπ' αυτή την έννοια ο φιλελευθερισμός είναι συμβατός με την δημοκρατική διαδικασία μόνο στο βαθμό που το πεδίο εφαρμογής της αρχής της πλειοψηφίας προσδιορίζεται συνταγματικά ώστε να περιορίζεται κατά το δυνατόν περισσότερο ο πιθανός καταναγκασμός, μέσα από δικλείδες όπως η διάκριση και ο προσδιορισμός των εξουσιών, καθώς και η προστασία των δικαιωμάτων. Τα διακριτά αλλά επαπτόμενα μεταξύ τους πεδία των δύο εννοιών, της δημοκρατίας και του φιλελευθερισμού, καταδεικνύονται από τα αντίθετά τους: ενώ το αντίθετο της δημοκρατίας είναι η αυταρχική διακυβέρνηση, το αντίθετο του φιλελευθερισμού είναι ο ολοκληρωτισμός.

Η αποφαιτική αυτή εννοιολόγηση της ελευθερίας, ως απουσίας καταναγκασμού, ανεξάρτητα από συμπληρωματικές δεοντικές αναφορές, δικαιολογείται συνεπειοκρατικά, με το επιχείρημα ότι «πολλά που σύμφωνα με την γνώμη πολλών μπορούν να επιτευχθούν μόνο μέσω συνειδητού σχεδιασμού, μπορούν να επιτευχθούν καλύτερα από την εθελούσια και αυθόρμητη συνεργασία των ατόμων» (Hayek 1978d:134). Αυτή η συνεπειοκρατική δικαιολόγηση της ελευθερίας επανέρχεται σταθερά στο έργο του Χάγιεκ και αποτελεί μία από τις βασικές κλείδες κατανόησης του συστήματός του.

Αυτό το χαρακτήρα έχει και ο προσδιορισμός μιας προστατευμένης ατομικής σφαίρας ελευθερίας:

«Προκειμένου κάθε άνθρωπος να μπορεί να αξιοποιεί την γνώση και τις ικανότητες που διαθέτει για να προωθήσει τους σκοπούς που τον ενδιαφέρουν, και προκειμένου, κάνοντας αυτό, να συνεισφέρει όσο το δυνατόν περισσότερο σε ανάγκες που βρίσκονται πέρα από το οπτικό του πεδίο, είναι ξεκάθαρα αναγκαίο πρώτον να έχει ένα σαφώς προσδιορισμένο πεδίο ευθύνης και, δεύτερον, η σχετική σημασία που έχουν σ' αυτόν τα διάφορα αποτελέσματα που μπορεί να επιτύχει, να αντιστοιχούν στην σχετική σημασία που έχουν σε άλλους τα πιο απομακρυσμένα και σ' αυτόν άγνωστα αποτελέσματα της δράσης του (Hayek 1980b:17).¹³

Η αντίθετη προσέγγιση, των διαταγμάτων που στοχεύουν στην επίτευξη συγκεκριμένων αποτελεσμάτων, πάσχει μεταξύ άλλων από την καταστατική ανεπάρκεια της γνώσης που θα χρειαζόνταν οι νομοθέτες – σχεδιαστές προκειμένου να πετύχουν τους διακηρυγμένους στόχους τους. Όπως τονίζει ο Χάγιεκ η υποταγή μας σε γενικές αρχές είναι απαραίτητη γιατί «δεν είναι δυνατόν να καθοδηγούμαστε στην πρακτική μας δράση από πλήρη γνώση και εκτίμηση όλων των συνεπειών» (Hayek 1980b:19).

Αυτή η αναγνώριση της αδυναμίας ασφαλούς πρόβλεψης των συνεπειών των ατομικών δράσεων, αλλά και των σκόπιμων θεσμικών παρεμβάσεων, έχει ως συνέπεια μια καταστατική ταπεινότητα ως προς τον στόχο της πολιτικής θέσμησης, ο οποίος, για τους εκπροσώπους του ρεύματος είναι πρωτίστως η αποφυγή πρόκλησης ζημιάς, από λάθος ή κακία – ένα σύστημα υπό το οποίο «οι φαύλοι μπορούν να κάνουν την ελάχιστη δυνατή ζημιά» (Hayek 1980b:11) – έναντι της σκόπιμης επιδίωξης της μεγιστοποίησης των ωφέλιμων αποτελεσμάτων, τα οποία άλλωστε προκύπτουν κυρίως μέσα από την ενεργοποίηση των δημιουργικών

¹³ "If each man is to use his peculiar knowledge and skill with the aim of furthering the aims for which he cares, and if, in so doing, he is to make as large a contribution as possible to needs which are beyond his ken, it is clearly necessary, first, that he should have a clearly delimited area of responsibility and, second, that the relative importance to him of the different results he can achieve must correspond to the relative importance to others of the more remote and to him unknown effects of his action".

δυνάμεων μιας ελεύθερης κοινωνίας. Στόχος με άλλα λόγια είναι όχι μια ορθή, αλλά μια διορθώσιμη κοινωνία όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Bianchi (1994).

Υπό το πρίσμα αυτό απορρίπτεται στο πλαίσιο αυτού του φιλελεύθερου ρεύματος το αναδιανεμητικό αίτημα – παρά το γεγονός ότι πολλοί εκπρόσωποί του αποδέχονται ένα πλέγμα μέτρων θετικής κοινωνικής προστασίας για τους αδύναμους. Το αίτημα για διανεμητική δικαιοσύνη δεν μπορεί να εφαρμοστεί βάσει κάποιων γενικών αρχών, ούτε στο πλαίσιο μιας κοινωνίας της οποίας η παραγωγικότητα εξαρτάται από την ελεύθερη αξιοποίηση των γνώσεων και των δεξιοτήτων κάθε ατόμου για τους δικούς του σκοπούς. Η μόνη ισότητα που μπορεί να εφαρμοστεί με αναφορά σε γενικές αρχές είναι η ισονομία, η ισότητα έναντι του νόμου.

Σε κάθε περίπτωση, διαφαίνεται εδώ η ανάγκη ενός *σχεδιασμού για την ελευθερία*, μιας νομοθεσίας που θα επιτρέπει την εκδήλωση των ατομικών σχεδίων διαφυλάσσοντας τους όρους συναρμογής τους.

Ο ίδιος ο Χάγιεκ αναγνωρίζει πως υπάρχει «σχεδόν απεριόριστο πεδίο για τον σχεδιασμό των αποτελεσματικότερων κανόνων και για την εμπειρική τους ανακάλυψη» (Hayek 1980b:19), ιδίως μάλιστα αφού «η παραδοσιακή φιλελεύθερη διδασκαλία [...] ποτέ δεν ανέπτυξε ένα επαρκώς σαφές πρόγραμμα για την ανάπτυξη ενός νομικού πλαισίου σχεδιασμένου για την διατήρηση μιας αποτελεσματικής τάξης στο πλαίσιο της αγοράς» (Hayek 1978d:145).

Οι κανόνες όμως αυτοί, ανεξάρτητα από την προέλευσή τους θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να είναι μακροπρόθεσμοι, γενικοί και αφηρημένοι, και η κάθε παρέμβαση να γίνεται με προσοχή και επιφυλακτικότητα (Hayek 1978d:136), με σεβασμό έναντι του θεσμικού οργανισμού στον οποίο θα εφαρμοστεί, ακόμη και αν η δικαιολόγηση συγκεκριμένων πτυχών του οργανισμού αυτού «σε κάποια συγκεκριμένη στιγμή δεν είναι εμφανής» (Hayek 1980b:22).

Είναι εμφανής εδώ η επιρροή της παράδοσης του αγγλικού κοινοδικαίου, όπου ο δικαστής-νομοθέτης καλείται όχι να εφεύρει τον νόμο, αλλά να τον ανακαλύψει,

εξαρτώντας τους επιμέρους εφαρμοστικούς κανόνες σε βαθύτερες δικαιοακές αξίες, οι οποίες θεωρούνται αυταπόδεικτες.

Στο πλαίσιο αυτό, ο ρόλος της παράδοσης είναι περισσότερο επωφελής απ' ό,τι πιστεύουν οι εκπρόσωποι του καρτεσιανού ατομισμού, καθώς δημιουργεί ένα περιβάλλον σχετικής βεβαιότητας ως προς τα αποτελέσματα της δράσης του εκάστοτε υποκειμένου και της αλληλεπίδρασής του με τα υπόλοιπα άτομα, το οποίο έχει δοκιμαστεί στην πράξη και έχει εξελιχθεί μέσα από δοκιμές και λάθη. Ως προς αυτό ο Χάγιεκ επικαλείται συχνά την σκέψη του Edmund Burke, ο οποίος συνδέει την δυνατότητα μιας ελεύθερης κοινωνίας τόσο με το ηθικό σθένος των ατόμων που την αποτελούν, όσο και με την προθυμία τους να τηρούν την παραδεδεγμένη ηθική, καθώς «η εναλλακτική στην υπακοή των γενικών και απρόσωπων κανόνων της αγοράς είναι η υποταγή στους κανόνες κάποιου ανωτέρου» (Hayek 1980b:24).

Σ' αυτό το σημείο εντοπίζεται μια σημαντική ένταση στην κατανόηση του χαγιεκιανού επιχειρήματος, η οποία αφορά το βαθμό εμπιστοσύνης του Χάγιεκ στην διαδικασία της παράδοσης: ανάλογα με την εκάστοτε ερμηνεία του επιχειρήματός του, ο Χάγιεκ κατατάσσεται άλλοτε περισσότερο στην φιλελεύθερη, και άλλοτε, αντίστοιχα, στην συντηρητική πολιτική παράδοση (βλ Gissuranson 1987, Muller 1997, 2007).

Πάντως, τόσο ο Adam Smith, όσο και άλλοι εκπρόσωποι του ρεύματος στο οποίο συγκαταλέγει τον εαυτό του ο Χάγιεκ, οι οποίοι ρητά εξαρτούν την παραγωγή αυθόρμητης δράσης από τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του πλαισίου κανόνων εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η εξελικτική διαδικασία, αναγνωρίζουν ότι οι κανόνες αυτοί μπορεί να έχουν προκύψει σκοπίμως και προτείνουν άλλωστε τις δικές τους θεσμικές διαρρυθμίσεις οι οποίες υπερβαίνουν την απλή πρόταση περί σεβασμού της παράδοσης.

Στοχαστές όπως η Petsoulas (2001) και ο Muller (2007) υποστηρίζουν ότι ο Χάγιεκ υπερεκτιμά τα αποτελέσματα της αυθόρμητης τάξης, και απορρίπτει ως επικίνδυνη την σκόπιμη παρέμβαση σ' αυτήν. Όμως, όπως θα υποστηριχθεί στη συνέχεια, αυτή η κριτική δεν λαμβάνει υπόψη την εστίαση του χαγιεκιανού έργου στις διάφορες

φάσεις του: μέχρι χονδρικά το 1960, το βασικό ενδιαφέρον του Χάγιεκ είναι να καταδείξει την ανεπάρκεια εκείνων των προτάσεων θεσμικής διαρρύθμισης που δεν λαμβάνουν υπόψη το ρόλο και την σημασία των μηχανισμών αυθόρμητης τάξης. Από το σημείο αυτό και μετά, καθώς το ενδιαφέρον του στρέφεται στην διατύπωση ενός θετικού προγράμματος θεσμικής διαρρύθμισης, ασχολείται και μάλιστα έντονα με τις κανονιστικές προϋπόθεσης της επωφελούς λειτουργίας της αυθόρμητης τάξης (βλ Hayek 1960, 1971b, 1973a, 1976a, 1978h, 1979, Whitman 1998).

Άλλωστε, ήδη στο κυρίως άρθρο που μας απασχολεί εν προκειμένω, το 1945 (Hayek 1980b:13), ο Χάγιεκ ρητά επισημαίνει:

«Το βασικό ενδιαφέρον των μεγάλων συγγραφέων της ατομιστικής παράδοσης ήταν όντως να βρουν ένα σύνολο θεσμών με τους οποίους ο άνθρωπος μπορεί να παρακινηθεί, με την δική του επιλογή και από τα κίνητρα που προσδιορίζουν την συνήθη συμπεριφορά του, να συνεισφέρει όσο το δυνατόν περισσότερο στις ανάγκες όλων των άλλων· και αυτό που ανακάλυψαν ήταν ότι το σύστημα της ατομικής ιδιοκτησίας όντως παρείχε τέτοια κίνητρα σε μεγαλύτερο βαθμό από όσο γινόταν μέχρι τότε κατανοητό. Δεν υποστήριξαν όμως ότι αυτό το σύστημα δεν μπορεί να βελτιωθεί περαιτέρω, ούτε πολύ περισσότερο, όπως διαστρεβλώνεται σήμερα το επιχείρημά τους, ότι υπάρχει μια ‘φυσική αρμονία συμφερόντων’ ανεξάρτητα από τους θετικούς θεσμούς. Συνειδητοποιούσαν σαφώς τις συγκρούσεις μεταξύ των ατομικών συμφερόντων και τόνιζαν την ανάγκη ‘καλώς κατασκευασμένων θεσμών’ όπου οι ‘κανόνες και οι αρχές της ικανοποίησης των συμφερόντων και του συμβιβασμού μεταξύ των πλεονεκτημάτων’ θα συμφιλίωναν συγκρουόμενα συμφέροντα χωρίς να δίνουν στην οποιαδήποτε ομάδα την ισχύ να κάνει τις απόψεις και τα συμφέροντά της να επικρατούν πάντα έναντι των αντιστοίχων απόψεων και συμφερόντων όλων των υπολοίπων».¹⁴

¹⁴ “The chief concern of the great individualist writers was indeed to find a set of institutions by which man could be induced, by his own choice and from the motives which determined his ordinary conduct, to contribute as much as possible to the need of all others; and their discovery was that the

Επιπλέον, η σύνδεση του ρεύματος του «αληθούς» ατομισμού, με το συνταγματικό κίνημα που βρήκε το αποκορύφωμά του με τα καταστατικά κείμενα της Αμερικανικής Επανάστασης είναι για τον Χάγιεκ σχεδόν προφανής. Το ζητούμενο συνεπώς είναι μάλλον η συγκεκριμένη μέθοδος που θα ακολουθήσει ο συνταγματικός νομοθέτης και η στόχευση που θα θέσει, παρά η αναγνώριση της ανάγκης καθαυτής για την θετική πλαισίωση των μηχανισμών της κοινωνικής εξέλιξης από τους κανόνες εκείνους που θα της επιτρέψουν να αποδώσει συλλογικώς επωφελή συντονιστικά αποτελέσματα, μέσω της επίτευξης της – καθόλου αυτονόητης – αρμονίας των επιμέρους συμφερόντων.

4.6. Συμπέρασμα

Η διανοητική σχολή του σκωτσέζικου διαφωτισμού στην οποία συγκαταλέγει τον εαυτό του ο Χάγιεκ έχει ως κεντρικό χαρακτηριστικό την αναγνώριση των «δίδυμων ιδεών της εξέλιξης και του αυθόρμητου σχηματισμού τάξης» (Hayek 1967c:66-81, 77· 1978b:250, 1973a:158), ή, όπως αργότερα ο ίδιος αναφέρεται σ' αυτές, «τις δίδυμες έννοιες του σχηματισμού των αυθόρμητων τάξεων και της επιλεκτικής εξέλιξης» (Hayek 1988:146).

Η αναγνώριση της λειτουργίας και της σημασίας αυτών των μηχανισμών πλαισιώνεται από αφετηριακές θέσεις σχετικά με την φύση της γνώσης στην κοινωνία και την δυνατότητα συγκέντρωσης και αξιοποίησής της από τα άτομα.

Η αναγόρευση του μηχανισμού αυτού σε θεμελιώδες χαρακτηριστικό του κοινωνικού φαινομένου και η διαρκής υπογράμμιση της σημασίας του δεν είναι αδικαιολόγητη, καθώς αυτός αποτελεί την απάντηση στο πρόβλημα του

system of private property did provide such inducements to a much greater extent than had yet been understood. They did not contend, however, that this system was incapable of further improvement and, still less, as another of the current distortions of their arguments will have it, that there existed a "natural harmony of interests" irrespective of the positive institutions. They were more than merely aware of the conflicts of individual interests and stressed the necessity of "well-constructed institutions" where the "rules and principles of contending interests and compromised advantages" would reconcile conflicting interests without giving any one group power to make their views and interests always prevail over those of all others".

συντονισμού των ατομικών σχεδίων προς αμοιβαίο, συλλογικό όφελος, το οποίο, δεδομένων των παραπάνω γνωσιολογικών περιορισμών, θα ήταν διαφορετικά ανεπίλυτο.

Το γεγονός ακριβώς ότι οι μηχανισμοί αυτοί δεν παρήχθησαν από σκόπιμη δράση ούτε μπορούν να αποδοθούν ως αποτελέσματα κάποιου σκόπιμου σχεδιασμού, τους εκθέτει στον κίνδυνο της εφαρμογής υπερβολικά φιλόδοξων προγραμμάτων ριζικής αναδόμησης του κοινωνικού φαινομένου με την αποκλειστική χρήση της λογικής.

Βασικό επιστημονικό ενδιαφέρον του Χάγιεκ είναι ακριβώς η απόκρουση αυτού του κινδύνου. Η υπογράμμιση της σημασίας της αυθόρμητης τάξης με την ταυτόχρονη άσκηση κριτικής στα προγράμματα που δεν την λαμβάνουν υπόψη διατρέχει το έργο του, όπως και το έργο των Tocqueville και Acton (Hayek 1980b:32), και γίνεται ακόμη οξύτερη όσο εντονότερα αντιλαμβάνεται ο Χάγιεκ τον κίνδυνο επικράτησης ολοκληρωτικών προγραμμάτων, τόσο εθνικιστικής, όσο και σοσιαλιστικής χροιάς. Το βασικό διακύβευμα για τον Χάγιεκ το 1945, όταν και συνέγραψε το άρθρο περί αληθούς και ψευδούς ατομισμού, είναι το αν η ανθρωπότητα επιτρέψει στον εαυτό της να συνεχίσει να αναπτύσσεται αξιοποιώντας τις διαδικασίες που τις επέτρεψαν να πετύχει «πράγματα που κανείς δεν σχεδίασε ή κατανόησε ατομικά, τα οποία είναι πράγματι μεγαλύτερα απ' ό,τι τα ατομικά πνεύματα», ή αντιθέτως θα αποφασίσει να δεθεί με τις αλυσίδες που η ίδια κατασκεύασε (Hayek 1980b:32).¹⁵ Αν όντως «η κοινωνία είναι μεγαλύτερη από το άτομο μόνο στο βαθμό που είναι ελεύθερη η προσπάθεια να ελεγχθεί πλήρως από τις δυνάμεις της λογικής», θα την μειώσει, όπως προειδοποιεί ο Χάγιεκ, παραθέτοντας τον Edmund Burke, στις περιορισμένες διαστάσεις του νου μας.

Αυτή η επίμονη επικέντρωση στην υπογράμμιση της σημασίας της αυθόρμητης τάξης μπορεί να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι ο Χάγιεκ υποπίπτει στο ίδιο σφάλμα που θέλει να διορθώσει: όπως οι άκρατοι ρασιοναλιστές υπερτονίζουν τις

¹⁵ “that the fundamental attitude of true individualism is one of humility toward the processes by which mankind has achieved things which have not been designed or understood by any individual and are indeed greater than individual minds. The great question at this moment is whether man's mind will be allowed to continue to grow as part of this process or whether human reason is to place itself in chains of its own making”.

απεριόριστες δυνατότητες της λογικής, έτσι κι αυτός υπερτονίζει τον ρόλο και την σημασία των μηχανισμών αυθόρμητης τάξης, χωρίς να εξετάζει το πλαίσιο και τις προϋποθέσεις που τους καθιστούν εφικτούς και κοινωνικά επωφελής.

Αυτή η κριτική όμως παραβλέπει το γεγονός ότι ήδη στην πολεμική φάση του έργου του, όπου βασικός στόχος είναι να καταδείξει το σφάλμα των αρνητών της σημασίας της κοινωνικής εξέλιξης και της αυθόρμητης τάξης, παραθέτει στοχαστές όπως ο Adam Smith οι οποίοι αναγνωρίζουν σημαντικό περιθώριο σκόπιμου, θετικού θεσμικού σχεδιασμού που συμπληρώνει τους αυθόρμητα προκύψαντες κανόνες, για την επωφελή πλαisiώση των μηχανισμών αυθόρμητης τάξης. Παράλληλα, ο ίδιος αναφέρεται στην ανάγκη «καλώς κατασκευασμένων θεσμών» (Hayek 1980b:13) που θα διασφαλίζουν την συναρμογή των ανταγωνιστικών συμφερόντων.

Αν λοιπόν η οικονομική σκέψη της Αυστριακής Σχολής με τον προσανατολισμό της στην μελέτη της ανθρώπινης δράσης και των όρων του συντονισμού των ατομικών σχεδίων παρείχε στον Χάγιεκ την αποκαλυπτική ιδέα της αυθόρμητης τάξης, η κοινωνικοπολιτική σκέψη του σκωτσέζικου Διαφωτισμού προσέθεσε την ανάγκη της θεσμικής πλαisiώσης των μηχανισμών αυτών.

Υπ' αυτή την έννοια, η παραγωγή του θετικού μέρους του προγράμματος του Χάγιεκ για την θεσμική διαρρύθμιση των πολιτικών κοινωνιών, δεν αποτελεί ρήξη με την προηγούμενη σκέψη του, ούτε είναι αντιφατική ως προς την αναγνώριση του θεμελιώδους ρόλου της εξέλιξης και της αυθόρμητης τάξης για την ευρωστία της εκάστοτε κοινωνίας.

Τα περιθώρια σκόπιμης επωφελούς παρέμβασης στην κοινωνική διαδικασία σαφώς και υπάρχουν, όμως σε κάθε περίπτωση ο Χάγιεκ τονίζει ότι είναι πολύ μικρότερα απ' όσο πιστεύεται εντός του πολύ πυκνότερου κοινωνικού οργανισμού. Σκοπός της σκόπιμης παρέμβασης υπ' αυτό το πρίσμα είναι «να παράσχει απλώς ένα πλαίσιο στο οποίο η ελεύθερη (και συνεπώς όχι 'συνειδητά κατευθυνόμενη') συνεργασία μεταξύ των ανθρώπων να έχει το μέγιστο δυνατό πεδίο» (Hayek 1980b:22).¹⁶

¹⁶ "While the theory of individualism has thus a definite contribution to make to the technique of constructing a suitable legal framework and of improving the institutions which have grown up spontaneously, its emphasis, of course, is on the fact that the part of our social order which can or

Το ζητούμενο είναι συνεπώς να καταδειχθούν τα διαφορετικά χαρακτηριστικά του χαγιεκιανού θεσμικού κονστρουκτιβισμού (βλ. Rowland 1988) ως προς τον καρτεσιανής προέλευσης ρασιοναλιστικό κονστρουκτιβισμό εναντίον του οποίου βάλλει, θέτοντας τις προβλέψεις του Χάγιεκ στη βάση των επιχειρημάτων που ο ίδιος χρησιμοποίησε στην κριτική του έναντι των εναλλακτικών θεσμικών διαρρυθμίσεων.

ought to be made a conscious product of human reason is only a small part of all the forces of society. In other words, that the state, the embodiment of deliberately organized and consciously directed power, ought to be only a small part of the much richer organism which we call "society," and that the former ought to provide merely a framework within which free (and therefore not "consciously directed") collaboration of men has the maximum of scope".

5. Η αισθητηριακή τάξη

5.1. Εισαγωγικά

Τα κεφάλαια που προηγήθηκαν ως κύριο στόχο είχαν την ένταξη των ιδεών και του προγράμματος του Χάγιεκ στα δύο επιστημονικά προγράμματα της Αυστριακής Οικονομικής Σχολής και του φιλελεύθερου ρεύματος του «αληθούς ατομισμού» όπως ο ίδιος ο Χάγιεκ το ονόμασε αντιπαραβάλλοντάς τον προς το αντίρροπο πολιτικό πρόγραμμα του ρασιοναλιστικού κονστρουκτιβισμού, που επιδιώκει την ριζική αναμόρφωση της κοινωνίας με αποκλειστικό εργαλείο την λογική.

Κεντρικό ειδοποιό χαρακτηριστικό και των δύο αυτών ρευμάτων στα οποία εντάσσεται ο Χάγιεκ αποτελεί η αναγνώριση σαφών ορίων ως προς τις δυνατότητες της λογικής. Αντίθετα προς τους καρτεσιανούς που αποδίδουν τα κοινωνικά δεινά στην απουσία λογικού σχεδιασμού, οι «αληθώς» ατομιστές αναγνωρίζουν πως ο, έστω ατελής, συντονισμός των ατομικών σχεδίων που παρατηρείται στην κοινωνία, η παραγωγή συλλογικού οφέλους μέσα από την επιδίωξη ατομικών στοχεύσεων, οφείλεται σε κανόνες και συντονιστικούς μηχανισμούς που προέκυψαν εξελικτικά, μέσα από δοκιμές και λάθη, ως συνδυαστικό αποτέλεσμα της ανθρώπινης δράσης, αλλά όχι κάποιου επί τούτου σχεδιασμού.

Ακόμη, στα προηγούμενα κεφάλαια παρουσιάστηκε η ιδέα πως η, φαινομενικά ετεροβαρής, έμφαση που αποδίδει ο Χάγιεκ στην υπογράμμιση της πρωτεύουσας σημασίας των μηχανισμών αυτών, μπορεί να αποδοθεί στον ορατό, κατά τον ίδιο, κίνδυνο που αντιπροσώπευαν τα δημοφιλή ρασιοναλιστικά προγράμματα θεσμικής διαρρύθμισης στην εποχή του.

Σε κάθε περίπτωση, το σύνολο της σκέψης του Χάγιεκ μπορεί να θεωρηθεί πως έχει ως κεντρικό ενδιαφέρον το πρόβλημα της διαχείρισης της γνώσης. Τόσο το καθαρά οικονομικό του επιχείρημα, όσο και η κοινωνική – πολιτική του σκέψη, αφορούν την διαπραγμάτευση της γνώσης και της πληροφορίας, της φύσης τους, της εξέλιξης του περιεχομένου τους, των δυνατοτήτων που έχουν τα άτομα να τις αξιοποιούν στον βαθμό και στον τρόπο που τους διατίθενται τόσο για την προώθηση των υποκειμενικών τους στοχεύσεων, όσο και για την επίτευξη συλλογικά επωφελούς

αποτελέσματος. Στο πλαίσιο αυτό, στα κεφάλαια που ακολουθούν, παρουσιάζεται το επιχείρημα του ίδιου του Χάγιεκ ως προς την φύση και τις δυνατότητες αξιοποίησης της γνώσης.

Αρχικά, παρουσιάζεται το καθαρά γνωσιολογικό του επιχείρημα, όπως αυτό εκτίθεται στο έργο του *The Sensory Order*. Πρόκειται για μια έκθεση ενός ιδιαίτερα περίπλοκου συστήματος επιχειρημάτων θεωρητικής ψυχολογίας που αφορούν το πρόβλημα της παραγωγής των νοητικών φαινομένων και την σχέση τους με τον υλικό κόσμο.

Οι συνεπαγωγές της θεωρίας που αναπτύσσει ο Χάγιεκ έχουν εντυπωσιακή ευρύτητα και αναφορά σε ολόκληρο το σύστημα της σκέψης του, και μπορούν να αξιοποιηθούν για την επίλυση εντάσεων σ' αυτό, με χαρακτηριστικότερο το πρόβλημα της αξιολόγησης των προτεινόμενων θεσμικών διαρρυθμίσεων σε επίπεδο ταυτόχρονα δεοντικό και συνεπειοκρατικό.

Στη συνέχεια, παρουσιάζονται οι προτάσεις του Χάγιεκ ως προς το προσήκον αντικείμενο και την μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών, και η μετακίνησή του, στο πλαίσιο αυτό, από μια απριорιστική στάση, σε έναν προσανατολισμό που επικεντρώνεται κυρίως στην περιπλοκότητα και την εξέλιξη του κοινωνικού φαινομένου.

Η κατανόηση της πορείας του χαγιεκιανού μεθοδολογικού επιχειρήματος είναι κομβική για την ακόλουθη παρουσίαση τόσο της κριτικής που ασκεί σε ανταγωνιστικές προτάσεις για τη διαρρύθμιση της πολιτικής κοινωνίας, όσο και για την εξήγηση και την πιθανή δικαιολόγηση των επιλογών του ως προς το θετικό μέρος του προγράμματος που ο ίδιος προτείνει.

5.2. Η σημασία του έργου

Η θεμελίωση του κεντρικού επιχειρήματος της σκέψης του Χάγιεκ – της ύπαρξης αναπόδραστων ορίων της λογικής – μπορεί να εντοπιστεί στα γνωσεολογικά συμπεράσματα στα οποία φτάνει στο έργο του περί θεωρητικής ψυχολογίας με τίτλο *The Sensory Order* (Η Αισθητηριακή Τάξη, Hayek 1952a).

Αν και το βιβλίο εκδόθηκε το 1952, πρόκειται ουσιαστικά για μια επεξεργασία μιας φοιτητικής εργασίας με τίτλο *Beiträge zur Theorie der Entwicklung des Bewusstseins* (Συνεισφορές στη θεωρία της ανάπτυξης της συνείδησης) την οποία συνέγραψε το 1920 στην ηλικία των 21 ετών. Επομένως, οι ιδέες που αναπτύσσονται στο βιβλίο, υπάρχουν έστω εν σπέρματι και στην πρώιμη φάση του έργου του Χάγιεκ κατά τη διαμόρφωση των οικονομικών και πολιτικών του θέσεων.

Πρόσφατα, η επιλογή αυτού του έργου ως αφετηριακού σημείου για την κατανόηση και ανάλυση του χαγιεκιανού συστήματος έχει γίνει σημείο αντιπαράθεσης ανάμεσα στους μελετητές του,¹⁷ κυρίως με την αφορμή της έκδοσης του 13^{ου} τόμου της επιθεώρησης *Advances in Austrian Economics* (Butos 2010a), ο οποίος είναι αφιερωμένος στις συνέπειες του ευρύτερου επιχειρήματος του *Sensory Order* στην κοινωνική θεωρία.¹⁸

Πάντως, υπάρχουν σημαντικά επιχειρήματα υπέρ της θέσης ότι το *Sensory Order* είναι πολύτιμο για την κατανόηση ολόκληρου του χαγιεκιανού συστήματος σκέψης (βλ. χαρακτηριστικά Horwitz 2010b:384). Κατ' αρχάς, μπορούν να εντοπιστούν «ισχυροί δεσμοί ανάμεσα στη μεθοδολογία του Χάγιεκ (και της θεμελίωσής της στο *Sensory Order*) και στο ενδιαφέρον που ο ίδιος επέδειξε για τα φαινόμενα που παρουσιάζουν περίπλοκη οργάνωση και δυνατότητα προσαρμογής» (Butos & Korpl 2006:39). Η κεντρική έννοια της υπόρρητης γνώσης που διατρέχει τη σκέψη του καθώς και οι «δίδυμες ιδέες της εξέλιξης και της αυθόρμητης τάξης» τις οποίες και θεωρεί βασικά εργαλεία για την εξέταση των περίπλοκων φαινομένων (Hayek

¹⁷ Βλ. χαρακτηριστικά D'Amico & Boettke 2010a, 2010b, Horwitz 2010b, Korpl 2010.

¹⁸ Η σχέση της Αυστριακής Οικονομικής Σχολής με την ψυχολογία γνωσιακή και εξελικτική είναι έχει βαθιές και μακρόχρονες ρίζες. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο 7^{ος} και ο 9^{ος} τόμος του *Advances in Austrian Economics* φέρουν αντίστοιχα τους υποτίτλους *Evolutionary Psychology and Economic Theory* (Korpl 2004) και *Cognition and Economics* (Krecké, Krecké & Korpl 2007).

1988:146, 1967c:77, [1967] 1978, 1973:23-158) έχουν τη γνωσιακή τους θεμελίωση στη θεωρία του νου που αναπτύσσεται στο έργο αυτό (Butos & Korpi 2006:29). Ομοίως, ο κομβικός ρόλος της επενέργειας των κανόνων στην ατομική συμπεριφορά και την εξελικτική διαμόρφωση αυθόρμητων τάξεων, καθώς και η θέση ότι η λογική έπεται εντέλει του πολιτισμού ως προϊόν του - στο οποίο πάντως προϊόν αυτή αναδρά και το συνδιαμορφώνει - ενυπάρχουν στο *Sensory Order* (βλ. και Hayek 1973:17).

Εξάλλου, το ευρύτερο ερευνητικό πρόγραμμα της Αυστριακής Οικονομικής σχολής, ενισχύεται από τα επιχειρήματα που αναπτύσσονται στο *Sensory Order* κυρίως ως προς την επιλογή του μεθοδολογικού υποκειμενισμού ως αρχής για τη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων, τις αφετηριακές θέσεις περί του εγγενούς περιορισμού της γνώσης, και την περιγραφή της λειτουργίας των περίπλοκων προσαρμοστικών συστημάτων – όπως για παράδειγμα του νου (Tuerk 1995), της αγοράς και του πολιτισμού.

Τέλος, είναι εξαιρετικά σημαντικός ο ρόλος της γνωσιακής θεωρίας του Χάγιεκ στην αιτιολόγηση της μεθοδολογικής διάκρισης που αυτός προτείνει ανάμεσα στις επιστήμες των απλών φαινομένων, οι οποίες επιτρέπουν ακριβή πρόβλεψη και τις επιστήμες των περίπλοκων φαινομένων (όπως οι κοινωνικές / ανθρωπιστικές)¹⁹ όπου το καλύτερο δυνατό είναι μια εξήγηση της αρχής και η κατανοητική (*verstehende*) προσέγγιση μέσω μιας απριωριστικής ως προς την αφετηρία της, υποκείμενης όμως σε εμπειρικό έλεγχο θεωρίας της σκόπιμης ανθρώπινης δράσης. Η διάκριση αυτή αποτελεί την βάση της έντονης κριτικής του Χάγιεκ έναντι του επιστημονισμού (*scientism*), της ιδέας ότι η μεθοδολογία των φυσικών επιστημών μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την πλήρη εξήγηση του κοινωνικού φαινομένου, και τη δίδυμη ιδέα του ορθολογικού κονστρουκτιβισμού, ότι η εξήγηση αυτή μπορεί να χρησιμεύσει για την ριζική ορθολογική ανακατασκευή της κοινωνίας.

¹⁹ Όπως θα καταδειχθεί στο επόμενο κεφάλαιο, αρχικά ο Χάγιεκ διέκρινε ανάμεσα σε φυσικές και ηθικές επιστήμες. Υπό την επιρροή του Popper και ύστερα από την εξοικείωσή του με την νεοεμφανιζόμενη επιστήμη της κυβερνητικής, το κριτήριο έγινε η περιπλοκότητα του αντικειμένου, καθώς και, σε ό,τι αφορά τις επιστήμες του ανθρώπου ειδικά, η μελέτη της σκόπιμης δράσης.

Έτσι, παρά το γεγονός ότι ο Χάγιεκ διατύπωσε τη γνωσιακή του θεωρία αφού είχε ήδη επεξεργαστεί τους βασικούς άξονες της αντίστοιχης οικονομικής (Horwitz 2010a:386), η κατανόηση της πρώτης είναι αναγκαία ή έστω εξαιρετικά χρήσιμη για την πλήρη κατανόηση της δεύτερης.²⁰ Εξάλλου όπως ο ίδιος τονίζει «το εμπειρικό στοιχείο στην οικονομική θεωρία [...] συνίσταται από προτάσεις για την απόκτηση της γνώσης» (Hayek 1937:33).²¹

Ο Χάγιεκ επεσήμανε επανειλημμένα τη σημασία που είχε το *Sensory Order* στη διαμόρφωση των θέσεών του σχετικά με τις ανθρωπιστικές / κοινωνικές επιστήμες. Ήδη από το 1948, πριν δηλαδή εκδοθεί το βιβλίο, χαρακτήρισε την εργασία του πάνω στην αισθητηριακή τάξη ως «το σημαντικότερο πράγμα που [είχε] κάνει μέχρι σήμερα».²² Η εκτίμηση πως η θεωρία που ανέπτυξε στο έργο αυτό αποτελεί μια από τις σημαντικότερες συνεισφορές του στη γνώση καθώς και καθοριστική συμβολή στη διαμόρφωση της ευρύτερης σκέψης του²³ παρέμεινε σταθερή του πεποίθηση μέχρι το τέλος της ζωής του.

Αν και το βιβλίο δημοσιεύθηκε το 1952, έμεινε για δεκαετίες στη σκιά των πιο γνωστών πτυχών της πνευματικής του συνεισφοράς. Μόλις στα τέλη της δεκαετίας του 1970 (Weimer 1979, 1982), άρχισε να επισημαίνεται ο μεγάλος βαθμός συνάφειας των ιδεών που αναπτύσσονται στο *Sensory Order* με την ευρύτερη μεθοδολογική και κοινωνική (οικονομική και πολιτική) σκέψη του συγγραφέα.

Ομοίως η σημασία του *Sensory Order* στην επιστήμη της νόησης, επισημάνθηκε ιδιαίτερα μόλις τα τελευταία 20 χρόνια. Αν και το έργο αυτό καθαυτό είχε λίγη επιρροή στην επιστήμη της νευροφυσιολογίας, συχνά υπογραμμίζεται η συμφωνία των θέσεών του με τα ευρήματα και τις εξελίξεις της σύγχρονης επιστήμης. Ιδιαίτερη σημασία έχει σχεδόν η ταύτιση της θεωρίας που αναπτύσσει ο Χάγιεκ με

²⁰ (βλ. χαρακτηριστικά Horwitz 2000, 2008, Loasby 2004, Vanberg 2004, Feser 2006, Birner 1999, Caldwell 2000, 2004, 2004a, de Vries 1994, Leube 2003, McQuade & Butos 2005, Rowland 1987).

²¹ “the empirical element in economic theory ... consists of propositions about the acquisition of knowledge”

²² “the most important thing I have yet done” (ιδιωτική επιστολή στον John Nef της 6/11/1948 που αναφέρει ο Caldwell (1997:185-6)

²³ “the insights I gained... both from the first stage in 1920 or later in the 1940s, were probably the most exciting events that ever occurred to me, and which shaped my thinking” (Hayek 1994:153). Βλ. επίσης Hayek (1948, 1979:199–200 σημ. 26)

αυτή που αναπτύσσεται στο έργο του Hebb (1949), η οποία και αποτέλεσε το θεμέλιο της συνδεσμικής (connectionist) θεωρίας της νόησης.

Σημαντικό ρόλο στην αναγνώριση της θέσης του Sensory Order στον κανόνα των σημαντικών έργων των επιστημών της νόησης αυτή είχαν οι Edelman (1982, 1985, 1995, Edelman & Tononi 1995, 2000) και Fuster. Ο τελευταίος (Fuster 1995:87-89) αναγνωρίζει το έργο ως την πρώτη σε μεγάλη έκταση διατύπωση της ιδέας ενός δικτύου μνήμης που εδράζεται στον εγκεφαλικό φλοιό, και χαρακτηρίζει εντυπωσιακό το γεγονός ότι το μοντέλο του Χάγιεκ βρίσκεται κοντύτερα στα πορίσματα που σήμερα έχουν διαπιστωθεί από τη νευροφυσιολογία απ' ό,τι αντίστοιχα μοντέλα που διατυπώθηκαν 50 ή 60 χρόνια μετά την αρχική συγγραφή της πανεπιστημιακής εργασίας που αποτέλεσε τον πυρήνα του Sensory Order.²⁴

Αντιστοίχως, επισημαίνεται η σημασία του έργου στην ανάπτυξη μιας «βιολογικώς θεμελιωμένης επιστημολογίας μέσω της εμπέδωσης μιας άμεσης σύνδεσης μεταξύ μίας συνολικής θεωρίας του εγκεφάλου και της φιλοσοφίας»²⁵ (Hermann – Pillath 1992:147), καθώς και στη θεμελίωση της κεντρικής θέσης του επιστημονικού πεδίου της τεχνητής νοημοσύνης, ότι δηλαδή «ο νους μπορεί κατ' αρχήν να πραγματωθεί σε ένα μεγάλο εύρος διαφορετικών συνόλων υλικών, τόσο οργανικών όσο και ανόργανων»²⁶ (B. Smith 1997:9).

Ακόμη, όπως επισημαίνει ο Steele (2002:127, 2010) η θεωρία που προτείνει ο Χάγιεκ προλαμβάνει τις εξελίξεις που κατέστησαν τη ιδέα της εξέλιξης χρήσιμη στα πεδία της νευρολογίας και της ψυχολογίας, όπως τον «νευρωνικό δαρβινισμό» του Gerald Edelman (1982,1995, και Edelman και Tononi 1995, 2000), και την εξελικτική επιστημολογία του Henry Plotkin (1994).

²⁴ "...of cortical memory networks on a major scale... it is truly amazing that, with much less neuroscientific knowledge available, Hayek's model comes closer, in some respects, to being neurophysiologically verifiable than these models developed 50 or 60 years after his."

²⁵ "The Sensory Order ought to be regarded as one of the most creative and innovative attempts to develop a biologically founded epistemology by means of establishing a direct link between a global brain theory and philosophy. More particularly Hayek provided the starting points for a fully-fledged evolutionary epistemology that simultaneously analyses phylogenetic and ontogenetic aspects of human cognition present in the development of neuronal structures."

²⁶ "Its conceptualization of the mapping between physiological and mental phenomena anticipates the central thesis of artificial intelligence research: that mind can be in principle be 'realised in a wide range of different sets of material, both organic and inorganic'".

Η στενότερη διασύνδεση του *Sensory Order* με την οικονομική και κοινωνική σκέψη του Hayek και η αναζήτηση των ευρύτερων συνεπειών των ιδεών του έργου είναι μια αρκετά πρόσφατη υπόθεση. Ο Yeager (1984) είναι σύμφωνα με τον Butos (2010b:3) μάλλον ο πρώτος που προσπάθησε να συναρμόσει την θεωρία της γνωσιακής ψυχολογίας του Χάγιεκ με την οικονομική του σκέψη.

Πάντως, η έκρηξη του ενδιαφέροντος για τη διασύνδεση αυτή έχει ως αφετηρία κυρίως τη δεκαετία του 1990. Ο Streit (1993) επεσήμανε τη θεμελιώδη θέση του *Sensory Order* στην επιστημολογική σκέψη του Χάγιεκ και ιδιαίτερα στα επιχειρήματά του περί γνωσιακώς θεμελιωμένου μεθοδολογικού υποκειμενισμού, περί των εγγενών ορίων της γνώσης των ατόμων και περί της σημασίας της υπόρρητης γνώσης. Οι Butos και Korpi (1993, 1997) επεσήμαναν τις συνδέσεις του επιχειρήματος του *Sensory Order* με μια ευρύτερη θεωρία οικονομικών προσδοκιών, συμβατή με τις κεντρικές θέσεις της Αυστριακής Οικονομικής Σχολής, η οποία είναι το εξελικτικό αποτέλεσμα γνωσιακών διεργασιών και συνεχίζει διαρκώς να εξελίσσεται κατά μια διαδικασία δοκιμής και λάθους, όπου η επιβεβαίωση της προσδοκίας την ενισχύει περαιτέρω, ενώ η διάψευσή της είναι σήμα για αναθεώρηση και αναμόρφωση του νοητικού μοντέλου που την παρήγαγε εξ αρχής. Τέλος, σχετικά αργότερα ο McQuade (2007) χρησιμοποιεί το επιχείρημα του Χάγιεκ για την ανάλυση της επιστήμης και της αγοράς ως περίπλοκων προσαρμοστικών συστημάτων,²⁷ προσέγγιση που έχει πολλά κοινά σημεία και αλληλεπικαλύψεις με τα σύγχρονα ερευνητικά προγράμματα της εξελικτικής ψυχολογίας, των νευροοικονομικών (neuroeconomics), των οικονομικών της συμπεριφοράς (behavioral economics) και των γνωσιακών οικονομικών (cognitive economics).²⁸

Στον πρόλογο του 13^{ου} τόμου του *Advances on Austrian Economics*, ο Butos (2010b) επισημαίνει τους δύο δρόμους που ακολουθεί η σύγχρονη μελέτη της γνωσιακής θεωρίας του Χάγιεκ.

²⁷ Βλ. επίσης McQuade & Butos 2005, Miller & Page 2007, Horwitz 2008b,

²⁸ Βλ. πχ Barkow, Cosmides & Tooby 1992, Churchland 2007, Dennet 1991, Dopfer 2001, 2005, Gigerenzer & Engel 2006, Gigerenzer & Selten 2001, Gigerenzer 2000, 2007, 2008, Glimcher 2003, 2009, Grossberg 1987, Hodgson 1993, Martens 2004, Reber 1993, Rizzello 1999, 2003, Ross 2005, Shipley 1995, Weigand 2008.

- Αφενός, οι συνεχιστές του έργου των Yeager (1984) και Streit (1993), επιχειρούν να αξιοποιήσουν τις ιδέες που παρουσιάζονται στο *Sensory Order* και τις λογικές συνεπαγωγές τους με στόχο την πληρέστερη κατανόηση του έργου του Χάγιεκ.²⁹ Ιδιαίτερη σημασία δίνεται στη θεμελίωση των μεθοδολογικών προτιμήσεων του Χάγιεκ.
- Αφετέρου, η προσέγγιση που ξεκίνησε από τους Butos, Korpl και McQuade, επιχειρεί να αξιοποιήσει τις ιδέες του *Sensory Order* για την προώθηση της μελέτης των κοινωνικών φαινομένων.³⁰

5.3. Το κεντρικό ερώτημα: η σχέση νου και σώματος.

Το κεντρικό ερώτημα που απασχολεί τον Χάγιεκ στο *Sensory Order* είναι η σχέση ανάμεσα στο νου και τον υπόλοιπο κόσμο, «η διαδικασία με την οποία μια δεδομένη φυσική κατάσταση μεταμορφώνεται σε μια συγκεκριμένη φαινόμενη εικόνα»³¹ (Hayek 1952a:7). Στην κατεύθυνση αυτή, επιχειρεί να δώσει μια εξήγηση των νοητικών φαινομένων (Hayek 1952a:viii), διατυπώνοντας μια θεωρία περιγραφής της πρόσληψης και επεξεργασίας των αισθητηριακών ερεθισμάτων.

Στην εργασία αυτή βρίσκονται εν σπέρματι πολλές από τις κεντρικές ιδέες του Χάγιεκ: Πέρα από την αναγνώριση ορίων στο πεδίο και τις δυνατότητες της λογικής, μπορεί κανείς να εντοπίσει την έμφαση στο ρόλο της εξέλιξης, τον καταστατικά υποκειμενικό χαρακτήρα της γνώσης τουλάχιστον ως προς την αξιοποίησή της από τα άτομα, και τον σκεπτικισμό που ακολουθεί την παράδοση του Hume σχετικά με την δυνατότητα θετικής απόκρισης ως προς την, κάτι περισσότερο από λειτουργική, ανταπόκριση της εξωτερικής πραγματικότητας με την αισθητηριακή της πρόσληψη.

²⁹ βλ. χαρακτηριστικά Birner 1999, Caldwell 2004b, 2004b, D' Amico & Boettke 2010a, Dempsey 1996, de Vecchi 2003, de Vries 1994, Feser 2006, Gaus 2006, Gick & Gick 2001, Gick 2010, Gifford 2007, Leube 2003, Loasby, 2004, 2005, Marsch 2010,

³⁰ βλ. χαρακτηριστικά Adam 2007, Butos 2003, 2010b, Butos & Korpl 1993, 2006, McQuade 2007, 2010, McQuade & Butos 2003, 2005, di Iorio 2010, Earl 2003, 2010, Horwitz 2008a, 2008b, 2010a, Langlois 1983, Leppälä 2010, Montero & White 2007, Potts 2000.

³¹ "the kind of process by which a given physical situation is transformed into a certain phenomenal picture".

Ο Χάγιεκ αντλεί από την gestalt ψυχολογία και το διαθέσιμο σ' αυτόν μέχρι τότε έργο της ψυχολογίας και κυρίως της ψυχο-φυσιολογίας υπό τον συμπατριώτη του Ernst Mach (βλ. de Vecchi 2003). Αντίθετα όμως προς τον Mach, υποστήριξε ότι δεν υπάρχει μια κάποια απλή αντιστοίχιση ανάμεσα στα στοιχεία της φυσικής και της αισθητηριακής τάξης.

Ουσιαστικά, το κεντρικό ερώτημα που προσπαθεί να απαντήσει ο Χάγιεκ στο Sensory Order είναι το εξής: «τι είναι ο νους» και κατ' επέκταση ποια η θέση του νου «στο βασίλειο της φύσης» (Hayek 1952a:1).

Πρόκειται για το κλασικό ερώτημα της γνωσιολογίας σχετικά με τη σχέση νου και σώματος (mind-body problem), που απαιτεί τη διάκριση ανάμεσα στη «γνώση περί τα νοητικά γεγονότα» και την αντίστοιχη περί τη φυσικά, καθώς και τη διαπίστωση των μεταξύ τους σχέσεων.

Το ζήτημα ανακύπτει από την αναγνώριση δύο ειδών «τάξεων», δύο διακριτών ταξινομήσεων που παρέχουν πληροφορίες σχετικά με τα αντικείμενα του κόσμου: η πρώτη, η ταξινόμηση των φυσικών επιστημών, έχει ως κριτήριο το κατά πόσο τα εκάστοτε γεγονότα παράγουν όμοια ή διαφορετικά εξωτερικά γεγονότα. Η δεύτερη, η αισθητηριακή τάξη, έχει ως κριτήρια τις ποιότητες των γεγονότων όπως αυτές γίνονται αντιληπτές από τις αισθήσεις. Το πρόβλημα νου-σώματος αφορά λοιπόν την ατελή αντιστοίχιση, τις διαφορές αλλά και τις ομοιότητες στα αποτελέσματα των δύο αυτών ταξινομήσεων: δύο άσπρες σκόνες οι οποίες στις αισθήσεις παρουσιάζονται όμοιες, εύκολα μπορεί να αποδειχθεί ότι ανήκουν σε διαφορετικά είδη αντικειμένων, και αντιστρόφως, δύο διαφορετικά, ως προς την επιστημονική τους ταξινόμηση γεγονότα, μπορούν υπό προϋποθέσεις να παραγάγουν δύο όμοια μεταξύ τους νοητικά φαινόμενα. Η «εικόνα» που έχουμε για τον κόσμο που μας περιβάλλει μέσω των αισθήσεών μας είναι μεν συνήθως λειτουργικά ικανοποιητική, εύκολα όμως αποδεικνύεται επισφαλής.

Ο νους με αυτή την έννοια ορίζεται ως μια ειδική τάξη ενός συνόλου γεγονότων που λαμβάνουν χώρα σε κάποιον οργανισμό και σχετίζονται κατά κάποιο τρόπο χωρίς

όμως να ταυτίζονται με τη φυσική τάξη των γεγονότων στο περιβάλλον (Hayek 1952a:16).³²

Αν λοιπόν η διαπίστωση των κανόνων της φυσικής τάξης είναι το αντικείμενο των φυσικών επιστημών, οι αντίστοιχοι κανόνες που διέπουν την αισθητηριακή τάξη αφορούν τη θεωρητική ψυχολογία. Συνεπώς το πρόβλημα που επισημαίνει ο Χάγιεκ και με το οποίο ασχολείται στο *Sensory Order* είναι «η ύπαρξη μιας τάξης αισθητηριακών ποιοτήτων και όχι η αναπαραγωγή των ποιοτήτων που υπάρχουν έξω από τον προσλαμβάνοντα νου»,³³ ή με άλλα λόγια οι πτυχές του εξωτερικού κόσμου όπως τον αντιλαμβανόμαστε οι οποίες δεν βρίσκουν αντιστοίχιση στην περιγραφή του κόσμου αυτού από τις φυσικές επιστήμες (Hayek 1952a:7).

Κλειδί στην απάντηση αυτού του προβλήματος είναι κατά τον Χάγιεκ η κατανόηση της διαδικασίας με την οποία οι φυσιολογικές (στο πλαίσιο του κειμένου, με την έννοια της αναφοράς στην ανθρώπινη φυσιολογία) ώσεις που διακινούνται από το Κεντρικό Νευρικό Σύστημα διαφοροποιούνται καθεμία σε σχέση με τις υπόλοιπες ως προς τη «λειτουργική τους σημασία», κατά τέτοιο τρόπο ώστε «τα αποτελέσματά τους να διαφοροποιούνται μεταξύ τους κατά τον ίδιο τρόπο που γνωρίζουμε ότι διαφοροποιούνται μεταξύ τους τα αποτελέσματα των διαφορετικών αισθητηριακών ποιοτήτων» (Hayek 1952a:7). Συνεπώς η προγραμματική επιδίωξη του Χάγιεκ είναι να επισημάνει μια «αντιστοίχιση ανάμεσα στα εκάστοτε φυσιολογικά γεγονότα και τα εκάστοτε νοητικά γεγονότα» μέσω του εντοπισμού ενός συστήματος σχέσεων μεταξύ διαφόρων φυσιολογικών γεγονότων που να ταυτίζεται με το σύστημα σχέσεων μεταξύ των αντιστοίχων νοητικών γεγονότων που προκαλούνται.

³² “what we call ‘mind’ is (...) a particular order of a set of events taking place in some organism and is some manner related to but not identical with, the physical order of events in the environment”.

³³ “the existence of an order of sensory qualities and not a reproduction of qualities existing outside the perceiving mind”.

5.4. Ο δρόμος της νευροφυσιολογίας

Την εξήγηση αυτής της διάστασης την αναζητά ο Χάγιεκ στα δομικά χαρακτηριστικά των οργανισμών που είναι ικανοί να δημιουργούν αισθητηριακές τάξεις, και συγκεκριμένα στη φυσιολογία του νευρικού συστήματος που επιτρέπει την αναπαραγωγή κάποιων από τις σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ των γεγονότων εντός του περιβάλλοντος των οργανισμών αυτών.

Ο Χάγιεκ απορρίπτει την ιδέα ότι η εκάστοτε ώση φέρει εξ αρχής ειδοποιές ποιότητες, όπως υποστήριζε για παράδειγμα η gestalt ψυχολογία και ο Ernst Mach, αλλά υποστηρίζει αντιθέτως ότι οι ποιότητες αυτές και η διαφοροποίηση που παράγουν είναι το αποκλειστικό αποτέλεσμα μιας ταξινομητικής διαδικασίας που προσδιορίζει κάθε ώση σχεσιακά ως προς την κάθε άλλη.

Κάθε αισθητηριακό φαινόμενο κατά τον Χάγιεκ συνίσταται και αποτελείται από την ταξινόμηση ώσεων (stimuli), τις οποίες ορίζει ως τις επιδράσεις που έχουν στον νευρικό σύστημα γεγονότα εξωτερικά προς αυτό. Ο Χάγιεκ ορίζει λειτουργικά ως ώση οτιδήποτε παράγεται στο νευρικό ιστό και διαχέεται διαμέσου αυτού (Hayek 1952a:8). Η ταξινόμηση που δίνει σε κάθε ώση τις ειδοποιές της ποιότητες ξεκινά ήδη στο επίπεδο του αισθητηριακού οργάνου, καθώς κάθε τέτοιο όργανο είναι ευαίσθητο, δηλαδή ανταποκρίνεται και αντιδρά, μόνο σε μια υπο-ομάδα του συνόλου των δυνητικά προσλήψιμων ώσεων – έτσι το μάτι αντιλαμβάνεται μόνο ένα μικρό μέρος, το ορατό, του φάσματος των ακτινοβολιών (Hayek 1952a:10). Στη συνέχεια, η ταξινόμηση αφορά τα αποτελέσματα που έχει η εκάστοτε ώση στα υπόλοιπα γεγονότα της νόησης ή στην ευρύτερη συμπεριφορά του οργανισμού, κατά τον ίδιο τρόπο που ο βαθμός ομοιότητας μεταξύ γεγονότων της φυσικής τάξης εξαρτάται από το αν παράγουν τα ίδια διαπιστώσιμα αποτελέσματα. (Hayek 1952a:15) Η ποιοτική τάξη (qualitative order) των αισθήσεων (sensations) όπως αυτές εκδηλώνονται στα νοητικά φαινόμενα ταυτίζεται έτσι ουσιαστικά με τη διαδικασία σύμφωνα με την οποία οι ώσεις, στους διάφορους συνδυασμούς τους,

παράγουν διαφορετικά αποτελέσματα, συμπεριλαμβανομένων όλων των διαδικασιών του κεντρικού νευρικού συστήματος (Hayek 1952a:17).³⁴

Συνεπώς, η εξήγηση της προέλευσης και αιτίας των ποιοτικών διαφοροποιήσεων μεταξύ των ώσεων, οι οποίες είναι και το χαρακτηριστικό των νοητικών φαινομένων, περνά μέσα από την εξήγηση της διαδικασίας που καθορίζει τις διαφοροποιημένες αντιδράσεις του οργανισμού στις διάφορες φυσικές ώσεις. Και η εξήγηση αυτή αφορά, όπως υποστηρίζει ο Χάγιεκ, την περιγραφή της διαδικασίας με την οποία διαμορφώνεται μέσω των στοιχείων και των λειτουργιών του νευρικού συστήματος μία δομή «ενδιάμεσων συνδέσμων μεταξύ των φυσικών ώσεων και των αντιδράσεων του οργανισμού οι οποίοι (σύνδεσμοι) μπορούν να εξηγήσουν το γεγονός ότι οι αντιδράσεις στις διάφορες ώσεις διαφέρουν η μία από την άλλη ακριβώς κατά τον τρόπο που γνωρίζουμε από την εμπειρία μας ότι διαφέρουν μεταξύ τους οι αισθητηριακές ποιότητες» (Hayek 1952a:18).³⁵

Το συμπέρασμα του Χάγιεκ είναι ότι η τάξη των αισθητηριακών ποιοτήτων, όπως ακριβώς και η τάξη των φυσικών γεγονότων, είναι μια τάξη σχεσιακή (relational order).³⁶ Οι διαφορές που μπορούν να εντοπιστούν εμπειρικά ανάμεσα στις δύο τάξεις – δηλαδή το γεγονός δύο φαινόμενα να είναι όμοια στην μία τάξη και ανόμοια στην άλλη – οφείλονται στο ότι οι σχέσεις μεταξύ ανάλογων γεγονότων (και ομάδων γεγονότων) διαφέρουν από τη μία τάξη στην άλλη.

Ο Χάγιεκ υποστηρίζει ότι η αισθητηριακή τάξη είναι ενιαία (Hayek 1952a:22-25), δηλαδή οι αρχές-κανόνες της ισχύουν ομοίως για όλο το σύνολο των αισθητηριακών γεγονότων που αυτή επεξεργάζεται. Στο πλαίσιο αυτό, η περιγραφή των γεγονότων δεν εξαρτάται από το χαρακτηρισμό τους ως «συνειδητών» ή «ασυνειδητών» (Hayek 1952a:25). Αν και ο Χάγιεκ συμφωνεί με το συμπεριφορισμό ως προς αυτή τη θέση, αρνείται την προσπάθεια του τελευταίου να αποδιώξει το

³⁴ "The qualitative order of the sensations which manifests itself in these phenomena is thus a difference in the order in which the stimuli in various combinations produce different effects; and sensory qualities can be regarded as groups or classes of events which, with respect to the responses of the organism, are identical, similar or different in their effects".

³⁵ "how it is possible to build from the known elements of the nervous system a structure of intermediate links between the physical stimuli and the overt responses which can account for the fact that the responses to different stimuli differ from each other in precisely that fashion in which we know the responses to the experienced sensory qualities to differ from each other".

³⁶ "the order of sensory qualities no less than the order of physical events is a relational order".

«πρόβλημα της ύπαρξης της ποιοτικής τάξης που χαρακτηρίζει τα νοητικά φαινόμενα»³⁷ (Hayek 1952a:25). Το λάθος του συμπεριφορισμού κατά τον Χάγιεκ είναι ότι δεν εξηγεί το γεγονός ότι διαφορετικοί νόες αντιμετωπίζουν κατά τον ίδιο, παρόμοιο, ή διαφορετικό τρόπο ομάδες ώσεων οι οποίες δεν έχουν αυτά τα φυσικά χαρακτηριστικά, αλλά παρουσιάζονται κατ' αυτό τον τρόπο στις αισθήσεις μας, όπως επίσης και την απουσία πλήρους αντιστοίχησης ερεθίσματος και αντίδρασης ακόμη και στον ίδιο οργανισμό.

Ομοίως, απορρίπτει ως «πρόβλημα - φάντασμα» την ιδέα που πηγάζει από τον John Locke περί του «απολύτου» χαρακτήρα των αισθητηριακών ποιοτήτων. Εντέλει, υποστηρίζει ο Χάγιεκ, αυτό που μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης είναι οι διαφορές ανάμεσα στις αισθητηριακές ποιότητες (Hayek 1952a:31), οι οποίες εξ ορισμού είναι σχεσιακές.

5.5. Θεωρητική θεμελίωση: τρεις τάξεις και ισομορφισμός

Για να εξηγήσει την αρχή της δημιουργίας διαφοροποιημένων αισθητηριακών ποιοτήτων, ο Χάγιεκ προχωρά στην κατασκευή ενός συστήματος φυσικών στοιχείων, το οποίο είναι «τοπολογικώς ισοδύναμο» (topologically equivalent) ή «ισόμορφο» (isomorphous) ως προς το σύστημα των αισθητηριακών ποιοτήτων, με την έννοια ότι «οι σχέσεις του πρώτου πρέπει με αυστηρό τρόπο να αναπαράγουν τις σχέσεις που επικρατούν στο δεύτερο, έτσι ώστε το αποτέλεσμα της εκάστοτε ομάδας γεγονότων στο πρώτο να αντιστοιχεί στα αποτελέσματα της αντίστοιχης ομάδας γεγονότων στο δεύτερο»³⁸ (Hayek 1952a:37).

Μ' αυτή την έννοια, ο Χάγιεκ διακρίνει τρεις δομές οι οποίες, στο πλαίσιο των προβλημάτων της ψυχολογίας έχουν ορθά ή λανθασμένα ανά ζεύγη χαρακτηριστεί ισομορφικές:

³⁷ "the problem of the existence of the qualitative order that is peculiar to mental phenomena".

³⁸ "the relations of the former must strictly reproduce the relations prevailing in the latter so that the effect of any groups of events in the former will correspond to the effects of the corresponding group of events in the latter".

- Τη φυσική τάξη του εξωτερικού κόσμου, ή των φυσικών ώσεων, για την οποία η γνώση μας είναι ελλιπής.³⁹
- Τη νευρωνική τάξη, των ιστών και των ώσεων που διέρχονται από αυτούς τους ιστούς, η οποία μολονότι αποτελεί μέρος της φυσικής τάξης, δεν μας είναι άμεσα γνωστή, αλλά μπορεί μόνο να αναπαρασταθεί ως προς τη δομή της.⁴⁰
- Τη νοητική ή φαινομενική τάξη των αισθήσεων (sensation) και των υπολοίπων νοητικών ποιοτήτων, η οποία μας είναι άμεσα γνωστή μολονότι αφενός η γνώση μας γι' αυτήν είναι σε μεγάλο βαθμό μια «γνώση του πώς» και όχι μια «γνώση ότι» και αφετέρου μπορεί να μην μπορέσουμε ποτέ να αναδείξουμε μέσω της ανάλυσης όλες τις σχέσεις που την προσδιορίζουν (Hayek 1952a:39).⁴¹

Η πρώτη (φυσική) και η τρίτη (νοητική) τάξη δεν είναι ισομορφικές καθώς δεν υπάρχει πλήρης αντιστοιχία ανάμεσα στα εξωτερικά γεγονότα και τα νοητικά αποτελέσματα τους. Ο Χάγιεκ επισημαίνει τον ισομορφισμό που υφίσταται μεταξύ της δεύτερης και της τρίτης τάξης, ανάμεσα δηλαδή στην νευρωνική (neural) και τη φαινομενική (phenomenal) τάξη, σε βαθμό μάλιστα που να υποστηρίζει ότι οι δύο αυτές τάξεις «δεν είναι απλώς ισομορφικές αλλά ταυτίζονται, και θα ήταν πλεονασμός να αξιώνει κανείς ένα διαφορετικό σύνολο όρων για τη νοητική τάξη». (Hayek 1952a:40) Συνεπώς κατά τον Χάγιεκ κάθε ποιότητα της νοητικής τάξης προσδιορίζεται από – και εντέλει ταυτίζεται με – μία τάξη που αφορά τις σχέσεις μεταξύ δεδομένων νευρωνικών στοιχείων.

³⁹ “The physical order of the external world, or the physical stimuli”.

⁴⁰ “The neural order of the fibres, and of the impulses proceeding in these fibres, which, though undoubtedly part of the complete physical order, is yet a part of it which is not directly known but can only be reconstructed”.

⁴¹ “the mental or phenomenal order of sensations (and other mental qualities) directly known although our knowledge of it is largely only a ‘knowing how’ and not a ‘knowing that’, and although we may never be able to bring out by analysis all the relations which determine that order”.

5.6. Εξελικτική διαμόρφωση της νευρωνικής / αισθητηριακής τάξης

Ο Χάγιεκ υποστηρίζει ότι ο οργανισμός, στην πορεία της φυλογενετικής και οντογενετικής ανάπτυξης του, μαθαίνει να διαμορφώνει ένα σύστημα διαφοροποιήσεων μεταξύ των ώσεων με το οποίο σε κάθε ώση δίνεται μια συγκεκριμένη θέση σε μια τάξη, «μια θέση που αντιπροσωπεύει τη σημασία που έχει για τον οργανισμό η εμφάνιση αυτής της ώσης σε διαφορετικούς συνδυασμούς της με άλλες ώσεις» (Hayek 1952a:42).⁴² Εντέλει, ο νους δεν είναι τίποτα άλλο ή τίποτε περισσότερο από το όργανο που επιτελεί αυτή την ταξινομητική διαδικασία ή, σε τελική ανάλυση, από ένα προσαρμοστικό σύστημα ταξινομητικών κανόνων.

Ανάγοντας ο Χάγιεκ τις ποιοτικές νοητικές διαφορές σε διαφορές που έχει η εκάστοτε ώση ως προς τα νευροφυσιολογικά της αποτελέσματα, αποκτά τη δυνατότητα να περιγράψει τις αισθητηριακές ποιότητες με όρους φυσιολογικών διαδικασιών. Στην περίπτωση του κεντρικού νευρικού συστήματος, η ταξινόμηση της εκάστοτε ώσης ταυτίζεται ουσιαστικά με τους νευρώνες που πυροδοτεί στη διαδρομή της μέσα από τους νευρωνικούς συνδέσμους και τις διακλαδώσεις τους. Οι αισθητηριακές και κατ' επέκταση νοητικές ποιότητες είναι συνεπώς το αποτέλεσμα «μιας διαδικασίας η οποία, σε κάθε περίπτωση όπου συμβαίνει ένα συγκεκριμένο επαναλαμβανόμενο γεγονός, παράγει το ίδιο συγκεκριμένο αποτέλεσμα, και όπου τα αποτελέσματα που παράγονται από κάθε είδος τέτοιων γεγονότων μπορεί να είναι είτε τα ίδια, είτε διαφορετικά από άλλα που παράγει κάθε ένα είδος γεγονότος κατά παρόμοιο τρόπο» (Hayek 1952a:48).

Συμπέρασμα της περιγραφής αυτής είναι πως η νοητική τάξη, όπως και κάθε άλλη που αφορά στοιχεία και τις σχέσεις μεταξύ τους, μπορεί ως δομή να αναπαραχθεί με στοιχεία της οποιασδήποτε φύσης που μπορούν να συνδεθούν μεταξύ τους κατά τον ίδιο τρόπο (Hayek 1952a:47).

Στο κεντρικό νευρικό σύστημα η ταξινόμηση που λαμβάνει χώρα είναι είτε απλή, είτε πολλαπλή (Hayek 1952a:51) και διαρκής. Ταυτόχρονα με τις συνδέσεις που

⁴² "(...)in the course of its phylogenetic and ontogenetic development the organism learns to build up a system of differentiations between stimuli in which each stimulus is given a definite place in an order, a place which represents the significance which the occurrence of that stimulus in different combinations with other stimuli has for the organism".

υπάρχουν ούτως ή άλλως σε κάθε οργανισμό ως αποτέλεσμα της οντογενετικής και φυλογενετικής εξέλιξης, οι νευρωνικές συνδέσεις τις οποίες διατρέχουν οι ώσεις δημιουργούνται, ή ενισχύονται ως αποτέλεσμα της ταυτόχρονης εμφάνισης αισθητηριακών ώσεων. Η θέση αυτή αποτελεί το θεμέλιο της συνδεσμιακής (connectionist) θεωρίας της μάθησης που διατύπωσε ο Donald Hebb (1949) επιγραμματικά ως «τα κύτταρα που ενεργοποιούνται μαζί, συνδέονται εντέλει και μεταξύ τους»,⁴³ την οποία ο Hayek πληροφορήθηκε αφού είχε ήδη ολοκληρώσει τη συγγραφή του *Sensory Order* (Hayek 1952a:53). Ο Hebb, με άλλα λόγια, υποστηρίζει ότι ο συνεχής και επίμονος ερεθισμός ενός κυττάρου από κάποιο άλλο ενισχύει, ή εν πάση περιπτώσει επηρεάζει, την μελλοντική αποτελεσματικότητα του μεταξύ τους συναπτικού δεσμού.

Η συνδεσμιακή θεωρία μπορεί να θεωρηθεί ως εξέλιξη των σχετισμικών (associative) ψυχολογικών θεωριών που ανέπτυξαν ήδη οι Locke, Hume και James Mill (Gaus 2006:248, Hayek 1952a:151, Pinker 1999:113, 2002). Η βασική θέση των σχετισμικών αυτών θεωριών ότι «τα γεγονότα που εμφανίζονται μαζί στο χώρο ή το χρόνο εντέλει συνδέονται στο νου, όπως και τα γεγονότα που μοιράζονται μεταξύ τους νόημα ή φυσική ομοιότητα ομοίως εντέλει συσχετίζονται στο νου»⁴⁴ (Gärdernfors 2004:41), είναι η βάση πάνω στην οποία οι υποστηρικτές αυτής της προσέγγισης θεμελιώνουν την απόρριψη της αξίωσης ύπαρξης πρωτογενών ποιοτικών διαφοροποιήσεων, ανάγοντας εντέλει τα νοητικά συστήματα απευθείας και αποκλειστικά στους νευρώνες και τα συστήματα που συναπαρτίζουν.

Ο Χάγιεκ χρησιμοποιώντας αυτή την αρχή, την οποία περιγράφει στο τρίτο κεφάλαιο του βιβλίου (Hayek 1952a:55-78) υποστηρίζει ότι οι ειδοποιές ποιότητες των αισθητηριακών δεδομένων καθορίζονται εξ ολοκλήρου από το «σύστημα των συνδέσμων δια μέσου των οποίων οι ώσεις μπορούν να μεταδοθούν από νευρώνα σε νευρώνα».⁴⁵ Το σύστημα των συνδέσμων αυτών, όπως αυτό διαμορφώνεται

⁴³ “cells that fire together, wire together”.

⁴⁴ “Events that occur in space or time become connected in the mind. Events that share meaning or physical similarity become associated in the mind”.

⁴⁵ “(...)the sensory (or other mental) qualities are not in some manner originally attached to, or an original attribute of, the individual physiological impulses, but (...) the whole of these qualities is determined by the system of connexions by which the impulses can be transmitted from neuron to neuron”.

στην εξελικτική πορεία αφενός του είδους και αφετέρου του ατόμου, συνιστά εντέλει την «εμπειρία», τη «μάθηση» του. Όπως με έμφαση επισημαίνει ο Χάγιεκ «δεν έχουμε πρώτα αισθήσεις (sensations) οι οποίες στη συνέχεια διατηρούνται από τη μνήμη, αλλά το γεγονός ότι οι φυσιολογικές ώσεις μετατρέπονται σε αισθήσεις (sensations) είναι αποτέλεσμα της φυσιολογικής μνήμης. Συνεπώς οι σύνδεσμοι μεταξύ των φυσιολογικών στοιχείων είναι το πρωταρχικό φαινόμενο που δημιουργεί τα νοητικά φαινόμενα».⁴⁶ Ομοίως, η συνδεσμολογία του κεντρικού νευρικού συστήματος, με την διπλή του υπόσταση της κεντρόμολου και της φυγόκεντρου (efferent & afferent) προσδιορίζει την, με την ευρύτατη έννοια, συμπεριφορά κάθε οργανισμού (Hayek 1952a:79-101), την ανταπόκρισή του στο περιβάλλον καθώς και στο milieu intérieur, το περιβάλλον του ίδιου του οργανισμού.

Με αυτή την έννοια, ο νους είναι κατά τον Χάγιεκ το αποτέλεσμα μιας «διπλής εξέλιξης» (βλ. και Horwitz 2000). Οι ομοιότητες στη φυσική δομή του νευρωνικού δικτύου μεταξύ των ανθρώπων είναι η αιτία και η εξήγηση των διαπροσωπικών ομοιοτήτων στην πρόσληψη του περιβάλλοντος. Αντίστοιχα, οι διαφορές, τόσο οι εκ γενετής όσο και οι οφειλόμενες σε επίκτητες εμπειρίες, παράγουν διαφορές στην πρόσληψη των αισθητηριακών ερεθισμάτων και στις αντιδράσεις των ατόμων σ' αυτά. Εντέλει, ο νους είναι «ένα πολιτιστικό προϊόν που εξελίσσεται από μια συγκεκριμένη φυσική δομή» (Hayek 1952a:101).⁴⁷

Συνεπώς, η αντίληψη του περιβάλλοντος, αλλά και η ανταπόκριση στα ερεθίσματά του, καθορίζονται από τη φυσιολογική (physiological) μνήμη του οργανισμού, η οποία ανάγεται στη συνδεσμολογία μεταξύ των νευρώνων που διατρέχουν οι ώσεις και ακολούθως ταξινομούνται. Δεν υπάρχει φυσιολογικός μηχανισμός που να μπορεί να διατηρήσει ως μνήμη οτιδήποτε άλλο παρά τους σχεσιακούς συνδέσμους μεταξύ διαφορετικών γεγονότων (Hayek 1952a:105).⁴⁸

⁴⁶ "we do not first have sensations which are then preserved by memory, but it is as a result of physiological memory that the physiological impulses are converted into sensations. The connexions between the physiological elements are thus the primary phenomenon which creates the mental phenomena".

⁴⁷ "(...)mind is a cultural product that evolves from a particular physical structure".

⁴⁸ "no physiologiactal mechanism can retain anything except connexions between different events".

Ο Χάγιεκ δεν επιχειρεί να προσδιορίσει το μέρος εκείνο της νοητικής τάξης που οφείλεται στη γενετική κληρονομιά του εκάστοτε ατόμου ή αυτό που είναι το αποτέλεσμα της προσωπικής του εμπειρίας (Hayek 1952a:102). Σε κάθε περίπτωση όμως, η προ-αισθητική εμπειρία (*pre-sensory experience*) διαμορφώνει το μηχανισμό ο οποίος στη συνέχεια καθιστά δυνατές τις ποιοτικές διακρίσεις (Hayek 1952a:104) και κατά συνέπεια την ατομική εμπειρία.

Το νευρικό σύστημα διαρκώς μεταλλάσσεται μέσω της ατομικής εμπειρίας, με τη δημιουργία νέων συνδέσμων από την «ταυτόχρονη εκδήλωση διαφόρων προσαγωγών ώσεων» (*afferent impulses*) κατά την αρχή της συναπτικής πλαστικότητας του Hebb. Ο Χάγιεκ περιγράφει αυτή τη διαδικασία με τον όρο «διασύνδεση» («*linkage*»). Οι διασυνδέσεις αυτές είναι «τα πλέον ανθεκτικά αποτελέσματα που μπορούν ομάδες ώσεων να εντυπώσουν στην οργάνωση του κεντρικού νευρικού συστήματος» (Hayek 1952a:104).⁴⁹ Κάθε αισθητηριακή ποιότητα προϋποθέτει «την προηγούμενη εκδήλωση διασυνδέσεων μεταξύ ώσεων που μπορεί να μην έχουν μέχρι τότε ταξινομηθεί σε μια συγκεκριμένη ποιοτική ομάδα»⁵⁰ (Hayek 1952a:105). Καθώς το σύστημα γίνεται σταδιακά ολοένα και πιο περίπλοκο, κάθε νέα διασύνδεση τείνει να επηρεάζει ολοένα και λιγότερο το γενικό χαρακτήρα του συστήματος (Hayek 1952a:106), έχει δηλαδή μειούμενο οριακό αποτέλεσμα. Εντέλει «κάθε αισθητηριακή ποιότητα, στοιχειώδης ή *gestalt* μπορεί να ανιχνευτεί στην προ-αισθητηριακή (*pre-sensory*) διαμόρφωση ενός δικτύου συνδέσμων που βασίζεται στις διασυνδέσεις μεταξύ των μη νοητικών φαινομένων»⁵¹. (Hayek 1952a:106)

⁴⁹ “By a *linkage* we shall thus understand the most general lasting effect which groups of stimuli can impress upon the organization of the central nervous system”.

⁵⁰ “every sensory quality which occurs presupposes the previous occurrence of linkages between impulses which may not have been classified as belonging to a particular qualitative group”.

⁵¹ “*all* sensory qualities, ‘elementary’ as well as *gestalt* qualities, (are traced) to the pre-sensory formation of a network of connexions based on linkages between non-mental elements”.

5.7. Χάρτης και Μοντέλο

Για να περιγράψει το πιο στατικό και το δυναμικότερο αντίστοιχα κομμάτι του ταξινομητικού/ νευρικού συστήματος, ο Χάγιεκ χρησιμοποιεί την αναλογία μεταξύ «χάρτη» (map) και «μοντέλου» (model).

Υποστηρίζει ότι «οι συνδέσεις που διαμορφώνονται από τις διασυνδέσεις μεταξύ των διαφορετικών ώσεων, προφανώς θα αναπαράγουν κάποιες κανονικότητες στην εμφάνιση των εξωγενών ώσεων που επιδρούν στον οργανισμό» (Hayek 1952a:107).⁵² Η δομή που προκύπτει, η νοητική τάξη, δεν αντιπροσωπεύει κάποια χαρακτηριστικά της κάθε ώσης ξεχωριστά, αλλά καταγράφει τις προηγούμενες συσχετίσεις της εκάστοτε ώσης με άλλες ώσεις που επέδρασαν ταυτόχρονα με αυτήν στον οργανισμό. Συνεπώς η δομή αυτή δεν αντανakλά μια πλήρη ή «σωστή» αναπαράσταση των σχέσεων που «αντικειμενικά» υπάρχουν μεταξύ των ώσεων, όπως προϋποθέτει η περιγραφή τους με όρους φυσικής επιστήμης. Αντίθετα, η νοητική τάξη αντιπροσωπεύει μια στιγμιαία φάση «μιας σταδιακής εξελικτικής διαδικασίας», μιας «σταδιακής προσέγγισης της τάξης η οποία υπάρχει στον εξωτερικό κόσμο μεταξύ των ερεθισμάτων που προκαλούν τις ώσεις οι οποίες τα 'αναπαριστούν' στο κεντρικό νευρικό σύστημα» (Hayek 1952a:107).⁵³

Ο Χάγιεκ απορρίπτει την αυστηρή διάκριση ανάμεσα στην ταξινόμηση των άμεσων αισθητηριακών ερεθισμάτων και στις πιο αφηρημένες διαδικασίες της σκέψης, καθώς και οι δύο λειτουργίες αφορούν τη διαρκή αναδιοργάνωση στοιχείων, κατά τρόπο που αυτά θα αντιστοιχούν ολοένα και πληρέστερα στην εμπειρία (Hayek 1952a:108). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, οι λειτουργίες αυτές «είναι και οι δύο μέρος της ίδιας συνεχούς διαδικασίας με την οποία ο μικρόκοσμος εντός του εγκεφάλου προοδευτικά προσεγγίζει μια αναπαραγωγή του μακρόκοσμου του

⁵² "the connexions formed by the linkages between different impulses will evidently reproduce certain regularities in the occurrence of the external stimuli acting on the organism".

⁵³ "(...) a gradual approximation to the order which in the external world exists between the stimuli evoking the impulses which 'represent' them in the central nervous system".

εξωτερικού κόσμου Hayek 1952a:108).⁵⁴ Μια αναπαραγωγή εγγενώς ατελή και επισφαλής λόγω πέντε, τουλάχιστον λόγων:

- Πρώτον, ήδη εξ αρχής, τα αισθητηριακά όργανα προσλαμβάνουν μέρος μόνο του φάσματος των πιθανών ερεθισμάτων.
- Δεύτερον, οι ώσεις που επενεργούν στον εκάστοτε οργανισμό και η σχετική συχνότητα των σύγχρονων εμφανίσεών τους δεν αντιστοιχούν στον κόσμο συνολικά, αλλά στις συνθήκες του συγκεκριμένου περιβάλλοντος που βρίσκεται ο εκάστοτε οργανισμός.
- Τρίτον, οι ώσεις αυτές επιπροσθέτως αντανakλούν τις συνθήκες του milieu intérieur, του εσωτερικού περιβάλλοντος του εκάστοτε οργανισμού.
- Τέταρτον, στο γεγονός ότι η ικανότητα να δημιουργούνται διασυνδέσεις μεταξύ των νευρώνων που πυροδοτούνται ταυτόχρονα δεν μπορεί να είναι ομοιόμορφη μεταξύ των διαφόρων υψηλών κέντρων του εγκεφάλου. Και
- Πέμπτον, καθώς η διαδοχική ταξινόμηση σημαίνει εκ των πραγμάτων ότι σε κάθε ανώτερο επίπεδο δεν ταξινομούνται αυτοτελείς ώσεις αλλά ομαδοποιήσεις τους, είναι αναπόφευκτο να συμβαίνουν διαστρεβλώσεις από επίπεδο σε επίπεδο. (ο.π)

Σε κάθε περίπτωση, οι σχέσεις που διαμορφώνονται μεταξύ του δικτύου των συνδέσεων συναποτελούν ένα σύστημα που ο Χάγιεκ παρομοιάζει με ένα *χάρτη* (Hayek 1952a:109). Ο χάρτης αυτός ορίζει το σύνολο των δυνατών εμπειριών ενός οργανισμού. Περισσότερο από μια εικόνα του κόσμου, είναι «ένα απόθεμα των ειδών των πραγμάτων από τα οποία δομείται ο κόσμος, όπως αυτός γίνεται αντιληπτός από την εμπειρία. Μ' αυτή την έννοια είναι περισσότερο μια θεωρία του τρόπου λειτουργίας του κόσμου (Hayek 1952a:131). Για τους λόγους που προαναφέρθηκαν, ο χάρτης αυτός είναι σε μεγάλο βαθμό ατελής, υπόκειται σε διαρκείς αλλαγές και προσαρμογές και έχει χαρακτήρα τοπολογικό και όχι τοπογραφικό (Hayek 1952a:110).

Όπως εύκολα συνάγεται, οι «χάρτες» δύο διαφορετικών ατόμων είναι παρόμοιοι μεταξύ τους, καθώς σχηματίζονται βάσει κοινών αρχών και από παρόμοιους

⁵⁴ "They are both part of the same continuous process by which the microcosm in the brain progressively approximates to a reproduction of the macrocosm of the external world".

παράγοντες, αλλά σε κάθε περίπτωση διαφορετικοί, καθώς το αντίθετο θα προϋπόθετε όχι μόνο πανομοιότυπες προσωπικές ιστορίες, αλλά και πανομοιότυπη ανατομία.

Ανά πάσα στιγμή, αυτό το σύστημα των ενδεχομενοτήτων ενεργοποιείται ανά μέρη του, καθώς το διατρέχουν ώσεις. Μάλιστα, καθώς κάθε ώση προχωρά σε υψηλότερα επίπεδα, ενεργοποιεί νευρωνικές διακλαδώσεις οι οποίες ενισχύουν ή παρακωλύουν έναν αριθμό άλλων ώσεων, αριθμός που διαρκώς αυξάνεται όσο υψηλότερο γίνεται το επίπεδο της ταξινόμησης. Συνεπώς, ανά πάσα στιγμή «η κατάσταση του νευρικού συστήματος στο σύνολό του εξαρτάται ολοένα και λιγότερο από τα νέα ερεθίσματα και ολοένα και περισσότερο από τη συνεχιζόμενη πορεία της αλυσίδας των ώσεων που ενεργοποιείται από ερεθίσματα που ελήφθησαν κάποτε στο παρελθόν» (Hayek 1952a:112).⁵⁵

Ο Χάγιεκ παρομοιάζει αυτή τη «διάρθρωση των ώσεων που ανιχνεύεται ανά πάσα στιγμή εντός του δεδομένου δικτύου των ημι-μονίμων καναλιών» με ένα μοντέλο του συγκεκριμένου περιβάλλοντος εντός του οποίου βρίσκεται το άτομο και του επιτρέπει να λάβει υπόψη του πληροφορίες για να οργανώσει τη δράση του (Hayek 1952a:114-5).⁵⁶

Συνεπώς, το μοντέλο σε αντιδιαστολή προς τον χάρτη, αντιπροσωπεύει τη δυναμική όψη του νευρικού συστήματος και διαμορφώνεται από την ανά πάσα στιγμή ροή των ώσεων και τα σχήματα που αυτή ιχνογραφεί ως αποτέλεσμα της συνεχούς διαδικασίας ταξινόμησης (Hayek 1952a:116). Το μοντέλο, αναπαριστώντας τις συγχρονικές συσχετίσεις διαφόρων ώσεων, εντέλει επενεργεί επί του χάρτη, αλλάζοντάς τον με την προσθήκη ή την μετατροπή νευρωνικών διασυνδέσεων.

Κατ' αυτό τον τρόπο η αντίδραση του ατόμου σε κάθε νέο αισθητηριακό ερέθισμα εξαρτάται αφενός από το «χάρτη», την ημι-μόνιμη νευρωνική συνδεσμολογία και

⁵⁵ "This increasing ramification of every chain of impulses, as it ascends through successive relays to higher levels, will mean that at any moment the general excitatory state of the whole nervous system will depend less and less on the new stimuli currently received, and more and more on the continued course of chains of impulses set up by stimuli which were received during some period of the past".

⁵⁶ "the pattern of impulses which is traced at any moment within the given network of semi-permanent channels may be regarded as a kind of model of the particular environment in which the organism finds itself at the moment and which will enable it to take account of that environment in all its movements".

αφετέρου από το σχήμα των ώσεων που ήδη διατρέχουν το νευρικό σύστημα την ίδια στιγμή (Hayek 1952a:116).

Αποτέλεσμα της ταξινομητικής διαδικασίας δεν είναι μόνο η διάκριση ποιοτήτων ανάμεσα στα διάφορα αισθητηριακά ερεθίσματα και η διαρκής μάθηση / προσαρμογή του «χάρτη» του νευρικού συστήματος, αλλά και η ικανότητα μιας σχετικά ασφαλούς, σε κάθε περίπτωση όμως υποκείμενης σε ενδεχόμενη διάψευση, πρόβλεψης των συνεπειών κάθε ώσης, βάσει της πρότερης εμπειρίας. Με αυτό τον τρόπο κάθε ώση αποκτά νόημα μέσω της συσχέτισής της με την εμπειρία προηγούμενων διαφορετικών, αλλά και όμοιων ώσεων. Οι προσδοκίες, τις οποίες ο Χάγιεκ συνδέει με τους ήδη διαμορφωμένους νευρωνικούς δρόμους, διαρκώς ελέγχονται και διορθώνονται με κριτήριο το αν το κάθε γεγονός που προκαλεί την ώση ανταποκρίνεται στα αποτελέσματα που προβλέπει η πρότερη εμπειρία. (Hayek 1952a:120-1). Έτσι οι ήδη διαμορφωμένες διασυνδέσεις είτε ενισχύονται ακόμη περισσότερο, είτε αναθεωρούνται.

Η συνεχής διάδραση μεταξύ της στατικής και της δυναμικής όψης του νου, καθώς τα ερεθίσματα από το περιβάλλον μεταβάλλουν ως ένα βαθμό τη δομή του «χάρτη» - και κατά συνέπεια τη μελλοντική τους ταξινόμηση, δίνουν στο νου το διπλό χαρακτήρα αφενός του προϊόντος της εμπειρίας και αφετέρου του ταξινομητή της (Horwitz 2000).

5.8. Υλισμός, ντεντερμινισμός, συνειδητότητα, εμπρόθετη συμπεριφορά

Παρά το γεγονός ότι αυτή περιγραφή των νοητικών διαδικασιών παρουσιάζεται σε τελική ανάλυση ως ντετερμινιστική, ο Χάγιεκ διασώζει το χαρακτηρισμό της συμπεριφοράς ως εμπρόθετης, αντιδιαστέλλοντάς την προς την μηχανική συμπεριφορά. Τα χαρακτηριστικά που κατά το Χάγιεκ μας επιτρέπουν να μιλάμε για εμπρόθετη συμπεριφορά είναι τα εξής:

- Πρώτον, ο οργανισμός διαρκώς αλλάζει τη δομή του και μεταβάλλει το εύρος των δυνατών λειτουργιών του, ως αποτέλεσμα ακριβώς των λειτουργιών του αυτών.

- Δεύτερον, δεν ανταποκρίνεται με τον ίδιο τρόπο σε επανεμφανιζόμενο ερέθισμα.
- Τρίτον, ως αποτέλεσμα της εμπειρίας του, μαθαίνει νέες πράξεις που «φαίνονται αυτο-προσαρμοζόμενες και εμπρόθετες» (έμφαση στο πρωτότυπο).
- Τέταρτον, σε κάθε δεδομένη στιγμή είναι «ενεργός» καθώς καθορίζει το χαρακτήρα της δράσης του σύμφωνα με την προϋπάρχουσα κατάσταση των εσωτερικών του διαδικασιών και βάσει των εξωτερικών επιρροών που δέχεται (Hayek 1952a:122-123).

Η συμπεριφορά του οργανισμού μπορεί να χαρακτηριστεί εμπρόθετη καθώς το «μοντέλο» μπορεί να προβλέπει τα αποτελέσματα διαφόρων γεγονότων και δράσεων, να προ-επιλέγει / αναγνωρίζει την επιθυμητή κατάσταση του οργανισμού ανά πάσα στιγμή και εξ αυτών να κατευθύνει τη δράση που κατά τα δεδομένα της εμπειρίας, όπως αυτή έχει καταγραφεί στο «χάρτη», μπορεί να οδηγήσει στην επιθυμητή αυτή κατάσταση.

Είναι χαρακτηριστικό ότι η περιγραφή της εμπρόθετης συμπεριφοράς από τον Χάγιεκ δεν προϋποθέτει την ύπαρξη συνείδησης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει είναι δυνατόν, στο πλαίσιο της θεωρίας που αναπτύσσει, να κατασκευαστούν μηχανές που να επιδεικνύουν ομοίως εμπρόθετη συμπεριφορά και μάλιστα αναφέρει μηχανές που ήδη, όταν έγραφε το βιβλίο, ανταποκρίνονταν ως ένα βαθμό στα κριτήρια αυτά (μηχανές πρόβλεψης για αντι-αεροπορικά όπλα και αυτόματοι πιλότοι) (Hayek 1952a:126).

Ομοίως, η ταξινομητική δομή που περιγράφει ο Χάγιεκ δεν προϋποθέτει τη συγκεκριμένη υλική βάση των νευρώνων. Η δομή αυτή μπορεί να επιτευχθεί σε οποιαδήποτε βάση επιτρέπει τη διαμόρφωση παρόμοιων συσχετίσεων ανάμεσα στα στοιχεία της, οι οποίες συσχετίσεις με τη σειρά τους επιτρέπουν την προσαρμογή στα δεδομένα του εξωτερικού κόσμου κατά δύο σημαντικούς τρόπους:

- Πρώτον «επιλέγοντας ως σχετικά κάποια από τα στοιχεία ενός περίπλοκου περιβάλλοντος για την πρόβλεψη γεγονότων που είναι σημαντικά για τη διατήρηση της δομής»,⁵⁷ και
- Δεύτερον «αντιμετωπίζοντάς τα ως ειδικές περιπτώσεις τάξεων γεγονότων» (Hayek 1952a:131).⁵⁸

Βεβαίως, για τους λόγους που αναφέρθηκαν προηγουμένως, η προσαρμοστική / μαθησιακή ικανότητα των δομών αυτών έχει σαφή όρια. Κατά τον Χάγιεκ είναι «ευτυχές ατύχημα» το γεγονός ότι αυτή η έστω ατελής αναπαράσταση στοιχείων του εξωτερικού κόσμου στη νοητική τάξη, και κατ' επέκταση η με σχετική επιτυχία πρόβλεψη κάποιων τάξεων γεγονότων, είναι εφικτή με την απλή επιλογή ώσεων από το σύνολο των γεγονότων, καθώς τα διαφορετικά αυτά στοιχεία του μακρόκοσμου δεν είναι όλα πλήρως αλληλεξαρτούμενα μεταξύ τους. Αν δεν ήταν εφικτή η απομόνωση υπο-δομών από το σύνολο των γεγονότων, τότε η εμπρόθετη προσαρμογή των οργανισμών θα ήταν αδύνατη (Hayek 1952a:131).

5.9. Συνεπαγωγές της θεωρίας

Ο Χάγιεκ αφιερώνει το τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου στην παρουσίαση κάποιων από τις φιλοσοφικές συνέπειες που έχει η θεωρία του νου που αναπτύσσει.

5.9.1. Το αναπόφευκτο έλλειμμα αντιστοιχίας ανάμεσα στη φυσική και την αισθητηριακή τάξη

Πρώτα απ' όλα τονίζει για μια ακόμη φορά πως κάθε νέο γεγονός ερμηνεύεται από τον εκάστοτε οργανισμό υπό το φως της εμπειρίας – ατομικής ή γενετικής – που παρήγαγε τον ταξινομητικό μηχανισμό του νευρικού συστήματος. Υπ' αυτή την έννοια η μνήμη προηγείται χρονικά της εμπειρίας (Hayek 1952a:165).⁵⁹ Η εμπειρία

⁵⁷ "(...) it selects some elements from a complex environment as relevant for the prediction of events which are important for the persistence of the structure".

⁵⁸ "(...) it treats them as instances of classes of events".

⁵⁹ "every sensation, even the 'purest' must (...) be regarded as an interpretation of a n event in the light of the past experience of the individual or the species".

συνεπώς «δεν είναι μια λειτουργία του νου ή της συνείδησης, αλλά (...) ο νους και η συνείδηση είναι προϊόντα της εμπειρίας(Hayek 1952a:166).⁶⁰

Η εξήγηση της διαδικασίας δημιουργίας των αισθητηριακών ποιοτήτων καταρρίπτει την αξίωση ότι τα χαρακτηριστικά των αισθητηριακών εμπειριών ταυτίζονται με τα αντίστοιχα των γεγονότων του εξωτερικού κόσμου. Οι ποιότητες των αισθητηριακών εμπειριών προσδιορίζονται από τη δομή του ταξινομητικού μηχανισμού του νευρικού συστήματος καθώς και από την προηγούμενη ομοίως προκαθορισμένη εμπειρία. Συνεπώς, ο Χάγιεκ απορρίπτει το εμπειριστικό αξίωμα του Locke περί πρωταρχικότητας των αισθητηριακών εμπειριών «nihil est in intellectu quod non antea fuerit in sensu» (τίποτε δεν υπάρχει στο πνεύμα το οποίο προηγουμένως δεν υπήρξε στις αισθήσεις). Αντίθετα υποστηρίζει ότι ένα μεγάλο μέρος της γνώσης υπάρχει υπόρρητα στη δομή που καθορίζει το είδος των εμπειριών που μπορούμε να ταξινομήσουμε, καθώς και τον συγκεκριμένο τρόπο αυτής της ταξινόμησης(Hayek 1952a:167).⁶¹

5.9.2. Η διαρκής εξελικτική αναθεώρηση της νοητής αναπαράστασης του φυσικού κόσμου

Η εγγενής αυτή αναντιστοιχία ανάμεσα στα γεγονότα της φυσικής τάξης και στην νοητική τάξη, συνεπάγεται ότι η γνώση σχετικά με τον φαινόμενο κόσμο δεν είναι κατ' ανάγκη αληθής σε ό,τι αφορά τον φυσικό κόσμο (Hayek 1952a:167). Η λειτουργική αναπαράσταση του φυσικού κόσμου στη νοητική τάξη είναι υπό διαρκή αναθεώρηση. Κάθε φορά που οι διαμορφωμένες διασυνδέσεις δεν παράγουν λειτουργικές ταξινομήσεις, ή αλλιώς, κάθε φορά που οι προσδοκίες για τα αποτελέσματα ενός γεγονότος διαψεύδονται, συμβαίνει διορθωτική αναταξινόμηση (Hayek 1952a:169).

⁶⁰ “experience is not a function of mind or consciousness, but (...) mind and consciousness are rather products of experience”.

⁶¹ “A certain part at least of what we know at any moment about the external world is therefore not learnt by sensory experience, but is rather implicit in the means through which we can obtain such experience”.

Η εξέλιξη, που καθίσταται δυνατή χάρη στην εφαρμογή κατάλληλων προς τούτο κανόνων λειτουργίας του βιολογικού και νευρικού συστήματος, είναι το χαρακτηριστικό που επιτρέπει τη λειτουργική προσέγγιση των δύο αναπόφευκτα διακριτών μεταξύ τους τάξεων.

Εντέλει, οι διαδικασίες της εξέλιξης και της αυθόρμητης τάξης καθίστανται για τον Χάγιεκ τα βασικά εργαλεία μελέτης και εξήγησης των περίπλοκων φαινομένων (βλ. χαρακτηριστικά Hayek 2014b, 2014f, Montgomery 2000, Posner 2007). Ομοίως, η αδυναμία πλήρους γνώσης είναι η αιτία που στρέφει τον Χάγιεκ στην υιοθέτηση θεσμικών διαρρυθμίσεων που ενθαρρύνουν τη εξελικτική διαμόρφωση αυθόρμητων και διαρκώς προσαρμοζόμενων τάξεων.

5.9.3. Η αναπόφευκτη εξάρτηση από υπόρρητους κανόνες / γνώση

Η ανθρώπινη γνώση είναι συνεπώς εγγενώς ατελής και εξαρτώμενη από υπόρρητους ταξινομητικούς κανόνες. Όπως επισημαίνει με έμφαση ο Χάγιεκ «οι νέες εμπειρίες που είναι η αφορμή και ταυτόχρονα τα εισαγωγικά δεδομένα των νέων ταξινομήσεων ή ορισμών των αντικειμένων, αναγκαστικά έχουν ως προϋπόθεση αυτά που μπορούμε να μάθουμε σχετικά με αυτά τα αντικείμενα και δεν μπορούν να διαψευστούν από όσα μπορούμε να πούμε σχετικά με τα αντικείμενα που ορίζονται κατ' αυτό τον τρόπο. Υπάρχει συνεπώς σε κάθε επίπεδο, ή σε κάθε σύμπαν διαλόγου, ένα μέρος της γνώσης μας το οποίο, αν και αποτελεί αποτέλεσμα εμπειρίας, δεν μπορεί να ελεγχθεί από την εμπειρία, καθώς συνιστά την ταξινομητική αρχή (ordering principle) του σύμπαντος διά του οποίου διακρίνουμε τα διαφορετικά είδη των αντικειμένων από τα οποία αυτό αποτελείται και στα οποία αναφέρονται οι δηλώσεις μας» (Hayek 1952a:170).⁶²

⁶² “the new experiences which are the occasion of, and which enter into, the new classifications or definitions of objects, is (sic) necessarily presupposed by anything which we can learn about these objects and cannot be contradicted by anything which we can say about the objects thus defined. There is, therefore, on every level, or in every universe of discourse, a part of our knowledge which, although it is the result of experience, cannot be controlled by experience, because it constituted the ordering principle of that principle by which we distinguish the different kinds of objects by which it consists and to which our statements refer”.

Αυτή η εξάρτηση από τους υπόρρητους ταξινομητικούς κανόνες, με τη σειρά της συνεπάγεται ότι εντέλει «το σύστημα των ρητών ορισμών γίνεται αφενός περιεκτικό και αφετέρου αυτό-περιεχόμενο (self-contained) ή κυκλικό. Όλα τα στοιχεία στο σύμπαν ορίζονται από τις μεταξύ τους σχέσεις και ό,τι γνωρίζουμε για το σύμπαν αυτό περιέχεται σε αυτούς τους ορισμούς» (Hayek 1952a:171).⁶³ Εντέλει, δεν έχουμε κανένα τρόπο να διαπιστώσουμε αν κάποιο γεγονός στον εξωτερικό κόσμο αντιστοιχεί σε ένα συγκεκριμένο τμήμα του μοντέλου μας.

Ακόμη κι έτσι όμως, ως ταυτολογικό και αυτό-περιεχόμενο, το γνωσιακό σύστημα που διαμορφώνεται από τον ταξινομητικό μηχανισμό του νευρικού συστήματος είναι χρήσιμο καθώς συνιστά ένα μοντέλο του κόσμου από το οποίο «μπορούμε να εξάγουμε τι είδους γεγονότα είναι πιθανά σ' αυτό τον κόσμο και τι όχι» (Hayek 1952a:171-2).⁶⁴

Προκύπτει τέλος, ότι η διατύπωση της γνώσης, με την έννοια αφενός των κανόνων που διέπουν την επεξεργασία των δεδομένων, και αφετέρου των αποτελεσμάτων της επεξεργασίας αυτής, πάντα θα είναι ελλειμματική. Κάθε διατύπωση, ή συνειδητοποίηση, προϋποθέτει ένα βαθύτερο επίπεδο επεξεργασίας που λειτουργεί βάσει υπόρρητων κανόνων.

5.9.4. Σχέση με εμπειρισμό και φαινομεναλισμό / όρια και σκοπός της επιστήμης

Συνέπεια της θεωρίας του νου που διατυπώνει Χάγιεκ είναι η ιδιαίτερη σχέση της με τον εμπειρισμό. Όπως επισημαίνει ο συγγραφέας «ακριβώς επειδή όλη η γνώση μας, συμπεριλαμβανομένης και της αρχικής τάξης των διαφορετικών αισθητηριακών εμπειριών μας του κόσμου, οφείλεται στην εμπειρία, αναγκαστικά περιλαμβάνει στοιχεία που δεν μπορούν να αντικρουστούν από την εμπειρία (...) Η αισθητηριακή εμπειρία προϋποθέτει (...) μια τάξη βιωμένων αντικειμένων

⁶³ "In the end, the system of explicit definitions becomes both all-comprehensive and self-contained or circular; all the elements in the universe are defined by their relations to each other and all we know about that universe becomes contained in those definitions".

⁶⁴ "It would constitute a model of the world from which we could read off what kind of events are possible in that world and what kind are not".

(experienced objects) η οποία προηγείται αυτής της εμπειρίας και δεν μπορεί να αντικρουστεί από αυτή, μολονότι και η ίδια οφείλεται σε μια άλλη, προηγούμενη εμπειρία» (Hayek 1952a:172).⁶⁵

Αντιστοίχως, η θεωρία του Χάγιεκ καταρρίπτει τη βασική θέση του φαινομεναλισμού και του θετικισμού ότι «όλα τα *φαινόμενα* υπόκεινται σε σταθερούς νόμους» (Hayek 1952a:173, έμφαση στο πρωτότυπο), αν ως φαινόμενα ορίσουμε τα αντικείμενα όπως αυτά παρουσιάζονται σε μας. Εφόσον η φαινομενική τάξη είναι μια «πρώτη προσέγγιση» ενός αντικειμενικού κόσμου, του οποίου την ύπαρξη «οφείλουμε να υποθέσουμε» - με την έννοια ότι είναι πιθανή η κατασκευή μιας τάξης ή ταξινόμησης των γεγονότων διαφορετική από αυτή που παράγουν οι αισθήσεις μας και ικανή μιας πιο συνεπούς παρουσίασης της συμπεριφοράς των διαφόρων γεγονότων αυτού του κόσμου - τότε ο σκοπός της επιστήμης είναι να «προσπαθήσει να προσεγγίσει ολοένα και πιο πολύ μια αναπαράσταση αυτής της αντικειμενικής τάξης, ένα έργο που μπορεί να το επιτελέσει μόνο αντικαθιστώντας την αισθητηριακή τάξη των γεγονότων με μια νέα και διαφορετική ταξινόμηση» (Hayek 1952a:173).⁶⁶ Ο στόχος του θετικισμού, η πλήρης περιγραφή των φαινομένων, είναι συνεπώς ανέφικτος. Η επιστήμη είναι αναγκασμένη συνεχώς να αναζητά και να κατασκευάζει νέες τάξεις, νέες θεωρίες συσχέτισης των γεγονότων.

Αυτός ο περιορισμός της επιστήμης όμως με τη σειρά του συνεπάγεται ότι μια «πλήρης» επιστήμη θα σήμαινε ένα ταυτολογικό εξηγητικό σύστημα.

⁶⁵ "Precisely because all our knowledge, including the initial order of our different sensory experiences of the world is due to experience, it must contain elements which cannot be contradicted by experience (...) Sensory experience presupposes (...) an order of experienced objects which precedes that experience and which cannot be contradicted by it, though it is itself due to other, earlier experience".

⁶⁶ "the task of science it thus to try and approach ever more closely towards a reproduction of this objective order – a task which it can perform only by replacing the sensory order of events by a new and different classification".

5.9.5. Τοποθέτηση στο δίπολο δυισμού – υλισμού: λειτουργικός δυισμός.

Ιδιαίτερη σημασία έχει η τοποθέτηση της θεωρίας του νου του Χάγιεκ στο δίπολο δυισμού – υλισμού. Ο Χάγιεκ περιγράφει τη διαδικασία προσδιορισμού των νοητικών ποιοτήτων αποκλειστικά με υλικούς όρους, χωρίς να υποθέτει μια ξεχωριστή νοητική ή ψυχική «υπόσταση». Όπως επισημαίνει «η τάξη που αποκαλούμε νου είναι (...) η επικρατούσα τάξη σε ένα ειδικό μέρος του φυσικού σύμπαντος – εκείνου του μέρους που καταλαμβάνουμε εμείς»⁶⁷ (Hayek 1952a:178). Υπάρχει όμως μια σημαντική διαφορά: «Ο τρόπος με τον οποίο 'γνωρίζουμε' αυτή την τάξη διαφέρει από τον τρόπο με τον οποίο γνωρίζουμε την τάξη του φυσικού σύμπαντος γύρω μας» (Hayek 1952a:178).⁶⁸ Αν και μπορούμε να αποδείξουμε ότι είναι δυνατή η αναπαραγωγή της νοητικής τάξης με στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος, δεν μπορούμε να «εξηγήσουμε το πώς αυτή η συγκεκριμένη τάξη που αποτελεί το νου μας τοποθετείται σε αυτή την πιο περιεκτική τάξη» (Hayek 1952a:178).⁶⁹ Αυτή η εξήγηση θα απαιτούσε τη λεπτομερειακή αναπαραγωγή της σχέσης μοντέλου-αντικειμένου, η οποία είναι αδύνατη καθώς θα απαιτούσε ένα ταξινομητικό σύστημα με περισσότερες κατηγορίες από όσες καλείται να ταξινομήσει, ή ισοδύναμα ένα ταξινομητικό σύστημα πιο περίπλοκο από τον ανθρώπινο νου. Συνεπώς, οφείλουμε να περιοριστούμε σε μια εξήγηση της αρχής (explanation of the principle), συμπέρασμα στο οποίο ο Χάγιεκ θα καταλήξει, όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια, και σε ό,τι αφορά την μελέτη του οποιουδήποτε περίπλοκου φαινομένου. Μολονότι λοιπόν η θεωρία που διατυπώνει ο Χάγιεκ «μας οδηγεί να απορρίψουμε εντέλει τον δυισμό των δυνάμεων που ορίζουν τα αντίστοιχα πεδία του νου και του φυσικού κόσμου, ταυτόχρονα μας υποχρεώνει να αναγνωρίσουμε ότι για πρακτικούς λόγους θα χρειάζεται να υιοθετούμε πάντα μια δυιστική θεώρηση», καθώς δεν μπορούμε να παράγουμε μια επαρκή φυσική εξήγηση των νοητικών φαινομένων. Είναι ακριβώς η ικανότητα του νου για αυτό-

⁶⁷ "This order which we call mind is thus the order prevailing in a particular part of the physical universe – that part of it which is ourselves".

⁶⁸ "It is an order which we 'know' in a way which is different from the manner in which we know the order of the physical universe around us".

⁶⁹ "(...) to explain how the particular order which constitutes our mind is placed in that more comprehensive order".

οργάνωση που τον τοποθετεί πέρα και έξω από την ικανότητά μας να τον κατανοήσουμε πλήρως με όρους φυσικής επιστήμης, παρά την υλική εντέλει βάση του (βλ. και Horwitz 2000, van den Hauwe 2011).

Στο ίδιο πνεύμα, μολονότι οι νοητικές διαδικασίες εντέλει δεν είναι τίποτε άλλο παρά φυσικές διαδικασίες, ο εγγενής περιορισμός μας σε μια εξήγηση της αρχής, δεν μας επιτρέπει να παραμερίσουμε κοινωνικές συμβάσεις όπως η ατομική ευθύνη. Μολονότι η «ελευθερία της βούλησης» κατά τον Χάγιεκ αποτελεί εντέλει πρόβλημα ορισμού της έννοιας, η αναγνώριση ατομικής ευθύνης στις πράξεις των ατόμων παραμένει έγκυρη από τη στιγμή που «για μας ο νους αναγκαστικά θα παραμείνει για πάντα ένα διακριτό πεδίο, το οποίο μπορούμε να γνωρίσουμε μόνο μέσω της άμεσης εμπειρίας μας, αλλά δεν θα μπορέσουμε ποτέ να το εξηγήσουμε πλήρως ή να το ‘αναγάγουμε’ σε κάτι άλλο. Ακόμη και αν γνωρίσουμε ότι τα νοητικά γεγονότα που βιώνουμε μπορούν να παραχθούν από τις ίδιες δυνάμεις που επενεργούν στην υπόλοιπη φύση, δεν θα μπορέσουμε ποτέ να πούμε ποια είναι τα συγκεκριμένα φυσικά γεγονότα που «αντιστοιχούν» στο εκάστοτε νοητικό γεγονός» (Hayek 1952a:194).⁷⁰

⁷⁰ “Our conclusion, therefore, must be that *to us* mind must remain forever a realm of its own which we can know only through directly experiencing it, but which we shall never be able fully to explain or to ‘reduce’ to something else. Even though we may know that mental events of the kind which we experience can be produced by the same forces which operate in the rest of nature, we shall never be able to say which are the particular physical events which ‘correspond’ to a particular mental event”.

6. Η μεθοδολογία για τις κοινωνικές επιστήμες

6.1. Εισαγωγικά

Στο προηγούμενο κεφάλαιο παρουσιάστηκε το επιχείρημα του Χάγιεκ σχετικά με το πρόβλημα της διαμόρφωσης της αισθητηριακής τάξης, της λειτουργικής αποτύπωσης μέρους της υλικής πραγματικότητας στο υλικό υπόβαθρο του Κεντρικού Νευρικού Συστήματος, κατά τρόπο που επιτρέπει τόσο την αντίληψη όσο και την επενέργεια σ' αυτό.

Παρουσιάστηκαν ακόμη οι ευρείες συνεπαγωγές της θεωρίας που αναπτύσσει ο Χάγιεκ, οι οποίες διαφαίνονται σε πολλά σημεία του έργου του, μεταξύ των οποίων, βεβαίως, και στις προτάσεις του για τη διαρρύθμιση της πολιτικής κοινωνίας.

Σ' αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζεται η μεθοδολογική προσέγγιση του Χάγιεκ στο κοινωνικό φαινόμενο, η εφαρμογή δηλαδή τόσο των αρχών των δύο σχολών στις οποίες ανήκει – της Αυστριακής Οικονομικής Σχολής και του «αληθώς ατομιστικού» φιλελευθερισμού – όσο και των πορισμάτων της ενασχόλησής του με την θεωρητική ψυχολογία.

Η παρουσίαση του μεθοδολογικού προβληματισμού και της εξέλιξης του μεθοδολογικού επιχειρήματος του Χάγιεκ έχει κομβική σημασία για την κατανόηση του θετικού μέρους της σκέψης του, αλλά και του περιεχομένου της κριτικής που ασκεί έναντι ανταγωνιστικών προγραμμάτων.

Πολύ περισσότερο μάλιστα, εφόσον η βάση του επιχειρήματός του αφορά και σ' αυτό το επίπεδο την γνώση, τα όρια της λογικής και το πεδίο εφαρμογής συγκεκριμένων αναλυτικών εργαλείων.

Η μεθοδολογική προσέγγιση του Χάγιεκ εξελίχθηκε στην πορεία της σκέψης του. Έτσι, μέχρι το 1937, έτος όπου δημοσίευσε το άρθρο *Economics and Knowledge* (Οικονομική Επιστήμη και Γνώση), επιχειρεί να μεταφέρει το επιχείρημα της Αυστριακής Οικονομικής Σχολής εντός του πλαισίου της μακροοικονομικής προσέγγισης της αγγλοσαξωνικής οικονομικής πρακτικής, κυρίως σε ό,τι αφορά τις

δύο μεγάλες διαμάχες της εποχής: την εξήγηση των οικονομικών κύκλων και το πρόβλημα του σοσιαλιστικού υπολογισμού (socialist calculation debate).

Το *Economics and Knowledge* σηματοδοτεί μια αλλαγή εστίασης που συνεπέφερε μια νέα μεθοδολογική πρόταση για την προσέγγιση του κοινωνικού φαινομένου. Ο Χάγιεκ υπογραμμίζει ότι η, σε μεγάλο βαθμό υποκειμενική, φύση των δεδομένων των κοινωνικών επιστημών – καθώς αυτά περιλαμβάνουν ατομικές γνώμες και προτιμήσεις – περιορίζει σημαντικά τη χρησιμότητα εργαλείων όπως το μοντέλο γενικής ισορροπίας (General Equilibrium), το οποίο προϋποθέτει πλήρη και αντικειμενική γνώση για τα δρώντα υποκείμενα. Ακόμη, ο Χάγιεκ δηλώνει, με αρκετή διακριτικότητα, την απομάκρυνσή του από τις αυστηρά αναλυτικές-απριοριστικές μεθοδολογικές επιλογές του Μίζες, αναγνωρίζοντας εμπειρικό περιεχόμενο τουλάχιστον στις προτάσεις που αφορούν την μετάβαση από το μικροοικονομικό στο μακροοικονομικό επίπεδο ανάλυσης.

Η νέα έμφαση του Χάγιεκ στον υποκειμενισμό, σηματοδοτεί και την νέα εστίαση του ενδιαφέροντός του στο πρόβλημα της αξιοποίησης της γνώσης στην κοινωνία, όπως αυτή είναι στην πραγματικότητα, για τον συντονισμό των ατομικών δράσεων. Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την οικονομική θεωρία, στόχος της είναι «να εξηγήσει πώς επετεύχθη μια γενική τάξη στην οικονομική δραστηριότητα που αξιοποίησε ένα μεγάλο ποσό γνώσης, η οποία δεν συγκεντρωνόταν σε κανέναν νου, αλλά υπήρχε μόνο ως η επιμέρους γνώση χιλιάδων ή εκατομμυρίων ατόμων» (Hayek 2014a).⁷¹

Η θέση ότι η αναγνώριση του εν πολλοίς υποκειμενικού χαρακτήρα της γνώσης στην κοινωνία είναι απαραίτητη για την προσέγγιση του ζητούμενου των κοινωνικών επιστημών, την εξήγηση του συντονισμού των ατομικών δράσεων, είναι ουσιαστικά η βάση της κριτικής που ασκεί ο Χάγιεκ σε αντίπαλα επιστημονικά και πολιτικά προγράμματα.

Αργότερα, με αφετηρία το 1955, ο Χάγιεκ προσθέτει ακόμη ένα μεθοδολογικό επιχείρημα, αυτό της περιπλοκότητας. Δεδομένης της περιπλοκότητας του

⁷¹ «[...] the task of economic theory was to explain how an overall order of economic activity was achieved which utilized a large amount of knowledge which was not concentrated in any one mind but existed only as the separate knowledge of thousands or millions of different individuals».

κοινωνικού φαινομένου, κάθε προσπάθεια εξήγησής του περιλαμβάνει αφαίρεση απ' αυτό βάσει κάποιας θεωρίας για το ποιες πτυχές είναι οι σημαντικές. Τα μοντέλα της κοινωνικής διαδικασίας που αναπόφευκτα δημιουργούμε στην προσπάθειά μας να εξηγήσουμε το κοινωνικό φαινόμενο είναι επισφαλής και ανοιχτά σε διάψευση. Στην καλύτερη περίπτωση μπορούν να μας προσφέρουν μόνο μια κατανόηση των βασικών αρχών που διέπουν το περίπλοκο κοινωνικό φαινόμενο, δηλαδή ούτε την ακριβή εξήγηση / πρόβλεψή του, ούτε την χρήση του για τον ασφαλή σχεδιασμό συγκεκριμένων επιμέρους αποτελεσμάτων.

Είναι χαρακτηριστικό ότι και στις δύο αυτές φάσεις της μεθοδολογικής σκέψης του Χάγιεκ, είναι εμφανείς οι παραλληλισμοί με το γνωσιολογικό επιχείρημα του *Sensory Order* (Hayek 1952a). Στην υποκειμενιστική φάση, η κατανόηση της εμπρόθετης συμπεριφοράς των δρώντων υποκειμένων είναι εφικτή, έστω ατελώς, χάρη στην θεωρία του νου του παρατηρητή, η οποία με τη σειρά της οφείλεται στην δομική, θεμελιώδη φυσιολογική ομοιότητα μεταξύ των ανθρώπων: τα βιολογικά χαρακτηριστικά και οι βαθείς κανόνες που διέπουν την δημιουργία της αισθητηριακής τάξης είναι κοινά μεταξύ των ατόμων ως αποτέλεσμα της φυλογενετικής εξέλιξης.

Ομοίως, στο επιχείρημα περί περιπλοκότητας, αντηχεί η θεωρία περί χάρτη και μοντέλου της φυσικής τάξης στην αντίστοιχη νευρωνική / αισθητηριακή, και των εγγενών περιορισμών ως προς την σχέση τους.

6.2. Πρώτο στάδιο

Η πρώτη φάση του έργου του Χάγιεκ αποτελεί ουσιαστικά μια προσπάθεια μεταφοράς του επιχειρήματος της Αυστριακής Σχολής στην αγγλοσαξωνική οικονομική σκέψη του πρώιμου 20^{ου} αιώνα, στο πλαίσιο των βασικών θεωρητικών, αλλά και πρακτικών, προβλημάτων της εποχής.

Κατά την περίοδο αυτή, που χονδρικά περιλαμβάνει μέχρι και την έκδοση του *The Pure Theory of Capital* (Η Καθαρή Θεωρία του Κεφαλαίου [1941] 2009), ο Χάγιεκ, παρά το γεγονός ότι εντοπίζει σαφείς μεθοδολογικές διαφορές και ενστάσεις ως

προς το κυρίαρχο μακροοικονομικό παράδειγμα, αποδέχεται την έννοια της γενικής ισορροπίας ως αναγκαία για την διατύπωση μιας οικονομικής εξήγησης (Hayek 1935a:34).⁷²

Τα βασικά έργα του Χάγιεκ στην φάση αυτή της ενασχόλησης του με τα τεχνικά οικονομικά, είναι το *Prices and Production* (Τιμές και Παραγωγή) του 1931, η αγγλική μετάφραση το 1933 με τίτλο *Monetary Theory and the Trade Cycle* (Χρηματική Θεωρία και ο Επιχειρηματικός Κύκλος) της διδακτορικής του διατριβής που είχε συγγράψει στα γερμανικά το 1929, καθώς και το προαναφερθέν *The Pure Theory of Capital* του 1941.

Βασικό ενδιαφέρον του στην φάση αυτή είναι η συμμετοχή του σε δύο κύριες διαμάχες: αφενός αυτή που αφορά την εξήγηση των οικονομικών κύκλων και αφετέρου τη διαμάχη ως προς τη δυνατότητα ενός σοσιαλιστικού οικονομικού σχεδιασμού (Butler 1983, Caldwell 1982, Feser 2006, Fleetwood 1995, Steele 2007).

6.2.1. Η Αυστριακή Θεωρία των Οικονομικών Κύκλων

Σε ό,τι αφορά το πρόβλημα της εξήγησης των οικονομικών κύκλων, η συμβολή του Χάγιεκ συνίσταται στην περαιτέρω επεξεργασία του αυστριακού επιχειρήματος για την λειτουργία της οικονομίας, και ιδιαίτερα στην ένταξη της διάστασης του χρόνου και της ετερογενούς δομής του κεφαλαίου στην ανάλυση του φαινομένου.

Σε κάθε περίπτωση, ο Χάγιεκ δεν απομακρύνεται από το ορθόδοξο πλαίσιο της ποσοτικής θεωρίας του κεφαλαίου που διατύπωσε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο σουηδός οικονομολόγος Knut Wicksell ([1898] 1962, 1977). Σύμφωνα με αυτή την θεώρηση, η χειραγώγηση των επιτοκίων (για παράδειγμα από την εκάστοτε κεντρική τράπεζα) διαταράσσει τη «φυσική» σχέση ισορροπίας ανάμεσα στις αποταμιεύσεις και την επένδυση. Η απόκλιση από το «φυσικό επιτόκιο» προς τα

⁷² "It is my conviction that if we want to explain economic phenomena at all, we have no means available but to build on the foundations given by the concept of a tendency towards an equilibrium. For it is this concept alone which permits us to explain fundamental phenomena like the determination of prices or incomes, an understanding of which is essential to any explanation of fluctuation of production".

κάτω έχει ως αποτέλεσμα οι αποταμιεύσεις να μην μπορούν να καλύψουν την ζήτηση για επενδύσεις και το αντίστροφο, άρα μια ανισορροπία (Backhouse 2006:31).

Ο Χάγιεκ εισάγει σ' αυτή την θεώρηση τη διάσταση των χρονικών σταδίων της παραγωγής καθώς και της ανομοιογένειας του κεφαλαίου. Αποδίδει έτσι τον οικονομικό κύκλο όχι στην αναντιστοιχία μεταξύ συνολικής προσφοράς και ζήτησης, αλλά στις αλλαγές που προξενεί η νομισματική πολιτική στη δομή της παραγωγής.

Στην κατεύθυνση αυτή, υπογραμμίζει ότι μια αλλαγή στα επιτόκια επηρεάζει τις αποφάσεις που αφορούν την χρονική έκταση των σχεδίων παραγωγής αγαθών. Έτσι, μια πτώση των επιτοκίων δανεισμού καθιστά συμφερότερη την χρονική επιμήκυνση της διαδικασίας παραγωγής καταναλωτικών αγαθών, δηλαδή την υιοθέτηση σχεδίων έντασης κεφαλαίου έναντι έντασης εργασίας. Η διάσταση ανάμεσα στα επίπεδα αποταμίευσης και κατανάλωσης, που προκαλεί η μείωση του επιτοκίου κάτω από τα «φυσικά» του επίπεδα ισορροπίας, δημιουργεί την ανάγκη στήριξης αυτής της διαφοράς με πληθωριστικές πολιτικές, οι οποίες μακροπρόθεσμα είναι μη βιώσιμες, καθώς ανεξάρτητα από την ευχέρεια δημιουργίας νέου χρήματος, τα επιτόκια αναγκαστικά κάποια στιγμή θα πρέπει να αυξηθούν, με αποτέλεσμα οι επενδύσεις έντασης εργασίας να γίνουν συμφερότερες έναντι των αντίστοιχων έντασης κεφαλαίου.

Όμως τότε, ένα μεγάλο μέρος των κεφαλαιακών αγαθών που έχουν παραχθεί με σκοπό να ενταχθούν σε επιχειρηματικά σχέδια καθίστανται, έστω πρόσκαιρα, άχρηστα, ενώ ταυτόχρονα χρειάζεται χρόνος για την παραγωγή έστω και των λιγότερων σε αριθμό, απαραίτητων όμως κεφαλαιακών αγαθών για τα μικρότερα χρονικά επιχειρηματικά σχέδια. Η αναγκαστικά χρονοβόρα διαδικασία επανακατανομής του κεφαλαίου δημιουργεί ανεργία, μέχρι την επίτευξη ενός νέου σημείου ισορροπίας. Είναι γι' αυτό σημαντικό να μην ακολουθούνται πολιτικές παρέκκλισης από το «φυσικό επιτόκιο», παρά το γεγονός ότι η τεχνητή μείωση των επιτοκίων πρόσκαιρα – αλλά μη βιώσιμα – τονώνει την ανάπτυξη, τουλάχιστον όπως αυτή καταγράφεται στους σχετικούς δείκτες.

Έτσι, κατά τον Χάγιεκ, το καθοριστικό φαινόμενο του οικονομικού κύκλου είναι η αλλαγή της δομής της παραγωγής, η λάθος κατανομή (misallocation) του κεφαλαίου, και όχι η αυξομείωση του κεφαλαίου συνολικά.

Όμως, η θεωρία της γενικής ισορροπίας, καθώς παραμετροποιεί την παραγωγή και κατανάλωση ως συνολικά, σωρευτικά μεγέθη, καταγράφοντας τη μεταξύ τους σχέση στατικά, σε μια εκάστοτε χρονική στιγμή, χωρίς να λαμβάνει υπόψη την κατανομή του εγγενώς ανομοιογενούς κεφαλαίου στα διάφορα στάδια της παραγωγής, δεν επαρκεί για να συλλάβει αυτή τη γενεσιουργό αιτία της κρίσης.

Για να γίνει αυτό εφικτό, χρειάζεται μια δυναμική θεωρία ισορροπίας (intertemporal equilibrium), που θα εξηγούσε την διαμόρφωση των τιμών στο χρόνο.

Μια τέτοια προσέγγιση όμως είναι υπερβολικά δύσκολη, καθώς υπ' αυτή την θεώρηση, για παράδειγμα, το ίδιο αγαθό μπορεί να έχει διαφορετική αξία στο χρόνο, ανάλογα με το σημείο του σχεδίου παραγωγής στο οποίο τοποθετείται.

Ο Χάγιεκ συνεπώς συνιστά τον μετριασμό του ενθουσιασμού ως προς τις δυνατότητες της φορμαλιστικής, μαθηματικής προσέγγισης του οικονομικού φαινομένου. Η σύσταση αυτή ήταν αντίθετη προς το ρεύμα της εποχής, που θεωρούσε ότι ο ορθολογικός σχεδιασμός του κοινωνικού φαινομένου είναι όχι μόνο θεμιτός στόχος, αλλά και η φυσιολογική εξέλιξη που θα επέλθει με την ωρίμανση της οικονομικής επιστήμης, την πλήρη υιοθέτηση της μεθόδου των φυσικών επιστημών. Τόσο οι σοσιαλιστές, όσο και ο Κέυνς (1914, 1971) τροφοδότησαν αυτή την προσδοκία, συμβάλλοντας, με διαφορετικούς τρόπους είναι αλήθεια, στην δημιουργία της εικόνας της αντιδραστικότητας και της αντιεπιστημοσύνης της Αυστριακής Σχολής.

6.2.2. Το πρόβλημα του σοσιαλιστικού σχεδιασμού.

Η δεύτερη κύρια διαμάχη αυτή την περίοδο ήταν το πρόβλημα του σοσιαλιστικού σχεδιασμού, δηλαδή της δυνατότητας ορθολογικής οικονομικής συμπεριφοράς χωρίς το μηχανισμό ελεύθερης διαμόρφωσης των τιμών.

Το βασικό επιχείρημα της Αυστριακής Οικονομικής Σχολής διατυπώθηκε εδώ από τον Mises, ο οποίος υποστήριξε ότι η ιδιοκτησία και το σύστημα τιμών είναι απαραίτητο για τον ορθολογικό σχεδιασμό από καταναλωτές και παραγωγούς. Το επιχείρημα αυτό το επεξεργάστηκε περαιτέρω ο Χάγιεκ στο άρθρο *The Trend of Economic Thinking* (Η Τάση της Οικονομικής Σκέψης) του 1933 (Caldwell 1994:534).

Όμως το επιχείρημα των Μίζες – Χάγιεκ, καθώς κινήθηκε στο πλαίσιο του στατικού μοντέλου ισορροπίας, άφησε το περιθώριο σε σοσιαλιστές οικονομολόγους όπως ο Oskar Lange, ο Abba Lerner, ο E.M.F. Durbin και ο H.D. Dickinson (Caldwell 1994:534), να αντιτάξουν ότι η επίτευξη στατικών σημείων ισορροπίας θα ήταν εφικτή υπό μια διαρρύθμιση «σοσιαλισμού της αγοράς» όπου κάποιος φορέας κεντρικού μηχανισμού θα διασφάλιζε ότι οι τιμές των αγαθών θα ήταν στο επίπεδο του οριακού τους κόστους. Υπό αυτές τις αρχικές παραδοχές, η σοσιαλιστική οργάνωση του οικονομικού φαινομένου φαίνεται εφικτή και το αυστριακό αντεπιχείρημα φαίνεται να καταρρίπτεται.

Και σ' αυτή την περίπτωση λοιπόν, όπως και στο προηγούμενο ζήτημα της εξήγησης των επιχειρηματικών κύκλων, ο Χάγιεκ διαπίστωσε ότι η αποσαφήνιση της αυστριακής θέσης απαιτεί την κατάδειξη των ορίων που έχει η προσέγγιση των γενικών σημείων ισορροπίας ως προς τη δυνατότητα εξήγησης του οικονομικού φαινομένου. Τα όρια αυτά αφορούν τόσο την διάσταση του χρόνου στην επίτευξη του συντονισμού των ατομικών σχεδίων, όσο και την φύση της γνώσης στην κοινωνία, το περιεχόμενο της και τις συγκεκριμένες διαδικασίες μέσα από τις οποίες παράγεται.

6.3. Η μεθοδολογική στροφή

Υπό αυτό το πρίσμα, ο Χάγιεκ γράφει το *Economics and Knowledge* το 1936, όπου για πρώτη φορά διατυπώνει τη θέση πως αποστολή της οικονομικής θεωρίας είναι να εξηγήσει τους μηχανισμούς ανάδυσης του κοινωνικού συντονισμού.

Στο πλαίσιο αυτό, απομακρύνεται από τον αυστηρό απριρισμό του Μίζες και στρέφεται προς την μεθοδολογική προσέγγιση του Karl Popper, όπως αυτή εκτίθεται στην *Λογική της Επιστημονικής Ανακάλυψης* ([1959] 2006) – έργο που γνώριζε ο Χάγιεκ από την πρώτη έκδοση στα Γερμανικά το 1934 – αρχικά ως προς το εμπειρικό περιεχόμενο στις προτάσεις της οικονομικής θεωρίας που αφορούν την απόκτηση της γνώσης, και την συνεπακόλουθη ανακήρυξη της διαψευσιμότητας ως το κριτήριο της επιστημονικότητας (Popper 1963).⁷³

Βασικό θέμα του άρθρου είναι η γνώση στην κοινωνία: αφενός, οι αφετηριακές υποθέσεις της οικονομικής θεωρίας ως προς τη γνώση που κατέχουν τα δρώντα οικονομικά υποκείμενα, και αφετέρου η γνώση των ίδιων των μελετητών του οικονομικού φαινομένου, η προέλευση και τα όρια της (Hayek 1937:33)⁷⁴.

Θέση του Χάγιεκ είναι ότι η τυπική ανάλυση ισορροπίας (formal equilibrium analysis) αποτελείται από ταυτολογίες, οι οποίες προκειμένου να μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την εξήγηση της αιτιότητας στον πραγματικό κόσμο, πρέπει να συμπληρωθούν με «συγκεκριμένες προτάσεις ως προς τον τρόπο με τον οποίο η γνώση αποκτάται και μεταδίδεται» (Hayek 1937:33).⁷⁵

Συνεπώς, το μόνο μέρος της οικονομικής θεωρίας που έχει εμπειρικό περιεχόμενο, και άρα είναι διαψεύσιμο, αφορά τις προτάσεις για την απόκτηση της γνώσης, οι

⁷³ Η εντυπωσιακή αυτή στροφή καταδεικνύεται από την αναφορά στον Πόππερ και στο κριτήριο της διαψευσιμότητας, ήδη στην πρώτη παράγραφο του άρθρου. Ως προς την σχέση της ποππεριανής σκέψης με την αυστριακή οικονομική σχολή και ευρύτερα το επιχείρημα του Χάγιεκ β. Boylan & O’Gorman 2008, Corvi 1997, Gattei 2009, Gorton 2006, Shearmur 1996b.

⁷⁴ “Its main subject is, of course, the role which assumptions and propositions about the knowledge possessed by the different members of society play in economic analysis. But this is by no means unconnected with the other question which might be discussed under the same title—the question to what extent formal economic analysis conveys any knowledge about what happens in the real world”.

⁷⁵ the tautologies, of which formal equilibrium analysis in economics essentially consists, can be turned into propositions which tell us anything about causation in the real world only in so far as we are able to fill those formal propositions with definite statements about how knowledge is acquired and communicated.

οποίες με την σειρά τους είναι απαραίτητες προκειμένου να εξηγηθεί η παρατηρήσιμη εμπειρικά τάση προς την επίτευξη ισορροπίας, δηλαδή για συντονισμό των επιμέρους οικονομικών σχεδίων των ατόμων κατά τρόπο ώστε οι προσδοκίες τους να εκπληρώνονται σε μεγάλο βαθμό.

Προϋπόθεση γι' αυτό θεωρεί ο Χάγιεκ την υπέρβαση της προσέγγισης της στατικής ισορροπίας, ώστε η οικονομική επιστήμη να ασχοληθεί με την «ακριβή θέση που έχουν οι υποθέσεις ως προς την προβλεπτικότητα στη συλλογιστική μας» (Hayek 1937:34).⁷⁶

Σ' αυτή την κατεύθυνση, ο Χάγιεκ διακρίνει ανάμεσα σε δύο διαφορετικές προσεγγίσεις της έννοιας του σημείου ισορροπίας: Η ισορροπία είναι ταυτολογική και αφορά την Καθαρή Λογική της Απόφασης (Pure Logic of Choice) όταν περιορίζεται στην «ανάλυση της δράσης ενός μόνο ατόμου» (Hayek 1937:35) - ένα άτομο σε μια δεδομένη στιγμή είναι πάντα σε ισορροπία στο βαθμό που οι πράξεις του μπορούν να γίνουν κατανοητές ως μέρος ενός σχεδίου, και στο βαθμό που οι προσδοκίες του αποδεικνύονται σωστές (Hayek 1937:36). Έτσι, τυχόν αλλαγές στη γνώση που διαθέτει το άτομο διαταράσσουν την ισορροπία αυτή. Είναι λοιπόν εμφανές ότι ακόμη και σ' αυτή την απλή εκδοχή της ισορροπίας η ένταξη της διάστασης του χρόνου και η διερεύνηση των μηχανισμών απόκτησης νέας γνώσης και αντιστοίχισης σχεδίων και προσδοκιών με τα αποτελέσματα είναι μάλλον αναγκαία.

Σε κάθε περίπτωση, η έννοια της ισορροπίας αποκτά αναγκαστικά εμπειρικό περιεχόμενο όταν εφαρμόζεται στο επίπεδο «των αλληλεπιδράσεων ενός αριθμού διαφόρων ατόμων» (Hayek 1937:35). Υπ' αυτό το πρίσμα, ο Χάγιεκ επισημαίνει πως η κριτική που ασκεί στην τάση να γίνει η οικονομική θεωρία ολοένα και περισσότερο φορμαλιστική δεν είναι ότι έχει προχωρήσει υπερβολικά μακριά, αλλά ότι δεν έχει προχωρήσει αρκετά ώστε να μπορεί να ασχοληθεί με την διερεύνηση των αιτιακών διαδικασιών.⁷⁷ Πρόκειται για ένα επιστημονικό πρόγραμμα αρκετά

⁷⁶ "the vexed problem of the exact position which assumptions about foresight are to have in our reasoning"

⁷⁷ "not that they have gone too far but that they have not yet been carried far enough to complete the isolation of this branch of logic and to restore to its rightful place the investigation of causal processes, using formal economic theory as a tool in the same way as mathematics".

απαιτητικό καθώς συνεπάγεται την εξέταση των προϋποθέσεων που θα επέτρεπαν την επίτευξη διαπροσωπικής ισορροπίας, δηλαδή την επιτυχή αντιστοίχιση όλων των επιμέρους ατομικών προσδοκιών με τα πραγματικά αποτελέσματα (Hayek 1937:38).

Ένα τέτοιο αποτέλεσμα προϋποθέτει την αναγνώριση ότι μέρος των δεδομένων που χρειάζονται για τον επιτυχή σχεδιασμό της δράσης ενός ατόμου αποτελείται από τις δράσεις των άλλων ατόμων – μια συνθήκη που οδηγεί σε μιας μορφής κυκλικό συλλογισμό (Hayek 1937:38). Η παραδοσιακή ανάλυση ισορροπίας ξεπερνά το πρόβλημα αυτό υποθέτοντας εξ αρχής ότι όλα τα αναγκαία δεδομένα – μεταξύ των οποίων οι προσωπικές προτιμήσεις και τα διαθέσιμα μέσα – είναι πλήρως και εξίσου διαθέσιμα σε όλα τα δρώντα υποκείμενα.

Έτσι όμως η προσέγγιση αυτή υποπίπτει στο σφάλμα της λήψης του ζητουμένου, καθώς αποτυγχάνει να εξηγήσει το βασικό ερώτημα της προέλευσης του παρατηρούμενου συντονισμού μεταξύ των ατομικών σχεδίων. Τα «δεδομένα» της, τα αντικειμενικά πραγματικά γεγονότα τα οποία το οικονομικώς δρών υποκείμενο εξ ορισμού γνωρίζει, είναι ριζικά διαφορετικά από τα δεδομένα με την υποκειμενική έννοια, τα οποία οφείλει κανείς να αναγνωρίσει προκειμένου ακριβώς να εξηγήσει την συμπεριφορά των ατόμων (Hayek 1937:39).

Ο εμπλουτισμός της έννοιας της ισορροπίας, ώστε να περιλαμβάνει την αμοιβαία συμβατότητα μεταξύ των διάφορων σχεδίων των δρώντων υποκειμένων, συνεπάγεται ότι η επίτευξη και κυρίως η συνέχιση μιας κατάστασης ισορροπίας παύει να προϋποθέτει την σταθερότητα των διαθέσιμων αντικειμενικών δεδομένων στα υποκείμενα αυτά – όπως ακριβώς άλλωστε συμβαίνει στην πραγματικότητα, όπου τα απαραίτητα δεδομένα για τον οικονομικό σχεδιασμό διαρκώς μεταβάλλονται. Έτσι, η ισορροπία μετατρέπεται από μια στατική, στιγμιαία κατάσταση απριοριστικά αποδεκτή, σε μια δυναμική τάση, σε μια πρόταση με εμπειρικό περιεχόμενο, η οποία εξαρτάται από την εκπλήρωση των προσδοκιών των δρώντων υποκειμένων χωρίς να την θεωρεί εξ αρχής δεδομένη (Hayek 1937:42).

Συνεπώς, η μελέτη των σχέσεων ισορροπίας με αυτή την έννοια δεν μπορεί να ξεκινήσει από αντικειμενικά δεδομένα, καθώς «η ανάλυση του τι θα κάνουν οι άνθρωποι μπορεί να ξεκινά μόνο από το τι είναι γνωστό σ' αυτά» (Hayek 1937:44).

Η αναγνώριση αυτής της ανάγκης στροφής του οικονομικού επιστημονικού προγράμματος στην μελέτη της γνώσης στην κοινωνία για την εξήγηση της παρατηρουμένης τάσης προς την αλληλοσυμβατότητα των επιμέρους ατομικών σχεδίων, είναι που μετατρέπει κατά τον Χάγικ την οικονομική επιστήμη από «μια άσκηση στην καθαρή λογική» σε μια εμπειρική επιστήμη (Hayek 1937:44), η οποία οφείλει πλέον να απαντήσει ως προς τις συνθήκες υπό τις οποίες αυτή η τάση υπάρχει, καθώς και ως προς τη φύση της διαδικασίας αλλαγής της ατομικής γνώσης (Hayek 1937:45). Οι υποθέσεις αυτές, ως προς τη διαδικασία απόκτησης της απαραίτητης γνώσης από τα άτομα, δηλαδή ως προς τη διαδικασία μάθησης μέσα από την εμπειρία, «συνιστούν το εμπειρικό περιεχόμενο των προτάσεών μας σχετικά με το τι ισχύει στον πραγματικό κόσμο» (Hayek 1937:46).

Το πρόβλημα αυτό, του εντοπισμού των γνωσιολογικών προϋποθέσεων για την ανάδυση μιας τάσης προς ισορροπία, δηλαδή προς αλληλοσυμβατότητα των ατομικών σχεδίων, είναι κατ' ουσία ένα πρόβλημα εξήγησης του καταμερισμού της γνώσης στην κοινωνία, φαινόμενο ανάλογο με αυτό του καταμερισμού της εργασίας (Hayek 1937:50). Ο Χάγικ το διατυπώνει ως εξής: «Το πρόβλημα που καλούμαστε να επιλύσουμε είναι το πώς η αυθόρμητη αλληλόδραση ενός αριθμού ανθρώπων, με τον καθένα να κατέχει μόνο μικρά μέρη της γνώσης, επιφέρει μια κατάσταση στην οποία οι τιμές αντιστοιχούν στα κόστη κλπ, και η οποία θα μπορούσε να είναι το αποτέλεσμα σκόπιμης διεύθυνσης μόνο κάποιου που θα κατείχε τη συνδυασμένη γνώση όλων αυτών των ατόμων».⁷⁸

Μάλιστα, σ' αυτή την προσπάθεια, υπογραμμίζει ο Χάγικ, η γνώση των τιμών και η ορθή πρόβλεψη των κινήσεών τους στο χρόνο είναι μόνο ένα μικρό μέρος του συνολικού προβλήματος της γνώσης, καθώς αυτό περιλαμβάνει την γνώση του πώς

⁷⁸ "The problem which we pretend to solve is how the spontaneous interaction of a number of people, each possessing only bits of knowledge, brings about a state of affairs in which prices correspond to costs, etc., and which could be brought about by deliberate direction only by somebody who possessed the combined knowledge of all those individuals".

τα διάφορα αγαθά μπορούν να αποκτηθούν και να χρησιμοποιηθούν, το πώς αυτά αποκτώνται και χρησιμοποιούνται στην πράξη – με άλλα λόγια, του τρόπου με τον οποίο «τα υποκειμενικά δεδομένα των διαφόρων ατόμων αντιστοιχούν στα αντικειμενικά δεδομένα» (Hayek 1937:51-2).

Στο πλαίσιο αυτό, η εννοιολόγηση της ισορροπίας που προτείνει ο Χάγιεκ αφορά αποκλειστικά την αντιστοίχιση των επιμέρους ατομικών σχεδίων, τα οποία καταρτίστηκαν στο πλαίσιο της ατελούς διαθέσιμης στα άτομα γνώσης, με τα αντικειμενικά δεδομένα και μεταξύ τους. Η σύγκριση των αποτελεσμάτων αυτών με τα αποτελέσματα που θα είχε η διεύθυνση του οικονομικού φαινομένου από ένα ον που θα διέθετε πλήρη πληροφόρηση καθιστά αναγκαία την εισαγωγή ακόμη πιο πυκνών αφετηριακών υποθέσεων (Hayek 1937:53).

Το κεντρικό ερώτημα που καλείται συνεπώς να απαντήσει όχι μόνο η οικονομική, αλλά συνολικά η κοινωνική επιστήμη είναι το «πώς μπορεί ο συνδυασμός θραυσμάτων γνώσης που υπάρχουν σε διαφορετικούς νόες να επιφέρουν αποτελέσματα, τα οποία αν επρόκειτο να επιτευχθούν σκοπίμως, θα απαιτούσαν από τον διευθύνοντα νου γνώση που κανένα πρόσωπο δεν μπορεί να κατέχει». ⁷⁹

Η απάντηση που προτείνει ο Χάγιεκ είναι η αυθόρμητη τάξη, ο μηχανισμός με τον οποίο «οι αυθόρμητες πράξεις των ατόμων, υπό συνθήκες που μπορούμε να ορίσουμε, μπορούν να κατανοηθούν ως εάν επιτελούνταν στο πλαίσιο ενός ενιαίου σχεδίου, μολονότι κανείς δεν έχει σχεδιάσει ένα τέτοιο σχέδιο»⁸⁰. Το γεγονός ότι αυτή η προσέγγιση, που έχει διατυπωθεί και στο παρελθόν, συνήθως απορρίπτεται, οφείλεται, κατά τον Χάγιεκ στην μέχρι τότε λάθος θεμελίωση του επιχειρήματος και ιδίως, στον ανεπαρκή εντοπισμό του σημείου εκείνου όπου οι προτάσεις για την γνώση στην κοινωνία αποκτούν εμπειρικό περιεχόμενο.

⁷⁹ "that central question of all social sciences: How can the combination of fragments of knowledge existing in different minds bring about results which, if they were to be brought about deliberately, would require a knowledge on the part of the directing mind which no single person can possess? 54

⁸⁰ "To show that in this sense the spontaneous actions of individuals will, under conditions which we can define, bring about a distribution of resources which can be understood as if it were made according to a single plan, although nobody has planned it, seems to me indeed an answer to the problem which has sometimes been metaphorically described as that of the "social mind".

6.3.1. Η πλαισίωση του νέου προγράμματος

Αυτή τη νέα εστίαση που προτείνει ο Χάγιεκ στο *Economics and Knowledge*, την πλαισιώνει με τρία ακόμη άρθρα που εντάσσονται στην φάση αυτή του προβληματισμού του σχετικά με την γνώση στην κοινωνία.

Έτσι, το 1942 με το άρθρο του *The Facts of the Social Sciences* (Τα δεδομένα των Κοινωνικών Επιστημών), επιχειρεί να ορίσει μια μεθοδολογική διχοτόμηση μεταξύ των κοινωνικών, ή «ηθικών» (Hayek 1980a:57) επιστημών, και των αντίστοιχων φυσικών, με κριτήριο τον χαρακτήρα των δεδομένων που αποτελούν το αντικείμενο της μελέτης τους.

Ο Χάγιεκ υποστηρίζει ότι αφετηριακό σημείο κάθε επιστήμης είναι η ταξινόμηση των προς μελέτη αντικειμένων βάσει των κατάλληλων κάθε φορά κανόνων. Έτσι, σε ό,τι αφορά για παράδειγμα τη μελέτη της κίνησης, ένα εκκρεμές δεν εξετάζεται ως προς τις χημικές ή τις οπτικές του ιδιότητες, αλλά μόνο ως προς τις φυσικές του (Hayek 1980a:58).

Αντιστοίχως, καθώς οι κοινωνικές επιστήμες έχουν ως αντικείμενο την μελέτη της συμπεριφοράς των ανθρώπων στο περιβάλλον τους, τα δεδομένα τους συνίστανται από «τελεολογικές έννοιες» (Hayek 1980a:59), από τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι χρησιμοποιούν το εκάστοτε αντικείμενο ως μέσο για την επίτευξη ενός σκοπού, δηλαδή από τις απόψεις που έχουν γι' αυτά τα αντικείμενα. Έτσι, συμπεραίνει ο Χάγιεκ, «στις κοινωνικές επιστήμες τα αντικείμενα είναι αυτό που οι άνθρωποι νομίζουν ότι είναι»⁸¹ - το χρήμα, το καλλυντικό, η λέξη αποκτούν νόημα μόνο εξαιτίας των απόψεων των ανθρώπων. Σε ό,τι αφορά τις κοινωνικές επιστήμες «τα αντικείμενα της ανθρώπινης δράσης [...] ανήκουν στην ίδια ή σε διαφορετική τάξη όχι ανάλογα του τι εμείς, οι παρατηρητές, γνωρίζουμε για τα αντικείμενα, αλλά ανάλογα με το τι πιστεύουμε πως γνωρίζει το παρατηρούμενο άτομο γι' αυτά».⁸²

⁸¹ "In short, in the social sciences the things are what people think they are"

⁸² "The objects of human activity, then, for the purposes of the social sciences are of the same or of a different kind, or belong to the same or different classes, not according to what we, the observers, know about the objects, but according to what we think the observed person knows about it".

Σε αντίθεση λοιπόν με τις φυσικές επιστήμες, προϋπόθεση για τις αντίστοιχες κοινωνικές είναι ο μελετητής να μπορεί να *κατανοήσει* το νόημα των πράξεων των ατόμων στο πλαίσιο της επίτευξης σκοπών, *καταλογίζοντας* (impute) γνώση στο παρατηρούμενο άτομο. Μπορούμε με ασφάλεια να τεκνάρουμε ότι κάποιος χρησιμοποιεί ένα αντικείμενο ως εργαλείο, ότι «εργάζεται ή παίζει», ότι έχει «φιλική ή φοβισμένη» έκφραση, «κατ' αναλογία του δικού μας νου» (Hayek 1980a:63), λόγω της κοινής θεωρίας του νου, των κοινών βασικών ταξινομητικών δομών που μοιράζονται οι άνθρωποι – θέση που, όπως παρουσιάστηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, αποτελεί συμπέρασμα του γνωσιολογικού προβληματισμού του Χάγιεκ, όπως αυτός εκτίθεται λεπτομερειακά στο *Sensory Order* (1952a).

Η υπόθεση ότι μπορούμε να ερμηνεύσουμε και να κατανοήσουμε τις δράσεις των άλλων ανθρώπων στη βάση του δικού μας νου επιβεβαιώνεται λειτουργικά – στις περισσότερες περιπτώσεις αλλά όχι πάντα (Hayek 1980a:64). Σε κάθε περίπτωση, η επισφαλής αυτή προσέγγιση είναι αναγκαία προκειμένου να κατανοήσουμε την εμπρόθετη συμπεριφορά των ανθρώπων. Και μάλιστα, όσο μακρύτερα από την εμπειρία μας κινούμαστε, μελετώντας για παράδειγμα έναν μακρινό πολιτισμό, τόσο βαθύτερα πρέπει να ανατρέξουμε σε γενικότερες, πιο αφηρημένες ταξινομήσεις, οι οποίες θα μας επιτρέψουν να καταλάβουμε ότι, για παράδειγμα, ένας γηγενής της Γης του Πυρός χρησιμοποιεί ένα αντικείμενο ως τρόφιμο ή ως όπλο (Hayek 1980a:66).⁸³

Στόχος των κοινωνικών επιστημών είναι συνεπώς για τον Χάγιεκ όχι η *εξήγηση* της ατομικής συμπεριφοράς, που αποτελεί αντικείμενο της ψυχολογίας, αλλά η *κατανόηση* τύπων ανθρώπινης συμπεριφοράς μέσω της σωστής τους ταξινόμησης – αυτό το μέρος του αντικειμένου της οικονομικής επιστήμης είναι «απλώς ένα είδος λογικής» (Hayek 1980a:67).⁸⁴ Η σωστή ταξινόμηση των ατομικών συμπεριφορών, επιτρέπει στη συνέχεια την κατασκευή «υποθετικών μοντέλων σε μια προσπάθεια

⁸³ Για αναλογίες αυτής της προσέγγισης στη μεθοδολογία ειδικά της ανθρωπολογίας, βλ. Geertz 1973, 1979.

⁸⁴ “only’ a kind of logic”.

αναπαραγωγής των μοτίβων των κοινωνικών σχέσεων που γνωρίζουμε στον κόσμο που μας περιβάλλει» (Hayek 1980a:68).⁸⁵

Η ουσιαστικά ερμηνευτική αυτή στάση του Χάγιεκ έναντι του κοινωνικού φαινομένου, η έμφαση στην θεμελίωση της μελέτης της ανθρώπινης δράσης και ιστορίας στα υποκειμενικά νοήματα των δρώντων υποκειμένων, αντανακλά την παράδοση του Μίζες ο οποίος υπογραμμίζει ότι «στις επιστήμες της ανθρώπινης δράσης [...] κατανοούμε τα φαινόμενα εκ των έσω. Επειδή είμαστε ανθρώπινα όντα, είμαστε σε θέση να συλλάβουμε το μήνυμα που το δρων υποκείμενο έχει προσδώσει στην δράση του. Είναι αυτή η κατανόηση του νοήματος που μας επιτρέπει να διατυπώσουμε τις γενικές αρχές δια των οποίων εξηγούμε τα φαινόμενα της δράσης» (Mises 1981:130). Η έμφαση αυτή στην ερμηνευτική διάσταση της οικονομικής επιστήμης διαμόρφωσε ένα από τα κύρια ρεύματα της σύγχρονης αυστριακής οικονομικής σχολής, όπως καταφαίνεται μεταξύ άλλων στο έργο των Lachmann (1971), Ebeling (1986), O'Driscoll & Rizzo (1996), και Lavoie (1990, 1994, 2011).

Μάλιστα, μια διαφορετικού τύπου προσέγγιση είναι ανέφικτη, καθώς κάθε κατασκευή των κοινωνικών επιστημών όπως η «κοινωνία» ή το «κράτος» αποτελεί ουσιαστικά ομοίως νοητικό μοντέλο που παράγεται από την αναπόφευκτα προϋπάρχουσα θεωρία στον νου (και θεωρία του νου) του μελετητή. Ακόμη και στην Ιστορία «τα ιστορικά γεγονότα είναι στην πραγματικότητα θεωρίες οι οποίες, υπό μία μεθοδολογική έννοια, έχουν ακριβώς τον ίδιο χαρακτήρα με τα πιο αφηρημένα ή γενικά μοντέλα που κατασκευάζουν οι θεωρητικές επιστήμες της κοινωνίας» (Hayek 1980a:71).⁸⁶ Τα γεγονότα δεν προϋπάρχουν της θεωρίας, αλλά συνίστανται ως τέτοια απ' αυτήν, όπως και οι κοινωνικές έννοιες δεν υπάρχουν έτοιμες, αλλά κατασκευάζονται από τον μελετητή μέσα από μια πράξη κατασκευής ή ερμηνείας, η οποία βεβαίως συχνά γίνεται αυθόρμητα και χωρίς κάποιον εμφανή, περίπλοκο μηχανισμό (Hayek 1980a:72).

⁸⁵ "we use the different kinds of individual behavior thus classified as elements from which we construct hypothetical models in an attempt to reproduce the patterns of social relationships which we know in the world around us".

⁸⁶ "To put it paradoxically, what we call historical facts are really theories which, in a methodological sense, are of precisely the same character as the more abstract or general models which the theoretical sciences of society construct".

Οι κοινωνικές επιστήμες συνεπώς κατασκευάζουν έννοιες, τις κοινωνικές ολότητες, τις οποίες χρησιμοποιούν για την κατασκευή σχημάτων δομικών σχέσεων.

Έτσι, οι θεωρίες των κοινωνικών επιστημών δεν συνίστανται από «νόμους», από «εμπειρικούς κανόνες που μπορούν να οριστούν με φυσικούς όρους», αλλά απλώς παρέχουν μια «συλλογιστική τεχνική που μας επιτρέπει να συνδέουμε μεμονωμένα γεγονότα» (Hayek 1980a:73). Οι θεωρίες αυτές δεν μπορούν να επιβεβαιωθούν, αλλά μόνο να ελεγχθούν ως προς την εσωτερική τους συνέπεια (Hayek 1980a:73): «ενώ στον κόσμο της φύσης κοιτάμε από τα έξω, στον κόσμο της κοινωνίας κοιτάμε από τα μέσα» (Hayek 1980a:76).

Αν στο *The Facts of the Social Science*, το αντικείμενο του Χάγιεκ είναι οι περιορισμοί που συνεπάγεται η υποκειμενική φύση των δεδομένων που διέπουν τόσο την ανθρώπινη συμπεριφορά όσο και την ειδική περίπτωση της παρατήρησής της, στο *The Use of Knowledge in Society* (η Χρήση της Γνώσης στην Κοινωνία, [1945] 1980f) εκθέτει τους μηχανισμούς απόκτησης και αξιοποίησης της γνώσης στην κοινωνία.

Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της παρατηρήσιμης οικονομικής τάξης είναι η τάση προς τον συντονισμό των ατομικών σχεδίων παρά το γεγονός ότι η γνώση των συνθηκών που αποτελεί την βάση για τον σχεδιασμό της οικονομικής δράσης δεν είναι, ούτε μπορεί να είναι ποτέ διαθέσιμη στην πληρότητά της, αλλά κάθε υποκείμενο δράσης κατέχει μόνο αποσπασματικά κομμάτια της (Hayek 1980f:77). Πρόκειται για ένα πρόβλημα «χρήσης της γνώσης που δεν δίνεται σε κανέναν στην πληρότητά της» (Hayek 1980f:78), το οποίο, όπως παρουσιάστηκε προηγουμένως, συσκοτίζεται από τις αφετηριακές υποθέσεις της προσέγγισης της θεωρίας της γενικής ισορροπίας.

Η συσκότιση αυτή, με τη σειρά της, δεν επιτρέπει την αντιμετώπιση του ερωτήματος ποιο είναι το κατάλληλο υποκείμενο του σχεδιασμού. Η υπόθεση της πλήρους πληροφόρησης, αν ίσχυε, θα καθιστούσε εξίσου εφικτό και αποτελεσματικό τόσο τον αποκεντρωμένο σχεδιασμό των ατομικών δράσεων, όσο και τον συνολικό σχεδιασμό από κάποια διευθυντήρια αρχή.

Ο Χάγιεκ περαιτέρω υποστηρίζει ότι η γνώση που αξιοποιούν οι άνθρωποι για τον σχεδιασμό της οικονομικής τους δράσης διαφέρει από την «επιστημονική γνώση» και αντιθέτως πρόκειται για την «γνώση των συγκεκριμένων περιστάσεων στον χρόνο και τον χώρο». Είναι αυτή η γνώση που προσδίδει συγκριτικά πλεονεκτήματα στα οικονομικά υποκείμενα, επιτρέποντας για παράδειγμα την κερδοσκοπία από την αξιοποίηση των τοπικών διαφορών στις τιμές των αγαθών (Hayek 1980f:80) - πρόκειται για μια μορφή γνώσης που αντιμετωπίζεται συνήθως με απαξία, με μια προκατάληψη που αφορά γενικά το εμπόριο και την αξιοποίηση των ευκαιριών.

Όμως, τονίζει ο Χάγιεκ, τα οικονομικά προβλήματα ανακύπτουν ως συνέπειες αλλαγών που συμβαίνουν διαρκώς, και ο συντονισμός των ατομικών δράσεων προϋποθέτει την αποτελεσματική ανταπόκριση στις αλλαγές αυτές – μια πραγματικότητα που και αυτή συσκοτίζεται από την προσέγγιση του οικονομικού φαινομένου με τη χρήση στατιστικών αθροισμάτων (Hayek 1980f:83), τα οποία εξ ορισμού αδυνατούν να λάβουν υπόψη τις αμέτρητες μικρές ή μεγαλύτερες προσαρμογές στις διαρκείς αλλαγές των οικονομικών συνθηκών.

Η γνώση συνεπώς που απαιτείται για τον σχεδιασμό της οικονομικής δράσης «εκ της φύσης της δεν μπορεί να αποτυπωθεί σε στατιστικά μεγέθη, και συνεπώς δεν μπορεί να μεταφερθεί σε κάποια κεντρική αρχή με στατιστική μορφή» (Hayek 1980f:83).⁸⁷ Οι οικονομικές αποφάσεις από τις οποίες εξαρτάται ο συντονισμός, μπορούν να ληφθούν μόνο στο επίπεδο του «ανθρώπου στο πεδίο»,⁸⁸ που γνωρίζει τις συγκεκριμένες συνθήκες, αντιλαμβάνεται τις ραγδαίες αλλαγές και μπορεί να ανταποκριθεί άμεσα σ' αυτές. Χρειάζεται συνεπώς αποκέντρωση στην λήψη των αποφάσεων.

Ταυτόχρονα όμως χρειάζεται να απαντηθεί το πρόβλημα της μετάδοσης των πληροφοριών σ' αυτά τα άτομα. Η λύση που δίνει ο Χάγιεκ στο πρόβλημα αυτό είναι οι ελεύθερα διαμορφούμενες τιμές.

⁸⁷ “the sort of knowledge with which I have been concerned is knowledge of the kind which by its nature cannot enter into statistics and therefore cannot be conveyed to any central authority in statistical form”

⁸⁸ “man on the spot”

Οι τιμές κατά τον Χάγιεκ λειτουργούν ως ένας επικοινωνιακός ενδείκτης ο οποίος συμπυκνώνει και καθιστά διαθέσιμη την αναγκαία πληροφορία για τον σχεδιασμό της οικονομικής δράσης – όχι τις αιτίες των αλλαγών των συνθηκών, αλλά τις πιθανές τους συνέπειες, «το πόσο ευκολότερη ή δυσκολότερη γίνεται η πρόσβαση [ενός αγαθού] σε σύγκριση με άλλα πράγματα», ή πόσο μεγαλύτερη η λιγότερη θα γίνει η επιθυμία απόκτησης του προϊόντος που παράγει το υποκείμενο δράσης σε σχέση με εναλλακτικές (Hayek 1980f:84).

Οι τιμές διαμορφώνουν μια κατάταξη όπου κάθε αγαθό τοποθετείται σε σχέση με τα όλα υπόλοιπα – μια διαδικασία που, για να επιτελεστεί από έναν μόνο σχεδιαστικό νου ή φορέα, θα απαιτούσε την θεωρητική αναπαραγωγή ολόκληρης της δομής μέσων-σκοπών και την συνεχή αναθεώρησή της σε πραγματικό χρόνο (Hayek 1980f:85).

Κατά το περίφημο παράδειγμα του Χάγιεκ, κάποιος που ενδιαφέρεται για κασσίτερο δεν χρειάζεται να γνωρίζει τις αιτίες για τις οποίες η τιμή του ανεβαίνει η κατεβαίνει (την ανακάλυψη, για παράδειγμα, ενός νέου ορυχείου ή μιας νέας χρήσης του ως πρώτης ύλης), αλλά απλώς η διακύμανση της τιμής αρκεί για να κρίνει κανείς αν η χρήση κασσίτερου τον συμφέρει προσωπικά. Μάλιστα, η ανταπόκριση στην αλλαγή της τιμής, ανατροφοδοτεί διαρκώς το σύστημα, συντονίζοντας αποτελεσματικά την χρήση του αγαθού (Hayek 1980f:85-6). Πρόκειται για ένα «σύστημα τηλεπικοινωνιών που επιτρέπει τους ατομικούς παραγωγούς να παρακολουθούν απλώς την κίνηση κάποιων δεικτών, όπως ένας μηχανικός παρακολουθεί κάποιους δείκτες, προκειμένου να προσαρμόζουν τις δράσεις τους σε αλλαγές για τις οποίες μπορεί να μην ξέρουν ποτέ κάτι περισσότερο από ό,τι αντανακλάται στην κίνηση των τιμών» (Hayek 1980f:87).⁸⁹

Η αποτελεσματικότητα βεβαίως αυτή, η οποία ποτέ δεν θα είναι τέλεια καθώς, μεταξύ άλλων, η ανταπόκριση των ατόμων στον ενδείκτη κάλλιστα μπορεί να είναι

⁸⁹ “a system of telecommunications which enables individual producers to watch merely the movement of a few pointers, as an engineer might watch the hands of a few dials, in order to adjust their activities to changes of which they may never know more than is reflected in the price movement”.

λανθασμένη, εξαρτάται βεβαίως από τη δυνατότητα ελεύθερης διακύμανσης των τιμών.

Ο μηχανισμός των τιμών είναι για τον Χάγιεκ ένα «θαύμα» (marvel) - λέξη που ο Χάγιεκ δηλώνει πως χρησιμοποιεί σκοπίμως για να ταρακουνήσει τον αναγνώστη που θεωρεί αυτή τη διαδικασία ως κάτι το δεδομένο. Μάλιστα, θεωρεί ότι αν αυτός ο μηχανισμός «ήταν το αποτέλεσμα σκόπιμου ανθρώπινου σχεδιασμού, και αν οι άνθρωποι που καθοδηγούνται από τις αλλαγές των τιμών κατανοούσαν ότι οι αποφάσεις τους έχουν σημασία που εκτείνεται παραπέρα από τον άμεσο σκοπό τους, αυτός ο μηχανισμός θα αναγνωριζόταν ως ένας από τους μεγαλύτερους θριάμβους του ανθρώπινου πνεύματος» (Hayek 1980f:87).⁹⁰

Σε αντιπαράθεση προς την στόχευση όσων ευαγγελίζονται την «συνειδητή διεύθυνση» της οικονομίας, μηχανισμοί όπως αυτοί επιτρέπουν να επεκτείνουμε διαρκώς το πεδίο στο οποίο μπορούμε να αξιοποιούμε τους πόρους μας πολύ παραπέρα από αυτό που επιτρέπει ο έλεγχος του οποιοδήποτε νου – και ταυτόχρονα να «απαλλασσόμαστε από την ανάγκη συνειδητού ελέγχου και να παρέχουμε κίνητρα που θα κάνουν τα άτομα να κάνουν τα επιθυμητά πράγματα χωρίς κανείς να τους λέει τι να κάνουν» (Hayek 1980f:88).⁹¹

Ο μηχανισμός διαμόρφωσης των τιμών είναι κατά τον Χάγιεκ ένα μόνο παράδειγμα των μηχανισμών που έχουν αναπτυχθεί στη βάση «συνηθειών και θεσμών», στους οποίους ο άνθρωπος έχει σκοντάψει χωρίς να τους έχει σχεδιάσει, και αποτελούν τα θεμέλια του πολιτισμού μας. Είναι ο μηχανισμός που επιτρέπει όχι μόνο τον καταμερισμό της εργασίας, αλλά και «την συντονισμένη αξιοποίηση των πόρων επί τη βάση μιας εξίσου κατανεμημένης γνώσης» (Hayek 1980f:88).

Το άρθρο κλείνει με μια κριτική στους σοσιαλιστές της αγοράς, που υποστήριξαν ότι μπορούν να ξεπεράσουν την κριτική του Μίζες στην δυνατότητα σοσιαλιστικού

⁹⁰ “I am convinced that if it were the result of deliberate human design, and if the people guided by the price changes understood that their decisions have significance far beyond their immediate aim, this mechanism would have been acclaimed as one of the greatest triumphs of the human mind”.

⁹¹ The problem is precisely how to extend the span of our utilization of resources beyond the span of the control of anyone mind; and, therefore, how to dispense with the need of conscious control and how to provide inducements which will make the individuals do the desirable things without anyone having to tell them what to do.

σχεδιασμού μέσω κάποιας κεντρικής επιτροπής που θα τιμολογεί τα αγαθά στο όριο. Όμως, κι εδώ, το πρόβλημα είναι ότι η απαιτούμενη γνώση γι' αυτό τον σκοπό δεν είναι δυνατόν να συγκεντρωθεί λόγω της υποκειμενικής και δυναμικά μεταβαλλόμενης φύσης της. Στο επόμενο άρθρο ο Χάγιεκ επεξεργάζεται περαιτέρω το επιχείρημα αυτό εισάγοντας την έννοια του ανταγωνισμού ως ευρετικού μηχανισμού.

Πράγματι, στο *The Meaning of Competition* (Το Νόημα του Ανταγωνισμού [1946] (1980d), ο Χάγιεκ επαναλαμβάνει ότι η υπόθεση του «τέλειου ανταγωνισμού» που χρησιμοποιεί η προσέγγιση του στατικού μοντέλου ισορροπίας συσκοτίζει την πραγματική λειτουργία τού, πάντα ατελούς, ανταγωνισμού στο κεντρικό πρόβλημα της οικονομικής επιστήμης, την αξιοποίηση της περιορισμένης γνώσης στην κοινωνία για τον συντονισμό των ατομικών σχεδίων κατά τρόπο συλλογικώς επωφελή.

Μάλιστα, ο Χάγιεκ αποσαφηνίζει περισσότερο την θέση του ότι ενώ η ταυτολογική, απριωριστική μέθοδος είναι «αρμόζουσα και απαραίτητη για την ανάλυση της ατομικής δράσης», είναι λάθος να «επεκτείνεται σε προβλήματα όπου έχουμε να κάνουμε με μια κοινωνική διαδικασία στην οποία οι αποφάσεις πολλών ατόμων αλληλοεπηρεάζονται και αναγκαστικά η μία έπεται της άλλης» (Hayek 1980d:93)⁹². Η Καθαρή Λογική της Επιλογής αφορά το πρώτο πρόβλημα και μας παρέχει ένα «μηχανισμό ταξινόμησης των πιθανών ανθρώπινων τάσεων» και «μια τεχνική για την περιγραφή των σχέσεων μεταξύ των διαφόρων μερών ενός ενιαίου σχεδίου» (Hayek 1980d:93). Είναι ταυτολογική γιατί τα συμπεράσματά της εμπεριέχονται στις υποθέσεις της «οι επιθυμίες και η γνώση των γεγονότων, υποτίθεται ότι υπάρχουν ταυτόχρονα σε ένα νου, και καθορίζουν μια συγκεκριμένη λύση».⁹³

Αντιθέτως, όταν μεταβαίνουμε στο επίπεδο όπου πολλά άτομα σχεδιάζουν τις δράσεις τους και όπου τα σχέδια αυτά επηρεάζουν το ένα το άλλο, η υπόθεση ότι

⁹² "the tautological method which is appropriate and indispensable for the analysis of individual action seems in this instance to have been illegitimately extended to problems in which we have to deal with a social process in which the decisions of many individuals influence one another and necessarily succeed one another in time".

⁹³ "the desires and the knowledge of the facts, which are assumed to be simultaneously present to a single mind, determine a unique solution".

τα δεδομένα είναι τα ίδια για όλους τους σχεδιαστές είναι άτοπη, ιδίως όταν το πρόβλημα που καλούμαστε να προσεγγίσουμε είναι ακριβώς η προσαρμογή των δεδομένων που είναι διαθέσιμα σε κάθε δρων υποκείμενο στις αντικειμενικές συνθήκες του περιβάλλοντος, οι οποίες περιλαμβάνουν και τις δράσεις των υπόλοιπων ανθρώπων (Hayek 1980d:93). Σ' αυτή την συνθήκη, όχι μόνο τα διαθέσιμα δεδομένα αλλάζουν από άτομο σε άτομο, αλλά μάλιστα διαρκώς μεταβάλλονται καθώς επιδρά σ' αυτά το περιβάλλον, γεγονός που η προσέγγιση των στατικών μοντέλων ισορροπίας δεν λαμβάνει υπόψη της καθώς ξεκινά με την υπόθεση της πλήρους πληροφόρησης όλων των δρώντων υποκειμένων και της πλήρους αλληλοσυμβατότητας των σχεδίων τους (Hayek 1980d:94).

Έτσι, η αφετηριακή υπόθεση του «πλήρους ανταγωνισμού» εντέλει ακυρώνει την ίδια την έννοια του ανταγωνισμού, ο οποίος αφορά την διαδικασία ανακάλυψης αφενός των δεδομένων του περιβάλλοντος (όπως οι επιθυμίες και οι ανάγκες των καταναλωτών και η σχετική διαθεσιμότητα των συντελεστών παραγωγής), και αφετέρου του αποτελεσματικότερου συνδυασμού τους σε ένα σχέδιο παραγωγής ή κατανάλωσης (Hayek 1980d:96). Εξάλλου, ούτε τα ομοειδή αγαθά μεταξύ τους δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν ως ομοιογενή (ή να προτείνεται η ομογενοποίησή τους προκειμένου ο ανταγωνισμός να είναι «αποτελεσματικότερος») καθώς η διαφοροποίησή τους είναι μέρος της διαδικασίας εύρεσης των αποτελεσματικότερων κάθε φορά λύσεων του οικονομικού προβλήματος. Ακόμη και το γεγονός ότι δύο κατά τα άλλα πανομοιότυπα αγαθά παράγονται σε διαφορετική απόσταση από τον εκάστοτε πιθανό τους καταναλωτή, αρκεί για να τα διαφοροποιήσει σε τέτοιο βαθμό ώστε να καθίσταται άκυρη η υπόθεση του πλήρους ανταγωνισμού μεταξύ τους (Hayek 1980d:97-98).

Το πραγματικό πρόβλημα εντέλει δεν είναι «αν θα έχουμε δεδομένα προϊόντα ή υπηρεσίες σε δεδομένα οριακά κόστη, αλλά κυρίως μέσω ποιων προϊόντων και υπηρεσιών μπορούν να ικανοποιηθούν με τον πλέον οικονομικό τρόπο οι ανάγκες των ανθρώπων» (Hayek 1980d:101). Η λύση αυτού του προβλήματος είναι πάντα «ένα ταξίδι στο άγνωστο» (*a voyage in to the unknown*), μια διαδικασία ανακάλυψης νέων, ολοένα αποτελεσματικότερων λύσεων και προσαρμογών.

Μάλιστα, το γεγονός ότι υπό συνθήκες ανταγωνισμού, ακριβώς λόγω των νέων λύσεων που μπορούν να δοκιμαστούν στην πράξη, οι τιμές θα τείνουν να εξισωθούν με τα κόστη παραγωγής, δεν μπορεί να λειτουργήσει ως άλλοθι για την επιβολή μέτρων και πολιτικών που εντέλει ακυρώνουν στην πράξη τον ανταγωνισμό, όπως για παράδειγμα, τον καθορισμό ενός «δίκαιου» ποσοστού κέρδους. Αυτή η αντιστροφή της πραγματικής αιτιακής σχέσης έχει ως αποτέλεσμα πολλές φορές ο «ενθουσιασμός για τον τέλει ανταγωνισμό στην θεωρία» να συμβαδίζει με την υποστήριξη του μονοπωλίου στην πράξη (Hayek 1980d:102).

Εντέλει, αντίθετα με τις λανθασμένες αφηγηματικές υποθέσεις της προσέγγισης της στατικής ισορροπίας, ο ανταγωνισμός λειτουργεί ακριβώς εκείνες τις στιγμές όπου υπάρχει ανισορροπία μεταξύ της διαθέσιμης πληροφορίας στα δρώντα οικονομικά υποκείμενα (Hayek 1980d:103).

Έτσι, το οικονομικό πρόβλημα είναι διαφορετικό απ' ό,τι παρουσιάζεται από τις στατικές προσεγγίσεις: αφορά «την καλύτερη δυνατή χρήση των πόρων που διαθέτουμε, και όχι το τι θα έπρεπε να κάνουμε αν οι συνθήκες ήταν διαφορετικές απ' ό,τι είναι στην πραγματικότητα» (Hayek 1980d:104). Δεν έχει νόημα να εξετάζουμε τι θα έκανε κάποιος αν είχε πλήρη πληροφόρηση, αν η αποστολή μας είναι να αξιοποιήσουμε με τον καλύτερο τρόπο την γνώση που διαθέτουν οι άνθρωποι στην πραγματικότητα.

Συνεπώς, ζητούμενο είναι να εξαλείψουμε κατά το δυνατόν περισσότερο τα ανθρωπογενή εμπόδια στον ανταγωνισμό (όπως για παράδειγμα τα εμπόδια εισόδου σε επαγγέλματα), αλλά σε κάθε περίπτωση τα οφέλη της διαδικασίας του ανταγωνισμού πρέπει να γνωρίζουμε ότι θα είναι οριακά – θα είναι για παράδειγμα προϊόντα με λίγο καλύτερη τιμή και λίγο μεγαλύτερη χρησιμότητα από τα αμέσως λιγότερο καλύτερα. Ο ανταγωνισμός «είναι μια διαδικασία που αφορά μια διαρκή αλλαγή των δεδομένων και η σημασία του οποίου συνεπώς αναγκαστικά χάνεται από την οποιαδήποτε θεωρία αντιμετωπίζει αυτά τα δεδομένα ως σταθερά» (Hayek 1980d:106).⁹⁴

⁹⁴ “It is thus a process which involves a continuous change in the data and whose significance must therefore be completely missed by any theory which treats these data as constant”.

6.4. Η στροφή προς την πολυπλοκότητα.

Η παρουσίαση των μεθοδολογικών προβληματισμών αυτής της φάσης της σκέψης του Χάγιεκ καταδεικνύει ότι η αρχική διαιρετική τομή που διατύπωσε μεταξύ των κοινωνικών «ηθικών» επιστημών και των αντίστοιχων φυσικών, δεν επαρκεί. Το πρώτο βήμα περαιτέρω επεξεργασίας αυτού του επιχειρήματος αφορά την διάκριση ανάμεσα στο πεδίο εφαρμογής της ταυτολογικής Καθαρής Λογικής της Επιλογής – την ισορροπία που υπάρχει την εκάστοτε στιγμή στο πλαίσιο ενός και μόνο ατομικού σχεδίου – και στην αναγνώριση εμπειρικού περιεχομένου στις προτάσεις που αφορούν τον συντονισμό μεταξύ των επιμέρους σχεδίων στην κοινωνία, όπου η διαθέσιμη πληροφορία σε καθένα από τα υποκείμενα δράσης είναι κατεσπαρμένη, αλλά και δυναμικά εξελισσόμενη.

Σταδιακά, ο Χάγιεκ υιοθετεί μια νέα επεξεργασία αυτής της διάκρισης, επηρεασμένος από την επιστημολογική σκέψη του Πόππερ. Με αφετηρία το άρθρο *Degrees of Explanation* (Βαθμοί Εξήγησης) του 1955, εστιάζει στο κριτήριο της πολυπλοκότητας, τον «ελάχιστο αριθμό των στοιχείων από τα οποία πρέπει να αποτελείται μια εμφάνιση ενός μοτίβου, προκειμένου να επιδεικνύει όλα τα χαρακτηριστικά της τάξης των εν λόγω μοτίβων» (Hayek 2014f:260).⁹⁵ Η μεθοδολογία που συνήθως συσχετίζεται με τις φυσικές επιστήμες, ουσιαστικά αφορά «τα φαινόμενα εκείνα όπου ο αριθμός των διάφορων ειδών μεταβλητών που συνδέονται μεταξύ τους με σημαντικό τρόπο είναι επαρκώς μικρός, ώστε να μας επιτρέπει να τα μελετάμε ως εάν συνιστούν ένα κλειστό σύστημα για το οποίο μπορούμε να παρατηρήσουμε και να ελέγξουμε όλους τους προσδιοριστικούς παράγοντες» (Hayek 2014g:195-6).⁹⁶

Είναι ακριβώς αυτή η σχετική απλότητα των υπό μελέτη φαινομένων που επιτρέπει την διατύπωση επιστημονικών θεωριών με την ποππεριανή έννοια των διαψεύσιμων προτάσεων.

⁹⁵ “The minimum number of elements of which an instance of the pattern must consist in order to exhibit all the characteristic attributes of the class of patterns in question”

⁹⁶ “what we regard as the field of physics may well be the totality of phenomena where the number of significantly connected variables of different kinds is sufficiently small to enable us to study them as if they formed a closed system for which we can observe and control all the determining factors; and we may have been led to treat certain phenomena as lying outside physics precisely because this is not the case”.

Αυτή η ευχέρεια εξαφανίζεται στο βαθμό που «ο αριθμός των σημαντικώς αλληλεξαρτώμενων μεταβλητών γίνεται πολύ μεγάλος και μόνο κάποιες απ' αυτές μπορούν στην πράξη να παρατηρηθούν αυτόνομα» (Hayek 2014g:200). Όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των παραγόντων που καθορίζουν το παρατηρούμενο φαινόμενο (και όσο στενότερο το δίκτυο των μεταξύ τους σχέσεων) τόσο δυσκολότερη γίνεται η ακριβής πρόβλεψη ή εξήγηση του φαινομένου.

Οι μελετητές των απλών φαινομένων, συχνά αντιμετωπίζουν αυτόν τον περιορισμό ως απόδειξη αποτυχίας, ή ανωριμότητας κάθε προσέγγισης που δεν αποδίδει ακριβές προβλέψεις. Όμως η επιτυχία των φυσικών επιστημών να παράγουν τέτοιες προβλέψεις οφείλεται ακριβώς στο ό,τι έχουν να κάνουν με απλά φαινόμενα (Hayek 2014f:263).

Ο καταστατικός αυτός περιορισμός δεν μπορεί να ξεπεραστεί με την χρήση της στατιστικής, την παραγωγή και επεξεργασία στατιστικών μεγεθών, η οποία εξαλείφει μεν την πολυπλοκότητα από τα μεγέθη τα οποία δημιουργεί, με το κόστος όμως της συσκότισης των συστηματικών σχέσεων που υπάρχουν μεταξύ των παραμέτρων, υποθέτοντας ότι «η πληροφορία των αριθμητικών συχνοτήτων των διαφόρων στοιχείων ενός συλλογικού μεγέθους επαρκεί για να εξηγήσει τα φαινόμενα και ότι δεν χρειάζεται καμία πληροφορία ως προς τον τρόπο με τον οποίο σχετίζονται τα φαινόμενα αυτά» (Hayek 2014f:265).⁹⁷

Ο Χάγιεκ τονίζει ότι ο περιορισμός αυτό δεν σηματοδοτεί αναγκαστικά κάποιο όριο περιπλοκότητας πέραν του οποίου η επιστημονική προσέγγιση δεν μπορεί να εφαρμοστεί ή, έστω, να αποδώσει χρήσιμα αποτελέσματα (Hayek 2014g:200). Το πεδίο εφαρμογής της επιστημονικής μεθόδου παραμένει ενιαίο και συνεχές – αυτό που μεταβάλλεται είναι ο βαθμός της εφικτής εξήγησης ή πρόβλεψης.

Εντέλει, η εξήγηση (σε ό,τι αφορά γεγονότα που έχουν συμβεί στο παρελθόν) ή η πρόβλεψη (για γεγονότα που δεν έχουν ακόμη συμβεί) που αποδίδει η επιστημονική μέθοδος αφορά σε κάθε περίπτωση την σύνδεση των αρχικών

⁹⁷ “it proceeds on the assumption that information on the numerical frequencies of the different elements of a collective is enough to explain the phenomena and that no information is required on the manner in which the elements are related”.

συνθηκών με ένα εύρος πιθανών αποτελεσμάτων, η έκταση του οποίου εξαρτάται από τον βαθμό περιπλοκότητας του εκάστοτε φαινομένου. Στο πνεύμα του ποππεριανού κριτηρίου της διαψευσιμότητας, ο Χάγιεκ υπογραμμίζει ότι μια πρόταση που αποκλείει έστω και «μόνο ένα από όλα τα γεγονότα που μπορεί κανείς να σκεφτεί από το εύρος εκείνων που μπορούν να συμβούν, παραμένει μια πρόβλεψη και ως τέτοια μπορεί να αποδειχθεί λανθασμένη» (Hayek 2014g:201).⁹⁸

Υπ' αυτή την έννοια, η θεωρία της φυσικής εξέλιξης παραμένει επιστημονική, παρά το γεγονός ότι δεν καλύπτει τα «ορθόδοξα κριτήρια της 'πρόβλεψης και του ελέγχου'» (Hayek 2014f:266), καθώς απαγορεύει ένα εύρος συμβάντων, είναι δηλαδή διαψεύσιμη, επιτρέποντάς μας ταυτόχρονα να εξηγήσουμε επαρκώς τα φαινόμενα που παρατηρούμε καθώς και την απουσία των φαινομένων που δεν συμβαίνουν (Hayek 2014g:203). Παρά τη διαψευσιμότητα της πάντως, ή μάλλον εξαιτίας της χαμηλής της διαψευσιμότητας, οι διαφωνίες που προέκυψαν κατά την ανάπτυξη της θεωρίας δεν αφορούσαν τόσο σε γεγονότα, αλλά σε ερωτήματα όπως «αν οι μηχανισμοί που προτείνονται μπορούν να εξηγήσουν την εξέλιξη όπως συνέβη στον χρόνο που αυτή είχε διαθέσιμο» (Hayek 2014g:205).

Ακόμη, η προσέγγιση ενός περίπλοκου φαινομένου δεν αφορά την *επινόηση* νέων υποθέσεων ή κατασκευών, αλλά την *επιλογή* ήδη υφιστάμενων που γνωρίζουμε ότι ισχύουν (στο βαθμό που δεν έχουν ακόμη διαψευστεί) από την παρατήρηση κάποιων από τα στοιχεία που συνιστούν το φαινόμενο, κατ' αναλογία προς το πώς αυτά γνωρίζουμε πως εκδηλώνονται σε άλλα, απλούστερα φαινόμενα. Αναγκαστικά αφαιρούμε από την περίπλοκη πραγματικότητα ελέγχοντας αν οι παράγοντες του φαινομένου που έχουμε επιλέξει επαρκούν για να εξηγήσουν αυτό που παρατηρούμε. Η αφαίρεση αυτή μας επιτρέπει την πρόβλεψη του *εύρους* των γεγονότων που μπορούμε να περιμένουμε ότι θα παραχθούν (ή δεν θα παραχθούν) από τις αρχικές συνθήκες.

Αυτού του είδους η προσέγγιση συχνά σχετίζεται με την κατασκευή ενός μοντέλου. Όμως κάθε επιστημονική εξήγηση προϋποθέτει την κατασκευή θεωρητικών μοντέλων, στο βαθμό που ένα μοντέλο «πάντα αντιπροσωπεύει μόνο κάποια αλλά

⁹⁸ "A statement which excludes only one of all conceivable events from the range of those which may occur is no less a prediction and as such may prove to be false"

όχι όλα τα χαρακτηριστικά του πρωτοτύπου». Η διαφορά έγκειται κι εδώ στους βαθμούς της δυνατής εξήγησης. Συνήθως στις φυσικές επιστήμες, καθώς αυτές ασχολούνται με απλούστερα φαινόμενα είναι η δυνατή η κατασκευή ενός μοντέλου του οποίου οι μεταβλητές μπορούν να παραμετροποιηθούν με τέτοιον τρόπο ώστε αυτό να παράγει ακριβείς αριθμητικές αξίες ως προς τα φαινόμενα που εξηγεί ή προβλέπει (Hayek 2014g:206, 2014f:264). Σε ό,τι αφορά όμως τα περίπλοκα φαινόμενα, το μοντέλο, στο βαθμό που αναπαράγει επαρκώς τους υποκείμενους μηχανισμούς, παρέχει πληροφορίες ως προς τα είδη των γεγονότων που μπορούν ή όχι να συμβούν – παρέχει συνεπώς εξηγήσεις της διέπουσας αρχής, διατυπώνοντας «αλγεβρικού τύπου» θεωρίες οι οποίες αφορούν τάξεις γεγονότων και όπου κάποιες μεταβλητές δεν μπορούν να αντικατασταθούν από συγκεκριμένες αριθμητικές τιμές (Hayek 2014f:264), καθώς τα μεμονωμένα γεγονότα συνήθως εξαρτώνται από υπερβολικά πολλές συγκεκριμένες συνθήκες (Hayek 2014f:269).

Έτσι, οι θεωρίες που αφορούν περίπλοκα φαινόμενα συνήθως έχουν μικρό, αλλά υπαρκτό, εμπειρικό περιεχόμενο (Hayek 2014f:264), και οι προβλέψεις τους έχουν κυρίως αρνητικό χαρακτήρα προσδιορίζοντας περισσότερο τα γεγονότα που αποκλείεται να συμβούν (και συνήθως γεγονότα που αποκλείεται να συμβούν ταυτόχρονα) (Hayek 2014g:208). Εξηγούν τις αρχές των μηχανισμών που παράγουν τα μεμονωμένα γεγονότα, στο πλαίσιο της εξήγησης της παραγωγής της ευρύτερης τάξης εντός της οποίας τα συγκαταλέγουν. Η λειτουργική ταξινόμηση των επιμέρους γεγονότων, όπως και η επιλογή των κατάλληλων κάθε φορά παραμέτρων για τη δημιουργία μοντέλων απεικόνισης της λειτουργίας του περίπλοκου φαινομένου, είναι εφικτή στο βαθμό που μπορεί να επισημανθεί μια κανονικότητα στην εκδήλωση του φαινομένου, μια αναλογία των στοιχείων του ως προς άλλα απλούστερα φαινόμενα.

Η αναγκαιότητα της χρήσης αυτής της δημιουργικής αφαιρετικής-ταξινομητικής σκέψης από πλευράς του επιστήμονα στην διαδικασία δημιουργίας του μοντέλου απεικόνισης του εκάστοτε φαινομένου υφίσταται όχι μόνο στην μελέτη των φαινομένων (περίπλοκων και απλούστερων), αλλά, όπως επισημάνθηκε στο *Sensory Order* (Hayek 1952a) στην ίδια την λειτουργία της αντίληψης. Άλλωστε, όπως τονίζει ο Χάγιεκ, αντανakλώντας το αυστριακό επιχείρημα εναντίον της

γερμανικής ιστορικιστικής σχολής, «η συστηματική παρατήρηση του εκάστοτε φαινομένου μπορεί να ξεκινήσει μόνο αφού έχουν ανακύψει προβλήματα» (Hayek 2014f:257), αφού έχουμε διατυπώσει ερωτήσεις που χρήζουν απάντησης, οι οποίες με τη σειρά τους προϋποθέτουν κάποιες αρχικές υποθέσεις, μια *θεωρία* σχετικά με τα υπό παρατήρηση γεγονότα και την κανονικότητα που αυτά φαίνεται να επιδεικνύουν. Η θεωρία συνεπώς προηγείται της παρατήρησης και προσαρμόζεται στα πορίσματά της.

Είναι αυτή η λειτουργία που μας επιτρέπει, με το να αποκλείουμε κάποια ενδεχόμενα, αν όχι να προβλέψουμε με ασφάλεια το μέλλον, τουλάχιστον να κάνουμε τον κόσμο γύρω μας οικειότερο και να κινούμαστε με μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση πως οι σχεδιασμοί μας δεν θα ακυρωθούν. Μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε μια τάξη στα γεγονότα που κόσμου εντοπίζοντας συσχετισμούς μεταξύ των γεγονότων αυτών (Hayek 2014g:209).

Αυτός ο εγγενής προβλεπτικός περιορισμός, μολονότι καθιστά ανέφικτο τον πλήρη έλεγχο των εξελίξεων, έχει ωστόσο μεγάλη πρακτική σημασία καθώς μας πληροφορεί ως προς τις προϋποθέσεις εμφάνισης της εκάστοτε τάξης γεγονότων (Hayek 2014f:263) επιτρέποντάς μας έτσι να αυξήσουμε την αποτελεσματικότητα των δράσεών μας. Αφενός, συνηθέστερα, μπορούμε να προσαρμόσουμε τις πράξεις μας στις εξωτερικές συνθήκες. Αφετέρου, μερικές φορές, υπογραμμίζει ο Χάγιεκ, η γνώση της διέπουσας αρχής μας επιτρέπει να κάνουμε τις συνθήκες ευνοϊκότερες προς τα γεγονότα που επιθυμούμε, καθώς «κάποιοι συνδυασμοί περιστάσεων μπορεί να περιλαμβάνουν με μεγαλύτερη πιθανότητα κάποια επιθυμητά αποτελέσματα σε σύγκριση με κάποιους άλλους» (Hayek 2014g:210). Η εξήγηση της αρχής μας επιτρέπει συνεπώς να δημιουργήσουμε τέτοιες ευνοϊκές συνθήκες ακόμη και αν δεν μας επιτρέπει να ελέγξουμε το ακριβές αποτέλεσμα. Στόχος της επέμβασης στις συνθήκες αυτές μπορεί συνεπώς να είναι η *καλλιέργειά* τους αλλά όχι ο έλεγχος – ο σοφός νομοθέτης ή πολιτικός επιχειρεί να καλλιεργήσει και όχι να ελέγξει τις δυνάμεις της κοινωνικής διαδικασίας (Hayek 2014g:210).

Σε κάθε περίπτωση, όσο η επιστήμη προχωρά ολοένα και πιο βαθιά στο πεδίο των περίπλοκων φαινομένων, οι θεωρίες που διατυπώνονται γι' αυτά θα αφορούν

εξηγήσεις της αρχής. Η φιλοδοξία της ακριβούς πρόβλεψης, ή γραμμικών νόμων που να συνδέουν με ακρίβεια αιτίες και συγκεκριμένα αποτελέσματα, φαίνεται μάταια (Hayek 2014g:211). Η απαλλαγή μας από την «αφελή πρόληψη ότι ο κόσμος πρέπει να είναι οργανωμένος κατά τρόπο ώστε να είναι εφικτό μέσω της άμεσης παρατήρησης να ανακαλύπτουμε απλές κανονικότητες μεταξύ όλων των φαινομένων, και ότι αυτή είναι μια αναγκαία προϋπόθεση για την εφαρμογή της επιστημονικής μεθόδου» (Hayek 2014f:275)⁹⁹ είναι το τίμημα που έχουμε να πληρώσουμε για την πρόοδο της επιστήμης στο πεδίο των περίπλοκων φαινομένων (Hayek 2014f:264).

⁹⁹ “What we must get rid of is the naïve superstition that the world must be so organized that it is possible by direct observation to discover simple regularities between all phenomena and that this is a necessary presupposition for the application of the scientific method”.

7. Κανόνες, κοινωνική εξέλιξη και αυθόρμητη τάξη: η Μεγάλη Κοινωνία.

7.1. Εισαγωγικά

Στα προηγούμενα κεφάλαια παρουσιάστηκε το χαγιεκιανό επιχείρημα ως προς την προσήκουσα μεθοδολογία για τη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων. Ομοίως παρουσιάστηκε η κριτική που άσκησε ο Χάγιεκ έναντι εναλλακτικών επιστημονικών και πολιτικών προγραμμάτων που ξεκινούν από λανθασμένες αφετηρίες ως προς τα χαρακτηριστικά της γνώσης στην κοινωνία και το εύρος της δυνατότητας αξιοποίησης της λογικής για την ριζική κοινωνική αναδόμηση.

Ακόμη, καταδείχθηκε ότι η κατανόηση του φαινομένου της αυθόρμητης τάξης και της σημασίας του για την επιβίωση και την εξέλιξη της κοινωνίας αποτελεί σταθερά το επίκεντρο του προβληματισμού του Χάγιεκ, παρά το γεγονός ότι ο ίδιος χρησιμοποιεί τον όρο «αυθόρμητη τάξη» για να περιγράψει τα «αποτελέσματα της ανθρώπινης δράσης, αλλά όχι ανθρώπινου σχεδιασμού» μόλις στο *Constitution of Liberty* (Hayek, 1960).

Στο πλαίσιο αυτό, η μετακίνηση της έμφασής του από έναν καθαρά Αυστριακό πραξολογικό ή *verstendehere* μεθοδολογικό ατομισμό και υποκειμενισμό¹⁰⁰ και από την διάκριση ανάμεσα σε φυσικές και κοινωνικές ή «ηθικές» επιστήμες, στην ανάδειξη της περιπλοκότητας του κοινωνικού φαινομένου και των μεθοδολογικών της συνεπαγωγών ως προς το εύρος της δυνατής πρόβλεψης – εξήγησης δεν αποτελεί αναγκαστικά ρήξη, αλλά μπορεί να ενταχθεί ως περαιτέρω επεξεργασία και διεύρυνση της αρχικής του θέσης.¹⁰¹

Ο Χάγιεκ διατηρεί μεν την αυστριακή ερμηνευτική προσέγγιση κυρίως σε ό,τι αφορά το μικρο-επίπεδο, όπου η αναγνώριση της υποκειμενικότητας και του νοήματος που αποδίδουν τα οικονομικά υποκείμενα στις πράξεις τους είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την διατύπωση της οποιασδήποτε οικονομικής

¹⁰⁰ (βλ. Lavoie 1990, 1994, 2011, McCloskey 1990, Lachmann 1990, Palmer 1987, 1990).

¹⁰¹ Χαρακτηριστικά, για την ενότητα της μεθοδολογικής σκέψης του Χάγιεκ και ιδιαίτερα για την συμβατότητα του μεθοδολογικού ατομισμού με την εξελικτική προσέγγιση και συγκεκριμένα με την επιλογή ομάδας (*group selection*), βλ. Barry 1979, Langlois 1983, 1985, 1986, 2004, Whitman 2004, Sober και Wilson 2004, Zywicki 2004.

θεωρίας, και ταυτόχρονα υιοθετεί την ποππεριανή επιστημολογική προσέγγιση¹⁰², αναγνωρίζοντας, σε αντίθεση με την καθαρή απριωριστική αυστριακή πραξεολογία των Μίζες και Ρόθμπαρντ, εμπειρικό περιεχόμενο στις προτάσεις που αφορούν το οικονομικό φαινόμενο, ιδίως σε ό,τι αφορά το μακρο-επίπεδο. Συνδεδετικός αρμός μεταξύ των δύο στάσεων είναι η επισήμανση πως, όσο περιπλοκότερο είναι το μελετώμενο φαινόμενο, τόσο λιγότερο εμπειρικό περιεχόμενο έχουν οι θεωρίες και τόσο δυσκολότερη είναι η διάψευση των σχετικών προτάσεων.

Η διαφοροποίηση αυτή του Χάγιεκ σε σχέση με σύγχρονους του εκπροσώπους της Αυστριακής οικονομικής σχολής σε μεγάλο βαθμό μπορεί να αποδοθεί στην λεγόμενη επιστημική του στροφή (βλ. Boettke, Shaeffer & Snow 2010): την ιδέα, που με αφετηρία κυρίως το *The Use of Knowledge in Society* (Hayek 1945) κυριαρχεί σε ολόκληρο το μετέπειτα έργο του, ότι το οικονομικό, με την ευρύτατη έννοια του όρου, πρόβλημα αφορά όχι απλώς τον συντονισμό των επιμέρους ατομικών σχεδίων, αλλά κυρίως την ανακάλυψη, συμπύκνωση, διάδοση και αξιοποίηση της γνώσης στην κοινωνία.¹⁰³ Υπ' αυτή την έννοια, η επιστημολογική σκέψη του Χάγιεκ διατηρεί μια ερμηνευτική χροιά, εντάσσεται όμως ταυτόχρονα στο επιστημολογικό ρεύμα της ανάπτυξης της γνώσης.

Αυτός μάλιστα ο εμπλουτισμός του κεντρικού ερωτήματος της οικονομικής επιστήμης πέρα από τον μαθηματικό φορμαλισμό και την αναζήτηση των προϋποθέσεων για την στατική επίτευξη σημείων ισορροπίας, και η αποκάλυψη της αυθόρμητης και περίπλοκης διαδικασίας που παράγει αυτόν τον πληροφοριακό συντονισμό εξυπηρετεί και έναν πιο πολιτικό στόχο: Η αναγνώριση της ύπαρξης, της λειτουργίας και της σημασίας της αυθόρμητης τάξης, η οποία είναι και η θεμελιώδης διαφορά μεταξύ της παράδοσης σκέψης στην οποία ο Χάγιεκ τοποθετεί τον εαυτό του και των εκπροσώπων του «ψευδούς ατομικισμού» ή του «ρασιοναλιστικού κονστρουκτιβισμού» όπως αργότερα¹⁰⁴ ονόμασε το ρεύμα αυτό, θα μπορούσε κατά τον Χάγιεκ να συμβάλει στον μετριασμό των θεμελιωμένων σε

¹⁰² Η μετακίνηση του Χάγιεκ στην ποππεριανή επιστημολογία με αφετηρία το *Economics and Knowledge* (Hayek 1937) περιγράφεται κριτικά ως ρήξη στο Hutchison 1981, στάση που εντοπίζεται και στους Αυστριακούς Kirzner 1976 και Rothbard 1979.

¹⁰³ Για τον ρόλο που έπαιξε ο θετικισμός του Mach στην διαφοροποίηση του Χάγιεκ από την μεθοδολογική στάση του Mises, βλ την ενδιαφέρουσα εκτίμηση του Huussen 2005.

¹⁰⁴ Στο Hayek 2014a:42, βλ. επίσης Caldwell 2000:8.

εσφαλμένες αφετηριακές υποθέσεις αξιώσεων περί ριζικού μετασχηματισμού του κοινωνικού φαινομένου.

Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται η διατύπωση του επιχειρήματος του Χάγιεκ αναφορικά με την ανάδυση της αυθόρμητης τάξης. Το κύριο χαρακτηριστικό του επιχειρήματος αυτού, ιδίως αναφορικά με την ιδέα της αυθόρμητης τάξης όπως αυτή αναπτύσσεται στην Αυστριακή παράδοση και τους διανοητικούς της προδρόμους, είναι η έμφαση στην εξελικτική διαδικασία και η σχετιζόμενη με αυτήν εισαγωγή της ιδέας της επιλογής ομάδων (group selection), την οποία ο Χάγιεκ δανείζεται από την εξελικτική βιολογία και την προσαρμόζει για τις ανάγκες της κοινωνικής θεωρίας¹⁰⁵. Ο Χάγιεκ ουσιαστικά περιγράφει συστήματα δυναμικής προσαρμογής που εξελίσσονται ταυτόχρονα σε διάφορα επίπεδα, τα οποία, ανάλογα με την εστίαση της ανάλυσης που θα επιλέξει ο μελετητής τους, αφορούν είτε εσωτερική εξέλιξη εντός ενός δεδομένου συστήματος, είτε εξωτερικό ανταγωνισμό μεταξύ δύο εναλλακτικών.

Για τον Χάγιεκ, η παραγωγή αυθόρμητης τάξης είναι πάντα το αποτέλεσμα τήρησης κανόνων από τα στοιχεία - μέλη του εκάστοτε πληθυσμού. Οι κανόνες αυτοί εμφανίζονται εξελικτικά, μέσα από μηχανισμούς διαφοροποίησης, και έχουν επικρατήσει ανταγωνιστικά έναντι άλλων, ανταποκρινόμενοι αποτελεσματικότερα στις εκάστοτε συνθήκες και καθιστώντας προσαρμοστικότερη την εν λόγω ομάδα. Βεβαίως, τάξη δεν αναδύεται από την τήρηση των οποιωνδήποτε κανόνων, ούτε το γεγονός ότι συγκεκριμένοι κανόνες τηρούνται σε κάποια συγκεκριμένη στιγμή διασφαλίζει την μακροπρόθεσμη ευρωστία της ομάδας, την ωφέλειά τους στο διηνεκές, ή την θετική τους ηθική αποτίμηση.

Σε ό,τι αφορά συγκεκριμένα το ανθρώπινο είδος (καθώς το φαινόμενο της αυθόρμητης τάξης μπορεί να παρατηρηθεί γενικά σε περίπλοκα φαινόμενα των οποίων τα στοιχεία-μέλη συμπεριφέρονται σύμφωνα με αφηρημένους, γενικούς

¹⁰⁵ Ο Angner (2002) τεκμηριώνει ότι η εξελικτική σκέψη του Χάγιεκ, και συγκεκριμένα οι ιδέες της επιλογής ομάδων και της επιλογής στο επίπεδο και των επίκτητων χαρακτηριστικών, δέχθηκε επιρροές από την ζωολογική σχολή της Οξφόρδης και τον Alexander M. Carr-Saunders (1922) ειδικότερα. Βλ. σχετικά και την αναφορά στον Carr-Saunders στο (Hayek 1988:16) βλ. επίσης Wynne-Edwards 1962.

κανόνες) η εξέλιξη αυτή κατέστησε δυνατή την μετάβαση από την οργάνωση σε μικρές ομάδες τροφοσυλλεκτών στην εκτεταμένη Μεγάλη Κοινωνία (Vernon 1976, Hayes 2009), η οποία χαρακτηρίζεται, μεταξύ άλλων, από την συνεργασία μεταξύ αγνώστων.

Η μετάβαση αυτή έγινε με την εισαγωγή και την επικράτηση κανόνων / πρακτικών / νορμών συμπεριφοράς όπως η ιδιοκτησία, το χρήμα, ο ανταγωνισμός, το εμπόριο και γενικότερα η συναλλαγή με αγνώστους. Η επικράτηση αυτών των κανόνων που επιτρέπουν την πολύ γρηγορότερη δημιουργία νέας γνώσης, κατεσπαρμένης πλέον μεταξύ των διαφόρων μελών της εκάστοτε κοινότητας, καθώς και την αποτελεσματική αξιοποίησή της, επετεύχθη μέσω μιας διαδικασίας επιλογής ομάδας (group selection) – οι ομάδες που υιοθέτησαν αυτές τις πρακτικές αποδείχθηκαν πιο εύρωστες από άλλες, οι οποίες έφθιναν. Συνεπώς, σε ό,τι αφορά την πολιτιστική εξέλιξη, ο ανταγωνισμός αφορά τις ομάδες και την προσαρμοστικότητά τους και όχι τα άτομα που τις αποτελούν.

Μάλιστα τα άτομα του πληθυσμού που τηρεί τους εκάστοτε κανόνες δεν χρειάζεται να συνειδητοποιούν (και συνήθως δεν συνειδητοποιούν) το συγκεκριμένο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα που παρέχουν οι κανόνες αυτοί στην ομάδα τους.

Το σύστημα των κανόνων που διέπουν την εκάστοτε κοινωνία έχοντας δοκιμαστεί στο χρόνο αποτελεί την παράδοσή της, η οποία μεταδίδεται στα μέλη της ομάδας μέσω της μάθησης και της μίμησης, κατά τρόπο δηλαδή λαμαρκιανό και όχι δαρβίνειο, ενώ νέα μέλη μπορούν να προστεθούν στην ομάδα υιοθετώντας τους κανόνες αυτούς.

Αποτέλεσμα αυτής της σωρρευτικής εξελικτικής διαδικασίας συνιστά για τον Χάγιεκ και η ίδια η λογική, η οποία θεμελιώνεται βεβαίως σε βιολογικά – φυσιολογικά χαρακτηριστικά και προϋποθέσεις, το περιεχόμενό της όμως αποτελείται σε μεγάλο βαθμό από πολιτιστικώς μεταδιδόμενα στοιχεία, κανόνες συμπεριφοράς και ηθικές προτιμήσεις.

Ο άνθρωπος είναι εντέλει «ένα ζώο το οποίο, όσο επιδιώκει σκοπούς, άλλο τόσο ακολουθεί κανόνες» (Hayek 1973a:11). Και μάλιστα, πετυχαίνει στους σκοπούς του

αυτούς «όχι διότι γνωρίζει τον λόγο για τον οποίο οφείλει να τηρεί τους κανόνες που τηρεί, ή έστω όντας ικανός να διατυπώσει όλους εκείνους τους κανόνες ρητά, αλλά γιατί η σκέψη και η δράση του διέπονται από κανόνες που έχουν εξελιχθεί μέσα από μια διαδικασία επιλογής στην κοινωνία στην οποία ζει και οι οποίοι είναι συνεπώς το προϊόν της εμπειρίας γενιών» (ο.π.).¹⁰⁶

Με δεδομένη συνεπώς αφενός την καταστατική αδυναμία να αντιληφθούμε πλήρως το σύνολο των κανόνων που τηρούμε καθώς και το εύρος των αποτελεσμάτων τους, αλλά και τον αναγκαίο συντονιστικό ρόλο που επιτελεί η τήρηση των κανόνων αυτών, ο Χάγιεκ προγραμματικά επιδιώκει να αποκαταστήσει έναν επαπειλούμενο και, κατά την γνώμη του, απολύτως προσήκοντα σεβασμό στην παράδοση: σε αντίθεση με τα κελεύσματα του ρασιοναλιστικού κονστρουκτιβισμού για την ριζική αναδόμηση του κοινωνικού φαινομένου, υποστηρίζει πως η επωφελής σκόπιμη θεσμική διαρρύθμιση είναι μία εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση η οποία σε κάθε περίπτωση οφείλει να λαμβάνει υπόψη της το πλαίσιο των ισχυόντων κανόνων, με το βάρος της απόδειξης πέφτει σε εκείνον που επιθυμεί να αλλάξει έναν παραδεδομένο κανόνα.

Η στόχευση του Χάγιεκ να απαντήσει κατ' αρχάς στην έπαρση των προγραμμάτων ριζικής αναδόμησης της κοινωνικής διαρρύθμισης συχνά ερμηνεύεται ως υποχώρησή του σε μια καθαρά συντηρητική στάση, δήθεν αποδοχής του υφιστάμενου κόσμου ως του καλύτερου δυνατού, και ενός έντονου πεσιμισμού ως προς τη δυνατότητα των ανθρώπων έλλογα να βελτιώσουν το θεσμικό τους περιβάλλον, ασκώντας κριτική στα αποτελέσματα της εξέλιξης.

Όμως, όπως θα καταδειχθεί στην συνέχεια, ο Χάγιεκ αναγνωρίζει περιθώρια σκόπιμης βελτίωσης της ανθρώπινης κατάστασης, συμπεριλαμβανομένης και της κοινωνικής θεσμικής διαρρύθμισης. Στο πλαίσιο αυτό, το επιχείρημα του Χάγιεκ δεν αφορά – ή έστω δεν αφορά πρωτίστως – την προέλευση της εκάστοτε καινοτομίας (το αν αυτή παράγεται από σκόπιμο σχεδιασμό ή αυθόρμητα), αλλά το εύρος της,

¹⁰⁶ “Man is as much a rule-following animal as a purpose seeking one. And he is successful not because he knows why he ought to observe the rules which he does observe, or is even capable of stating all these rules in words, but because his thinking and acting are governed by rules which have by a process of selection been evolved in the society in which he lives, and which are thus the product of the experience of generations”.

και κυρίως το κατά πόσο είναι συμβατή με το σύστημα κανόνων που επιτρέπει την διατήρηση και την περαιτέρω εξέλιξη της αυθόρμητης τάξης.

Μάλιστα, πρότυπο της διαδικασίας σκόπιμης θεσμικής παρέμβασης συμβατής με το μηχανισμό της αυθόρμητης τάξης, μπορεί να θεωρηθεί η νομολογιακή διαδικασία «ανακάλυψης του δικαίου» κατά την αγγλοσαξωνική κοινοδικαιική πρακτική, ή διαφορετικά η προσπάθεια επίλυσης των εσωτερικών αντιφάσεων - οι οποίες εντοπίζονται καθώς νέα προβλήματα συνεχώς ανακύπτουν - του συστήματος υφιστάμενων κανόνων και προσαρμογής των κανόνων χαμηλότερης ιεράρχησης στους αντίστοιχους θεμελιωδέστερους.

Αντιστοίχως άλλωστε μπορεί να εξηγηθεί και η σημασία του ανταγωνισμού όχι απλώς στο οικονομικό επίπεδο, αλλά ως ευρετικής διαδικασίας διεύρυνσης της γνώσης στην κοινωνία: πρόκειται για την ταυτόχρονη δοκιμή πολλών νέων προτάσεων-λύσεων, οι οποίες παράγονται ως νέοι συνδυασμοί στοιχείων στο πλαίσιο βαθύτερων και σταθερότερων κανόνων.

Υπ' αυτή την έννοια, ο Χάγιεκ δεν ενδιαφέρεται τόσο για τα συγκεκριμένα αποτελέσματα του ανταγωνισμού, όσο για την διατήρηση της διαδικασίας που τον καθιστά συλλογικώς επωφελή – αφενός για την διεύρυνση και την αποτελεσματικότερη διαχείριση των πόρων στην κοινωνία, και αφετέρου για την διασφάλιση της διαφοροποίησης που επιτρέπει την αποτελεσματική προσαρμογή του κοινωνικού οργανισμού σε αλλαγές των εξωτερικών συνθηκών.

Ο βασικός πολιτικός στόχος του Χάγιεκ μπορεί συνεπώς να εντοπιστεί αφενός αποφαστικά στην διαφύλαξη των μηχανισμών αυθόρμητης τάξης, και των πλεονεκτημάτων που αυτή εισφέρει στις κοινωνίες, έναντι του ρασιοναλιστικού κονστρουκτιβισμού και του κάθε απόχρωσης ολοκληρωτισμού, και αφετέρου, θετικά, στην πλαισίωση των μηχανισμών αυτών από τους κατάλληλους θεσμούς, την «καλλιέργεια» του θεσμικού πεδίου.

Η εξελικτική στροφή του Χάγιεκ στην τελευταία φάση της ζωής και του έργου του, ενοποιεί δύο έως τότε φαινομενικά λίγο σχετιζόμενα μεταξύ τους ερευνητικά του ενδιαφέροντα, την οικονομική και κοινωνική θεωρία και την θεωρητική ψυχολογία.

Η αναλογία στην περιγραφή των μηχανισμών παραγωγής τάξης μέσα από την τήρηση αφηρημένων κανόνων στο επίπεδο της κοινωνίας και σ' αυτό του νου και της αισθητηριακής τάξης είναι εντυπωσιακή, στο βαθμό που μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα δύο φαινόμενα αποτελούν ουσιαστικά διαφορετικές εκφάνσεις μιας διαδικασίας που αφορά γενικά τα περίπλοκα φαινόμενα και ιδιαίτερα τα δυναμικά προσαρμοζόμενα συστήματα. Μάλιστα, τόσο η εξήγηση της παραγωγής της αισθητηριακής τάξης, όσο και οι ευρύτερες συνέπειες της σχετικής θεωρίας που διατυπώνει ο Χάγιεκ στο Sensory Order (1952a), έχουν σαφή θέση στην εξέταση της κοινωνικής εξέλιξης που επιχειρεί.

Στο πλαίσιο αυτό, η εξέταση του χαγιεκιανού επιχειρήματος σχετικά με την εξέλιξη των κανόνων, πρακτικών και θεσμών στην κοινωνία είναι σκόπιμο να εξεταστεί σε σχέση με το εξελικτικό σχήμα που παρουσίασε στο Sensory Order (Hayek 1952) αναφορικά με την ανάδυση, λειτουργία και εξέλιξη της αισθητηριακής τάξης.

7.2. Ο ρόλος των κανόνων στην νόηση και την δράση

Όπως παρουσιάστηκε προηγουμένως, ο Χάγιεκ υποστηρίζει πως «κάθε συνειδητή εμπειρία που θεωρούμε σχετικώς συμπαγή και πρωταρχική, και ιδίως όλες οι αισθητηριακές εμπειρίες, τα προϊόντα της αντίληψης και οι εικόνες, είναι το προϊόν μιας υπέρ-επίθεσης [superimposition] πολλών 'ταξινομήσεων' των γεγονότων που έγιναν αισθητηριακώς αντιληπτά σύμφωνα με την σημασία τους ως προς πολλές πλευρές»: κάθε τελική ταξινόμηση εντάσσεται σε ένα πλέγμα προηγούμενων ταξινομήσεων και κανόνων, ενώ ταυτόχρονα είναι ανοιχτή σε διαφοροποίηση εφόσον αποδειχθεί ανεπαρκής: έτσι, για παράδειγμα, δύο άχρωμα, άοσμα και άγευστα υγρά, αδιάκριτα ως προς τις (άμεσα) αισθητηριακώς αντιληπτές ποιότητές τους, μπορούν να ταξινομηθούν ως διαφορετικά μεταξύ τους, αν καταδειχθεί (για παράδειγμα μέσω της επιστημονικής παρατήρησης) ότι έχουν παρ' όλα αυτά διαφορετικές ιδιότητες ως προς τα αποτελέσματα που παράγουν σε άλλα,

δευτερογενή και όχι αισθητηριακά αμέσως προφανή, επίπεδα παρατήρησης (Hayek 2014e:315, 1952a:13-19).¹⁰⁷

Έτσι, με δεδομένη την δυναμική φύση της αισθητηριακής τάξης, οι συγκεκριμένες εμπειρίες, τα αποτελέσματα της περαιτέρω επεξεργασίας τους (ιδέες, απόψεις κλπ), καθώς και η ανάδραση του υποκειμένου στο περιβάλλον είναι τα προϊόντα αφαιρέσεων που «ο νους πρέπει να κατέχει προκειμένου να μπορεί να έχει συγκεκριμένες αισθητηριακές εμπειρίες, αντιλήψεις ή εικόνες» (Hayek 2014e:316),¹⁰⁸ ή διαφορετικά κανόνων πάνω στις οποίες επενεργεί το εξωτερικό περιβάλλον. Υπ' αυτή την έννοια, ενώ η ταξινομητική διαδικασία προσδιορίζεται από τους σχετικούς κανόνες, το περιεχόμενο της εμπειρίας είναι το συνδυαστικό αποτέλεσμα των κανόνων και των ερεθισμάτων, τα οποία μάλιστα εν μέρει τροποποιούν κάποιους από τους ταξινομητικούς κανόνες.

Στο σχετικό κεφάλαιο καταδείχθηκε πως ο Χάγιεκ (1952a:102 κ.ε.) παρουσιάζει την ανάδυση της ταξινομητικής λειτουργίας του εγκεφάλου χάρη στη δομή του νευρωνικού δικτύου, η οποία με την σειρά της προσδιορίζεται από τρεις παράγοντες:

- Πρώτον οφείλει τα γενικά της χαρακτηριστικά στην κοινή εξελικτική ιστορία του ανθρωπίνου είδους – γεγονός που επιτρέπει την ανάπτυξη μιας ασφαλούς λειτουργικής θεωρίας του νου, κατανόησης της δράσης των άλλων, και απόδοσης νοήματος σ' αυτήν.
- Δεύτερον από τα ειδικά φυσιολογικά χαρακτηριστικά που κληρονομούνται από τους άμεσους προγόνους του εκάστοτε ατόμου.
- Και τρίτον από την περιορισμένη τροποποίηση από την ατομική εμπειρία, την καθαυτό μάθηση, στη βάση της αρχής «νευρώνες που ενεργοποιούνται ταυτόχρονα, τείνουν να συνδεθούν μεταξύ τους» (1952a:127-131).

¹⁰⁷ "all the conscious experience that we regard as relatively concrete and primary, in particular all sensations, perceptions and images, are the product of a superimposition of many 'classifications' of the events perceived according to their significance in many respects".

¹⁰⁸ "these concrete particulars are the product of abstractions which the mind must possess in order that it should be able to experience particular sensations, perceptions, or images".

Η δομή αυτή αποτελεί το υπόστρωμα, τον χάρτη, στο οποίο οι αισθητηριακές εμπειρίες ταξινομούνται βάσει της ομοιότητας των αποτελεσμάτων τους, την πρωταρχική θεωρία της πραγματικότητας που προσδιορίζει τόσο το εύρος των αισθητηριακών φαινομένων όσο και τις κατηγορίες των εφικτών σχέσεων μεταξύ τους που μπορούμε να αντιληφθούμε. Στο πλαίσιο αυτού του χάρτη, μόνο συγκεκριμένα στοιχεία, συγκεκριμένες ενδεχομενικότητες είναι ενεργές ανά πάσα στιγμή, οι οποίες και αποτελούν το στιγμιαίο λειτουργικό «μοντέλο» της πραγματικότητας (1952a:107-131).

Αυτοί οι ταξινομητικοί κανόνες, οι οποίοι προϋπάρχουν της εμπειρίας και αποτελούν προϋπόθεσή της, αποτελούν ουσιαστικά προδιαθέσεις προς συγκεκριμένα εύρη αποτελεσμάτων (Hayek 2014e:319, Hayek 1952a:102-106),¹⁰⁹ με την έννοια ότι το τελικό αποτέλεσμα είναι η συνισταμένη της ενεργοποίησης πολλαπλών τέτοιων προδιαθέσεων, λαμβανομένης υπόψη και της έντασης με την οποία καθεμία ενεργοποιείται στην συγκεκριμένη περίπτωση. Η συγκεκριμενοποίηση του τελικού αποτελέσματος παράγεται από την διαδικασία της υπερ-επίθεσης: καθένας από τους πολλαπλούς αιτιακούς παράγοντες προσδιορίζει μόνο ένα από τα χαρακτηριστικά του αποτελέσματος. Συνεπώς, οι γενικοί κανόνες προσδιορίζουν το συγκεκριμένο περιεχόμενο: αυτή είναι για τον Χάγιεκ η καλύτερη περιγραφή της «προτεραιότητας του αφηρημένου» (Hayek 2014e:327).

Υπό το πρίσμα αυτό, ο Χάγιεκ υποστηρίζει ότι «όλη η 'γνώση' του εξωτερικού κόσμου που διαθέτει ένας [...] οργανισμός, συνίσταται στα μοτίβα δράσης που τείνουν να προκαλούν τα ερεθίσματα ή, όταν αναφερόμαστε ειδικά στον ανθρώπινο νου, αυτό που αποκαλούμε γνώση είναι πρωτίστως ένα σύστημα κανόνων δράσης που υποβοηθείται και τροποποιείται από κανόνες που επισημαίνουν ισότητες ή διαφορές ή διάφορους συνδυασμούς ερεθισμάτων» (Hayek 2014e:320).¹¹⁰ Υπ' αυτή την έννοια, ο Χάγιεκ υπογραμμίζει ότι «το πρωτεύον

¹⁰⁹ "what I have called an abstraction is primarily such a disposition towards certain ranges of actions, that the various 'qualities' which we attribute to our sensations and perceptions are these dispositions which they evoke".

¹¹⁰ "What this amounts to is that all the 'knowledge' of the external world which such an organism possesses consists in the action patterns which the stimuli tend to evoke, or, with special reference to the human mind, that what we call knowledge is primarily a system of rules of action assisted and modified by rules indicating equivalences or differences or various combinations of stimuli".

χαρακτηριστικό ενός οργανισμού είναι η ικανότητά του να διέπει τις δράσεις του από κανόνες» (Hayek 2014e:312), από γενικές κατηγορίες οι οποίες υπάρχουν πριν την συνειδητή εμπειρία νοητικών διαδικασιών. Έτσι, «αυτό που αποκαλούμε 'νου' είναι ουσιαστικά ένα σύστημα τέτοιων κανόνων που συνδυαστικά καθορίζει συγκεκριμένες δράσεις» (Hayek 2014e:321), προσδιορίζοντας ή περιορίζοντας το εύρος των δυνατοτήτων από τις οποίες θα εκδηλωθεί εντέλει η συνειδητή δράση (Hayek, 2014b:246). Με δεδομένο λοιπόν τον σε μεγάλο βαθμό υποκειμενικό χαρακτήρα των προδιαθέσεων, η γνώση μπορεί να θεωρηθεί το «αποτέλεσμα της υποκειμενικής ερμηνείας του περιβάλλοντος (Rizzello 1999).¹¹¹

Επισημαίνεται ξανά πως, στο σύστημα που περιγράφει ο Χάγιεκ, το σύνολο των κανόνων που διέπουν την ταξινομητική λειτουργία του εγκεφάλου - την διαρκή λειτουργική αντιστοίχιση του περιβάλλοντος με το νοητικό του μοντέλο και την ανάδραση στα ερεθίσματα που λαμβάνονται - δεν είναι διαθέσιμο συνειδητά στο δρων υποκείμενο. Κάθε επίπεδο κανόνων που αποκαλύπτει στη συνείδηση ο αναστοχασμός διέπεται με τη σειρά του από ένα άλλο βαθύτερο επίπεδο κανόνων. Η συνειδητή εμπειρία είναι συνεπώς «μόνο ένα μέρος, ή το αποτέλεσμα, διαδικασιών τις οποίες δεν μπορούμε να συνειδητοποιήσουμε, καθώς μόνο η πολλαπλή ταξινόμηση από την υπερδομή που αποδίδει σε ένα συγκεκριμένο γεγονός την καθορισμένη του θέση σε μια συνεκτική τάξη το καθιστά ένα συνειδητό γεγονός» (Hayek 2014e:323-4).¹¹² Ομοίως δεν είναι δυνατή η πλήρης αναγωγή των νοητικών φαινομένων στα αντίστοιχα υλικά, η πλήρης εξήγησή τους με αναφορά στα φαινόμενα της νευρωνικής τάξης, καθώς αυτό θα προϋπόθετε την χρήση περισσότερων ταξινομητικών κατηγοριών από όσες χρησιμοποιεί ο εγκέφαλος. Είναι παρ' όλα αυτά εφικτή μια εξήγηση της αρχής λειτουργίας αυτής της ταξινομητικής λειτουργίας (Hayek 1952a:117-190).

Αυτή η αδυναμία δεν επηρεάζει προφανώς την δυνατότητα ανταπόκρισης του δρώντος υποκειμένου στα περιβαλλοντικά ερεθίσματα. Υπάρχει μια «γνώση του

¹¹¹ "Given the subjectivity of the dispositions and the categories we may argue that all impulses or information an individual perceives are subjective phenomena. Knowledge is therefore the result of subjective interpretation of the environment".

¹¹² "what we consciously experience is only a part, or the result, of processes of which we cannot be conscious, because it is only the multiple classification by the super- structure which assigns to a particular event that determined place in a comprehensive order which makes it a conscious event".

πώς» (know how), ακόμη και εν απουσία της γνώσης του *τι ακριβώς* θέτει σε λειτουργία την εκάστοτε αντίδραση (Hayek, 2014b:233).¹¹³ Η διάσταση αυτή καταφαίνεται για παράδειγμα στην μελέτη του γλωσσικού φαινομένου, όπου οι χρήστες της γλώσσας δεν χρειάζεται – και πολλές φορές, για παράδειγμα στην περίπτωση των νήπιων και των μικρών παιδιών – δεν μπορούν να διατυπώσουν τους γραμματικούς και συντακτικούς κανόνες τους οποίους ωστόσο ακολουθούν (Hayek 2014e:318 και 2014b:232), ή τους κανόνες βάσει των οποίων μπορούν να συμπεραίνουν με μεγάλη ασφάλεια το νόημα χειρονομιών ή εκφράσεων στα πρόσωπα άλλων ανθρώπων (Hayek, 2014b:235).

Συνεπώς τα νοητικά φαινόμενα, αλλά και η συμπεριφορά του δρώντος υποκειμένου που παράγεται από αυτά, είναι το αποτέλεσμα της λειτουργίας των ταξινομητικών κανόνων του νου, οι οποίοι προϋπάρχουν της εμπειρίας, επί των εξωτερικών ερεθισμάτων του περιβάλλοντος με την ευρεία έννοια. Ένα μέρος αυτών των κανόνων, στο χαμηλότερο ή λιγότερο αφηρημένο επίπεδο, είναι δυνατό να μεταβληθεί μέσω της επενέργειας του εξωτερικού περιβάλλοντος - μάλιστα, η μεταβολή αυτή, που ουσιαστικά ταυτίζεται με την μάθηση συνιστά την προσαρμογή του ατόμου στις επιμέρους περιβαλλοντικές συνθήκες.

Η τροποποίηση αυτή αφορά αφενός την επισήμανση αιτιακής, χρονικής ή άλλης συσχέτισης, δηλαδή ταξινομητικής συνάφειας, μεταξύ δεσμών ερεθισμάτων, η οποία τεκμαίρεται μέσω του συχνού ταυτόχρονου ερεθισμού των ίδιων νευρικών κέντρων, αλλά και την διάψευση προσδοκιών που οφείλονται σε προδιαθέσεις.

Η περιορισμένη αυτή μεταβολή οφείλει να είναι συμβατή με ανώτερους, πιο αφηρημένους κανόνες: «Ο σχηματισμός μιας νέας αφαίρεσης φαίνεται πως δεν είναι *ποτέ* το αποτέλεσμα μιας συνειδητής διαδικασίας, ούτε κάτι στο οποίο μπορεί

¹¹³ Ως προς αυτή την διάκριση ο Χάγιεκ αντλεί από το Ryle 1946:1– 16, Ryle 2009 καθώς και από την διάκριση του Michael Polanyi ([1958] 2005, αλλά και [1944] 2001, 1951) ανάμεσα στη ρητή (explicit) και την υπόρρητη (tacit) γνώση.

να στοχεύει σκοπίμως ο νους, αλλά είναι πάντα μια ανακάλυψη κάποιου πράγματος που ήδη διέπει την λειτουργία του» (Hayek 2014e:324).¹¹⁴

Ο Χάγιεκ υποστηρίζει ότι τόσο ο εγκέφαλος, όσο και η κοινωνία είναι πολυκεντρικές τάξεις (polycentric orders) κατά την διάκριση ανάμεσα σε μονοκεντρικές και πολυκεντρικές τάξεις που διατύπωσε ο Michael Polanyi (1951): οι δράσεις και στις δύο περιπτώσεις προσδιορίζονται από την σχέση και την αμοιβαία προσαρμογή των στοιχείων που αποτελούν τους δύο οργανισμούς, καθώς και την επενέργεια του εξωτερικού περιβάλλοντος.

Η ειδοποιός διαφορά στη λειτουργία των δύο αυτών τάξεων έγκειται στο γεγονός ότι ο ανθρώπινος νους, μπορεί να κατασκευάσει ένα λειτουργικό μοντέλο της πραγματικότητας όπου μπορεί να δοκιμάζει νοητικώς, αξιοποιώντας τη λογική του ικανότητα, πιθανές δράσεις και τις συνέπειές τους, με το μικρότερο δυνατό κόστος (Hayek, 2014c:285). Υπ' αυτή την έννοια οι κοινωνίες είναι διπλά περίπλοκες δομές: τα στοιχεία τους, τα άτομα, είναι και τα ίδια περίπλοκες δομές, των οποίων βεβαίως η επιβίωση εξαρτάται από την συμμετοχή τους στην συνολικότερη κοινωνική δομή (Hayek, 2014c:288).

7.3. Κανόνες και κοινωνική τάξη

Η πλέον αναλυτική έκθεση του επιχειρήματος του Χάγιεκ για την σχέση των κανόνων ατομικής συμπεριφοράς και της ανάδυσης τάξης στο επίπεδο της ομάδας, της διαδικασίας δηλαδή με την οποία ένα σύστημα κανόνων ατομικής συμπεριφοράς μπορεί υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις να παραγάγει τάξη βρίσκεται στο άρθρο του *Notes on the Evolution of Systems of Rules of Conduct: The Interplay between Rules of Individual Conduct and the Social Order of Actions* (Σημειώσεις για την Εξέλιξη των Συστημάτων των Κανόνων Συμπεριφοράς: Η Αλληλεπίδραση μεταξύ των Κανόνων Ατομικής Συμπεριφοράς και της Κοινωνικής Τάξης των Δράσεων, Hayek 2014c [1967]). Εκεί Ο Χάγιεκ αναφέρεται για πρώτη

¹¹⁴ “the formation of a new abstraction seems never to be the outcome of a conscious process, not something at which the mind can deliberately aim, but always a discovery of something which already guides its operation”.

φορά στην ιδέα της επιλογής ομάδων (Hayek, 2014c:279), και διατυπώνει τις παρακάτω θεμελιώδεις θέσεις:¹¹⁵

1. Μια συγκεκριμένη τάξη δράσεων μπορεί να παρατηρηθεί και να περιγραφεί χωρίς τη γνώση των κανόνων συμπεριφοράς των ατόμων που την επέφεραν: και είναι εφικτό, τουλάχιστον στο επίπεδο της νόησης, η ίδια συνολική τάξη δράσεων να μπορεί να παραχθεί από διαφορετικά σύνολα κανόνων ατομικής συμπεριφοράς.
2. Το ίδιο σύνολο κανόνων ατομικής συμπεριφοράς μπορεί υπό κάποιες περιστάσεις να επιφέρει μια συγκεκριμένη τάξη δράσεων, αλλά να μην συμβεί το ίδιο σε διαφορετικές εξωτερικές περιστάσεις.
3. Η παραγόμενη συνολική τάξη δράσεων, αλλά όχι η κανονικότητα των δράσεων των διαφόρων ατόμων καθαυτή, είναι που έχει σημασία για την διατήρηση της ομάδας, και ένα συγκεκριμένο είδος συνολικής τάξης μπορεί κατά τον ίδιο τρόπο να συμβάλλει στην επιβίωση των μελών της ομάδας ανεξάρτητα από τους συγκεκριμένους κανόνες ατομικής συμπεριφοράς που το επέφεραν.
4. Η εξελικτική επιλογή διαφόρων κανόνων ατομικής συμπεριφοράς λειτουργεί μέσω της βιωσιμότητας της τάξης που παράγει - και κάθε δεδομένοι κανόνες ατομικής συμπεριφοράς μπορεί να αποδειχθούν επωφελείς ως μέρος ενός συνόλου τέτοιων κανόνων ή σε ένα σύνολο εξωτερικών συνθηκών, και επιβλαβείς ως μέρος ενός άλλου συστήματος κανόνων ή σε ένα άλλο σύνολο εξωτερικών συνθηκών
5. Μολονότι η συνολική τάξη δράσεων εμφανίζεται υπό τις κατάλληλες περιστάσεις ως το συνδυαστικό προϊόν των δράσεων πολλών ατόμων που διέπονται από συγκεκριμένους κανόνες, η παραγωγή της συνολικής τάξης δεν είναι βεβαίως ο συνειδητός στόχος της ατομικής δράσης, καθώς το άτομο δεν έχει καμία γνώση της συνολικής τάξης, συνεπώς δεν είναι η συνειδητή γνώση του τι χρειάζεται για την διατήρηση ή την αποκατάσταση της συνολικής τάξης σε μια συγκεκριμένη στιγμή, αλλά ένας αφηρημένος κανόνας αυτός που θα καθοδηγεί τις δράσεις του ατόμου.

¹¹⁵ Ακολουθεί μετάφραση από το πρωτότυπο.

6. Η συγκεκριμένη ατομική δράση είναι πάντα το συνδυαστικό αποτέλεσμα των εσωτερικών ώσεων, όπως η πείνα, των συγκεκριμένων εξωτερικών γεγονότων που επιδρούν στο άτομο (συμπεριλαμβανομένων των δράσεων άλλων μελών της ομάδας), και των κανόνων που εφαρμόζουν στην κατάσταση όπως αυτή προσδιορίζεται. Οι κανόνες σύμφωνα με τους οποίους δρουν διάφορα άτομα μέλη μιας ομάδας μπορούν συνεπώς να ποικίλουν, είτε λόγω του ότι οι ώσεις ή οι εξωτερικές συνθήκες που επιδρούν σ' αυτά καθιστούν κατάλληλους προς εφαρμογή διαφορετικούς κανόνες, είτε λόγω του ότι διαφορετικοί κανόνες ισχύουν σε διαφορετικά άτομα ανάλογα με την ηλικία, το φύλο, την κοινωνική θέση ή την εκάστοτε κατάσταση στην οποία κάθε άτομο βρίσκεται την συγκεκριμένη στιγμή.
7. Είναι σημαντικό να θυμόμαστε πάντα ότι ένας κανόνας συμπεριφοράς ποτέ δεν αποτελεί επαρκή αιτία δράσης, αλλά το κίνητρο για δράσεις ενός συγκεκριμένου είδους προέρχεται πάντα είτε από ένα συγκεκριμένο εξωτερικό ερέθισμα, είτε από μια εσωτερική ώση (και συνήθως από έναν συνδυασμό και των δύο), και ότι οι κανόνες συμπεριφοράς λειτουργούν πάντα μόνο ως ένας περιορισμός των δράσεων στις οποίες παρακινούν το άτομο άλλες αιτίες.
8. Η ευταξία του συστήματος δράσεων κατά κανόνα καταδεικνύεται από το γεγονός ότι οι δράσεις των διάφορων ατόμων συντονίζονται μεταξύ τους ή αλληλοπροσαρμόζονται σε τέτοιο βαθμό, ώστε το αποτέλεσμα των δράσεών τους να αφαιρεί το αρχικό ερέθισμα ή να καθιστά μη λειτουργική την ώση που υπήρξε η αιτία της δράσης.
9. Η διαφορά ανάμεσα στην ευταξία του συνόλου και την κανονικότητα των δράσεων καθενός από τα ατομικά μέρη καταδεικνύεται επίσης από το γεγονός ότι ένα σύνολο μπορεί να είναι εύτακτο χωρίς η δράση του οποιουδήποτε ατομικού στοιχείου να επιδεικνύει την όποια κανονικότητα. Αυτό μπορεί να συμβαίνει, για παράδειγμα, αν η τάξη του συνόλου ήταν το αποτέλεσμα της διεύθυνσης όλων των επιμέρους δράσεων από μια αυθεντία και της τυχαίας επιλογής των ατόμων που θα πρέπει να επιτελέσουν την εκάστοτε δράση σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή, λόγου χάρη μέσω κλήρωσης. Θα μπορούσε κάλλιστα σε μια τέτοια ομάδα να

υπάρχει μια παρατηρήσιμη τάξη, με την έννοια ότι συγκεκριμένοι ρόλοι θα πληρούνταν πάντα από κάποιον, αλλά δεν θα μπορούσαν να διατυπωθούν κανόνες που διέπουν τις δράσεις κανενός ατόμου (εκτός ίσως της διευθύνουσας αρχής). Οι δράσεις που θα αναλάμβανε τότε το εκάστοτε άτομο δεν θα προέκυπταν από έναν κανόνα από κάποια από τις ιδιότητές του ή τις συνθήκες που επενεργούν σ' αυτό (εκτός από τις εντολές του οργανωτή).¹¹⁶

Συνεπώς, οι κανόνες που επιτρέπουν την κοινωνική συνύπαρξη, είναι για τον Χάγιεκ το βασικό χαρακτηριστικό κάθε κοινωνίας: «μια κοινωνία ζώων ή ανθρώπων είναι πάντα ένας αριθμός ατόμων που τηρούν τέτοιους κανόνες συμπεριφοράς ώστε, στο πλαίσιο των συνθηκών εντός των οποίων ζουν, να παράγεται μια τάξη στις δράσεις» (Hayek, 2014c:279).¹¹⁷

Μάλιστα, η διαδικασία παραγωγής τάξης στο επίπεδο της ομάδας μέσα από την τήρηση κανόνων στο επίπεδο της ατομικής συμπεριφοράς, μπορεί να διαπιστωθεί σε διάφορα φαινόμενα: από την χωρική διαρρύθμιση στα ζώα (Hayek, 2014c:279), όπως για παράδειγμα στους σχηματισμούς πτήσης των αποδημητικών πτηνών, μέχρι την κατανομή εργασίας στα κοινωνικά έντομα, όπως οι μέλισσες και οι τερμίτες, καθώς και στην ανθρώπινη κοινωνία.

Η παρατηρούμενη κανονικότητα σε ένα κοινωνικό σύνολο είναι υπ' αυτή την έννοια πάντα το αποτέλεσμα μιας κανονικότητας στην συμπεριφορά των ατόμων που το αποτελούν, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι δύο κανονικότητες θα έχουν εμφανώς κοινά χαρακτηριστικά (Hayek, 2014c:289). Όπως υπογραμμίζει ο Χάγιεκ «πολλοί από τους θεσμούς της κοινωνίας που αποτελούν αναγκαίες συνθήκες για την επιτυχή επιδίωξη των συνειδητών μας στόχων είναι στην πραγματικότητα το αποτέλεσμα ηθών, συνηθειών ή πρακτικών που δεν έχουν ούτε εφευρεθεί, ούτε τηρούνται με κάποιον τέτοιο σκοπό κατά νου. Ζούμε σε μια κοινωνία στην οποία μπορούμε με επιτυχία να προσανατολιστούμε, και στην οποία οι πράξεις μας έχουν μια καλή πιθανότητα να πετύχουν τους στόχους τους, όχι μόνο γιατί οι

¹¹⁶ (Hayek, 2014c:280-1).

¹¹⁷ A society of animals or men is always a number of individuals observing such common rules of conduct as, in the circumstances in which they live, will produce an order of actions.

συνάνθρωποί μας κατευθύνονται από γνωστούς σκοπούς ή γνωστές συνδέσεις μεταξύ μέσων και σκοπών, αλλά διότι επιπροσθέτως περιορίζονται από κανόνες των οποίων τον σκοπό ή την προέλευση συχνά δεν γνωρίζουμε και των οποίων την ίδια την ύπαρξη συχνά δεν συνειδητοποιούμε»¹¹⁸ (Hayek 1973a:11).

Επισημαίνεται συνεπώς μια στενή αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση: η ύπαρξη μιας συγκεκριμένης συνολικής τάξης εξαρτάται από την τήρηση συγκεκριμένων κανόνων συμπεριφοράς από τα άτομα που αποτελούν την εν λόγω ομάδα. Και αντίστροφα, τα άτομα τηρώντας τους συγκεκριμένους κανόνες ανταποκρίνονται αποτελεσματικά στις εξωτερικές συνθήκες, αυξάνοντας τις πιθανότητες της επιβίωσής τους (Hayek, 2014c:282, 288, Hayek 1988, Backhaus 2005b).

7.4. Η εξέλιξη των κανόνων του πολιτισμού

Αντιστοίχως λοιπόν με την αισθητηριακή τάξη, βασικό και συστατικό χαρακτηριστικό της κοινωνίας είναι οι πολιτιστικά προσδιορισμένοι κανόνες συμπεριφοράς που διέπουν τα μέλη της. Οι κανόνες αυτοί – νόρμες, ηθικές επιταγές, ιδέες για την οργάνωση και τη λειτουργία του κόσμου, πρακτικές – εξελίσσονται ανταγωνιζόμενοι μεταξύ τους στο επίπεδο της ομάδας: οι ομάδες που ακολουθούν τους προσαρμοστικότερους κανόνες ευημερούν και αυξάνονται αριθμητικά έναντι των υπολοίπων.

Βεβαίως, η βιολογική και η πολιτιστική εξέλιξη συμβαίνουν ταυτόχρονα, και η ανάπτυξη του πολιτισμού προϋποθέτει συγκεκριμένα βιολογικά χαρακτηριστικά που σχετίζονται για παράδειγμα με την διόγκωση του μετωπιαίου λοβού στον ανθρώπινο εγκέφαλο, τον αντιτακτό αντίχειρα, την ενσυναίσθηση και τη δυνατότητα θεωρίας του νου ή αλλιώς την ικανότητα της «γνώσεως του ομοίου τω ομοίω» (Hayek, 2014b:248-9). Όμως, υπάρχουν σαφείς διαφορές:

¹¹⁸ “We live in a society in which we can successfully orientate ourselves, and in which our actions have a good chance of achieving their aims, not only because our fellows are governed by known aims or know connections between means and ends, but because they are also confined by rules whose purpose or origin we often do not know and of whose very existence we are often not aware”.

Πρώτον η ταχύτητα της πολιτιστικής εξέλιξης είναι πολύ γρηγορότερη από την αντίστοιχη βιολογική. Μάλιστα, σύμφωνα με τον Χάγιεκ από ένα σημείο και μετά ακόμη και η εξέλιξη συγκεκριμένων βιολογικών – δομικών χαρακτηριστικών του ανθρώπινου σώματος μπορεί να γίνει κατανοητή ως προσαρμογή σε συνθήκες που δημιουργήθηκαν από πολιτιστικής προέλευσης εξελίξεις, η οποία επέτρεψε στα άτομα του εκάστοτε προσαρμοστικότερου φαινοτύπου να αξιοποιήσουν αποδοτικότερα τις ευκαιρίες που έτσι δημιουργήθηκαν (Hayek, 1988:17).

Δεύτερον, η μετάδοση των πολιτιστικών χαρακτηριστικών προσιδιάζει περισσότερο στον λαμαρκισμό παρά στον δαρβινισμό, καθώς αφορά επίκτητα χαρακτηριστικά που μεταδίδονται μέσω της μηχανισμών μίμησης και μάθησης.

Τρίτον, ο πολιτιστικός ανταγωνισμός λειτουργεί κυρίως στο επίπεδο της ομάδας (Hayek 1988:25) και όχι των ατόμων-μελών. Η προσαρμοστικότητα της εκάστοτε ομάδας μπορεί να αποτιμηθεί μόνο εκ των υστέρων, από το αποτέλεσμα του ανταγωνισμού της με τις υπόλοιπες, την επιβίωσή της στον χρόνο, και τον αριθμό των μελών που μπορεί να συντηρήσει υπό τις θεσμικές διαρρυθμίσεις που την διέπουν – πράγμα που εξαρτάται από την αποτελεσματικότητά της να επιλύει το οικονομικό πρόβλημα, όπως αυτό εννοιολογείται από τον Χάγιεκ ώστε να περιλαμβάνει τη διαχείριση της εν κοινωνία γνώσης (Festré & Garrouste 2009, αλλά και North 1990, 2005). Εν τέλει, η επιβίωση είναι αυτοσκοπός (Hayek 1988:133) και η διασφάλισή της προϋπόθεση για την επεξεργασία των υπολοίπων επιμέρους προβλημάτων.

Η επιλογή ομάδων, έννοια που καθίσταται κεντρική στο εξελικτικό επιχείρημα του Χάγιεκ αναφορικά με τις περίπλοκες κοινωνικές τάξεις από το τέλος της δεκαετίας του 1960 και έπειτα (βλ. ιδιαίτερα Hayek, 1973a, 1976a, 1978e, 1979a, 1984, 1988a:25), αποτελεί μια από τις πιο αμφιλεγόμενες πτυχές στην μελέτη της σκέψης του Χάγιεκ (Arnold 1980, Caldwell 2000, de Soto 2000, Steele 1987, Witt 1994, Zywicki 2000:81, 2004), σε βαθμό μάλιστα να θεωρείται ότι από όλες τις πολιτικές και οικονομικές θέσεις που έχει υποστηρίξει «λίγες έχουν προσελκύσει τόση κριτική και επιτίμηση από συγγραφείς διαφόρων πεποιθήσεων» (Whitman 1998:45, 2004, 2009). Πολλοί μελετητές υποστηρίζουν ότι ο Χάγιεκ απομακρύνεται ασυγχώρητα

από τον μεθοδολογικό ατομισμό που χαρακτηρίζει την Αυστριακή προσέγγιση (βλ. σχετικά Vanberg 1986), ή ότι αντιστοίχως, απομακρύνεται από την φιλελεύθερη παράδοση υιοθετώντας μια φатаλιστική, ακραία συντηρητική θέση απροϋπόθετου σεβασμού έναντι όλων των αποτελεσμάτων της εξέλιξης (βλ. σχετικά Arhnhart 2007, Gamble 1996, Gray 1980, 1998, Hogson 1991, Leroux 1997, Miller 1989, Muller 1997, Sechrest 1998).

Επίσης, ανοιχτό θέμα παραμένει ο βαθμός που το Fatal Conceit (Hayek 1988), όπου εκτίθενται με τον αναλυτικότερο τρόπο η ιδέα της επιλογής ομάδων στο πλαίσιο της κοινωνικής εξέλιξης, θα πρέπει να αποδοθεί στον Χάγιεκ που το υπογράφει ή στον επιστημονικό επιμελητή του έργου William Bartley. Η έμφαση που αποδίδει το έργο στην μη αναγωγική δυνατότητα δικαιολόγησης (non justificationism) των ηθικών προτάσεων καθώς και προς τον Περιεκτικό Κριτικό Ορθολογισμό (Comprehensively Critical Rationalism ή Pancritical Rationalism) (Bartley 1964, 1987, Radnitzky & Bartley 1987), την επεξεργασία του ποππεριανού επιχειρήματος από τον Bartley, θεωρούνται τεκμήρια επιρροής ή και παρέμβασης του τελευταίου στο τελικό κείμενο του Fatal Conceit (πχ στο Shearmur 1996, Ebenstein 2003, Calwell 2000:19 και 2004a). Πάντως ανεξάρτητα από το εύρος και το βάθος της παρέμβασης του Bartley στο τελικό κείμενο, οι ιδέες που παρουσιάζονται είναι συνεπείς με το επιχείρημα του προηγούμενου τρίτομου έργου του Χάγιεκ Law, Legislation and Liberty (1973a, 1976a, 1979).¹¹⁹

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της κοινωνικής εξέλιξης μέσω της επιλογής ομάδων είναι κατά τον Χάγιεκ η μετάβαση από τις μικρές ομάδες τροφοσυλλεκτών στην εκτεταμένη, Μεγάλη Κοινωνία η οποία επιτρέπει την αξιοποίηση της κατεσπαρμένης γνώσης. Η ανάλυση του Χάγιεκ, όπως αυτή αναπτύσσεται κυρίως στο Hayek (1988), ακολουθεί την υποθετική – συνθετική (conjectural – composite) μέθοδο του Carl Menger (1877, 1883, 1892) και προηγουμένως του Mandeville (1729), και σε μεγάλο βαθμό επιβεβαιώνεται από τα πορίσματα της σύγχρονης ανθρωπολογίας (βλ. σχετικά Rubin & Gick 2004).

¹¹⁹ Βλ. επίσης Zywicki 2000:3

Αρχικά, οι μικρές ομάδες τροφосуλλεκτών βασίζονταν σε ενστικτώδη ήθη, σε μια «φυσική» ηθική, που είχε ως κύρια χαρακτηριστικά της την κοινότητα της γνώσης και των σκοπών, την αλληλεγγύη μεταξύ των μελών της ομάδας, την δυσπιστία και την επιθετικότητα έναντι των ξένων (Caldwell 2000:6). Τα ήθη αυτά ανταποκρίνονταν στις ανάγκες επιβίωσης των μικρών αυτών ομάδων και επιλέχθηκαν εξελικτικά σε μία χρονική περίοδο κατά πολύ μεγαλύτερη από την αντίστοιχη που έχει παρέλθει από την ανάδυση της εκτεταμένης κοινωνίας μέχρι σήμερα.

Η μετάβαση στην εκτεταμένη κοινωνία απαίτησε την υιοθέτηση νέων κοινωνικών νορμών οι οποίες σε μεγάλο βαθμό αντιτίθενται στα κίνητρα αυτά. Η εμφάνιση, για παράδειγμα του εμπορίου, η οποία σήμερα τοποθετείται ήδη από την παλαιολιθική εποχή, πριν ακόμη την ανάπτυξη της γεωργικής καλλιέργειας (Rubin & Gick 2004) είχε ως προϋπόθεση αφενός την αναγνώριση της ατομικής ιδιοκτησίας, η οποία με τη σειρά της κατέστη εφικτή με την εγκατάσταση των νομαδικών ομάδων που επέτρεψε την αύξηση του αριθμού και τη βελτίωση της ποιότητας των αντικειμένων της οικοσκευής (βλ. Kelly 1995, Harris 1974, 1978), και αφετέρου την αύξηση των πληθυσμών καθώς η εντατική εξειδίκευση της εργασίας σημειώθηκε μόνο όταν η ζήτηση για προϊόντα έγινε επαρκώς μεγάλη.

Η ανάπτυξη του εμπορίου υπήρξε ο καταλύτης για την εμφάνιση και την επικράτηση του θεσμού του χρήματος, κατά τη διαδικασία που περιγράφει ήδη ο Carl Menger (1892): το χρήμα προέκυψε μέσα από μια ασχεδίαστη διαδικασία δοκιμών και λαθών ως μια λύση στα προβλήματα της διπλής τούτισης των επιθυμιών, της φθοράς των ανταλλακτικών μέσων και στην ανάγκη συσώρευσης κεφαλαίου.

Κατά τρόπο ανάλογο, μέσω της ανάπτυξης αγορών για τα προϊόντα, εμφανίστηκε και ο μηχανισμός διαμόρφωσης των τιμών (Hayek 1988:31). Η δυνατότητα ανταλλαγής των παραγόμενων προϊόντων επέτρεψε την κατανομή της εργασίας, την εξειδίκευση, αλλά και την αξιοποίηση της γνώσης στην κοινωνία που έκτοτε απέκτησε τον έντονο κατεσπαρμένο και υποκειμενικό της χαρακτήρα (βλ επίσης

Alchian 1977, Backhaus 2005, Butos 2003, Dopfer 2001, 2005, Gintis & Bowles 2005, Heering 2005, Mises 1981, Vaughn 1999, Vromen 1995).

Η ανάδυση των φιλελεύθερων δημοκρατικών αξιών της ατομικής και πολιτικής ελευθερίας μπορούν κατά τον Χάγιεκ να ενταχθούν σ' αυτή την εξηγητική αφήγηση (Hayek 1988:29-35). Οι νέοι κανόνες, επέτρεψαν τον συντονισμό σε μια νέα συνθήκη όπου πλέον η γνώση και οι στόχοι ποικίλουν από άτομο σε άτομο και συνέβαλαν στην εμπέδωση μιας κανονικότητας, με την έννοια της κατά το δυνατόν μεγαλύτερης πλήρωσης των προσδοκιών των ατόμων, τόσο ως προς τα καθαυτό αποτελέσματα της δράσης τους, όσο και ως προς την συμπεριφορά των συνανθρώπων τους.

Η μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα που απέδωσαν οι νέοι αυτοί κανόνες στις ομάδες που τους υιοθέτησαν είχε ως αποτέλεσμα την επικράτηση των ομάδων αυτών έναντι των υπολοίπων, τα μέλη των οποίων είτε εξοντώθηκαν βιολογικά, είτε υιοθέτησαν τους αποτελεσματικότερους κανόνες μέσω μίμησης ή επιβολής (Hayek 1988:121). Αυτή ακριβώς η τελευταία δυνατότητα της μίμησης και της μάθησης ως εναλλακτική της φυσικής εξόντωσης, ανταποκρίνεται στο έντονα ανθρωπιστικό αίτημα του Popper (1972:248) «αντί για μάς, ας αφήσουμε τις υποθέσεις μας να πεθάνουν»¹²⁰ (το οποίο βεβαίως εκείνος διατύπωσε στο πλαίσιο του κριτικού ορθολογισμού). Πάντως, ακόμη και η οικειοθελής υιοθέτηση των εκάστοτε κανόνων, γίνεται λόγω των πλεονεκτημάτων που φαίνεται πως η συμμετοχή στην συγκεκριμένη ομάδα που τους τηρεί συνεπάγεται στα μέλη της, και όχι ως αποτέλεσμα της πλήρους κατανόησης της λειτουργίας τους στο επίπεδο της δημιουργίας τάξης. Υπ' αυτή την έννοια, η διαδικασία επιλογής ομάδας επιφέρει συγκεκριμένα πλεονεκτήματα στα άτομα – μέλη, υπόθεση η οποία αντανάκλα και στην κοινωνιοβιολογική μελέτη (Ποταμιάνος 2000).

Μάλιστα, πολλοί από τους κανόνες που τηρούν τα άτομα στην εκτεταμένη κοινωνία τους είναι ουσιαστικά μισητοί. Κατά τα πρώτα εκατομμύρια χρόνια της εξέλιξης του ανθρώπινου είδους, η μορφή κοινωνικής οργάνωσης των ανθρώπων σε μικρές ομάδες τροφосуλλεκτών και κυνηγών χαρακτηριζόταν από προσωπικές σχέσεις

¹²⁰ "let our hypotheses die in our stead".

όπου κάθε μέλος της ομάδας γνώριζε όλα τα άλλα και από μια αντίληψη κοινότητας των σκοπών της ομάδας, των κινδύνων και των ευκαιριών (Hayek 1988:11). Η επιβίωση των ομάδων αυτών σχετίστηκε με την ανάπτυξη ενστικτωδών προδιαθέσεων όπως η αλληλεγγύη και η ισχυρή ανταπόδοση του αλτρουισμού, οι οποίες συνδέονται αμεσότερα με βιολογικές αναδράσεις ικανοποίησης, και το αποτέλεσμά τους στο περιβάλλον είναι συνήθως άμεσα ορατό. Οι προδιαθέσεις αυτές αντιπαρατίθενται στους πιο αφηρημένους κανόνες που συνδέθηκαν με την εκτεταμένη τάξη (βλ. Vernon 1976,, Silk 2005, Hayek 1973a) όπως της αναγνώρισης και του σεβασμού της ιδιοκτησίας, της τιμιότητας, της τήρησης των συμπεφωνημένων, της ιδιωτικότητας (Hayek 1988:12) που επιτρέπουν την ένταξη του ανθρώπου σε σχέσεις συναλλαγής και συνεργασίας με συνανθρώπους του τους οποίους δεν είναι δυνατόν να γνωρίζει προσωπικά.

Έτσι, οι κανόνες συμπεριφοράς που μπορούν να εφαρμοστούν μόνο στο πλαίσιο στενών προσωπικών σχέσεων εντός μικρών ομάδων δεν έχουν το ίδιο πεδίο εφαρμογής στην πιο εκτεταμένη τάξη: αν ανταποκρινόμασταν έμπρακτα σε όλες τις αιτήσεις για φιλόδοξη δράση που δεχόμαστε ως αποτέλεσμα της διαθεσιμότητας της πληροφορίας στην εκτεταμένη κοινωνία, αυτό θα είχε ένα βαρύ κόστος καθώς θα μας αποσπούσε από το να κάνουμε αυτό που είμαστε ικανότεροι να κάνουμε (Hayek, 1988:13), και υπό προϋποθέσεις, συμβάλλει πολύ αποτελεσματικότερα στη βελτίωση των συνθηκών ζωής μεγαλύτερου αριθμού συνανθρώπων μας.

Ο επιμερισμός εργασίας, αλλά και η χρήση και συντήρηση των μηχανισμών αποτελεσματικής χρήσης της κατεσπαρμένης γνώσης, έχουν ως κόστος την εγκατάλειψη κάποιων από αυτούς τους ενστικτωδώς προσφιλείς «φυσικούς» κανόνες των μικρών ομάδων, τουλάχιστον στο βαθμό που το άτομο κινείται στο πλαίσιο της ευρύτερης τάξης: «γίναμε πολιτισμένοι από την αύξηση του αριθμού μας, ακριβώς όπως και ο πολιτισμός κατέστησε αυτή την αύξηση εφικτή: μπορούμε να είμαστε λίγοι και άγριοι, ή πολλοί και πολιτισμένοι» (Hayek, 1988:133).

Βεβαίως, οι ενστικτώδεις αυτοί κανόνες δεν εξαφανίστηκαν: εντός του πλαισίου της εκταταμένης κοινωνίας, υπάρχουν υπό-τάξεις, όπως για παράδειγμα η οικογένεια,

οι επιμέρους μικρές ομάδες, οι φιλικοί κύκλοι, όπου οι παλαιότεροι αυτοί κανόνες έχουν πεδίο εφαρμογής. Ο άνθρωπος έτσι καλείται να μετακινείται διαρκώς ανάμεσα σε (τουλάχιστον) δύο διαφορετικές τάξεις που διέπονται από διαφορετικά συστήματα κανόνων: αν «εφαρμόζαμε τους μη τροποποιημένους, άκαμπτους κανόνες του μικροκόσμου [των μικρών ομάδων όπως οι οικογένειές μας] στον μακρόκοσμο [τον ευρύτερο πολιτισμό μας], όπως συχνά τα ένστικτά μας και οι συναισθηματικές μας επιθυμίες μας κάνουν να το ευχόμαστε, *θα τον καταστρέφαμε*. Όμως, αν εφαρμόζαμε σε κάθε περίπτωση τους κανόνες της εκτεταμένης τάξης στις πιο οικείες ομάδες στις οποίες μετέχουμε, *θα τις συντρίβαμε*. Οφείλουμε λοιπόν να μάθουμε να ζούμε σε δύο είδους κόσμων ταυτόχρονα» (Hayek, 1988:18).¹²¹ Υπ' αυτή την έννοια η ευρύτερη ηθική της χαγιεκιανής Μεγάλης Κοινωνίας δεν είναι ασύμβατη με το ηθικό πρόταγμα λ.χ. του Κροπότκιν (2009), στο βαθμό που ο κοινοτισμός του τελευταίου εντάσσεται στο ευρύτερο αυτό πλαίσιο.

Έτσι, για παράδειγμα, η τήρηση της αρχής «η συνεργασία είναι καλύτερη από τον ανταγωνισμό» αρμόζει (με την έννοια ότι αποδίδει προσαρμοστικό πλεονέκτημα), σε μικρές ομάδες ή *οργανώσεις* με προσωπικές σχέσεις μεταξύ των μελών της όπου μπορεί να συμφωνηθεί ένας κοινός στόχος στον οποίο θα κατευθύνονται ενιαία οι προσπάθειες. Στο επίπεδο όμως της ευρύτερης κοινωνικής τάξης ο ανταγωνισμός είναι απαραίτητος προκειμένου να υπάρχει γρήγορη και αποτελεσματική προσαρμογή στην αλλαγή των εξωτερικών συνθηκών, αλλά και συνεχής αύξηση της αποτελεσματικότητας στην αξιοποίηση των διαθέσιμων πόρων, συμπεριλαμβανομένης και της γνώσης, για τη διασφάλιση των όρων επιβίωσης κατά το δυνατόν περισσότερων ατόμων και επίτευξης των επιμέρους σκοπών τους (Hayek, 1988:19, αλλά και Axelrod 1984, 1997, Bowles & Gintis 2004, Boyd et al. 2005, Brandenburger & Nalebuff 1999, de Waal 1996, Fehr & Fischbacher 2005, Frank 1999, Gaus 2007, Gintis & Fehr 2011, Hazlitt 1964, Katz 2000, Kelly 1995,

¹²¹ «If we were to apply the unmodified, uncurbed, rules of the micro-cosmos (i.e., of the small band or troop, or of, say, our families) to the macro-cosmos (our wider civilization), as our instincts and sentimental yearnings often makes us wish to do, *we would destroy it*. Yet if we were always to apply the rules of the extended order to our more intimate groupings, *we would crush them*. So we must learn to live in two sorts of world a once”.

Mulgan 1999, Ridley 1997, Sethi & Somanathan 2005, Sober & Wilson 1988, Wilson & Sober 1994).

Το γεγονός ότι οι ενστικτώδεις κανόνες που αφορούν τις μικρές ομάδες, καθώς εξελίχθηκαν σε ένα πολύ μεγαλύτερο χρονικό διάστημα θεωρούνται και γίνονται αισθητοί ως «φυσικότεροι» καθιστά δύσκολο το καθήκον αυτής της διαρκούς μετάβασης ανάμεσα σε δύο διαφορετικά συστήματα. Μάλιστα, όπως θα καταδειχθεί στο επόμενο κεφάλαιο τα πολιτικά προγράμματα του ρασιοναλιστικού κονστρουκτιβισμού αξιοποιούν σε μεγάλο βαθμό αυτή την αταβιστική επιθυμία επέκτασης στην εκτεταμένη κοινωνία των κανόνων που αρμόζουν στις προσωπικές σχέσεις (Hayek 1967e [1963], 1976a, 1978e, 1979a:153-176, 1988), απειλώντας τα θεμέλια της εκτεταμένης τάξης (πρβ Tooby & Cosmides 1992).

Η εκτεταμένη τάξη συνεπώς «προήλθε όχι ως αποτέλεσμα ανθρώπινου σχεδιασμού, αλλά αυθόρμητα: αναδύθηκε από την ακούσια συμμόρφωση σε συγκεκριμένες παραδοσιακές και σε μεγάλο βαθμό ηθικές πρακτικές, πολλές από τις οποίες οι άνθρωποι τείνουν να αντιπαθούν, των οποίων την σημασία συνήθως δεν κατανοούν και την εγκυρότητα των οποίων δεν μπορούν να αποδείξουν, και οι οποίες παρ' όλα αυτά επεκτάθηκαν ιδιαίτερα ραγδαία μέσω μιας εξελικτικής επιλογής – της συγκριτικής αύξησης του πληθυσμού και του πλούτου – των ομάδων που συνέβη να τις ακολουθούν» (Hayek 1988:6).¹²² Όπως τονίζουν οι O'Driscoll και Rizzo (1985:119), η τήρηση των κανόνων που παράγουν την εκτεταμένη τάξη είναι το προϊόν όχι γνώσης ή παντογνωσίας, αλλά της άγνοιάς μας.¹²³

Ο Χάγιεκ δεν διατυπώνει διεξοδικά κάποια θεωρία ως προς την προέλευση της διαφοροποίησης, της ποικιλομορφίας των πρακτικών που τροφοδοτεί την εξέλιξη. Πιθανότατα αυτή είναι αποτέλεσμα μιας αρχικής παράβασης του εκάστοτε μεμονωμένου παραδοσιακού κανόνα από κάποια άτομα, τα οποία βεβαίως, δοκιμάζοντας νέες πρακτικές, επεδίωκαν την επίτευξη των δικών τους ατομικών

¹²² ... the extended order resulted not from human design or intention but spontaneously: it arose from unintentionally conforming to certain traditional and largely *moral* practices, many of which men tend to dislike, whose significance they usually fail to understand, whose validity they cannot prove, and which have nonetheless fairly rapidly spread by means of an evolutionary selection—the comparative increase of population and wealth—of those groups that happened to follow them.

¹²³ Rule-following behavior is the product...not of knowledge or omniscience but of ignorance

στόχων και όχι την εμφάνιση των θεσμικών προϋποθέσεων της εκτεταμένης τάξης (Hayek 1979:161).

Στο (Hayek 1980b:15) πάντως, θεωρεί την ποικιλομορφία των ταλέντων και των δεξιοτήτων των ανθρώπων ως προϋπόθεση της εκτεταμένης κοινωνίας, ενώ στο (Hayek 1960) θεωρεί ως πηγή της ποικιλομορφίας το άτομο που αναλαμβάνει το ρίσκο να δοκιμάσει νέες πρακτικές σε ένα περιβάλλον κανόνων που αφενός του επιτρέπει, ή έστω μπορεί να ανεχθεί, αυτή την διαφοροποίηση, προστατεύοντας το άτομο με αφηρημένους κανόνες έναντι του καταναγκασμού, και αφετέρου αποκλείει κάποιες έντονα αντικοινωνικές συμπεριφορές. Μάλιστα, τονίζει ότι «η ανάπτυξη της ατομικής νοημοσύνης και η τάση διαφοροποίησης από τον συνήθη τρόπο δράσης, κατέστησε αναγκαία την ρητή διατύπωση ή αναδιατύπωση των κανόνων και την σταδιακή μείωση των θετικού χαρακτήρα εντολών σε έναν ουσιαστικά αποφαιτικό περιορισμό σε ένα εύρος δράσεων που δεν παρεμβαίνουν στις ομοίως αναγνωρισμένες σφαίρες των υπολοίπων» (Hayek 1960:152).¹²⁴ Στο (Hayek 2014c:290), επισημαίνει ότι η τήρηση των κανόνων που μεταδίδονται πολιτισμικώς είναι λιγότερο αυστηρή απ' ό,τι αυτή των εγγενών, γενικά μεταδιδόμενων κανόνων. Η τήρηση των κανόνων είναι ένα κάποιο «σήμα αναγνώρισης της ιδιότητας μέλους της ομάδας» και στο βαθμό που απειλείται η συμμετοχή στην ομάδα και στα πλεονεκτήματα που αυτή συνεπάγεται, το άτομο έχει κίνητρα να τηρεί τους κανόνες. Η επιτήρηση και η κατάκριση, σε συνδυασμό με την εσωτερίκευση των κανόνων, είναι λοιπόν τα κύρια αποτρεπτικά εργαλεία έναντι της παράβασης. Πάντως ο πειραματισμός με νέες συμπεριφορές – και κατά συνέπεια η διαφοροποίηση – είναι εφικτός κυρίως σε εκείνες τις υποομάδες που δεν κινδυνεύουν τόσο άμεσα με αποκλεισμό: για παράδειγμα, τα νέα σε ηλικία μέλη, τα οποία αντιμετωπίζονται με επιείκεια, καθώς και «τα κυρίαρχα παλιά μέλη», τα οποία, παρά το γεγονός ότι τείνουν να εμμένουν στις συνήθειές τους, αν αποκτήσουν νέες πρακτικές, είναι πολύ πιθανό τις καινοτομίες τους αυτές να τις μιμηθούν και άλλα μέλη (βλ. επίσης Field 2003).

¹²⁴ «It was largely with the growth of individual intelligence and the tendency to break away from the habitual manner of action that it became necessary to state explicitly or reformulate the rules and gradually to reduce the positive prescriptions to the essentially negative confinement to a range of actions that will not interfere with the similarly recognized spheres of others».

Σε κάθε περίπτωση, ανεξάρτητα από την αρχική τους προέλευση, οι πολιτισμικοί αυτοί κανόνες συνιστούν την παράδοση της εκάστοτε ομάδας και τα άτομα μαθαίνουν να τους τηρούν μέσα από την διαδικασία του εκκοινωνισμού τους. Ιδιαίτερη σημασία στο χαγιεκιανό επιχείρημα έχει η επισήμανση ότι το δραματικά μεγαλύτερο μέρος των κανόνων που διέπουν την κοινωνική συμπεριφορά των ατόμων δεν είναι κανόνες τους οποίους τα άτομα συνειδητά αντιλαμβάνονται ως τέτοιους ώστε να μπορούν να τους διατυπώσουν με ακρίβεια και να κατανοούν τη λειτουργία τους ως παραγόντων συντονισμού των επιμέρους ατομικών δράσεων (Hayek, 2014b:247, 2014a:45). Μάλιστα πολλές φορές τα άτομα ακολουθούν κάποιον κανόνα ακόμη και όταν η τήρησή του φαίνεται να αντιβαίνει στα στενά εννοούμενα συμφέροντά τους.

Η κατ' αυτό τον τρόπο ενσωμάτωση των κανόνων συμπεριφοράς είναι αναγκαία για τον περιορισμό, αλλά όχι την εξάλειψη, της αντικοινωνικής συμπεριφοράς του «τζαμπατζή» (free-rider), η οποία υπονομεύει την συντονιστική λειτουργία της αυθόρμητης τάξης και την αποτελεσματική αξιοποίηση των διαθέσιμων πόρων. Προς τούτο, οι πολιτισμικοί κανόνες συνηθέστερα έχουν χαρακτήρα αποφαιτικό (απαγορεύοντας κάποιες συγκεκριμένες συμπεριφορές), αφηρημένο (ώστε να εφαρμόζονται στον μεγαλύτερο αριθμό περιπτώσεων), και καθολικό (διασφαλίζοντας σε μεγάλο βαθμό την προβλεψιμότητα στην συμπεριφορά των μελών της κοινωνίας). Υπ' αυτή την έννοια, εξελικτικά αναγκαίες στρατηγικές όπως η ανταποδοτικότητα ενισχύονται μέσω των πολιτιστικών κανόνων.

Ουσιαστικά οι πολιτισμικοί κανόνες επηρεάζουν την συνάρτηση προτιμήσεων των μελών της κοινωνίας, αποδίδοντας ηθική αξία και απαξία σε συγκεκριμένες συμπεριφορές, και μειώνουν το κόστος συναλλαγής με την ευρύτατη έννοια του όρου (Brennan & Buchanan 1985, Mäki et al. 1993, Mantzavinos, North & Shariq 1004, Williamson 2005).

Σε κάθε περίπτωση, ενώ η καινοτομία, και συνεπώς η παραβίαση ενίοτε των κανόνων, είναι προϋπόθεση της εξέλιξής τους, είναι σαφής μια προτίμηση – προκατάληψη υπέρ της τήρησης των ισχύοντων κανόνων, όχι μόνο εξαιτίας της επίγνωσης του κινδύνου της επίκρισης των άλλων μελών της ομάδας, ή της

σχετιζόμενης ιδέας περί τιμωρίας από τον Θεό, αλλά και επειδή η αλλαγή των κανόνων συνεπάγεται τον κίνδυνο απώλειας μιας κανονικότητας που επιτρέπει την καθοδήγηση στην καθημερινότητα (Hayek, 2014c:291).¹²⁵ Ο άνθρωπος «δεν επιλέγει τόσο ανάμεσα σε εναλλακτικές βάσει των γνωστών τους συνεπειών, όσο προτιμά εκείνες των οποίων οι συνέπειες είναι προβλέψιμες, έναντι εκείνων των οποίων οι συνέπειες είναι άγνωστες» (Hayek, 2014c:292).

Υπ' αυτή την έννοια, οι πολιτισμικοί αυτοί κανόνες, τα στοιχεία της παράδοσης που συμβάλλουν στην αυθόρμητη δημιουργία τάξης είναι φαινόμενα που κείνται μεταξύ του ενστίκτου και της λογικής: Δεν είναι ενστικτώδεις καθώς διδάσκονται μέσω του εκκοινωνισμού και το περιεχόμενό τους προσδιορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τις συνθήκες του εξωτερικού περιβάλλοντος, το οποίο περιλαμβάνει και την συγκεκριμένη πολιτιστική παράδοση εντός της οποίας εξελίσσονται (Hayek 1988:24, 1979a:153-4). Ούτε όμως είναι προϊόντα ορθολογικού σχεδιασμού, καθώς το περιεχόμενό τους δεν ταυτίζεται με τις ατομικές συμπεριφορές που το παρήγαγαν.

Ο περιορισμός αυτός στην ρητή γνώση που μπορούμε να κατακτήσουμε είναι εγγενής και ανυπέρβλητος: είναι εφικτή η αποκάλυψη ολοένα και βαθύτερων επιπέδων αυτών των κανόνων (και η μελέτη του κοινωνικού φαινομένου σε μεγάλο βαθμό σ' αυτό κατατείνει), όμως η πλήρης αναγωγή τους στο υλικό επίπεδο, η πλήρης εξήγησή τους, και αντίστοιχα η ακριβής πρόβλεψη της ανθρώπινης δράσης, είναι ανέφικτη. Αναγκαστικά θα υπάρχουν στο πεδίο των κοινωνικών κανόνων, όσο και σ' αυτό των αντίστοιχων νοητικών, υπερ-συνειδητά (supra-conscious) επίπεδα κανόνων, τα οποία καθορίζουν την τελική συμπεριφορά μας χωρίς να τα αντιλαμβανόμαστε συνειδητά. Το επιχείρημα αυτό έχει σημαντικές αναλογίες με την διατύπωση του θεωρήματος της μη πληρότητας του Kurt Gödel για τα αριθμητικά συστήματα (Hayek, 2014b:251, 1952a).

¹²⁵ «If I know that if I do not observe the rules of my group, not only will I not be accepted and in consequence not be able to do most of the things I want to do and must do to preserve my life, but also that, if I do not observe these rules, I may release the most terrifying events and enter a world in which I can no longer orient myself, such rules will be as much a necessary guidance to successful action as rules that tell me how the objects in my environment will behave. The factual belief that such and such is the only way in which a certain result can be brought about, and the normative belief that this is the only way in which it ought to be pursued, are thus closely associated».

Υπ' αυτή την έννοια, ακόμη και η λογική ικανότητα, σε μεγάλο βαθμό είναι «μια πολιτιστική κληρονομιά, κάτι που μεταδίδεται όχι βιολογικά αλλά μέσα από το παράδειγμα και τη διδασκαλία [...] υπόρρητα κατά τη διαδικασία της διδασκαλίας της γλώσσας» (Hayek 2014a:44). Έτσι, ενώ η γλώσσα, όπως και η λογική εκφράζονται στο υπόβαθρο βιολογικών χαρακτηριστικών, το συγκεκριμένο περιεχόμενό τους εξαρτάται από πολιτιστικά στοιχεία. Η δομή της γλώσσας μάλιστα καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο σκέψης, τις ιδέες και την ερμηνεία του κόσμου, καθώς συνεπάγεται συγκεκριμένες απόψεις για την φύση του κόσμου τις οποίες το άτομο υιοθετεί ταυτόχρονα με τη μάθηση της γλώσσας. Έτσι, η μετάδοση της παράδοσης της ομάδας στα νέα μέλη, ο εκκοινωνισμός τους, είναι η βασική προϋπόθεση ώστε αυτά να αποκτήσουν πρόσβαση στο επίπεδο της διωποκειμενικότητας (Lavoie 2011:114), όπου η λογική συνιστά μία δυναμική διαπροσωπική διαδικασία, στην οποία «η συνεισφορά του καθενός δοκιμάζεται και διορθώνεται από τους άλλους» (Hayek 1980b:60). Ως προς αυτή την σημασία της γλώσσας και την συμβολή της πολιτιστικής παράδοσης στη διαμόρφωση του περιεχομένου της λογικής, το επιχείρημα του Χάγιεκ έχει σαφείς αναλογίες με την θέση του ύστερου Wittgenstein (1958) καθώς και με την ερμηνευτική προσέγγιση του Dilthey (1976) και του Gadamer, ο οποίος υπογραμμίζει τον προσδιοριστικό ρόλο της γλώσσας στην κατανόηση του περιβάλλοντος κόσμου (βλ. Gadamer, 1960, 1976).

Επίσης, όπως επισημαίνει ο Lavoie (2011:114), η στάση αυτή έχει ομοιότητες με το επιχείρημα του Kuhn περί των ορίων της μετάφρασης μεταξύ εναλλακτικών επιστημονικών παραδειγμάτων, και αντανακλά το επιχείρημα του Χάγιεκ εναντίον της κατάχρησης του φορμαλισμού στην μελέτη του οικονομικού φαινομένου στο (Hayek 1980a).

Συνεπώς ο Χάγιεκ αντιλαμβάνεται την εξέλιξη που συμβάλλει στην αυθόρμητη παραγωγή κοινωνικής τάξης σε τρία διακριτά επίπεδα:

-Πρώτον στο επίπεδο της βιολογικής φυλογενετικής εξέλιξης. Η επιλογή των φυσιολογικών χαρακτηριστικών και των συμπεριφορών που αυτά ευνοούν γίνεται στη βάση των παραδοχών της κοινωνιοβιολογίας, με τις επικρατούσες προσαρμογές

στις συνθήκες του εξωτερικού περιβάλλοντος να ευνοούν την επιβιωτική ευρωστία του είδους. Σ' αυτό το επίπεδο εντάσσεται και η ανάδυση της λογικής ικανότητας του ανθρώπινου είδους, η οποία, όπως τονίζει επανειλημμένα ο Χάγιεκ είναι περισσότερο το προϊόν παρά η πηγή της εξέλιξης.

-Δεύτερον, στο επίπεδο της ανθρώπινης νόησης, ή αλλιώς της συνειδητής γνώσης, όπου οι επιτυχημένες ιδέες μεταδίδονται μέσω του πολιτισμού και των επί τούτου επινοημένων μηχανισμών, όπως οι πρακτικές της επιστήμης, της τεχνολογίας και της επιχειρηματικότητας.

-Τρίτον, στο ενδιάμεσο μεταξύ ενστίκτου και λογικής (Hayek 1973a:153-76 και Hayek 1988:11-28) επίπεδο της υπόρρητης γνώσης, που περιλαμβάνει τους κανόνες συμπεριφοράς που ασυνείδητα διέπουν τις ατομικές συμπεριφορές, ήθη, έθιμα και παραδόσεις (Collins 2010, Witt, 1994:182). Τα στοιχεία αυτά, όπως παρουσιάστηκε προηγουμένως, είναι το απρόθετο αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης μεταξύ των ατομικών συμπεριφορών, και στο βαθμό που λειτουργούν συντονιστικά για τα επιμέρους ατομικά σχέδια, αποτελούν παραδείγματα *αυθόρμητων τάξεων*. Σ' αυτό το επίπεδο, ο ανταγωνισμός δεν γίνεται μεταξύ ατόμων, αλλά ομάδων, με κριτήριο την επιβιωτική ευρωστία που παρέχει στην εκάστοτε ομάδα η υιοθέτηση του εκάστοτε κανόνα ή συστήματος κανόνων. Ο ανταγωνισμός αυτός μεταξύ διαφορετικών *παραδόσεων*, διαφορετικών συστημάτων κανόνων, δεν είναι κατ' ανάγκη συνειδητός από πλευράς των ατόμων που τις υιοθετούν (Feser 2003: 27).

7.5. Προβλήματα και Προοπτικές

7.5.1. Το οντολογικό πρόβλημα ορισμού των κανόνων

Όπως καταδείχθηκε προηγουμένως, τα μέλη της εκάστοτε κοινωνίας γνωρίζουν συνειδητά μόνο ένα πολύ μικρό μέρος των κανόνων που διέπουν την ατομική τους συμπεριφορά.

Ακόμη, με την εξαίρεση των επισήμως θεσπισμένων κανόνων, όπως οι νόμοι, οι κοινωνικοί κανόνες δεν είναι διαθέσιμοι με κάποια αντικειμενική μορφή. Η

ερμηνεία τους από τα δρώντα υποκείμενα είναι απαραίτητη συνθήκη της εφαρμογής τους, και συχνά περιλαμβάνει την ένταξή τους στο συγκεκριμένο της εκάστοτε κατάστασης και την επίλυση θεμάτων προτεραιότητας, ιεράρχησης ή και ευθείας σύγκρουσης μεταξύ δύο διαφορετικών επιμέρους κανόνων.

Συνεπώς, οι κοινωνικοί κανόνες είναι οντολογικά ασαφείς. Το πρόβλημα αυτό πλήττει ιδίως την διαπραγμάτευση του θέματος της κοινωνικής εξέλιξης από τον Richard Dawkins στο βιβλίο του *The Selfish Gene* (1989 [1976], αλλά και Dawkins 1983)¹²⁶: η αναλυτική κατηγορία του μιμιδίου που εισήγαγε, είναι ένα από τα υποδειγματικά παραδείγματα του προβλήματος αυτού στην ανάλυση της κοινωνικής εξέλιξης: είναι εξαιρετικά δύσκολο, αν όχι αδύνατο να οριστεί το σημείο πέραν του οποίου μία κοινωνική πρακτική, στη διαρκή δυναμική της εξέλιξη, παραμένει η ίδια ή έχει πλέον μεταλλαχθεί. Και πολύ περισσότερο, είναι εξαιρετικά δύσκολο αν όχι αδύνατο, να καταδειχθεί το σημείο πέραν του οποίου διαφοροποιείται οντολογικά μια πρακτική ερμηνευόμενη ή εφαρμοζόμενη διαφορετικά από διάφορα άτομα ή ομάδες ανθρώπων.

Το πρόβλημα αυτό ο Πόππερ (1972, 1978) επιχειρεί να επιλύσει μέσω της διάκρισης μεταξύ 3 κόσμων: του Κόσμου 1 του φυσικού σύμπαντος, που περιλαμβάνει τους έμβιους οργανισμούς, τον Κόσμο 2, που περιλαμβάνει χονδρικά τα ψυχικά φαινόμενα και την συνειδητή εμπειρία και προκύπτει ως εξελικτικό αποτέλεσμα του Κόσμου 1, και τον Κόσμο 3 που περιλαμβάνει «τα προϊόντα του ανθρώπινου νου (Popper 1978:165), τα περιεχόμενα της σκέψης (σε αντιπαράθεση προς τις διαδικασίες της σκέψης που ανήκουν στον Κόσμο 2) (Popper 1978:160), ή διαφορετικά «αυτό που οι ανθρωπολόγοι αποτελούν 'πολιτισμό'» (Popper 1978:166), και περιλαμβάνει αφηρημένα αντικείμενα όπως οι γλώσσες, οι επιστημονικές υποθέσεις ή θεωρίες και τα έργα τέχνης (Popper 1978:151). Ο Πόππερ επισημαίνει ότι τα αντικείμενα του Κόσμου 3 είναι πραγματικά και έχουν αντικειμενικό περιεχόμενο (Popper 1978:156), ιδιότητα αναγκαία προκειμένου να μπορούν να υποστούν κριτική και να βελτιωθούν απ' αυτήν (Popper 1978:163).

¹²⁶ Για την αναλυτική δυσκολία της χρήσης της «μιμητικής» θεωρίας του Dawkins, βλ Feser 2003:27 υπ. 16.

Είναι αβέβαιο σε ποιον από τους δύο ποππεριανούς Κόσμους (2 ή 3) θα μπορούσαν να ταξινομηθούν οι κοινωνικοί κανόνες του επιχειρήματος του Χάγιεκ για την κοινωνική εξέλιξη ή, πολύ περισσότερο, αν καν *υπάρχουν* ως κατηγορία στο ποππεριανό οντολογικό σύμπαν. Το πρόβλημα έγκειται στο γεγονός ότι ο Πόππερ φαίνεται να υιοθετεί την θέση ότι τα αντικείμενα του ανθρώπινου πολιτισμού είναι αφενός αποτέλεσμα της ανθρώπινης σκέψης και αφετέρου μπορούν να αποτυπωθούν πλήρως γλωσσικά. Ομοίως, ο Πόππερ θεωρεί ότι η κοινωνική εξέλιξη γίνεται με δαρβινικούς μηχανισμούς που διατηρούν επαρκώς την οντολογική σαφήνεια των εξελισσόμενων πρακτικών, και σε μεγάλο βαθμό ως αποτέλεσμα σκόπιμης προς τούτο δράσης (Chandhury 2004, ter Hark 2004, Popper 1987).

Βεβαίως, κάθε χαγιεκιανού τύπου κανόνας ο οποίος *διατυπώνεται*, αυτοστιγμεί εντάσσεται στον ποππεριανό Κόσμο 3 και συνεπώς επιδέχεται κριτική και βελτίωση. Το πρόβλημα όμως είναι στο βήμα που προηγείται, δηλαδή στο αν, δεδομένης της καταστατικής αδυναμίας πλήρους κατανόησης της λειτουργίας των περισσότερων κανόνων, η συγκεκριμένη διατύπωση του εκάστοτε κανόνα ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα ή έστω αποτελεί μια λειτουργικά χρήσιμη αφαίρεση απ' αυτήν.

Ομοίως προβληματικός είναι ο προσδιορισμός της ομάδας που διέπεται από ένα σύστημα κανόνων και ανά πάσα στιγμή ανταγωνίζεται με ομοειδείς της. Όπως επισημαίνει ο Feser (2003:24), ανά πάσα στιγμή υπάρχουν δύο επίπεδα εξέλιξης: κάθε πρακτική ή σύστημα πρακτικών εξελίσσεται *εσωτερικά*, ώστε τα επιμέρους συστατικά της να γίνονται ολοένα και καλύτερα προσαρμοσμένα στις εξωτερικές συνθήκες, και *εξωτερικά*, όπου η πρακτική ή το σύστημα των πρακτικών ανταγωνίζεται με κάποιο άλλο. Η διάκριση αυτή δεν είναι πάντα πρόδηλη, και το συγκεκριμένο παράδειγμα που προσφέρει ο Χάγιεκ, της μετάβασης από την τροφосυλλεκτική στην Μεγάλη κοινωνία, όπου οι ανταγωνιζόμενες ομάδες είναι εύκολα διακριτές, δεν βοηθά ιδιαίτερα στην μελέτη της σύγχρονης συνθήκης, όπου η πυκνότητα των δικτύων επικοινωνίας και συναλλαγής έχει δημιουργήσει σε μεγάλο βαθμό μία υπερδομή.

Φαίνεται βάσιμη η υπόθεση ότι ανάλογα με το *επίπεδο εστίασης*, το ίδιο ακριβώς φαινόμενο μπορεί να ταξινομηθεί ως εσωτερική εξέλιξη ενός κανόνα στο πλαίσιο

της ίδιας ομάδας που διέπεται – σε βαθύτερο επίπεδο – από μια κοινή, δεδομένη βάση κανόνων, ή ως ανταγωνισμός μεταξύ δύο διαφορετικών συστημάτων κανόνων, μια ιδέα την οποία ο Χάγιεκ επεξεργάστηκε στην εργασία του *Within Systems and about Systems* (Εντός Συστημάτων και Περί Συστημάτων) η οποία έμεινε ανολοκλήρωτη.

Η διάκριση αυτή δεν είναι χωρίς σημασία. Μάλιστα, όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια, το πολιτικό επιχείρημα του Χάγιεκ, και ιδίως η φαινομενικά εργαλειακή αναγνώριση του αριθμού ανθρώπων που μπορεί να συντηρήσει μια θεσμική διαρρύθμιση ως το ύπατο κριτήριο της προσαρμοστικότητάς της, μπορεί να γίνει αντιληπτή ως μια προσπάθεια επαναπλαισίωσης της διαμάχης μεταξύ του φιλελευθερισμού που ασπάζεται ο ίδιος αφενός και μέρους των αντίπαλων πολιτικών προγραμμάτων αφετέρου, ιδίως του σοσιαλισμού και του (καθαυτό) συντηρητισμού, ως συνεπειοκρατικά επιλύσιμο ζήτημα εσωτερικής διαμάχης στο πλαίσιο μιας κοινής αξιακής αφετηρίας (βαθύτερης από τη διάσταση μεταξύ ελευθερίας και ισότητας), αντί για έναν εξωτερικό ανταγωνισμό μεταξύ ασύμμετρων παραδειγμάτων.

7.5.2. Παράδοση και το θεμιτό πεδίο της λογικής

Ο Χάγιεκ, όπως παρουσιάστηκε προηγουμένως θεωρεί τον ρόλο της παράδοσης αναγκαίο τόσο για την εξελικτική ευρωστία των κοινωνιών. Η παράδοση είναι αναγκαία για τον προσανατολισμό του εκάστοτε δρώντος υποκειμένου και την ένταξή του στο διωποκειμενικό πεδίο της κοινωνίας. Άλλωστε, είναι εγγενής και ανυπέρβλητη η αδυναμία να συνειδητοποιήσουμε το πλήρες σύστημα των κανόνων που τηρούμε προκειμένου να χαράξουμε την πορεία μας αποκλειστικά με την χρήση της λογικής (Hayek, 2014a:45).

Κατά το προσφιλές στον Χάγιεκ απόφθεγμα του Alfred North Whitehead (1911:61), η κοινωνία προοδεύει «αυξάνοντας τον αριθμό των σημαντικών λειτουργιών που μπορούμε να επιτελέσουμε χωρίς να τις σκεφτόμαστε. Οι επιχειρήσεις της σκέψης είναι σαν τις επιθέσεις του ιππικού σε μια μάχη – είναι αυστηρά περιορισμένες σε

αριθμό, προϋποθέτουν ξεκούραστα άλογα, και πρέπει να γίνονται μόνο σε κρίσιμες στιγμές». Υπ' αυτή την έννοια, ο σεβασμός που τρέφει ο Χάγιεκ για την παράδοση είναι συγκρίσιμος με τον αντίστοιχο του Edmund Burke, την επιρροή του οποίου ο ίδιος αναγνωρίζει ρητά σε πολλά σημεία του έργου του, ενώ έχει κοινά σημεία και με το σύστημα σκέψης στοχαστών όπως ο Alasdair MacIntyre (1984, 1988) ο οποίος υποστηρίζει ότι η ορθολογικότητα μπορεί να εξηγηθεί μόνο υπό το πρίσμα της παράδοσης, ορίζοντας ως ορθολογικό σύστημα ηθικής ή πεποιθήσεων εκείνο το οποίο, μέσω της εξέλιξης, έχει επιλύσει σε μεγάλο βαθμό τις εσωτερικές του αντιφάσεις και ανταποκρίνεται στα προβλήματα που ανακύπτουν από τις εξωτερικές συνθήκες.

Μάλιστα, όπως αναφέρει ο Feser (2003), πολλοί από τους κατά τα άλλα θαυμαστές του επιχειρήματος του Χάγιεκ σε ό,τι αφορά την κοινωνική εξέλιξη, όπως για παράδειγμα η Virginia Postrel (1998) παραμερίζουν, συνειδητά ή μη, τον ρητό αυτό σεβασμό του Χάγιεκ στα τεκμήρια της παράδοσης υπέρ μιας πιο εξελικτικά δυναμικής του ερμηνείας.

Ομοίως, ο Χάγιεκ αναγνωρίζει συγκεκριμένο, και περιορισμένο σε σύγκριση με τους εκπροσώπους του «ρασιοναλιστικού κονστρουκτιβισμού» πεδίο στον σχεδιασμό. Στο κεφάλαιο που αφορά την μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών, παρουσιάστηκε ο προβληματισμός του Χάγιεκ σχετικά με την μετακίνηση της εστίασης από το μικροεπίπεδο στο μακροεπίπεδο με αφορμή την έννοια του σημείου οικονομικής ισορροπίας: στο επίπεδο του δρώντος υποκειμένου η της ισορροπίας έχει θεμιτό πεδίο αναφοράς, αν και ταυτολογική, καθώς εκφράζει την, ανά πάσα στιγμή έγκυρη, σύνδεση των μέσων και των σκοπών του ατόμου σε ένα ενιαίο σχέδιο δράσης. Η μεταφορά όμως της έννοιας αυτής στο επίπεδο της ευρύτερης κοινωνίας, με τις αφετηριακές υποθέσεις της πλήρους πληροφόρησης που αυτή συνεπάγεται, αποστερεί την μελέτη του κοινωνικού φαινομένου από την εστίαση στο κύριο αντικείμενό της, την μελέτη των μηχανισμών παραγωγής συντονισμού μεταξύ των επιμέρους ατομικών σχεδίων υπό συνθήκες εγγενώς κατεσπαρμένης γνώσης.

Ομοίως, το πολιτικό αίτημα εφαρμογής ενός εκτεταμένου και ριζοσπαστικού σχεδιασμού στο επίπεδο της κοινωνίας, ιδίως όταν συνεπάγεται την εφαρμογή ενός κεντρικού κολλεκτιβιστικού σχεδιασμού που θα υπαγάγει ολόκληρο το κοινωνικό και οικονομικό φαινόμενο σε μία ενιαία ιεράρχηση σκοπών, παραβλέπει τους σημαντικούς γνωσιολογικούς περιορισμούς που καθιστούν ανέφικτο ένα τέτοιο ενδεχόμενο και εξαιρετικά επικίνδυνη την εφαρμογή του. Αυτά τα πολιτικά προγράμματα δεν λαμβάνουν υπόψη την λειτουργία και την σημασία των μηχανισμών αυθόρμητης τάξης που καθιστούν εφικτή την αξιοποίηση της κατεσπαρμένης στην κοινωνία γνώσης για την επίτευξη μεγάλου μέρους των επιμέρους ατομικών σχεδίων κατά τρόπο που επιτρέπει την επιβίωση ενός αριθμού ανθρώπων ασύγκριτα μεγαλύτερου σε σχέση με τις δυνατότητες μιας ενιαίας ιεραρχικής οργάνωσης (Hayek 2014a). Δεν λαμβάνουν υπόψη, με άλλα λόγια, την βασική προϋπόθεση για την ανάδυση και την επιβίωση της εκτεταμένης κοινωνίας.

Μάλιστα σε κάποια σημεία του έργου του, ο Χάγιεκ φαίνεται να επεκτείνει το αντικείμενο της κριτικής του πέρα από τα ολοκληρωτικά πολιτικά προγράμματα και υιοθετεί μια γενικώς αρκετά απαισιόδοξη οπτική ως προς τις δυνατότητες της κάθε είδους σκόπιμης βελτίωσης της εκταταμένης κοινωνικής τάξης (βλ. σχετικά Arhnart 2007, Gamble 1996, Gray 1980, 1998, Hogson 1991, Leroux 1997, Miller 1989, Muller 1997, Sechrest 1998, Yeager 1989): θεωρεί μάλλον απίθανό κάποιο άτομο να πετύχει εξ αρχής να κατασκευάσει ελλόγως κανόνες που θα είναι πιο αποτελεσματικοί στην επιδίωξη του σκοπού τους απ' ό,τι αυτοί που έχουν προκύψει μέσα από μια σταδιακή εξελικτική διαδικασία (Hayek 1960:66), ενώ η όποια σκόπιμη βελτίωση των υφιστάμενων θεσμικών διαρρυθμίσεων αναγκαστικά θα είναι αποτέλεσμα μιας αργής και δύσκολης διαδικασίας που προϋποθέτει την κατανόηση της αλληλεπίδρασης μεταξύ των ανθρωπογενών κανόνων και των αυθόρμητων δυνάμεων της κοινωνίας μέσω μιας στενότερης συνεργασίας μεταξύ της οικονομικής επιστήμης, του δικαίου και της κοινωνικής φιλοσοφίας (Hayek, 2014a:92).¹²⁷

¹²⁷ «It is [...] an order which we cannot improve upon but only disturb by attempting to change by deliberate arrangement any one part of it. The only way in which we can effectively improve is by improving the abstract rules which guide the individuals. This, however is of necessity a slow and difficult task, because most of the rules which do govern existing society are not the result of our

Άλλωστε, όπως καταδείχθηκε προηγουμένως, ο Χάγιεκ συμφωνεί με τον Hume ότι οι ηθικοί κανόνες είναι σκοποί τους οποίους υπηρετεί η λογική χωρίς να τους καθορίζει (Hayek 2014a:45).

Στο πλαίσιο αυτό, η επίλυση των ηθικών προβλημάτων – προβλημάτων που αφορούν την σύγκρουση μεταξύ διαφορετικών αξιών – είναι μεν, προφανώς, θεμιτό αντικείμενο διαπραγμάτευσης της λογικής, όμως κι εκεί η λογική διαδικασία αφορά την ανακάλυψη, αποσαφήνιση και επισήμανση των εναλλακτικών οδών δράσης, των συγκεκριμένων αξιών που συγκρούονται, και της σχετικής τους ιεράρχησης, στο πλαίσιο ενός βαθύτερου επιπέδου κανόνων που αναγκαστικά θεωρούνται ως δεδομένοι.

Σε κάθε περίπτωση όμως, η αναγνώριση αυτή της ζωτικής σημασίας των αυθόρμητων συντονιστικών μηχανισμών καθώς και της συναφούς πρότασης ότι η επιλογή των κοινωνικών νορμών τείνει να έχει ως κριτήριο την συμβολή στην επιβιωτική ικανότητα του πληθυσμού που τις ακολουθεί, δεν θέτει τους κανόνες αυτούς εκτός του πεδίου της κριτικής τους εξέτασης (Hayek 1988:20).

Κατ' αρχάς, ο ίδιος ο Χάγιεκ (1988: 27)¹²⁸ ρητά απορρίπτει το νατουραλιστικό σφάλμα (naturalistic fallacy), στο οποίο θα υπέπιπτε αν προσπαθούσε να εξαγάγει μια δεοντολογική πρόταση από μια αναλυτική, ή αν υποστήριζε ότι η κοινωνική εξέλιξη αναγκαστικά παράγει τον καλύτερο από όλους τους πιθανούς κόσμους (βλ. Angner 2001, 2002, Whitman 1998:45-66).

Οι Caldwell (2000:5–22), Whitman (1998:45-66) και Angner (2001) παραθέτουν μια σειρά από σχετικά αποσπάσματα:

Στο Constitution of Liberty (Hayek 1960:67):

«Αυτές οι σκέψεις, βεβαίως, δεν αποδεικνύουν ότι όλα τα σύνολα ηθικών πεποιθήσεων που έχουν αναπτυχθεί σε μια κοινωνία θα είναι επωφελή. Όπως ακριβώς μια ομάδα μπορεί να οφείλει την ανάδυσή της σε ήθη που

deliberate making, and in consequence we often understand only very imperfectly what depends on them. [...] all we can hope for will be a slow experimental process of gradual improvement rather than any opportunity for drastic change”.

¹²⁸ “I have no intention to commit what is often called the genetic or naturalistic fallacy”.

τηρούν τα μέλη της, ... έτσι μπορεί μια ομάδα ή ένα έθνος να αυτοκαταστραφεί από τις ηθικές πεποιθήσεις που υιοθετεί».¹²⁹

Προηγούμενα στο ίδιο έργο (σελ. 26) ενώ επισημαίνει ότι οι νόρμες που έχουν προκύψει εξελικτικά αποτελούν «προσαρμογές σε προηγούμενη εμπειρία που έχουν αναπτυχθεί από τον επιλεκτικό αποκλεισμό λιγότερο αρμόζουσας συμπεριφοράς» οι οποίες «παρέχουν ένα απαραίτητο θεμέλιο για επιτυχή δράση», προειδοποιεί ότι «δεν συμβάλλουν πάντα όλοι αυτοί οι μη-ορθολογικοί παράγοντες που θεμελιώνουν την δράση μας στην επιτυχία. Πολλοί μπορεί να διατηρούνται για πολύ διάστημα αφού εκμέτρησαν την χρησιμότητά τους, ακόμη και όταν έχουν πια γίνει περισσότερο εμπόδιο, παρά αρωγή».

Στο Law, Legislation, and Liberty (Hayek 1973a: 88):

«Το γεγονός ότι ο νόμος που έχει εξελιχθεί κατ' αυτόν τον τρόπο έχει κάποιες επωφελείς ιδιότητες δεν αποδεικνύει ότι θα είναι πάντα ένας καλός νόμος, ή έστω ότι κάποιοι από τους κανόνες του δεν μπορούν να είναι πολύ κακοί».¹³⁰

Στο Fatal Conceit (Hayek 1988: 20):

«Θα ήταν όμως λάθος να συμπεράνει κανείς, αυστηρά από τέτοιες εξελικτικές προκείμενες, ότι οι οποιοδήποτε κανόνες έχουν προκύψει εξελικτικά συμβάλλουν πάντα ή αναγκαστικά στην επιβίωση και την αριθμητική αύξηση των πληθυσμών που τους ακολουθούν».¹³¹ Επίσης (σ. 27): «Δεν ισχυρίζομαι ότι τα αποτελέσματα της επιλογής παραδόσεων από τις ομάδες είναι αναγκαστικά 'καλά', όπως δεν ισχυρίζονται ότι άλλα

¹²⁹ These considerations, of course, do not prove that all the sets of moral beliefs which have grown up in a society will be beneficial. Just as a group may owe its rise to the morals which its members obey, [...] so may a group or nation destroy itself by the moral beliefs to which it adheres.

¹³⁰ "The fact that law that has evolved in this way has certain desirable properties does not prove that it will always be good law or even that some of its rules may not be very bad".

¹³¹ "It would however be wrong to conclude, strictly from such evolutionary premises, that whatever rules have evolved are always or necessarily conducive to the survival and increase of the populations following them

πράγματα που έχουν επιβιώσει για καιρό στην πορεία της εξέλιξης, όπως οι κατσαρίδες, έχουν ηθική αξία».¹³²

Απέναντι σ' αυτή την καταστατική ατέλεια, δεν είμαστε καταδικασμένοι να περιμένουμε μοιρολατρικά την απόφαση της εξελικτικής διαδικασίας. Κάθε κανόνας, θεσμός, πρακτική ή ιδέα, είναι κατά τον Χάγιεκ ανοιχτή σε κριτική.

Εν πρώτοις, η λογική μπορεί να αποκαλύψει άγνωστα επίπεδα λειτουργίας των θεσμών και των «στόχων» που αυτά εξυπηρετούν, κατά τον ίδιο τρόπο που μπορεί να επισημάνει απρόθετες συνέπειες της ατομικής δράσης ή της εφαρμογής μιας συγκεκριμένης πολιτικής πρότασης. Αυτόν άλλωστε το χαρακτήρα, της αποκάλυψης επιπέδων λειτουργίας, έχει το χαγιεκιανό επιχείρημα ως προς την σημασία των θεσμών της αυθόρμητης τάξης, αλλά και η κριτική που ασκεί στη διαρρύθμιση που προτείνεται, ή εφαρμόζεται, από τους εκπροσώπους του κονστρουκτιβιστικού ρασιοναλισμού (Hayek, 2014a:45).

Βεβαίως, υπάρχουν οι αναμενόμενοι περιορισμοί:

Αφενός, σε ό,τι αφορά το κοινωνικό φαινόμενο οι εξηγήσεις και προβλέψεις που μπορούν να παραχθούν, αναγκαστικά είναι αφαιρέσεις επί της αρχής (2014e).

Περαιτέρω, μπορούμε «να κρίνουμε και να τροποποιούμε όλες τις απόψεις και τις πεποιθήσεις μας μόνο μέσα σε ένα πλαίσιο απόψεων και αξιών οι οποίες, μολονότι σταδιακά αλλάζουν, είναι για μας ένα δεδομένο αποτέλεσμα [...] της εξέλιξης» που έχει υποστεί τόσο το ανθρώπινο είδος συνολικά, όσο και της προσωπικής ιστορίας του κάθε ατόμου προσωπικά. Αυτός ο περιορισμός ως προς το περιεχόμενο των κανόνων και την δυνατότητα τροποποίησής τους ισχύει για κάθε «οργανισμό», για κάθε περίπλοκο προσαρμοζόμενο σύστημα που διατηρεί την θεσμική μνήμη των εξελικτικών τροποποιήσεων που έχει υποστεί προκειμένου να ανταποκριθεί στις αλλαγές των εξωτερικών του συνθηκών (Hayek 2014c:286). Σ' αυτή την διαδικασία κάθε ιστορικό βήμα μετρά και μολονότι οι συνέπειές του είναι τροποποιήσιμες, το ίδιο καθαυτό είναι μη αναστρέψιμο. Αυτό το «γενετικό στοιχείο» είναι όπως

¹³² «I do not claim that the results of group selection of traditions are necessarily 'good' – any more than I claim that other things that have long survived in the course of evolution, such as cockroaches, have moral value».

αναγνωρίζει ήδη ο Carl Menger «αδιαχώριστο από την ιδέα των θεωρητικών επιστημών» (Hayek 2014c:287). Κατά τον ίδιο τρόπο που κάθε πρόοδος οφείλει να θεμελιώνεται στην παράδοση καθώς «οφείλουμε να χτίζουμε πάνω στην παράδοση και μπορούμε μόνο να μαστορεύουμε τα προϊόντα της» (Hayek 1973a:167), η κριτική αναγκαστικά είναι εμμενής.

Η κριτική συνεπώς των κοινωνικών κανόνων, καθώς και των προτάσεων για την τροποποίησή τους μπορεί να έχει τις εξής μορφές:

Πρώτον, του ελέγχου της σύνδεσης μέσου και αποτελέσματος. Υπό προϋποθέσεις μπορεί να είναι εφικτή η κατάδειξη ότι ένας συγκεκριμένος κανόνας, ή μία πολιτική πρόταση, δεν ανταποκρίνεται στον διακηρυγμένο στόχο.

Δεύτερον, η επισήμανση απρόθετων συνεπειών: είτε επιθυμητών, όπως αυτές που αναγνωρίζει ο Χάγιεκ στα προϊόντα της παράδοσης, είτε ανεπιθύμητων, όπως αυτές που επισημαίνει ότι θα έχει η εφαρμογή ενός σοσιαλιστικού πολιτικού προγράμματος.

Τρίτον, η συμβατότητα με κανόνες και αξίες που θεωρούνται ιεραρχικά ανώτερες και θεμελιωδέστερες. Θέση της παρούσας διατριβής είναι ότι ο Χάγιεκ, στο πλαίσιο αυτό, επιχειρεί αφενός να συμβάλει στην εσωτερική συνοχή της θεσμικής διαρρύθμισης της εκτεταμένης τάξης, και αφετέρου να καταδείξει σε ένα μέρος τουλάχιστον των διανοητικών και πολιτικών του αντιπάλων ότι το πολιτικό πρόγραμμα που προτείνουν, πέρα από τα λογικά του σφάλματα, είναι εσωτερικά ασυνεπές, δεν εξυπηρετεί αποτελεσματικά μια αξία βαθύτερη από αυτήν στην οποία διακηρυκτικά το θεμελιώνουν: την διασφάλιση της δυνατότητας επιβίωσης του μεγαλύτερου αριθμού ανθρώπων.

7.5.3. Πιθανοί δρόμοι επεξεργασίας – Το Πλαίσιο Θεσμικής Ανάλυσης και Ανάπτυξης της Elinor Ostrom

Προσπάθειες επίλυσης των προβλημάτων που ανακύπτουν από την ανάλυση της κοινωνικής εξέλιξης που επιχείρησε ο Χάγιεκ γίνονται στο πλαίσιο διάφορων

επιστημονικών προγραμμάτων, που ενσωματώνουν βασικά στοιχεία του προβληματισμού του για την φύση της γνώσης στην κοινωνία και της συνεπαγωγές της τόσο στην ατομική συμπεριφορά εντός του κοινωνικού πλαισίου, όσο και στα διαρκώς ανακύπτοντα προβλήματα θέσμησης.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο πλαίσιο του αντικειμένου του παρόντος κεφαλαίου, έχει το ερευνητικό πρόγραμμα που αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της παράδοσης των Νέων Θεσμικών Οικονομικών με επίκεντρο την βραβευμένη με Νόμπελ Οικονομικών το 2009, Elinor Ostrom και τον σύζυγό της Vincent και απέδωσε την προσέγγιση της λεγόμενης Σχολής του Bloomington¹³³.

Η Ostrom (2005b:819-820) επισημαίνει ότι υπάρχει έλλειμμα διεπιστημονικού διαλόγου μεταξύ των κλάδων που μελετούν τα «δομικά στοιχεία της οργανωμένης ζωής»: της οικονομικής επιστήμης, της πολιτικής επιστήμης, της ανθρωπολογίας και της κοινωνιολογίας, της ψυχολογίας. Ως προς αυτό θυμίζει την emphatic πεποίθηση του Χάγιεκ ότι ένας καλός οικονομολόγος δεν είναι ποτέ μόνο οικονομολόγος (Hayek 1967:267)¹³⁴.

Η επιτόπια μελέτη από την Ostrom και τους συνεργάτες της πετυχημένων και μη θεσμικών διαρρυθμίσεων σε διάφορες καταστάσεις σε ολόκληρο τον κόσμο, που ξεκίνησε από φαινόμενα Πόρων Κοινής Δεξαμενής (Common Pool Resources), απαντώντας στις απαισιόδοξες προβλέψεις της Τραγωδίας των Κοινών Πόρων (Hardin 1968, Olson 1965) και διευρύνθηκε για να συμπεριλάβει φαινόμενα αυτό-οργανωμένης διαχείρισης, απέδωσε το Πλαίσιο Θεσμικής Ανάλυσης και Ανάπτυξης (Hess & Ostrom 2003:113-131, 2007, Ostrom 1990, 1994, 2005a, 2005b:821, 2005c, Ostrom, Walker & Gardner 1994), ένα εργαλείο για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που επισημαίνονται στην ανάλυση του Χάγιεκ: της οντολογικής ασάφειας, της ενσωμάτωσης των κανόνων σε βαθύτερα επίπεδα κανόνων, της διάκρισης ανάμεσα σε εσωτερική εξέλιξη και ανταγωνισμό.

¹³³ Βλ. χαρακτηριστικά Aoki 2001, Furubotn & Richter 2005, Langlois 1986, Menard & Shirley 2005.

¹³⁴ "He who is only an economist cannot be a good economist. There is hardly a single problem which can be adequately answered on the basis of a single special discipline".

Η ανάπτυξη αυτού του πλαισίου συμβάλλει στον εντοπισμό των μεμονωμένων στοιχείων και των σχέσεων μεταξύ τους που επηρεάζουν το εκάστοτε σύστημα κανόνων. Είναι σημαντικό ότι το πλαίσιο αυτό, όπου υποκείμενα δράσης, τα οποία βρίσκονται σε καταστάσεις οι οποίες περιλαμβάνουν εξωγενείς παράγοντες, παράγουν αποτελέσματα που επηρεάζουν τα υποκείμενα δράσης στην συγκεκριμένη κατάσταση και πιθανόν και σε άλλες (Ostrom, Gardner, Walker 1994) μπορεί να εξυπηρετήσει μια σειρά από επιμέρους θεωρίες που ξεκινούν από διαφορετικές αφετηριακές υποθέσεις ως προς την συμπεριφορά των ατόμων, όπως της ιδιοτελούς ορθολογικής επιλογής, της περιορισμένης ορθολογικότητας, ή της συμπεριφοράς που διέπεται από νόρμες (Ostrom 2005b:829).

Στο πλαίσιο αυτό η Ostrom, ακολουθώντας τον Douglass North (1990) χρησιμοποιεί την γενική κατηγορία «θεσμός» στην οποία συγκαταλέγει «τους κανόνες, τις νόρμες και τις στρατηγικές που χρησιμοποιούν τα άτομα σε επαναληπτικές καταστάσεις» – κατηγορίες ουσιαστικά αδιαχώριστες στην ανάλυση του Χάγιακ. Ως «Κανόνες», η Όστρομ ορίζει τις κοινές προδιαγραφές που επιβάλλουν, απαγορεύουν ή επιτρέπουν συμπεριφορές, τις οποίες τα άτομα «κατανοούν από κοινού και εφαρμόζονται σε συγκεκριμένες καταστάσεις από υποκείμενα δράσης υπεύθυνα για την επιτήρηση της συμπεριφοράς και την επιβολή κυρώσεων». Ως «Νόρμες», εννοεί τις «κοινές προδιαγραφές που γνωρίζουν και αποδέχονται οι ίδιοι οι μετέχοντες» οι οποίες αφορούν εσωτερικά κόστη και οφέλη αντί για υλικές κυρώσεις ή κίνητρα. Ως «Στρατηγικές» εννοεί τα συνήθη σχέδια που κάνουν τα άτομα «μέσα στη δομή των κινήτρων που παράγουν οι κανόνες, οι νόρμες και οι συμπεριφορές», καθώς και «οι προσδοκίες της πιθανής συμπεριφοράς των άλλων σε μια κατάσταση που επηρεάζεται από φυσικές και υλικές συνθήκες» (Ostrom 2005b:824-5). Στην ίδια κατεύθυνση, διακρίνει ανάμεσα σε επτά κατηγορίες κανόνων: τους κανόνες ορίων (boundary rules), τους κανόνες θέσης (position rules), τους κανόνες εύρους (scope rules), τους κανόνες αρχής (authority rules), τους σωρευτικούς κανόνες (aggregation rules), τους κανόνες πληροφόρησης (information rules) και τους κανόνες απόδοσης (payoff rules).

Κατά τρόπο ανάλογο η προσέγγιση αυτή διακρίνει ανάμεσα σε επίπεδα κανόνων που επηρεάζουν την συμπεριφορά της εκάστοτε διαρρύθμισης: Οι *λειτουργικοί*

κανόνες (operational rules) αφορούν τις χαμηλότερου επιπέδου, «καθημερινές» αποφάσεις και συμπεριφορές των ατόμων. Οι κανόνες συλλογικής επιλογής (collective-choice rules) αφορούν την συμμετοχή στην εκάστοτε ομάδα και τον τρόπο αλλαγής των λειτουργικών κανόνων. Οι συνταγματικοί κανόνες (constitutional choice) αφορούν αναλόγως την διαδικασία αλλαγής των κανόνων συνολικής επιλογής, ενώ η διαστρωμάτωση μπορεί να συνεχιστεί σε όσα περισσότερα επίπεδα χρειάζεται για τις ανάγκες της διαπραγμάτευσης της εκάστοτε συγκεκριμένης θεσμικής διαρρύθμισης (Ostrom 2005b:842). Η κατηγοριοποίηση αυτή λαμβάνει υπόψη την επισήμανση του Χάγιεκ ότι η λειτουργία, συνειδητοποίηση, κριτική ή αλλαγή των κανόνων σε ένα δεδομένο επίπεδο συμβαίνει αναγκαστικά στο πλαίσιο ενός σταθερού, δεδομένου, βαθύτερου επιπέδου κανόνων, με την διαπραγμάτευση να γίνεται ολοένα και δυσκολότερη, όσο το επίπεδο βαθαίνει.

Ακόμη, έχει ιδιαίτερη σημασία ότι η κατηγοριοποίηση αυτή της Ostrom, ουσιαστικά ακολουθεί την μεθοδολογική επισήμανση στο του Χάγιεκ ότι στόχος των κοινωνικών επιστημών είναι πρωτίστως η ταξινόμηση των υπό μελέτη στοιχείων, μέσα από την οποία θα προκύψουν οι κατηγορίες που θα επιτρέπουν την κατανόηση της συμπεριφοράς και την κατασκευή υποθετικών μοντέλων για την «αναπαραγωγή των μοτίβων των κοινωνικών σχέσεων που γνωρίζουμε στον κόσμο που μας περιβάλλει» (Hayek 1937:68).¹³⁵

Η χρήση ταξινομητικών εργαλείων όπως τα παραπάνω επιτρέπει στην προσέγγιση αυτή να αντιμετωπίσει ζητήματα θεσμικής αλλαγής, τα οποία είναι μια ειδική κατηγορία του φαινομένου της κοινωνικής εξέλιξης που εξετάζει ο Hayek, αλλά αφορούν επίσης και τις συγκεκριμένες προτάσεις πολιτικής διαρρύθμισης που διατυπώνει στο θετικό μέρος του συστήματός του.

Στο πλαίσιο αυτό, παράγονται προτάσεις με σαφές εμπειρικό περιεχόμενο όπως οι οκτώ *σχεδιαστικές* αρχές της Ostrom (1990, 2005a:259) για την διαχείριση βιώσιμων πόρων: τα σαφώς καθορισμένα σύνορα του συστήματος, η αναλογική ισότητα

¹³⁵ we use the different kinds of individual behavior thus classified as elements from which we construct hypothetical models in an attempt to reproduce the patterns of social relationships which we know in the world around us.

μεταξύ οφελών και κοστών, οι διαρρυθμίσεις συλλογικής-επιλογής, η επιτήρηση, οι προοδευτικά κυμαινόμενες κυρώσεις, η ύπαρξη μηχανισμών επίλυσης διαφορών, η ελάχιστη αναγνώριση του δικαιώματος οργάνωσης και η ύπαρξη ενσωματωμένων επιπέδων για συστήματα που αποτελούν μέρη μεγαλύτερων συστημάτων.

Και στο κανονιστικό επίπεδο αυτό η προσέγγιση της Ostrom έχει κοινά στοιχεία με τον προβληματισμό του Χάγιεκ καθώς ενδιαφέρεται να απαντήσει σε προβλήματα όπως της αξιοποίησης της υπόρρητης και κατεσπαρμένης γνώσης, των συνεπειών της παράδοσης ως κοινωνικής εξελικτικής εμπειρίας, του θεμιτού εύρους και της θεμιτής διαδικασίας άσκησης κριτικής έναντι ισχυόντων κανόνων.

Υπ' αυτή την έννοια, το ερευνητικό πρόγραμμα της Ostrom και των συνεργατών της μπορεί να αξιοποιηθεί για την επίλυση των προβλημάτων που παρουσιάστηκαν ανωτέρω σχετικά με την εξελικτική προσέγγιση των θεσμών:

- Πρώτον, παρακάμπτει το οντολογικό πρόβλημα, καθώς αρκείται σε έναν λειτουργικό ορισμό των κανόνων, μελετώντας τους σε συγκεκριμένα επίπεδα ανάλυσης κάθε φορά, χωρίς να παραγνωρίζει ότι η λειτουργία ενός κανόνα στο εκάστοτε επίπεδο μπορεί να επηρεάσει και άλλα επίπεδα ανάλυσης.
- Πολύ περισσότερο, εξετάζει τις προϋποθέσεις ώστε η λειτουργία ενός κανόνα σε ένα επίπεδο, τόσο αυτόνομα όσο και σε σχέση με άλλους κανόνες, να συμβάλει στην επιβιωτική ευρωστία του συστήματος συνολικά. Στο επόμενο κεφάλαιο θα καταδειχθεί η θεμελιώδης θέση αυτού του προβληματισμού στην χαγιεκιανή σκέψη.
- Ακόμη, μπορεί να συμβάλει στην επισήμανση συγκεκριμένων θετικών δράσεων για την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας της καταλλακτικής τάξης, όπως η ενθάρρυνση της πρόσβασης στην πληροφορία μέσω συστημάτων που αντιμετωπίζουν την γνώση ως πόρο κοινής δεξαμενής (Bollier 2007, Boyle 2007, Bromley 1992, Cox & Swarthout 2007, Hess & Ostrom 2003, 2007a, 2007b, Levine 2007, Lougee 2007, Schweik 2007, Suber 2007, Vanberg 1994c).

- Τέλος, επιτρέπει την υποστήριξη ενός συγκεκριμένου συστήματος κανόνων σε ένα χαμηλότερο επίπεδο και ταυτόχρονα την ανοχή εναλλακτικών, αρκεί αυτοί, τουλάχιστον, να μην αποβαίνουν καταστροφικοί για το συνολικό σύστημα.

Συνεπώς, εφόσον ισχύει η θέση ότι ο Χάγιεκ στο ευρύτατο πλαίσιο της κοινωνικής εξέλιξης ενδιαφέρεται λιγότερο για την *προέλευση* της εκάστοτε καινοτομίας παρά για το *εύρος* της φιλοδοξίας της και την συμβατότητά της με ένα βαθύτερο, σταθερό σύστημα κανόνων, η προσέγγιση της Ostrom μπορεί να αξιοποιηθεί για την συμπλήρωση του σχετικά ισχνού θετικού μέρους του χαγιεκιανού προγράμματος, εμπλουτίζοντας τις κατευθύνσεις που μπορούν να οδηγήσουν σε έναν οιονεί οικολογικό θεσμικό ακτιβισμό που θα αναγνωρίζει, θα διαφυλάττει και θα ενισχύει τους συντονιστικούς μηχανισμούς που επιτρέπουν την ύπαρξη της εκτεταμένης τάξης.

8. Θεσμοί για την Ελευθερία.

8.1. Η κατάχρηση της λογικής

Στα προηγούμενα κεφάλαια παρουσιάστηκε το αναλυτικό μέρος του επιχειρήματος του Χάγιεκ για το οικονομικό και κοινωνικό φαινόμενο. Η εκτεταμένη κοινωνική τάξη προέκυψε κατά τρόπο αυθόρμητο, ως αποτέλεσμα ανθρώπινης δράσης – ή, καλύτερα, ως αποτέλεσμα του συνδυασμού των δράσεων των ανθρώπων – αλλά όχι ανθρώπινου σχεδιασμού. Είναι το αποτέλεσμα της τήρησης κανόνων ατομικής συμπεριφοράς, που και αυτοί ως επί το πλείστον προέκυψαν εξελικτικά, τους περισσότερους από τους οποίους τα άτομα δεν αντιλαμβάνονται καν ότι τηρούν ή τουλάχιστον δεν μπορούν να διαγνώσουν πλήρως την λειτουργία τους και τη συμβολή τους στον συντονισμό των επιμέρους ατομικών σχεδίων.

Επισημάνθηκαν ακόμη τα βασικά σημεία της κριτικής που ασκεί ο Χάγιεκ και οι εκπρόσωποι της Αυστριακής Οικονομικής Σχολής ευρύτερα, στην «μοιραία έπαρση» ότι είναι εφικτή η εκ βάθρων, ριζική αναμόρφωση της κοινωνίας ώστε αυτή να ανταποκρίνεται σε συγκεκριμένες στοχεύσεις.

Οι υποστηρικτές αυτού του ρασιοναλιστικού κονστρουκτιβισμού υποπίπτουν ως επί το πλείστον σε ένα σοβαρό μεθοδολογικό σφάλμα: θέτουν ως στόχο την, κατά το πρότυπο των φυσικών επιστημών, πλήρη ποσοτική παραμετροποίηση του κοινωνικού φαινομένου σε θεωρίες που επιτρέπουν ακριβή εξήγηση, πρόβλεψη και σχεδιασμό.

Είναι χαρακτηριστικό ότι η ομιλία που εκφώνησε ο Χάγιεκ στο πλαίσιο της βράβεισής του με το Νόμπελ Οικονομικής Επιστήμης από την Σουηδική Ακαδημία Επιστημών το 1974 έχει ως θέμα ακριβώς την πρόφαση της γνώσης (Pretence of Knowledge) από μεγάλο μέρος των τότε συναδέλφων του οικονομολόγων οι οποίοι υιοθετούν την «επιστημονιστική» (scientistic) στάση, την «μηχανική και άκριτη εφαρμογή συνηθειών σκέψης σε πεδία διαφορετικά από αυτά για τα οποία οι συνήθειες αυτές έχουν διαμορφωθεί» (Hayek 1978a).

Συγκεκριμένα, οι οικονομολόγοι αυτής της τάσης παράγουν προτάσεις οικονομικής πολιτικής οι οποίες βασίζονται σε μοντέλα τα οποία υποτίθεται ότι είναι ορθά, είναι πλήρη με την έννοια ότι λαμβάνουν υπόψη όλες τις σχετικές αλληλεπιδράσεις, περιγράφουν την σχέση μεταξύ των ανεξάρτητων και των εξαρτημένων μεταβλητών ως σταθερή στον χρόνο, και έχουν εξάγει και ενσωματώσει με τρόπο έγκυρο και σταθερό όλες τις σχετικές παραμέτρους (βλ. Schnellenbach 2002:198).

Όπως επισημαίνουν οι Αυστριακοί οικονομολόγοι, αυτή η παραμετροποίηση παραβλέπει αφενός την περιπλοκότητα και τον δυναμικό χαρακτήρα του κοινωνικού φαινομένου, και αφετέρου το γεγονός ότι μεγάλο μέρος των δεδομένων που το προσδιορίζουν έχουν υποκειμενικό και υπόρρητο χαρακτήρα, αφορούν απόψεις, προτιμήσεις αλλά και ικανότητες και προδιαθέσεις των οικονομικών υποκειμένων, στοιχεία που συνιστούν μια γνώση περισσότερο του *πώς* παρά του *τι*.

Κατ' αυτό τον τρόπο, το μοντέλο που κατασκευάζει αυτή η προσέγγιση είναι υπεραπλουστευτικό καθώς μειώνει μια περίπλοκη και δυναμική πραγματικότητα σε ένα στατικό και γραμμικό σύστημα συναρτήσεων. Συνεπώς, δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών προβλέψεων, ούτε τον ακριβή σχεδιασμό των μελλοντικών εξελίξεων.

Απέναντι σ' αυτή την προσέγγιση που θεωρεί ως σημαντικό μόνο «αυτό που τυχαίνει να είναι διαθέσιμο προς μέτρηση» (Hayek 1978a:25), οι Αυστριακοί οικονομολόγοι προτείνουν μια πιο πυκνή θεωρία της ανθρώπινης συμπεριφοράς και της εκτεταμένης τάξης που αυτή παράγει. Η αντι-φορμαλιστική αυστριακή προσέγγιση διακηρυκτικά δεν επιδιώκει την απόδοση ακριβών προβλέψεων ή σχεδιαστικών εργαλείων για την επίτευξη επιμέρους οικονομικών στόχων.

Στο αποφαιτικό επίπεδο, στοχεύει στην αποφυγή της ζημιάς που προκαλεί η ακύρωση της συντονιστικής λειτουργίας των μηχανισμών αυθόρμητης τάξης. Αυτό τον χαρακτήρα έχει η επιχειρηματολογία που διατύπωσαν οι Αυστριακοί οικονομολόγοι τόσο στο πλαίσιο της διαμάχης περί της δυνατότητας οικονομικού υπολογισμού στον σοσιαλισμό (socialist calculation debate), όσο και σ' αυτό της ανάπτυξης της Αυστριακής Θεωρίας των Οικονομικών Κύκλων (Austrian Business

Cycle Theory)), όπου καταδεικνύεται πως μια ανεπαρκώς παραμετροποιημένη θεωρία έχει βαρύτατες και σωρευτικές αρνητικές απρόθετες συνέπειες.

Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η κριτική του ίδιου του Χάγιεκ έναντι των προτάσεων του ρασιοναλιστικού κονστρουκτιβισμού. Μάλιστα ο Χάγιεκ σκόπευε να αφιερώσει σ' αυτή την κριτική ένα ολόκληρο, ιδιαίτερα εκτεταμένο ερευνητικό πρόγραμμα για την μελέτη της «κατάχρησης και της παρακμής της λογικής» (*The Abuse and Decline of Reason*), που θα ενσωμάτωνε στοιχεία ιστορίας της σκέψης, μεθοδολογικής κριτικής και κοινωνιολογικής ανάλυσης (βλ. την εισαγωγή στο Caldwell 2006:1-46).

Η σημασία που απέδιδε ο Χάγιεκ στην κατάδειξη των λαθών του σοσιαλισμού, καταδεικνύεται στην επιστολή του προς τον συνάδελφό του Αυστριακό-Αμερικανό οικονομολόγο Fritz Machlup τον Ιούνιο του 1940, όπου αναφέρεται στο πρόγραμμα αυτό ως «ό,τι καλύτερο μπορώ να κάνω για το μέλλον της ανθρωπότητας» (Caldwell:2006:3).¹³⁶

Το πρόγραμμα αυτό υλοποιήθηκε μόνο εν μέρει: παρήγαγε τρία δοκίμια, το *Scientism and the Study of Society* (Επιστημονισμός και η Μελέτη της Κοινωνίας), την παρουσίαση της ανάπτυξης του ρεύματος του επιστημονισμού στην Γαλλία με τίτλο *The Counter-Revolution of Science* (Η Αντεπανάσταση της Επιστήμης), και το δοκίμιο *Comte and Hegel*. Τα τρία αυτά δοκίμια εκδόθηκαν σε ενιαίο βιβλίο υπό τον τίτλο *The Counter-Revolution of Science: Studies on the Abuse of Reason* (Η Αντεπανάσταση της Επιστήμης: Μελέτες για την Κατάχρηση της Λογικής, Hayek 1952b), με τον υπότιτλο, και ιδίως την λέξη *Studies* να υπονοεί ότι το ερευνητικό πρόγραμμα παραμένει ημιτελές (βλ. επίσης Shenfield 1977).

Όπως επισημαίνει ο Caldwell (2006:3), ο Χάγιεκ μετέτρεψε το τελευταίο μέρος του προγράμματος, που αφορούσε τις συνέπειες του σοσιαλισμού, στο *The Road to Serfdom* (Ο Δρόμος προς την Υποτέλεια, [1944] 2006). Η εξέλιξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου τον οδήγησε να στρέψει το ενδιαφέρον του στην πολεμική αντιπαράθεση με τις ιδέες που κατά την γνώμη του τροφοδοτούν τον ολοκληρωτισμό και να ενσωματώσει σε μεγάλο βαθμό τα επιχειρήματα του σ' αυτή την προσπάθεια, ιδίως

¹³⁶ "I believe that it is really important and the best I can do for the future of mankind"

καθώς προέβλεπε ότι, παρά την διαφαινόμενη νίκη των Συμμάχων, οι κολλεκτιβιστικές ιδέες θα συνέχιζαν να κερδίζουν σε δημοτικότητα ακόμη και μετά τον πόλεμο.

Σε κάθε περίπτωση, υπό το πρίσμα της παρουσίας του αναλυτικού μέρους της σκέψης του Χάγιεκ στα προηγούμενα κεφάλαια, είναι πλέον εφικτός ο εντοπισμός τριών επιπέδων που, σύμφωνα με το επιχείρημα που αναπτύσσει, τροφοδοτούν τον ρασιοναλιστικό κονστρουκτιβισμό.

8.1.1. Τα κολλεκτιβιστικά ένστικτα

Στο βαθύτερο επίπεδο βρίσκονται τα κολλεκτιβιστικά ένστικτα τα οποία προσιδιάζουν σε προγενέστερες μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Όπως καταδείχθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι ηθικοί κανόνες συμπεριφοράς της εκτεταμένης τάξης, στο βαθμό που συγκρούονται με τους προγενέστερους «φυσικότερους» κανόνες, δημιουργούν δυσaráσκεια στα άτομα που τους ακολουθούν καθώς τους αποτρέπουν από το να ικανοποιήσουν την «βαθιά ριζωμένη αλτρουιστική επιθυμία να κάνουν ορατό καλό» (Hayek 1988:19).

Μάλιστα, η δυσaráσκεια αυτή εντείνεται ακόμη περισσότερο από το γεγονός ότι τα μέλη των σύγχρονων κοινωνιών είναι αναγκασμένα να μετακινούνται διαρκώς ανάμεσα στα δύο αυτά διαφορετικά και σε μεγάλο βαθμό αλληλοσυγκρουόμενα συστήματα κανόνων συμπεριφοράς: στις στενές, προσωπικές σχέσεις εφαρμόζονται οι πιο ενστικτώδεις και αρχαιότεροι κανόνες των μικρών ομάδων, ενώ στο πεδίο της εκτεταμένης τάξης εφαρμόζονται οι νεότεροι κανόνες που επιτρέπουν τον συντονισμό και την συνεργασία μεταξύ αγνώστων.

Η ενστικτώδης αυτή δυσφορία, υποστηρίζει ο Χάγιεκ αναγνωρίζοντας αναλογίες στο επιχείρημά του με την ανάλυση του Freud στο *Das Unbehagen in der Kultur* ([1930] 2002, στα ελληνικά κυκλοφορεί ως *Ο Πολιτισμός Πηγή Δυστυχίας*), οδηγεί στη διατύπωση του αιτήματος να αντικατασταθεί η εκτεταμένη απρόσωπη τάξη και οι κανόνες που προσιδιάζουν σ' αυτήν, από μια οργάνωση της κοινωνίας στο

πλαίσιο των πιο συγκεκριμένων, και με γραμμική σχέση ως προς τα αποτελέσματά τους, κανόνων των μικρών ομάδων.

8.1.2. Η γνωσιολογική πλάνη του επιστημονισμού

Το δεύτερο επίπεδο είναι το γνωσιολογικό / επιστημολογικό. Την ενστικτώδη λαχτάρα της επιστροφής στη ζωή εντός των μικρών ομάδων, όπου οι στόχοι είναι κοινοί και οι σχέσεις προσωπικές, τροφοδότησε κατά τρόπο φαινομενικά παράδοξο το ρεύμα του ορθολογισμού που αναπτύχθηκε στην Ευρώπη τον 16^ο και 17^ο αιώνα και είχε ως κύριο χαρακτηριστικό την υπέρμετρη πίστη στις δυνατότητες της λογικής όχι μόνο να εξηγήσει πλήρως το κοινωνικό φαινόμενο, αλλά και να αναδομήσει ριζικά την κοινωνία.

Οι ρίζες αυτής της διανοητικής στάσης φτάνουν στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία (Hayek 2014a:41, 1973a:20) και ιδιαίτερα στην εσφαλμένη διχοτόμηση των φαινομένων ανάμεσα σε φυσικά (*φύσει*) και τεχνητά (*νόμω* ή *θέσει*) που αποτέλεσε τη βάση της διάκρισης ανάμεσα σε φυσικά (*naturalis*) και θετικά (*positivus*) φαινόμενα, μια διάκριση που δυσκολεύεται να ταξινομήσει τα φαινόμενα εκείνα που προκύπτουν ως «αποτέλεσμα της ανθρώπινης δράσης, αλλά όχι ανθρώπινου σχεδιασμού», και αποτελούν το θεμέλιο της εκτεταμένης τάξης.

Το σύγχρονο ρεύμα της στάσης αυτής ξεκινά με τον Καρτέσιο, ο οποίος σχηματοποίησε φιλοσοφικά τον ενθουσιασμό που γέννησε η επιστημονική επανάσταση με επίκεντρο τον Γαλιλαίο ως προς τις φαινομενικά απεριόριστες δυνατότητες της λογικής.

Η επανάσταση αυτή εύλογα παρήγαγε το αίτημα η λογική, η οποία είχε αρχίσει να αποδίδει τόσο σπουδαία αποτελέσματα στην επιστήμη και την τεχνολογία, να αξιοποιηθεί αναγεννητικά σε κάθε τομέα της ανθρώπινης δράσης, απαλλάσσοντας την ανθρωπότητα από τα δεινά που συνδέονται με τον σκοταδισμό της προκατάληψης. Ο «νους του Μηχανικού» (*engineering type of mind*) (Hayek 2014a:42) σύμφωνα με τους στοχαστές αυτούς μπορεί και οφείλει να αναμορφώσει πλήρως την κοινωνία απαλλάσσοντάς την από τις ατέλειές της, καθώς, κάθε

ωφέλιμος ανθρώπινος θεσμός δεν μπορεί παρά να είναι το αποτέλεσμα μιας εσκεμμένης και έλλογης δημιουργικής δράσης (Hayek 2014a:41).

Χαρακτηριστικά, ο Χάγιεκ παραθέτει την θέση του Καρτέσιου από το δεύτερο μέρος του Λόγου περί της Μεθόδου: «σπάνια υπάρχει τόσο πολλή τελειότητα σε έργα που συντέθηκαν από πολλά διακριτά μέρη, πάνω στα οποία επενέβησαν διάφορα χέρια, όσο στα έργα που ολοκληρώθηκαν από έναν και μόνο κύριο» (Hayek 1980b:56). Την αρχή αυτή εφαρμόζει ο Καρτέσιος στο πεδίο της νομοθεσίας, υποστηρίζοντας ότι τα έθνη που από την σύστασή τους σε κοινότητες «έχουν ακολουθήσει τις αποφάσεις κάποιου σοφού νομοθέτη», όπως για παράδειγμα η αρχαία Σπάρτη, έχουν τελειότερους θεσμούς απ' ό,τι τα αντίστοιχα όπου οι θεσμοί «επιβλήθηκαν απλά από την εμπειρία της βλάβης συγκεκριμένων εγκλημάτων και διαμαχών».

Την σκυτάλη του επιστημονισμού πήραν από τον Καρτέσιο οι Εγκυκλοπαιδιστές, οι οποίοι υπήρξαν και μια από τις βασικότερες πηγές έμπνευσης για την ίδρυση της École Polytechnique στην επαναστατική Γαλλία. Το πρωτο-θετικιστικό αυτό πνεύμα είχε ως στόχο την αντικατάσταση των θεωρητικών και ανθρωπιστικών σπουδών από την διδασκαλία των μαθηματικών και των φυσικών επιστημών οι οποίες θα συνέβαλαν καθοριστικά στην ορθολογική κοινωνική αναδόμηση (Hayek 1952b:157). Στη συνέχεια, ο Saint-Simon, ο οποίος διατύπωσε το αίτημα της ενοποίησης της ανθρώπινης γνώσης, συμπεριλαμβανομένων και των ηθών, υπό την γλώσσα των φυσικών επιστημών, καθώς και ο θεμελιωτής της θετικιστικής κοινωνιολογίας Comte κωδικοποίησαν τόσο αυτή την στροφή στις κοινωνικές επιστήμες (Hayek 1952:213 κ.ε.), όσο και το συνεπακόλουθο πρόγραμμα της επιστημονικής οργάνωσης της κοινωνίας, το οποίο επηρέασε σε συνδυασμό με τον εγγεληανό ιστορικισμό την ανάδυση της επιστημονικής σοσιαλιστικής σκέψης ήδη από τους Μαρξ και Ένγκελς, όσο και τις μετέπειτα εξελίξεις στις κοινωνικές επιστήμες.

Βεβαίως, πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι ο Χάγιεκ (1980b) ρητά επισημαίνει ότι αναφέρεται σε μια διάκριση ανάμεσα σε μια βρετανική και μια αντίστοιχη γαλλική, ή ηπειρωτική σχολή σκέψης εντελώς σχηματικά: για παράδειγμα, ο Hobbes έχει περισσότερα κοινά χαρακτηριστικά με την γαλλική σχολή, όπως επίσης «γαλλικά» ορθολογικά χαρακτηριστικά έχει και ο ωφελισμός του Bentham, ο οποίος

επηρέασε στη συνέχεια και την σκέψη του John Stuart Mill. Από την άλλη πλευρά, ο Montesquieu και ο Tocqueville, ο Bastiat, ο Molinari και ο Dunoyer ανήκουν σαφώς περισσότερο στην βρετανική «Ουιγική» παράδοση. (Βλ. επίσης την κριτική σ' αυτή την διαιρετική τομή που ασκεί ο Rothbard στο Modugno 2009:74 κ.ε.).

Σε κάθε περίπτωση, ο επιστημονισμός κατά τον Χάγιεκ συνιστά παραδόξως μια «επιστροφή σε έναν προγενέστερο αφελή τρόπο σκέψης» (Hayek 2014a:43) που αποδίδει κατά τρόπο ανθρωπομορφικό κάθε θεσμό σε κάποιον προσωπικό εφευρέτη, ακόμη και όταν πρόκειται για την γλώσσα, την γραφή, το δίκαιο ή την ηθική. Έτσι «αυτό που αφορούσε το παρελθόν, ανακηρύχτηκε σε πρόγραμμα για το μέλλον: ο άνθρωπος, έχοντας πλήρη γνώση του τι κάνει θα πρέπει να δημιουργήσει σκοπίμως τον πολιτισμό και την κοινωνική τάξη που η διαδικασία της λογικής του επιτρέπει να σχεδιάσει» (Hayek 2014a:43). Η ωφελιμότητα του κάθε κανόνα θα πρέπει να κρίνεται στη βάση των συγκεκριμένων αποτελεσμάτων που αυτός παράγει, και αντιστοίχως οι νέοι κανόνες πάνω στους οποίους θα θεμελιωθεί η ριζικά αναμορφωμένη κοινωνία θα πρέπει να σχεδιαστούν ώστε να παράγουν συγκεκριμένα επωφελή αποτελέσματα. Θεμέλιο αυτής της στάσης είναι η λανθασμένη πεποίθηση ότι η λογική επαρκεί για να διευθύνει όλες τις λεπτομέρειες μιας περίπλοκης κοινωνίας (Hayek 2014a:47).

Αυτή η στάση, καθώς υπονομεύει το κύρος κάθε είδους κανόνα που έχει προκύψει εξελικτικά, έχει πολλαπλές αρνητικές συνέπειες: χαρακτηριστικά, στο ατομικό επίπεδο, αφενός το δρων υποκείμενο οφείλει να κρίνει κάθε περίπτωση βάσει της προσωπικής του εκτίμησης της κατάστασης, χωρίς να μπορεί να υπεισέλθει στην εξίσωση οποιαδήποτε παράμετρος δεν είναι λογικά δικαιολογημένη, και μάλιστα προβλέποντας για κάθε περίπτωση επακριβώς όλες τις συνέπειες της κάθε εναλλακτικής (Hayek 2014a:47), απαίτηση προφανώς δυσβάστακτη. Αφετέρου, αν εφαρμοζόταν στην πράξη, θα στερούσε από τα άτομα κάθε αίσθηση κανονικότητας και κάθε προβλεψιμότητα σε ό,τι αφορά την συμπεριφορά των συνανθρώπων τους, την οποία προσφέρει η, σε γενικές γραμμές, τήρηση παραδεδωγμένων κανόνων. Στο πνεύμα αυτό άλλωστε, ο Χάγιεκ ορίζει την αυθόρμητη τάξη ως ένα σύνολο αλληλοσχετιζόμενων στοιχείων που δημιουργούν μία κατάσταση στην οποία «τα άτομα μπορούν, στη βάση της συγκεκριμένης γνώσης που διαθέτουν να

διαμορφώνουν προσδοκίες αναφορικά με την συμπεριφορά των άλλων, οι οποίες αποδεικνύονται σωστές επιτρέποντας μια επιτυχημένη προσαρμογή των δράσεων αυτών των ατόμων» (Hayek 1978f:9. Επίσης Desai 1994, Ebeling 1986, Lavoie 1994b, Young, Leeson & Darity 2004).¹³⁷

Εξάλλου, η καταστροφή των συντονιστικών ενδεικτών της αυθόρμητης τάξης από την εφαρμογή πολιτικών προγραμμάτων ρασιοναλιστικού κονστρουκτιβισμού θα έχει ως αποτέλεσμα την δραματική μείωση της αποτελεσματικότητας στην αξιοποίηση των πόρων στην κοινωνία, την μείωση της δυνατότητας επινόησης νέων πρακτικών και προσαρμογής σε αλλαγή των συνθηκών, την καταφυγή, όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια, σε ολοένα και μεγαλύτερη χρήση της εξαναγκαστικής ισχύος του κράτους επί των πολιτών.

8.1.3. Τα κίνητρα

Το τρίτο επίπεδο που τροφοδοτεί τον ρασιοναλιστικό κονστρουκτιβισμό είναι εντέλει τα κίνητρα των δρώντων υποκειμένων.

Ένα επιστημονικό πρόγραμμα, για παράδειγμα στην οικονομική επιστήμη, το οποίο διακηρύττει ότι μπορεί να χρησιμεύσει για την παραγωγή συγκεκριμένων και μετρήσιμων αποτελεσμάτων, δίνει στα μέλη του περισσότερο κύρος και δυνατότητα παρέμβασης στην πολιτική διαδικασία απ' ό,τι η διακηρυκτικά ταπεινή προσέγγιση της Αυστριακής Σχολής, που περιορίζεται στην εξαγωγή γενικών κανόνων, και κατά βάση προειδοποιεί ως προς τον κίνδυνο υπερβολικής επέκτασης της σκόπιμης παρέμβασης στο κοινωνικό και οικονομικό φαινόμενο (Buckley 1977, Hayek 1949, 1978n, Mises 2006, 2007).

Ομοίως, ο πολιτικός που υπόσχεται την επίτευξη συγκεκριμένων σκοπών είναι κατά κανόνα δημοφιλέστερος από εκείνον που αναφέρεται σε έμμεσους στόχους, όπως για παράδειγμα στην γενική και άρα αόριστη βελτίωση των συνθηκών ζωής των πολιτών μέσω της διαφύλαξης των μηχανισμών της αυθόρμητης τάξης.

¹³⁷ "[...] individuals are able, on the basis of their respective peculiar knowledge, to form expectations concerning the conduct of others, which are proved correct by making possible a successful adjustment of the actions of these individuals"

Αυτή η δυνατότητα της συνάντησης των κινήτρων μεταξύ του κοινωνικού επιστήμονα και του πολιτικού στην κατεύθυνση του ρασιοναλιστικού ορθολογισμού εξαρτάται από τους εκάστοτε ισχύοντες κανόνες, και την ευχέρεια που αυτοί αποδίδουν στους φορείς της πολιτικής εξουσίας να επιδιώξουν σκοπούς που δεν περιορίζονται από γενικούς κανόνες.

8.2. Ολοκληρωτισμός, «καυτός» Σοσιαλισμός και Κοινωνική Δικαιοσύνη.

Στο πλαίσιο της αλληλεπίδρασης των παραπάνω τριών παραγόντων, τα πολιτικά προγράμματα που αναπτύχθηκαν κατά τον 20^ο αιώνα στο πνεύμα του ρασιοναλιστικού κονστρουκτιβισμού είχαν τρεις κυρίως μορφές:

8.2.1. Ο καθαυτό σοσιαλισμός

Κατ' αρχάς, η εφαρμογή του καθαυτό σοσιαλιστικού προγράμματος. Ο Χάγιεκ, όπως και οι υπόλοιποι εκπρόσωποι της Αυστριακής Οικονομικής Σχολής μετείχαν με ιδιαίτερη θέρμη στον διανοητικό διάλογο ως προς το κατά πόσο είναι εφικτός ο προτεινόμενος από τους σοσιαλιστές κεντρικός σχεδιασμός της οικονομίας. Αργότερα, καθώς τα αποτελέσματα της εφαρμογής τέτοιων προγραμμάτων γίνονται ορατά, ο Χάγιεκ αναφέρεται με μεγαλύτερη ένταση στις πολιτικές και κοινωνικές συνέπειες.

Σε ό,τι αφορά συγκεκριμένα τον Χάγιεκ, η κριτική του έναντι στις σοσιαλιστικές οικονομίες, κατά την εύστοχη κωδικοποίηση του Keizer (1994:210-211), αφορά τα εξής σημεία:

- i. Ο σοσιαλισμός δεν μπορεί να διατυπώσει μια συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας που να ισχύει για ολόκληρη την κοινωνία.
- ii. Δεν μπορεί να διατυπώσει φορμαλιστικά ή να επιλύσει τα εκατομμύρια των εξισώσεων ενός μοντέλου γενικών σημείων ισορροπίας.

- iii. Ο Κεντρικός Σχεδιασμός δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει την συγκεκριμένη χρονική και τοπική γνώση που είναι κατετμημένη μεταξύ εκατομμυρίων ατόμων.
- iv. Ο σοσιαλισμός οδηγεί σε πολιτική διδακτορία.¹³⁸
- v. Τα μοντέλα του σοσιαλισμού της αγοράς έχουν σημαντικά μειονεκτήματα έναντι του ανταγωνιστικού καπιταλισμού.

Η κριτική του Χάγιεκ ως προς τις λανθασμένες γνωσιολογικές / επιστημικές αφετηριακές υποθέσεις του σοσιαλιστικού προγράμματος παρουσιάστηκε στα προηγούμενα σχετικά κεφάλαια, στο πλαίσιο τόσο της συμβολής του στη Διαμάχη περί του Σοσιαλιστικού Σχεδιασμού, όσο και σε ό,τι αφορά το μεθοδολογικό του επιχείρημα, όπως αυτό εξελίχθηκε στον χρόνο (βλ. χαρακτηριστικά Caldwell 1997).

8.2.2. Φασισμός και Εθνικοσοσιαλισμός

Το επιχείρημα αναφορικά με την σχέση μεταξύ του ορθολογικού κονστρουκτιβισμού και του ολοκληρωτισμού ο Χάγιεκ το διατύπωσε κατ' αρχάς στο πλαίσιο της πολεμικής του εναντίον του φασισμού και εθνικοσοσιαλισμού.

Με αφετηρία το άρθρο *The Socialist Calculation II: The Competitive "Solution"* (Ο Σοσιαλιστικός Υπολογισμός 2: Η Ανταγωνιστική «Λύση», Hayek [1940] 1980e) ο Χάγιεκ επισημαίνει ότι η συνεπής εφαρμογή ενός προγράμματος μετατροπής του οικονομικού και κοινωνικού φαινομένου από αυθόρμητη τάξη σε *οργάνωση* συνεπάγεται την σταδιακή εγκατάσταση ενός ολοκληρωτικού, αυταρχικού πολιτικού συστήματος.

Στο πλαίσιο αυτό, ο Χάγιεκ αποδίδει την ανάδυση του εθνικοσοσιαλισμού στην Γερμανία στην διάδοση της ιδέας ότι ο κεντρικός σχεδιασμός είναι όχι μόνο εφικτός και επιθυμητός, αλλά και «αναπόφευκτος» (Hayek 2006:49-62). Αναγκαστικά όμως η υπαγωγή των κοινωνικών πόρων σε μία ενιαία ιεράρχηση συγκεκριμένων στόχων,

¹³⁸ Στο σημείο αυτό ο Keizer αναφέρει επί λέξει «Socialism must of necessity be authoritarian and lead to political dictatorship». Στη συνέχεια θα καταδειχθεί ότι ο Χάγιεκ αναφέρεται σε μια αυταρχική τάση που πραγματοποιείται μόνο εφόσον το σοσιαλιστικό πρόγραμμα εφαρμοστεί χωρίς παρεκκλίσεις.

συνεπάγεται την επιβολή αυτής της συγκεκριμένης ιεράρχησης στα άτομα που υπό συνθήκες ελευθερίας μπορούν να επιδιώκουν τους δικούς τους προσωπικούς στόχους. Ο οικονομικός αυτός έλεγχος εντέλει συνεπάγεται έλεγχο σε κάθε πτυχή της ζωής του πολίτη: οτιδήποτε αφελώς χαρακτηρίζεται «απλώς οικονομικό» αναφέρεται ουσιαστικά στην προσωπική αξιακή ιεράρχηση του κάθε μέλους της κοινωνίας. Όπως τονίζει ο Χάγιεκ «ο οικονομικός έλεγχος δεν είναι απλώς έλεγχος ενός τομέα της ανθρώπινης ζωής που μπορεί να διαχωριστεί από τους υπολοίπους· είναι ο έλεγχος επί των μέσων όλων μας των σκοπών. Και όποιος έχει τον πλήρη έλεγχο των μέσων πρέπει και να προσδιορίζει ποιοι σκοποί θα επιδιώκονται, ποιες αξίες θα ιεραρχούνται υψηλότερα και ποιες χαμηλότερα, με λίγα λόγια τι θα πρέπει οι άνθρωποι να πιστεύουν και να επιδιώκουν» (Hayek 2006:101).¹³⁹

Ακόμη, επειδή ακριβώς διακηρυκτικός στόχος είναι η εγκατάλειψη της «τυχαίας» κατανομής των εισοδημάτων υπό συνθήκες ελεύθερης αγοράς υπέρ μίας περισσότερο «αξιοκρατικής» σκόπιμης διανομής, το πεδίο του ανταγωνισμού μετακινείται από την επιδίωξη της αξιοποίησης των ευκαιριών της αγοράς για την εξυπηρέτηση των αναγκών και των επιθυμιών των άλλων ανθρώπων, στην αναρρίχηση στην κλίμακα ιεραρχίας του συστήματος. Στο πλαίσιο αυτού του ανταγωνισμού, εφόσον το κριτήριο καθίσταται η μονοδιάστατη μετρήσιμη αποτελεσματικότητα, οι πλέον αδίστακτοι (Hayek 2006:148), αυτοί που δεν θα διστάσουν να θυσιάσουν ακόμη και την αλήθεια στον «ανώτερο» σκοπό (Hayek 2006:168) θα έχουν το στρατηγικό πλεονέκτημα.

Ο Χάγιεκ επισημαίνει ότι οι ρίζες του γερμανικού εθνικοσοσιαλισμού μπορούν όντως να εντοπιστούν στην σοσιαλιστική σκέψη, τονίζοντας ως προς αυτή την μετεξέλιξη την συμβολή στοχαστών όπως ο Werner Sombart (Hayek 2006:185), ο Johann Plenge (Hayek 2006:187), ο Walter Rathenau (Hayek 2006:190), ο Paul Lensch (Hayek 2006:191), και ο Moeller van den Bruck (Hayek 2006:196) ο οποίος διακήρυξε και τον «πόλεμο» μεταξύ του Σοσιαλισμού και του Φιλελευθερισμού, οραματιζόμενος το Τρίτο Ράιχ που θα έδινε στους Γερμανούς «έναν σοσιαλισμό

¹³⁹ "Economic control is not merely control of a sector of human life which can be separated from the rest; it is the control of the means for all our ends. And whoever has sole control of the means must also determine which ends are to be served, which values are to be rated higher and which lower, in short, what men should believe and strive for".

προσαρμοσμένο στη φύση τους και αμόλυντο από δυτικές φιλελεύθερες ιδέες» (Hayek 2006:196).

Υπ' αυτή την έννοια, ο αυταρχικός ολοκληρωτισμός έρχεται ως συνέπεια των εγγενών προβλημάτων του κεντρικού σχεδιασμού: της ανάγκης για ομογενοποίηση των αξιακών ιεραρχήσεων των μελών της πολιτικής κοινωνίας, της προσήλωσης στην επίτευξη συγκεκριμένων αποτελεσμάτων, στην ανάγκη δικαιολόγησης της αδυναμίας επίτευξης αυτών των αποτελεσμάτων στην πράξη δεδομένων των γνωσιολογικών / επιστημικών / οικονομικών αδυναμιών που καταδεικνύουν οι Αυστριακοί.

8.2.3. Το αναδιανεμητικό κράτος πρόνοιας.

Το τρίτο πολιτικό πρόγραμμα εναντίον του οποίου ο Χάγιεκ έστρεψε τα βέλη της κριτικής του είναι το σοσιαλδημοκρατικό Κράτος Πρόνοιας που βασίζεται στην ιδέα της Κοινωνικής Δικαιοσύνης.

Το πρόγραμμα αυτό κατά τον Χάγιεκ αναπτύχθηκε ως συνέπεια της απαξίωσης που είχε σε διανοούμενους και πολίτες η εφαρμογή των καθαυτό σοσιαλιστικών προγραμμάτων κυρίως στην Ρωσία (Hayek 1960:254). Οι παράγοντες που οδήγησαν σ' αυτή την απαξίωση ήταν τρεις: «Η ολοένα και μεγαλύτερη αναγνώριση ότι η σοσιαλιστική οργάνωση της παραγωγής δεν είναι περισσότερο, αλλά λιγότερο παραγωγική από την ιδιωτική πρωτοβουλία· μια ακόμη πιο ξεκάθαρη αναγνώριση ότι, αντί να οδηγήσει σε κάτι που εκλήφθηκε ως περισσότερη κοινωνική δικαιοσύνη, σημαίνει μια νέα αυθαίρετη και περισσότερο αναπόδραστη τάξη ιεράρχησης απ' ό,τι ποτέ άλλοτε· και η συνειδητοποίηση ότι, αντί για την περισσότερη ελευθερία που υποσχέθηκε, σημαίνει την εμφάνιση ενός νέου αυταρχισμού» (Hayek 1960:255).¹⁴⁰

¹⁴⁰ “[...]the increasing recognition that a socialist organization of production would be not more but much less productive than private enterprise; an even clearer recognition that, instead of leading to what had been conceived as greater social justice, it would mean a new arbitrary and more inescapable order of rank than ever before; and the realization that, instead of the promised greater freedom, it would mean the appearance of a new despotism”.

Ενώ όμως σε μεγάλο βαθμό στον δυτικό κόσμο απαξιώθηκαν τα συγκεκριμένα μέσα για την επίτευξη του σοσιαλισμού, ο τελικός στόχος, η χειραγώγηση της οικονομίας ώστε η κατανομή των εισοδημάτων να συμμορφώνεται σε μια έννοια κοινωνικής δικαιοσύνης, παρέμενε (Hayek 1960:256).

Το αίτημα αυτό, παρά την εγκατάλειψη του καθαυτό σοσιαλιστικού προγράμματος, συνεπάγεται την διάβρωση των παραδοσιακών περιορισμών των εξουσιών του κράτους, με αποτέλεσμα να επιτρέπεται, και να επιβάλλεται, ολοένα και μεγαλύτερος κεντρικός έλεγχος επί της οικονομίας, αν και η ιδιωτική ιδιοκτησία παραμένει κατ' όνομα σεβαστή.

Η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης, πάνω στην οποία θεμελιώνεται το πολιτικό πρόγραμμα του κράτους πρόνοιας, είναι κατά τον Χάγιεκ εξαιρετικά προβληματική. Κατ' αρχάς, η κατηγορία της δικαιοσύνης αφορά μόνο ηθικά υποκείμενα δράσης – το να χαρακτηρίζει κανείς τα αποτελέσματα των απρόσωπων δυνάμεων της κοινωνίας ως δίκαια ή άδικα είναι ένα σφάλμα ανθρωπομορφισμού (Hayek 1968, 1976a:31, 67), ανάλογο με το να χαρακτηρίσει κανείς άδικη τη ζημιά που προκάλεσε ένας τυφώνας ή μια κυκλοφοριακή συμφόρηση. Αυτό βεβαίως, όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια, δεν σημαίνει ότι, για παράδειγμα, το πρόβλημα της φτώχειας, ακόμη και αν χαρακτηριστεί ως δυστυχία αντί για αδικία, δεν πρέπει και δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί, τόσο μακροπρόθεσμα, όσο και ως προς τις άμεσες συνέπειές του.

Πολύ περισσότερο, η καταλλακτική τάξη της εκτεταμένης κοινωνίας βασίζεται σε κανόνες οι οποίοι αναγκαστικά έχουν γενικό χαρακτήρα. Η ελεύθερη, πλουραλιστική κοινωνία δεν διαθέτει ενιαία ιεράρχηση στόχων (Hayek 1976a:107) και συνεπώς δεν μπορεί να εγγυηθεί την παραγωγή συγκεκριμένων αποτελεσμάτων, παρά μόνο την παραγωγή και την διατήρηση μιας αφηρημένης τάξης (Hayek 1976a:114) όπου οι πιθανότητες ευημερίας, με την έννοια μάλιστα του υποκειμενικού ορισμού της επιθυμητής ζωής, ενός τυχαία επιλεγμένου ατόμου είναι οι μεγαλύτερες δυνατές (Hayek 1976a:132, 2014d: 308) και τείνουν να αυξάνονται στον χρόνο (Saboglu & Langlois 1995). Οι αναλογίες εδώ με το «πέπλο άγνοιας» της αρχικής θέσης που διατυπώνει ο Rawls στο *A Theory of Justice* (Μία

Θεωρία της Δικαιοσύνης 1990:118, αλλά και Rawls 2001 – αντιπαραβ. Sandel 1998) είναι σαφείς, παρά τα διαφορετικά συμπεράσματα στα οποία καταλήγουν οι δύο στοχαστές – είναι χαρακτηριστικό ότι στην εισαγωγή του δεύτερου τόμου του *Law, Legislation and Liberty* ο Χάγιεκ αναφέρει ότι οι διαφορές του με το επιχείρημα του Rawls «φαίνονται περισσότερο λεκτικές παρά ουσιαστικές» (Hayek 1976a:xii-xiii).¹⁴¹ Έτσι, παρά το γεγονός ότι πολλοί θα προτιμούσαν να ζήσουν την ζωή ενός αριστοκράτη γαιοκτήμονα, αν η θέση κάποιου καθοριζόταν με κλήρο μεταξύ των συνθηκών ζωής όλων των μελών της συγκεκριμένης κοινωνίας, δύσκολα θα έκανε αυτή την επιλογή.

Ο συντονισμός των ατομικών σχεδίων που παράγει αυτή την βελτίωση των πιθανοτήτων για όλα τα μέλη της κοινωνίας, αλλά και τη βελτίωση του γενικού υλικού επιπέδου διαβίωσης, δεν είναι συμβατός με κανόνες που αποσκοπούν σε συγκεκριμένα αποτελέσματα – που έχουν δηλαδή την μορφή περισσότερο της εντολής, παρά της γενικής απαγόρευσης της άδικης συμπεριφοράς (Hayek 1976a:34, 128). Όπως τονίζει ο Χάγιεκ «κανένα σύστημα κανόνων δίκαιης ατομικής συμπεριφοράς, και συνεπώς καμία ελεύθερη δράση ατόμων, δεν μπορεί να παραγάγει αποτελέσματα που θα ικανοποιούν την οποιαδήποτε αρχή διανεμητικής δικαιοσύνης» (Hayek 1976a:69, Gerken 2004).¹⁴² Πολύ περισσότερο μάλιστα, εφόσον το ιδανικό της κοινωνικής δικαιοσύνης δίνει τη δυνατότητα σε ομάδες πίεσης να το χρησιμοποιήσουν ως προκάλυμμα προσοδοθηρίας.

Η αλλαγή συνεπώς των κανόνων που διέπουν την εκτεταμένη τάξη, με κανόνες σχεδιασμένους για την παραγωγή συγκεκριμένων αποτελεσμάτων θα είναι διπλά καταστροφική: και δεν θα αποδώσει τους διακηρυκτικούς στόχους ενός τέτοιου προγράμματος, και θα καταστρέψει τις δημιουργικές δυνάμεις της Μεγάλης Ανοιχτής Κοινωνίας (Hayek 1976a:133-142).

¹⁴¹ “I have come to the conclusion that what I might have to say about John Rawls’ *A Theory of Justice* (1972) would not assist in the pursuit of my immediate object because the differences between us seemed more verbal than substantial”.

¹⁴² “Indeed, no system of rules of just individual conduct, and therefore no free action of the individuals, could produce results satisfying any principle of distributive justice”.

8.3. Το πολιτικό πρόγραμμα του Χάγιεκ

8.3.1. Στο συνταγματικό επίπεδο

Τούτων δοθέντων, βασική πολιτική στόχευση του Χάγιεκ είναι η προστασία των μηχανισμών παραγωγής αυθόρμητης τάξης έναντι του ορμητικού όσο και ποικιλόχρωμου ρεύματος του ρασιοναλιστικού κονστρουκτιβισμού.¹⁴³ Για τον Χάγιεκ η επιβίωση της εκτεταμένης τάξης εξαρτάται από τη διαφύλαξη συγκεκριμένων θεμελιωδών αρχών που ως επί το πλείστον έχουν ανακύψει αυθόρμητα και έχουν δοκιμαστεί στην πορεία του χρόνου, και ιδίως του σαφούς προσδιορισμού των θεμιτών ορίων της κρατικής δράσης.

Ο κίνδυνος τον οποίο επισημαίνει ο Χάγιεκ έγκειται στην μετατροπή της ανοιχτής πολιτικής κοινωνίας σε *οργάνωση* (κατ' αναλογία της αντιδιαστολής ανάμεσα στην *καταλλαγή* και την *οικονομία*), την υπαγωγή της σε μία ενιαία ιεράρχηση στόχων, που με τη σειρά της προϋποθέτει και συνεπάγεται την επιβολή μιας ενιαίας ιεράρχησης αρχών και προτιμήσεων.

Μία τέτοια εξέλιξη θα κατέστρεφε την ατομική ελευθερία, την οποία ο Χάγιεκ εννοιολογεί για την ανάγκες του επιχειρηματός του ως απουσία καταναγκασμού - του ελέγχου του περιβάλλοντος ή των συνθηκών στις οποίες βρίσκεται ένα άτομο από ένα άλλο άτομο ώστε, προκειμένου να αποφύγει μεγαλύτερη ζημία, να εξαναγκάζεται να δρα όχι σύμφωνα με ένα εσωτερικά συνεπές δικό του σχέδιο, αλλά για να εξυπηρετεί τους σκοπούς κάποιου άλλου¹⁴⁴ - (Hayek 1960: 11-22, 133-148), συνθήκη αναγκαία για την αξιοποίηση των δημιουργικών δυνάμεων του πολιτισμού.

Πέρα από την δεοντική πτυχή, της φυσικής ροπής των ανθρώπων να αξιοποιούν τις γνώσεις τους για την επιδίωξη των δικών τους υποκειμενικών και ποικίλων στοχεύσεων, η εφαρμογή συγκεντρωτικών πολιτικών προγραμμάτων θα μείωνε

¹⁴³ Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ο Χάγιεκ αφιέρωσε το πολεμικό *The Road to Serfdom* ([1944] 2007) στους «σοσιαλιστές όλων των κομμάτων» («To Socialists of all parties»).

¹⁴⁴ “By ‘coercion’ we mean such control of the environment or circumstances of a person by another that, in order to avoid greater evil, he is forced to act not according to a coherent plan of his own but to serve the ends of another”.

δραματικά τη δυνατότητα αξιοποίησης αυτής της εγγενώς κατεσπαρμένης γνώσης στην κοινωνία για την παραγωγή συλλογικού οφέλους – την διασφάλιση ακριβώς των μέσων για την επιβίωση και την πραγμάτωση των στοχεύσεων του μεγαλύτερου δυνατού αριθμού ανθρώπων.

Υπ’ αυτή την έννοια, ο Χάγιεκ παρέχει μια συνεπειοκρατική δικαιολόγηση της ατομικής ελευθερίας. Με δεδομένη αφενός την καταστατική μας άγνοια του μεγαλύτερου μέρους των δεδομένων που συνιστούν το εξωτερικό περιβάλλον και πλαισιώνουν την δράση μας, και αφετέρου τον εγγενώς κατεσπαρμένο χαρακτήρα της γνώσης στην κοινωνία, είναι αδύνατον να προβλέψουμε (και συνεπώς να σχεδιάσουμε) το μέλλον της κοινωνίας, κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο που είναι αδύνατο για τον νου να προβλέψει και να σχεδιάσει την δική του εξέλιξη (Hayek 1960:25) – ιδιαίτερα μάλιστα όταν οι αλλαγές στις συνθήκες, που υπαγορεύουν προσαρμογές, είναι στην εκτεταμένη κοινωνία τόσες πολλές και ραγδαίες (Hayek 1960:28).

Ο λόγος που χρειαζόμαστε την ελευθερία είναι εντέλει γιατί δεν μπορούμε να γνωρίζουμε εκ των προτέρων ούτε τα προβλήματα προσαρμογής που θα ανακύψουν, ούτε τις λύσεις τους. Αυτές ανακύπτουν μέσα από μια διαρκή διαδικασία δοκιμής και λάθους, και εσωτερικού ανταγωνισμού μεταξύ διαφορετικών συνδυασμών «τοπικής» γνώσης και δεξιοτήτων των διαφόρων ατόμων – «η ανάπτυξη και η επιβίωση του πολιτισμού εξαρτάται από την μεγαλύτερη εφικτή δυνατότητα να συμβαίνουν ατυχήματα»¹⁴⁵, τέτοιου είδους επιτυχείς συνδυασμοί.

Υπό το πρίσμα αυτό αντιλαμβάνεται ο Χάγιεκ και την λειτουργία του ανταγωνισμού, ως ενός ευρετικού μηχανισμού με πεδίο εφαρμογής ευρύτερο από την καθαυτό οικονομία: ο ανταγωνισμός έχει σημασία ακριβώς επειδή δεν γνωρίζουμε εκ των προτέρων τα δεδομένα που προσδιορίζουν τις δράσεις των ανταγωνιζόμενων υποκειμένων – είναι «μία διαδικασία για την ανακάλυψη δεδομένων τα οποία, χωρίς την προσφυγή στον ανταγωνισμό, δεν θα ήταν γνωστά σε κανέναν, ή τουλάχιστον δεν θα αξιοποιούνταν» (Hayek 2014d:304). Υπ’ αυτή την έννοια, ο

¹⁴⁵ «Humiliating to human pride as it may be, we must recognize that the advance and even the preservation of civilization are dependent upon a maximum of opportunity for accidents to happen”.

ανταγωνισμός έχει σημασία εκεί όπου τα αποτελέσματά του δεν μπορούν να προβλεφθούν.

Στην οικονομία, για παράδειγμα, ο ανταγωνισμός είναι η διαδικασία μέσω της οποίας μπορούν τα υποκείμενα δράσης να ανακαλύψουν ποια αγαθά είναι σπάνια, ποια πράγματα είναι αγαθά και τι αξία έχουν, πληροφορία που τα μοντέλα στατικής ισορροπίας αφετηριακά υποθέτουν εξ αρχής πλήρως γνωστή και δεδομένη (Hayek 2014d:306).

Αυτή η διαφορά προσέγγισης, όπως αποκαλύπτεται από την θεώρηση του ανταγωνισμού ως *κατάστασης* από την στατική ισορροπία, και ως *διαδικασίας* από την προσέγγιση που υποστηρίζει ο Χάγιεκ, ουσιαστικά αποκαλύπτει ότι οι δύο μεθοδολογίες μελετούν διαφορετικά φαινόμενα. Αφενός η *οικονομία* αφορά «μια ενιαία οργανωμένη κοινωνία που υπηρετεί μια δεδομένη ιεραρχία σκοπών», «μια οργάνωση ή διαρρύθμιση στην οποία κάποιος σκοπίμως επιμερίζει πόρους σε μια ενιαία ιεράρχηση σκοπών». Αφετέρου η καταλλαγή αφορά την περίπλοκη δομή των αμέτρητων ατομικών οικονομικών διαρρυθμίσεων, την *αυθόρμητη τάξη* που παράγεται από την επιδίωξη των επιμέρους στοχεύσεων σε ένα περιβάλλον συγκεκριμένων κανόνων (Hayek 2014d:307).

Η ανακάλυψη των νέων δεδομένων που θα ενισχύσουν την καταλλακτική λειτουργία, είτε πρόκειται για καθαρά οικονομικές πρακτικές, είτε για ιδέες και νόρμες συμπεριφοράς – προϋποθέτει συνεπώς την διάψευση πολλών από τα ανταγωνιζόμενα σχέδια. Αυτό είναι το τίμημα που καταβάλλουμε για τον αποτελεσματικότερο συντονισμό των ατομικών σχεδίων συνολικά, αλλά και για την ολοένα αποτελεσματικότερη αξιοποίηση του διαθέσιμου στην κοινωνία κεφαλαίου, με την ευρύτατη έννοιά του (Hayek 2014d:309). Για παράδειγμα, η ανακάλυψη μιας νέας τεχνικής για την φτηνότερη παραγωγή ενός αγαθού ακυρώνει όλες τις προϋπάρχουσες και ακριβότερες, και υποχρεώνει όσους τις χρησιμοποιούσαν μέχρι εκείνο το σημείο να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα.

Αυτή η διάψευση όμως είναι απαραίτητη προκειμένου το συνολικό, συλλογικό όφελος να αυξάνεται, με την έννοια των ευκαιριών που θα έχει ένα τυχαίο άτομο να επιτύχει τους δικούς του σκοπούς. Αυτό το αποτέλεσμα βεβαίως δεν μπορεί να

εκτιμηθεί, τουλάχιστον να εκτιμηθεί εύκολα, ως αριθμητικό μέγεθος, γεγονός που έχει ως συνέπεια την υποτίμηση της πραγματικής του σημασίας, ιδίως από εκείνους που ευαγγελίζονται την μετατροπή της πολύπλοκης καταλλαγής σε καθαρά οικονομική οργάνωση (Hayek 2014d:310).

Ιδιαίτερα το αίτημα για την προστασία των εισοδημάτων που αποδίδουν συγκεκριμένα επαγγέλματα στο όνομα της κοινωνικής δικαιοσύνης αφαιρεί την πληροφορία που απαιτείται για την προσαρμογή στην αναπόφευκτη και απρόβλεπτη εκάστοτε αλλαγή των οικονομικών συνθηκών, καθιστώντας έτσι λιγότερο αποτελεσματική την αξιοποίηση των διαθέσιμων πόρων στην κοινωνία με συνέπειες που εντέλει πλήττουν στο πολλαπλάσιο τα μέλη της (Hayek 2014d:311-2).

Το επιχείρημα υπέρ της ελευθερίας εντέλει αφορά «την αναγνώριση της αναπόφευκτης άγνοιας όλων μας του μεγάλου αριθμού των παραμέτρων από τις οποίες εξαρτάται η επίτευξη των στόχων και της ευημερίας μας» (Hayek 1960: 29).¹⁴⁶ Στο πνεύμα αυτό, ο Χάγιεκ επισημαίνει πως «όλοι οι θεσμοί της ελευθερίας είναι προσαρμογές σ' αυτό το θεμελιώδες γεγονός της άγνοιας, προσαρμοσμένοι να αντιμετωπίζουν πιθανότητες και όχι βεβαιότητα»¹⁴⁷. Γι' αυτό «προκειμένου να αξιοποιήσουμε με τον καλύτερο τρόπο την όποια γνώση διαθέτουμε, πρέπει να τηρούμε κανόνες τους οποίους η εμπειρία έχει καταδείξει ότι λειτουργούν σε γενικές γραμμές με τον καλύτερο τρόπο, αν και δεν γνωρίζουμε ποιες θα είναι οι συνέπειες της τήρησής τους στην εκάστοτε περίπτωση»¹⁴⁸.

Δεδομένης αυτής της άγνοιας συνεπώς, στόχος κάθε προσπάθειας που αφορά την θεσμική διαρρύθμιση είναι τριπλός:

- Να μην αυξάνουμε την μη προβλεψιμότητα των γεγονότων υιοθετώντας ανόητους ανθρωπογενείς θεσμούς.

¹⁴⁶ "[...] the case for individual freedom rests chiefly on the recognition of the inevitable ignorance of all of us concerning a great many of the factors on which the achievement of our ends and welfare depends".

¹⁴⁷ "all institutions of freedom are adaptations to this fundamental fact of ignorance, adapted to deal with chances and probabilities, not certainty".

¹⁴⁸ "to make the best use of what knowledge we have, we must adhere to rules which experience has shown to serve best on the whole, though we do not know what will be the consequences of obeying them in the particular instance.

- Να βελτιώνουμε όσο είναι δυνατόν τους ανθρώπινους θεσμούς ώστε να αυξάνουμε τις δυνατότητες ορθής πρόβλεψης. Και κυρίως,
- Να παρέχουμε τη μεγαλύτερη δυνατή ευκαιρία σε άγνωστα άτομα να μαθαίνουν γεγονότα τα οποία είναι άγνωστα σε μας προσωπικώς και να αξιοποιούν αυτή την γνώση στις δράσεις τους (Hayek 1960:30).¹⁴⁹

Ιδιαίτερα ο τρίτος αυτός στόχος, της ολοένα και μεγαλύτερης δυνατότητας επίτευξης των ατομικών σκοπών ενός ολοένα και μεγαλύτερου αριθμού ανθρώπων, κατά τρόπο μάλιστα ώστε τα ατομικά αυτά επιτεύγματα να διαχέουν τα θετικά τους αποτελέσματα και σε άλλους, συνεπάγεται τη διαρκή οικονομική ανάπτυξη της εκάστοτε κοινωνίας, η οποία με τη σειρά της συνεπάγεται ανισότητα στα αποτελέσματα (Hayek 1960:42). Πολλές από τις κατακτήσεις του πολιτισμού (ο Χάγιεκ αναφέρει χαρακτηριστικά το αυτοκίνητο, το ψυγείο, το ραδιόφωνο, το αεροπορικό ταξίδι) που σήμερα είναι διαθέσιμες στα περισσότερα μέλη της κοινωνίας δεν θα αναπτύσσονταν αν δεν υπήρχε η δυνατότητα για ένα αρχικό διάστημα να αποτελούν την πολυτέλεια των λίγων (Hayek 1960: 43). Μάλιστα, ως προς αυτό, η ανισότητα στην απόλαυση των αποτελεσμάτων της πρωτοπορίας της ανθρώπινης εφευρετικότητας είναι αναπόφευκτη και σε μια σχεδιασμένη κοινωνία – απλώς, στην περίπτωση αυτή θα ωφελείται μια επί τούτο πολιτικά προσδιορισμένη προνομιούχα τάξη. Ομοίως, η συνεχής ανάπτυξη της κοινωνίας συνεπάγεται αναγκαστικά την διατάραξη κάποιων παραδοσιακών πρακτικών και επαγγελμάτων (Hayek 1960:51).

Αντίστοιχα στο πλαίσιο αυτό, προσδιορίζονται οι αξίες που αρμόζουν με την εκτεταμένη τάξη: η προσωπική ευθύνη έναντι των επιλογών δράσης που αναλαμβάνει το κάθε άτομο, καθώς και η αποδοχή από το εκάστοτε άτομο του γεγονότος ότι οι απολαβές του στο πλαίσιο της καταλλακτικής τάξης δεν θα ανταποκρίνονται σε κάποια έννοια προσωπικής, ηθικής αξίας, αλλά περισσότερο στην αξία που οι συνάνθρωποί του θα κρίνουν ότι έχει η συνεισφορά του στην

¹⁴⁹ “we ought not to increase the unpredictability of events by foolish human institutions”[...] “our aim should be to improve human institutions so as to increase the chances of correct foresight” [...] “we should provide the maximum of opportunity for unknown individuals to learn of facts that we ourselves are yet unaware of and to make use of this knowledge in their actions”.

κατεύθυνση της ικανοποίησης των δικών τους αναγκών και επιθυμιών, όπως αυτοί τις αντιλαμβάνονται (Hayek 1960:71-102).

Τα πλεονεκτήματα αυτής της αξιοποίησης της ανθρώπινης δημιουργικότητας σε ένα μη τελεολογικό περιβάλλον, επιβάλλουν την επικράτηση των γενικών αρχών έναντι των συγκεκριμένων στοχεύσεων στο επίπεδο της συλλογικής δράσης (Hayek 1960:68).

Υπ' αυτή την έννοια, η δημοκρατική αρχή της πλειοψηφίας, ενώ έχει στενή συνάφεια με τα φιλελεύθερα ιδεώδη, δεν είναι ικανή συνθήκη για την διατήρηση της εκτεταμένης τάξης: η δημοκρατική αρχή αφορά την διαδικασία επιλογής του νόμου και των φορέων του, ενώ ο φιλελευθερισμός το εύρος του περιεχομένου του: ο φιλελεύθερος «πιστεύει ότι υπάρχουν σαφή όρια στο εύρος των ζητημάτων τα οποία κρίνονται πλειοψηφικά» καθώς «θεωρεί σημαντικό οι εξουσίες της οποιασδήποτε πρόσκαιρης πλειοψηφίας να περιορίζονται από μακροπρόθεσμες αρχές» αποδεκτές από μια ευρύτερη συμφωνία, από τις οποίες και αντλεί την ισχύ της και η οποιαδήποτε απόφαση.¹⁵⁰

Η δημοκρατία στο πλαίσιο αυτό είναι ένα μέσο και όχι αυτοσκοπός (Hayek 1960:107, 1971b, 1973b, 1978k, Pennington 2003). Συνεπώς, τα όριά της πρέπει να προσδιορίζονται υπό το πρίσμα των σκοπών που θέλουμε να εξυπηρετεί: τη διαφύλαξη της ατομικής ελευθερίας, την ενίσχυση του επιπέδου κατανόησης των δημοσίων υποθέσεων από τους πολίτες μέσω της ενθάρρυνσης της συμμετοχής στην διαδικασία λήψης συλλογικών αποφάσεων, και τη διαμόρφωση της αναγκαίας ευρείας συμφωνίας ως προς το ποια είναι η επιθυμητή κοινωνική διαρρύθμιση που με τη σειρά της θα επηρεάσει τις πιο πρακτικές, διαχειριστικές αποφάσεις. Η συμφωνία αυτή επιτυγχάνεται μακροπρόθεσμα μέσα από έναν διάλογο που δεν περιορίζεται από τις πρόσκαιρες πλειοψηφικές απόψεις και στον οποίο ο ρόλος των θεωρητικών στοχαστών είναι σημαντικός (Hayek 1960:114).

¹⁵⁰ «[...]the liberal believes that there are definite limits to the range of questions which should be thus decided. [...] the liberal regards it as important that the powers of any temporary majority be limited by long-term principles. To him it is not from a mere act of will of the momentary majority but from a wider agreement on common principles that a majority decision derives its authority».

Αυτή η διάκριση ανάμεσα στην εκάστοτε *βούληση* της πλειοψηφίας και την *γενική άποψη*, η απαίτηση πρώτη να υποτάσσεται στην δεύτερη (για παράδειγμα, οι αποφάσεις του εκάστοτε μονάρχη να θεμελιώνονται σε μια γενικότερη αναφορά ως προς το τι θεωρείται αγαθό και επιθυμητό, τροφοδότησε την ιστορική πορεία για ελευθερία (Tebble 2010:108). Η εμφάνιση όμως της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας κατέστησε την διάκριση αυτή ασαφή καθώς η λαϊκή κυριαρχία γέννησε την λανθασμένη ιδέα ότι «εφόσον η βούληση του λαού κυβερνά, δεν υπάρχει πλέον καμία ανάγκη η πλειοψηφία να αποδείξει ότι αυτό που αποφασίζει θεωρείται δίκαιο» (Hayek 1960: 104).

Οι παραπάνω αρχές, της αναγνώρισης της ατομικής ελευθερίας ως απουσίας εξαναγκασμού και της θωράκισης της δυνατότητας πειραματισμού και νέων συνδυασμών μπορούν να επιτευχθούν στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό υπό το θεσμικό περιβάλλον της *νομοκρατίας* (Rule of Law) (Hayek 1960:162-176, Dietze 1977, Kotterman-van de Vosse 1994, Miller 2010, Περλικός 2011, Rowland 1987, Shearmur 2006), ενός συστήματος κανόνων γενικού και αφηρημένου χαρακτήρα και καθολικής εφαρμογής, οι οποίοι έχουν κυρίως αποφαιτικό περιεχόμενο, αποκλείοντας ρητά κάποιες εναλλακτικές δράσεις και αφήνοντας τις υπόλοιπες διαθέσιμες, σε αντιδιαστολή με τις *εντολές* όπου συμβαίνει το αντίστροφο (Hayek 1960:149). Αυτή η ευελιξία είναι αναγκαία προκειμένου να ενεργοποιηθεί ο επωφελής ανταγωνισμός μεταξύ των ατομικών σχεδίων, και αντανakλάται, όπως καταδείχθηκε στο προηγούμενο σχετικό κεφάλαιο, και στο επίπεδο των ηθών της εκτεταμένης κοινωνίας.

Οι απαρχές αυτής της εξέλιξης, του περιορισμού της καταναγκαστικής δράσης του κράτους στην άσκηση γενικών, αφηρημένων κανόνων, μπορούν να εντοπιστούν στην αρχαία Αθήνα και την ρεπουμπλικανική Ρώμη, ενώ στην σύγχρονη εποχή η τάση αυτή επανεμφανίζεται στην Αγγλία του 17^{ου} αιώνα (Hayek 1960:162), θεμελιώνεται στην μακρότερη κοινοδικαϊκή της παράδοση, και κωδικοποιείται αποφασιστικά στο Σύνταγμα των Η.Π.Α. ιδιαίτερα στις προβλέψεις για την προστασία της ατομικής ελευθερίας και την διάκριση των εξουσιών. Επίσης, αντανakλά στο γερμανικό, ουσιαστικά πρωσικό, *Rechtsstaat*, όπως αυτό επηρεάστηκε καθοριστικά από την σκέψη του Wilhlem von Humboldt, μέχρι του

σημείου όπου η διοικητική αποτελεσματικότητα έλαβε στην γερμανική πολιτική κοινωνία προτεραιότητα έναντι της νομοκρατίας.

Κατά τον Χάγιεκ, ούτε στις ΗΠΑ η διάκριση μεταξύ των εξουσιών προχώρησε όσο θα έπρεπε, καθώς απέτυχε να διαχωρίσει αποτελεσματικά ανάμεσα στην *διακυβέρνηση*, την διαχείριση που επιδιώκει συγκεκριμένους σκοπούς και την *νομοθεσία*, την διατύπωση των κανόνων ορθής διαχείρισης.

Η αποτυχία αυτή οδήγησε σε μια σειρά από σοβαρές αποκλίσεις από την αρχή της νομοκρατίας, καθώς η ιδέα ότι δίκαιο είναι οτιδήποτε θεσπίσει ως τέτοιο η πλειοψηφία, αφήνει ευάλωτη την έννομη τάξη έναντι της προσοδοθηρικής συναλλαγής μεταξύ αφενός των φορέων της νομοθετικής / εκτελεστικής εξουσίας και αφετέρου των οργανωμένων συμφερόντων (βλ. Caplan 2006, Mises 1978b).

Στο πνεύμα της προσέγγισης των οικονομολογικών σχολών της Δημόσιας Επιλογής (Public Choice School) και των Συνταγματικών Οικονομικών (Constitutional Economics), ο Χάγιεκ αποδίδει μια σειρά από φαινόμενα στην ευχέρεια μιας τέτοιας διαπλοκής επιμέρους συμφερόντων:

Η κατανομή εισοδημάτων ανάμεσα στους κοινωνικούς εταίρους, εκεί όπου υπάρχει η δυνατότητα έκδοσης σχετικών διαταγμάτων, καταλήγει να γίνεται στη βάση ταυτόχρονης εξυπηρέτησης επιμέρους συμφερόντων που δεν ταυτίζονται ούτε με κάποιο ενιαίο συλλογικό συμφέρον, ούτε με μια ιεράρχηση στην οποία εντέλει θα συμφωνούσε η πλειοψηφία: η εκτελεστική εξουσία ικανοποιεί κατά προτεραιότητα τα αιτήματα εκείνων των κοινωνικών ομάδων που διαθέτουν την ισχυρότερη δυνατότητα πίεσης, κι αυτά με τη σειρά τους συμβάλλουν στην διατήρηση των συγκεκριμένων φορέων στην εξουσία.

Η δυνατότητα κάποιων κοινωνικών ομάδων να αποκομίσουν προσόδους, παρακινεί ολοένα και περισσότερους πολίτες να επιδιώκουν να συμμετάσχουν σε τέτοιες συναλλαγές, ακόμη και αν θα προτιμούσαν να μην υπάρχει αυτή η συλλογικά επιβλαβής δυνατότητα για κανέναν, στο πνεύμα του περίφημου «διλήμματος του φυλακισμένου».

Ταυτόχρονα, η δυνατότητα αυτή παρακινεί τους φορείς της εξουσίας να διεκδικούν ολοένα και μεγαλύτερο έλεγχο επί της διάθεσης των πόρων στην κοινωνία.

Η χιονοστιβάδα αυτή καθίσταται ακόμη πιο επικίνδυνη εφόσον υπάρχει η δυνατότητα εκμετάλλευσης φορολογικών και νομισματικών πολιτικών για την πρόσκαιρη ικανοποίηση αιτημάτων με την μετάθεση των συνεπειών στο μέλλον. Ο Χάγιεκ σε ολόκληρο το έργο του αναφέρεται σε παραδείγματα αυτής της διαδικασίας:

Αφενός είναι η προστασία έναντι του ανταγωνισμού, αίτημα που εκφράζεται, και εισακούεται, τόσο από το ήδη κατεστημένο επιχειρηματικό κεφάλαιο (Hayek 1960:267), όσο και από τα εργατικά συνδικάτα, καθώς και από παραγωγικούς κλάδους όπως ο αγροτικός (Hayek 1960:358).

Είναι επίσης η διαρκής αύξηση της φορολόγησης που επιτρέπει την πρόσκαιρη αναδιανομή, αλλά εντέλει καταστρέφει τις παραγωγικές δυνατότητες της οικονομίας. Επειδή ακριβώς δεν υπάρχει κάποιος γενικός κανόνας ως προς τα όρια πέραν των οποίων ξεκινά η υπερφορολόγηση, συχνά φτάνει σε παράλογα επίπεδα όπως την ανώτατη κλίμακα του 97,5% της Μεγάλης Βρετανίας, τριάντα μόλις χρόνια μετά την εφαρμογή προοδευτικής φορολόγησης στο αρχικό επίπεδο του 8,25% (Hayek 1960:306-325).

Είναι κυρίως η χρήση του πληθωρισμού που, όπως παρουσιάστηκε στο κεφάλαιο όπου περιγράφεται η Αυστριακή Θεωρία των Οικονομικών Κύκλων, προκαλεί μια πρόσκαιρη τεχνητή ενίσχυση των οικονομικών δεικτών, καταστρέφοντας όμως τον συντονιστικό ενδείκτη των ελεύθερα διαμορφούμενων τιμών. Έτσι καθίστανται μεν συμβατά ανταγωνιστικά αιτήματα που υπό άλλες συνθήκες θα ήταν μεταξύ τους ασύμβατα, με το κόστος όμως να μετακινείται στο μέλλον, και να εκδηλώνεται ως εκτεταμένη κρίση (Hayek 1971, 2009).

Η ανάγκη για περιορισμό της ευχέρειας των εκάστοτε φορέων της εξουσίας θεμελιώνεται συνεπώς κατά τον Χάγιεκ σε δύο αλληλοσυνδεόμενα επιχειρήματα: αφενός στην καταστατική ανεπάρκεια της γνώσης που θα χρειαζόταν για την μετατροπή της εκτεταμένης τάξης σε ενιαία οργάνωση, και αφετέρου στην λογική

της κατάστασης που επιτρέπει σε επιμέρους ατομικά συμφέροντα να εξυπηρετούνται εις βάρος του κοινωνικού συνόλου.

Μάλιστα, ο Χάγιεκ, συνεπής ως προς την απόρριψη της αφελούς υπόθεσης του *homo oeconomicus*, τονίζει ήδη από το *The Road to Serfdom* ([1944] 2006:148-167) ότι η αναρρίχηση των πλέον αδίστακτων και αντικοινωνικών σε θέσεις εξουσίας οφείλεται ακριβώς στην *λογική της κατάστασης* που δημιουργούν οι εκάστοτε θεσμοί: είναι οι συναρτήσεις κινήτρων που διαμορφώνει η δυνατότητα συναλλαγής ή η επιλογή του κεντρικού σχεδιασμού, που καθιστά αποδοτικότερες συγκεκριμένες συμπεριφορές, οι οποίες κατά τα άλλα υπάρχουν ως πιθανότητες σε όλες τις διαρρυθμίσεις. Ως ένα βαθμό η εκάστοτε κυβέρνηση, ακόμη κι αν έχει τις καλύτερες προθέσεις, είναι υποχρεωμένη να ικανοποιεί προσοδοθηρικά αιτήματα, προκειμένου να παραμείνει στην εξουσία (1973b:18), ιδίως εφόσον τα κέρδη της προσοδοθηρίας τα εισπράττουν οι ωφελούμενοι συγκεντρωμένα, ενώ το κόστος της κάθε συναλλαγής διαχέεται μεταξύ των μελών της κοινωνίας (βλ. χαρακτηριστικά Olson 1965). Άλλωστε, όπως καταδεικνύει το περίφημο θεώρημα του Kenneth Arrow (1951), αλλά και το έργο των Buchanan και Tullock (1962) είναι ανέφικτη η επίτευξη μιας πλήρους ανταπόκρισης των ατομικών προτιμήσεων των εκλογέων σε ένα ενιαίο πρόγραμμα διακυβέρνησης.

Αυτή η αλλαγή της λογικής της κατάστασης που επιφέρει η απόδοση ευχέρειας στους φορείς της εξουσίας να επιτυγχάνουν στόχους χωρίς να περιορίζονται από γενικούς κανόνες, ανοίγει το δρόμο προς την αυθαίρετη χρήση καταναγκασμού, μια αυθαιρεσία που εξ ορισμού θα πλήξει περισσότερο τους πλέον αδύναμους στο προσοδοθηρικό παίγνιο. Αυτός ο κίνδυνος είναι και ο βασικός λόγος που ο Χάγιεκ απορρίπτει στη βάση του το αναδιανεμητικό πολιτικό πρόγραμμα της κοινωνικής δικαιοσύνης, η επιδίωξη του οποίου προϋποθέτει την άνιση εφαρμογή των κανόνων δικαίου.

Στο πλαίσιο της αναγνώρισης αυτής της πιεστικής ανάγκης περιορισμού της ευχέρειας στην άσκηση καταναγκαστικής ισχύος από τους εκάστοτε φορείς της πολιτικής εξουσίας, διατυπώνει ο Χάγιεκ τις συγκεκριμένες του προτάσεις για την θεσμική διαρρύθμιση της πολιτικής κοινωνίας, τόσο στο *Constitution of Liberty*

(Σύνταγμα της Ελευθερίας, 1960) όσο και στο *Law, Legislation and Liberty* (Νόμος, Νομοθεσία και Ελευθερία) και ιδίως στον τρίτο τόμο του έργου που φέρει τον τίτλο *The Political Order of a Free People* (Η Πολιτική Τάξη ενός Ελεύθερου Λαού, 1979a).

Ιδιαίτερα στο δεύτερο έργο, ο Χάγιεκ παρουσιάζει μια συγκεκριμένη πρόταση για την αποτελεσματικότερη διάκριση της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας: Προτείνει την λειτουργία δύο αντιπροσωπευτικών σωμάτων, της Κυβερνητικής (Governmental Assembly) και της Νομοθετικής (Legislative Assembly) Συνέλευσης, και ενός Συνταγματικού Δικαστηρίου (1979a:107).

Η Νομοθετική Συνέλευση προτείνει να έχει την αποκλειστική δυνατότητα νομοθεσίας - του ιδιωτικού δικαίου (Hayek 1979a:114) - στο πλαίσιο όμως μιας σαφώς καθορισμένης εννοιολόγησης του νόμου ως γενικών, αφηρημένων και καθολικών κανόνων. Η συμμόρφωση των νομοθετημάτων του Σώματος με αυτή την μετα-κανονιστική αρχή, θα ελέγχεται από το Συνταγματικό Δικαστήριο.

Η Κυβερνητική Συνέλευση θα έχει την μορφή των σύγχρονων κοινοβουλίων και θα ασχολείται με τα θέματα της διαχείρισης των συλλογικών υποθέσεων και ιδίως της κατανομής των πόρων, στο πλαίσιο του κομματικού ανταγωνισμού, χωρίς όμως να μπορεί να ασκήσει εξαναγκασμό παρά μόνο σύμφωνα με τους νομικούς κανόνες που θα έχει θεσπίσει το έτερο σώμα.

Προκειμένου τα δύο αυτά σώματα να μην επηρεάζονται από οργανωμένα συμφέροντα, τουλάχιστον κατά τρόπο ώστε να πυροδοτηθούν χιονοστιβάδες προσοδοθηρίας, ο Χάγιεκ προτείνει κάποιες μάλλον ιδιοσυγκρασιακές προβλέψεις για την διαδικασία εκλογής των μελών τους: Για την μεν Κυβερνητική Συνέλευση, ορίζει ότι δικαίωμα του εκλέγειν δεν θα έχουν οι δημόσιοι και κρατικοί υπάλληλοι, οι συνταξιούχοι και οι άνεργοι, ως αποδέκτες κρατικών χρημάτων και άρα ως έχοντες συμφέρον να πιέζουν για μια ολοένα και μεγαλύτερη επέκταση του εύρους άσκησης της εξαναγκαστικής ισχύος του κράτους (Hayek 1979a: 120). Σε ό,τι αφορά την Νομοθετική Συνέλευση, προτείνει να εκλέγεται το 1/15 των μελών της κάθε χρόνο για μία θητεία 15 ετών, μόνο από τους εκλογείς που συμπλήρωσαν τα 45 έτη τους το έτος εκείνο. Η περίεργη αυτή διαδικασία θα διασφάλιζε κατά τον Χάγιεκ την

ανεξαρτησία των δύο Σωμάτων: ενώ η Κυβερνητική Συνέλευση θα αποφάσιζε για θέματα διαχείρισης αντανakλώντας την *βούληση* των εκλογέων, η Νομοθετική Συνέλευση, τα μέλη της οποίας θα ήταν σε μεγάλο βαθμό ανεξάρτητα από εξωγενείς πιέσεις, θα ερμήνευε την *γενική άποψη* ως προς το επιθυμητό περιεχόμενο των κανονιστικών κειμένων.

8.3.2. Στο επίπεδο της συλλογικής επιλογής

Είναι σημαντικό να τονισθεί σ' αυτό το σημείο ότι ο Χάγιεκ δεν υποστηρίζει διαρρυθμίσεις «ελάχιστου κράτους», ούτε είναι οπαδός του *laissez-faire*, απέχοντας πολύ από το διανοητικό πείραμα του Nozick (1974). Αντίθετα, ρητά επισημαίνει ότι το αίτημα να περιοριστεί η κρατική δραστηριότητα στην διατήρηση του νόμου και της τάξης δεν μπορεί να υποστηριχθεί στο πλαίσιο της αρχής της ελευθερίας (Hayek 1960:257). Στόχος του είναι αποκλειστικά ο αυστηρός περιορισμός των εξαναγκαστικών μέτρων του κράτους (Hayek 1960:257).¹⁵¹ Στο πλαίσιο αυτό, αφιερώνει στο *Constitution of Liberty* το 15^ο κεφάλαιο για την περιγραφή των θεμιτών δράσεων του κράτους (Hayek 1960:220-233), για τις οποίες «υπάρχει ξεκάθαρη ανάγκη χρηματοδότησης μέσω φορολόγησης» (Hayek 1960:257).

Μεταξύ άλλων, ο Χάγιεκ υποστηρίζει, όπως κάνει και ο Friedman, την ύπαρξη ενός δικτύου ασφαλείας για τους αδυνάτους, με την μορφή ενός ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος. Τονίζει χαρακτηριστικά:

«Όλες οι σύγχρονες κυβερνήσεις έχουν προβλέψεις για τους απόρους, τους άτυχους και τους αναπήρους, και έχουν ασχοληθεί με ζητήματα υγείας και διάδοσης της γνώσης. Δεν υπάρχει κανένας λόγος για τον οποίο ο όγκος αυτών των καθαρών δραστηριοτήτων υπηρεσιών δεν θα πρέπει να αυξάνεται με την γενική αύξηση του πλούτου. Υπάρχουν κοινές ανάγκες που δεν μπορούν να ικανοποιηθούν παρά μόνο με συλλογική δράση και που μπορούν έτσι να παρασχεθούν χωρίς να περιορίζουν την ατομική ελευθερία. Δύσκολα μπορεί να αρνηθεί κανείς ότι, καθώς γινόμαστε πλουσιότεροι,

¹⁵¹ «Only the coercive measures of government need be strictly limited».

αυτό το ελάχιστο της διαβίωσης που η κοινότητα πάντα παρείχε σ' αυτούς που δεν μπορούν να φροντίσουν τους εαυτούς τους, και που μπορεί να παρέχεται εκτός της αγοράς, θα αυξηθεί σταδιακά, ή ότι η κυβέρνηση μπορεί, χρήσιμα και χωρίς να προκαλεί καμία ζημία, να βοηθά ή και να πρωταγωνιστεί σε τέτοιες πρωτοβουλίες. Δεν υπάρχει λόγος η κυβέρνηση να μην παίζει κάποιο ρόλο, ή ακόμα και να παίρνει την πρωτοβουλία, σε τομείς όπως η κοινωνική ασφάλιση και η εκπαίδευση, ή προσωρινά να επιχορηγεί κάποιες πειραματικές εξελίξεις. Το πρόβλημά μας εδώ δεν είναι τόσο οι στόχοι, όσο οι μέθοδοι της κυβερνητικής δράσης. (Hayek 1960:257-258).¹⁵²

Ο Χάγιεκ συνεπώς δεν βάλλει εναντίον του κράτους πρόνοιας συνολικά, μεταξύ άλλων για τον λόγο ότι αυτό δεν συνιστά ένα σύστημα με σαφώς προσδιορισμένο περιεχόμενο (Hayek 1960:259). Μάλιστα, θεωρεί ότι κάποιοι από τους στόχους του κράτους πρόνοιας μπορούν να επιτευχθούν χωρίς βλάβη στην ατομική ελευθερία, με μέσα βεβαίως διαφορετικά από αυτά των υποστηρικτών της σοσιαλδημοκρατίας (Hayek 1960:259, Cowen 1994).

Μάλιστα, φτάνει μέχρι και να αποδεχθεί παρεκκλίσεις από το κριτήριο της νομοκρατίας που θέτει - τον γενικό, αφηρημένο και καθολικό χαρακτήρα των θεσπισμένων κανόνων - υπό τον όρο ότι οι όποιες θετικές εξαιρέσεις θα γίνονται αποδεκτές από την πλειοψηφία εκείνων που δεν θα αποκομίσουν οφέλη, αλλά αντίθετα θα επιβαρυνθούν από την εφαρμογή του εκάστοτε κανόνα.

Υπό αυτό το πρίσμα πρέπει να ιδωθούν οι συγκεκριμένες προτάσεις θετικής δράσης που διατυπώνει για την παιδεία, την έρευνα και τον πολιτισμό (Hayek 1960: 376-396), για το περιβάλλον και ιδιαίτερα την παροχή εθνικών πάρκων και χώρων αναψυχής, καθώς και την κοινωνική ασφάλεια. Σε κάθε περίπτωση το επιχείρημα

¹⁵² "All modern governments have made provision for the indigent, unfortunate, and disabled and have concerned themselves with questions of health and the dissemination of knowledge. There is no reason why the volume of these pure service activities should not increase with the general growth of wealth. There are common needs that can be satisfied only by collective action and which can be thus provided for without restricting individual liberty. It can hardly be denied that, as we grow richer, that minimum of sustenance which the community has always provided for those not able to look after themselves, and which can be provided outside the market, will gradually rise, or that government may, usefully and without doing any harm, assist or even lead in such endeavors. There is little reason why the government should not also play some role, or even take the initiative, in such areas as social insurance and education, of temporarily subsidize certain experimental developments. Our problem here is not so much the aims as the methods of government action".

του Χάγιεκ ξεκινά από τη δυνατότητα παροχής αυτών των υπηρεσιών από την αγορά και στη συνέχεια από εθελοντικούς φορείς. Όρος για την κρατική παροχή υπηρεσιών στην περίπτωση που κρίνεται αναγκαία είναι ο περιορισμός της άσκησης εξαναγκαστικής ισχύος στους πολίτες - μέσω για παράδειγμα της κατά το δυνατόν μεγαλύτερης αποκέντρωσης - και ο περιορισμός της παρέμβασης στους καταλλακτικούς ενδείκτες της αγοράς.

Χαρακτηριστική τέλος είναι η πρόταση του Χάγιεκ για την νομισματική πολιτική. Στο πλαίσιο της αποφυγής της κρατικής παρέμβασης στην αξία του χρήματος, ο Χάγιεκ επεξεργάζεται διάφορες προτάσεις: αρχικά υποστηρίζει τον κανόνα του χρυσού, στη συνέχεια στρέφεται στην σύνδεση του νομίσματος με ένα καλάθι προϊόντων, και τέλος, μετά την μονομερή άρση της μετατρεψιμότητας του αμερικανικού δολαρίου σε χρυσό, και την ανεπίστρεπτη επικράτηση των υποχρεωτικών, χωρίς μεταλλική βάση νομισμάτων, ο Χάγιεκ πρότεινε την από-εθνικοποίηση του χρήματος με την ενεργοποίηση της δυνατότητας ελεύθερου ανταγωνισμού μεταξύ τόσο των κρατικών νομισμάτων, όσο και των ιδιωτικών (Hayek 1976b, 1976c, 1978c, 1979b, [1978] 2009).

8.4. Συμπέρασμα

Κεντρικό ενδιαφέρον του Χάγιεκ είναι η διαφύλαξη των μηχανισμών παραγωγής αυθόρμητης τάξης στην κοινωνία. Σ' αυτή την κατεύθυνση, ασκεί κριτική στα πολιτικά προγράμματα του ρασιοναλιστικού κονστρουκτιβισμού που επιχειρούν να μετατρέψουν την κοινωνία και την οικονομία σε *οργάνωση*.

Οι πολιτικές του προτάσεις υπό το πρίσμα αυτό αφορούν κυρίως το επίπεδο της συλλογικής επιλογής και των συνταγματικών μετακανόνων. Στο πλαίσιο αυτό αποδέχεται ένα αρκετά ευρύτερο πεδίο θεμιτής κρατικής δραστηριότητας απ' ό,τι οι δεοντικοί φιλελεύθεροι και αποδέχεται ως θεμιτούς πολλούς από τους στόχους που θέτουν οι σοσιαλδημοκράτες, επισημαίνοντας ότι η διαφωνία του έγκειται αφενός στην αναδιανεμητική δικαιολόγηση που αυτοί παρέχουν, και αφετέρου στα

μέσα που προτείνουν, τα οποία συνεπάγονται αύξηση της καταναγκαστικής ισχύος του κράτους.

Εντέλει, η δικαιολόγηση που παρέχει ο Χάγιεκ για το σύστημα διαρρύθμισης που προτείνει είναι συνεπειοκρατική: η εφαρμογή της δίνει τη δυνατότητα της κατά το δυνατόν μεγαλύτερης βελτίωσης των ευκαιριών ενός ανθρώπου επιλεγμένου στην τύχη να πετύχει στους στόχους του. Ταυτόχρονα, επιτρέπει την επιβίωση του μεγαλύτερου αριθμού ανθρώπων. Υπ' αυτή την έννοια το επιχείρημά του είναι εντέλει οικονομικού χαρακτήρα, με την ευρύτερη όμως έννοια της αποτελεσματικής αξιοποίησης της γνώσης στην κοινωνία.

Όπως προκύπτει από την διατύπωση ενός εκτεταμένου προγράμματος για τη θεσμική διαρρύθμιση των πολιτικών κοινωνιών με αποκορύφωμα τόσο το *Constitution of Liberty* όσο και το *Law, Legislation and Liberty*, ο Χάγιεκ δεν απορρίπτει συλλήβδην την έλλογη, σκόπιμη θέσμιση (Shearmur 1994, 1996). Κριτήριο ως προς αυτή τη δράση είναι ένας ιδιότυπος ωφελιμισμός κανόνων (rule utilitarianism): πρέπει να προτιμούνται οι κανόνες εκείνοι που επιτρέπουν την αποτελεσματικότερη διαχείριση του γνωσιολογικού / επιστημικού προβλήματος της κοινωνίας, διασφαλίζοντας την συντονιστική διαδικασία, παρά κάποιο συγκεκριμένο αποτέλεσμα.

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα καταδειχθεί ότι η επιλογή αυτού του ωφελιμιστικού, συνεπειοκρατικού δρόμου και η αναγωγή της αποτελεσματικότητας ενός συστήματος κανόνων στα οικονομικά-εξελικτικά κριτήρια που διατυπώνει ο Χάγιεκ στο *The Fatal Conceit* επιτρέπει τον κριτικό διάλογο μεταξύ υποστηρικτών ενός μεγάλου εύρους των προτεινόμενων θεσμικών διαρρυθμίσεων, καθιστώντας τον ανταγωνισμό μεταξύ τους από εξωτερικό σε ενδογενή.

9. Η Συγκριτική αποτίμηση θεσμικών διαρρυθμίσεων στην σκέψη του Χάγιεκ.

9.1. Εισαγωγικά

Στα προηγούμενα κεφάλαια παρουσιάστηκε η σκέψη του Χάγιεκ, όπως αυτή εξελίχθηκε στο χρόνο, ως προς το κοινωνικό και οικονομικό φαινόμενο και τη θέση των ανθρώπων μέσα σ' αυτό.

Το επιχείρημά του δεν συνιστά ολοκληρωμένο σύστημα: ούτε το εύρος του εγχειρήματος θα επέτρεπε κάτι τέτοιο - δεδομένου ότι ο προβληματισμός του εκτείνεται από την νευροφυσιολογία μέχρι την κοινωνική και οικονομική θεωρία, την θεωρία δικαίου, την περιπλοκότητα και την εξέλιξη - ούτε οι αφετηριακές του παραδοχές ως προς την εγγενή ανεπάρκεια της λογικής ικανότητας να συλλάβει πλήρως το περίπλοκο κοινωνικό φαινόμενο. Ωστόσο, αποδίδει μια εξήγηση επί της αρχής: περιγράφει κατά τρόπο αδρό τις γενικές αρχές μιας εξελικτικής εξήγησης του φαινομένου αυτού, και προσδιορίζει αν όχι το ακριβές περιεχόμενο, πάντως τον χαρακτήρα των κανόνων που είναι συμβατοί με την ακουσίως προκύπτουσα εκτεταμένη τάξη της Μεγάλης Ανοιχτής Κοινωνίας.

Αναμφίβολα, ο Χάγιεκ εστιάζει πρωτίστως στον κριτικό έλεγχο αντίπαλων συστημάτων σκέψης. Ολόκληρο το έργο του διαπνέεται από το ενδιαφέρον να καταρρίψει όσο γίνεται πιο πειστικά και αποτελεσματικά τα θεμέλια των διάφορων εκφάνσεων του ρασιοναλιστικού κονστρουκτιβισμού. Οι λόγοι αυτής της εστίασης είναι τόσο ιστορικοί όσο και στενά βιογραφικοί: ο 20^{ος} αιώνας είδε, συχνά υπό δραματικές περιστάσεις, την εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων. Τα πολιτικά συστήματα του υπαρκτού σοσιαλισμού, του φασισμού και του εθνικοσοσιαλισμού, παρά τις σημαντικές τους διαφορές, οι οποίες δεν πρέπει να υποεκτιμώνται ούτε να αποσιωπούνται, έχουν ως κοινό θεμέλιο την επιδίωξη της αντικατάστασης της απρόσωπης καταλλακτικής τάξης από μια *οργάνωση* που αποσκοπεί στην παραγωγή συγκεκριμένων, μετρήσιμων κοινωνικών και οικονομικών αποτελεσμάτων. Η εφαρμογή τους μάλιστα επέφερε σοβαρές συνέπειες τόσο στην ατομική ελευθερία όσο και στην οικονομική - προσαρμοστική αποτελεσματικότητα των πολιτικών κοινωνιών που υιοθέτησαν αυτά τα προγράμματα.

Αργότερα, το μετριοπαθέστερο σοσιαλδημοκρατικό πολιτικό πρόγραμμα που εφαρμόστηκε σε μεγάλο μέρος της Δύσης, αμφισβήτησε ρητά την βασική προϋπόθεση της νομοκρατίας, τον γενικό, αφηρημένο και καθολικό χαρακτήρα των κανόνων δικαίου, προκειμένου να επιδιώξει αναδιανεμητικούς στόχους. Βεβαίως οι συνέπειες της εφαρμογής αυτού του προγράμματος δεν υπήρξαν τόσο δραματικές όσο των πιο ριζοσπαστικών αντίστοιχων προγραμμάτων του ρασιοναλιστικού κονστρουκτιβισμού. Σε περιπτώσεις μάλιστα όπως των σκανδιναβικών χωρών, η σοσιαλδημοκρατία εντάχθηκε οργανικά στο πλαίσιο του πολιτικού ανταγωνισμού και συχνά κυριάρχησε επί μακρόν σ' αυτό αποδίδοντας αποτελέσματα στο κοινωνικό πεδίο τα οποία κρίνονται θετικά από μεγάλο μέρος των εκλογέων, χωρίς να παράγουν καταστροφικές, ή τουλάχιστον μη αναστρέψιμες συνέπειες στην καταλλακτική τάξη.

Η υπονόμηση της νομοκρατίας όμως ενεργοποίησε την εξαιρετικά επικίνδυνη δυνατότητα της επέκτασης της καταναγκαστικής ισχύος του κράτους, της ανάπτυξης δικτύων προσοδοθηρίας και διαπλοκής, της δημιουργίας επικίνδυνων «χιονοστιβάδων» - όπως για παράδειγμα στον πληθωρισμό ή την προοδευτική φορολόγηση - με συχνά εξαιρετικά έντονες και σωρευτικές συνέπειες. Είναι λοιπόν αυτές οι εξελίξεις στο επίπεδο των πολιτικών ιδεών, σε συνδυασμό βεβαίως με τον εξ αρχής πολεμικό χαρακτήρα και την παράδοση της Αυστριακής Οικονομικής Σχολής, που έστρεψαν τον Χάγιεκ στην κατεύθυνση της άσκησης κριτικής.

Ταυτόχρονα, ο ίδιος ο Χάγιεκ εξ αρχής αναγκάστηκε να αφιερώσει χρόνο και δυνάμεις στην εξήγηση του επιστημονικού παραδείγματος στο οποίο μετείχε, της Αυστριακής Οικονομικής Σχολής, σε ένα διανοητικό περιβάλλον αρκετά διαφορετικό ή και συχνά εχθρικό. Από τις δυσνόητες, τόσο λόγω γλώσσας, όσο και λόγω ιδεών, για το βρετανικό κοινό πρώτες διαλέξεις του στο LSE, μέχρι την κριτική που επεχείρησε, μέχρις ενός σημείου, να ασκήσει στον Keynes (βλ. σχετικά Caldwell 2004a, Hayek 1994, 1995) ο Χάγιεκ και οι Αυστριακοί βρέθηκαν για το μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} αιώνα στο περιθώριο της ορθόδοξης οικονομικής σκέψης, παρά το γεγονός ότι βασικές έννοιες που εισήγαγαν, όπως ο μεθοδολογικός υποκειμενισμός και ιδιαίτερα η εφαρμογή του στην θεωρία της αξίας, η οριακότητα, η συμβολή

τους στο πρόβλημα του οικονομικού υπολογισμού, εντάχθηκαν γρήγορα και οργανικά στα οικονομικά εγχειρίδια και την κοινή επιστημονική πρακτική.

Στην συνθήκη αυτή βεβαίως συνέβαλε και η προγραμματική ταπεινότητα της Σχολής. Σε αντίθεση προς την εκάστοτε οικονομική ορθοδοξία που, ταυτόχρονα με την εξήγηση του οικονομικού φαινομένου που παρείχε, πρότεινε συγκεκριμένες δράσεις και πολιτικές για την επίτευξη μετρήσιμων αποτελεσμάτων, οι Αυστριακοί ως επί το πλείστον έπαιζαν τον ρόλο της Κασσάνδρας, καταδεικνύοντας τον κίνδυνο της εκτεταμένης παρέμβασης στην καταλλακτική τάξη και προειδοποιώντας για αρνητικές συνέπειες, στάση που επηρέασε κυρίως αρνητικά την δημοτικότητά τους σε μία εποχή αισιοδοξίας ως προς τις δυνατότητες του πολιτικού σχεδιασμού.

Στο πλαίσιο αυτό, ο Χάγιεκ στρέφει το ενδιαφέρον του στην διατύπωση ενός προγράμματος θεσμικής διαρρύθμισης με θετικό περιεχόμενο σχετικά αργά, λίγο πριν το 1960, όταν και εξέδωσε το *Constitution of Liberty*, το πρώτο έργο του που αφιερώνεται σ' αυτόν τον σκοπό.

Και πάλι όμως, οι προτάσεις που περιέχονται σ' αυτό, όσο κι αυτές που διατυπώνονται στο τρίτομο *Law, Legislation and Liberty* (1973a, 1976a, 1979) έχουν κυρίως αποφαστικό περιεχόμενο. Συνιστούν ως επί το πλείστον ένα πλέγμα εγγυήσεων και ασφαλειών έναντι του ρασιοναλιστικού κονστρουκτιβισμού.

Σε κάθε περίπτωση, όπως επισημαίνει ο Mises σε σημείωμα του με τίτλο *Observations of Professor Hayek's Plan* (Παρατηρήσεις στο Σχέδιο του Καθηγητή Χάγιεκ, [1946] 2006a), ένα από τα αδύναμα σημεία στο χαγιεκανό πρόγραμμα είναι ότι βασίζεται στην συνεργασία ανθρώπων που υιοθετούν τον παρεμβατισμό.

Υπό το φως συνεπώς της έκθεσης του συνολικότερου προβληματισμού του Χάγιεκ, στο παρόν, τελευταίο κεφάλαιο της διατριβής εξετάζεται αν αφενός η θεσμική διαρρύθμιση που προτείνει – τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς την ίδια την διατύπωσή της – είναι συνεπής με τους περιορισμούς τους οποίους ο ίδιος αποδέχεται αφετηριακά, και αφετέρου αν το επιχείρημα αυτό συνιστά μια έγκυρη βάση για την συγκριτική αποτίμηση εναλλακτικών θεσμικών διαρρυθμίσεων.

9.2. Ο περιορισμός της ηθικής αφετηρίας

Όπως καταδείχθηκε στο σχετικό κεφάλαιο, η εξελικτική θεώρηση την οποία υιοθετεί ο Χάγιεκ συνεπάγεται την αδυναμία λογικού ελέγχου ολόκληρου του συστήματος κανόνων που διέπουν την σκέψη και δράση μας. Πέρα από τους ταξινομητικούς κανόνες της αισθητηριακής τάξης, τους οποίους το άτομο κληρονομεί βιολογικώς, και οι πολιτιστικοί κανόνες, που περιλαμβάνουν και τις αξιακές προτιμήσεις, μεταδίδονται μέσω του εκκοινωνισμού, και συγκεκριμένα μέσω των μηχανισμών μίμησης και μάθησης, και σε μεγάλο βαθμό συνιστούν μία τρόπον τινά υπόρρητη γνώση, μια γνώση περισσότερου του πώς να συμπεριφέρεται κανείς παρά του τι ακριβώς περιλαμβάνει ο κανόνας.

Βεβαίως, ο Χάγιεκ αναγνωρίζει ότι είναι δυνατή η αναστοχαστική διαπίστωση και ρητή διατύπωση τουλάχιστον ενός μέρους από αυτούς τους κανόνες. Μεγάλο μέρος του έργου του άλλωστε αποτελεί ακριβώς αναστοχαστική επισήμανση της φύσης και των γενικών αρχών λειτουργίας τέτοιων κανόνων που σε μεγάλο βαθμό δεν γίνονται αντιληπτοί και παραβλέπονται στην διατύπωση θεωριών. Η ρητή αυτή διατύπωση, όσο κι αν είναι εγγενώς επισφαλής, αποτελεί σύμφωνα με το πνεύμα των Τριών Κόσμων του Πόππερ (1972) προϋπόθεση για την άσκηση κριτικής επί του εκάστοτε κανόνα, υπό τους γνωσιολογικούς περιορισμούς που επισημαίνει ο Χάγιεκ.

Σε κάθε περίπτωση όμως, η άσκηση κριτικής σε ένα επίπεδο κανόνων, συνεπάγεται την αναγκαστική αναγνώριση ενός βαθύτερου επιπέδου ως σταθερού. Όσο συνεπώς και αν αποδώσει η αναστοχαστική διαδικασία επί των κανόνων, υπάρχει ένα βαθύτερο επίπεδο το οποίο αναγκαστικά γίνεται αποδεκτό ως δεδομένο και πλαισιώνει εμμενώς την κριτική.

Αυτή η υιοθέτηση μιας πανκριτικής ή περιεκτικώς κριτικά ορθολογιστικής στάσης ως προς την δυνατότητα άσκησης κριτικής επί των κανόνων που έχουν διαπιστωθεί και διατυπωθεί ρητά, και ταυτόχρονα της μη δυνατότητας λογικής θεμελίωσης του ηθικού συστήματος κανόνων που διέπει το εκάστοτε άτομο, θέτει συγκεκριμένους περιορισμούς ως προς την διατύπωση κάθε αξιολογικής κρίσης ως προς την όποια θεσμική διαρρύθμιση.

Σ' αυτό το πλαίσιο, η αφετηριακή αναγνώριση της ατομικής ελευθερίας ως αυταξίας, η υιοθέτηση με άλλα λόγια ενός δεοντολογικού ηθικού επιχειρήματος υπέρ του φιλελευθερισμού, όπως για παράδειγμα συμβαίνει στην παράδοση του φυσικού δικαίου και καταγράφεται στην σκέψη του John Locke, και πιο πρόσφατα του Murray Rothbard και της Ayn Rand, κινδυνεύει να χαρακτηριστεί αυθαίρετη από όσους δεν υιοθετούν την ίδια ηθική αφετηρία.

Υπ' αυτή την έννοια, η εξελικτική σκέψη του Χάγιεκ φαίνεται σε πρώτη ανάγνωση να μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως επιχείρημα υπέρ ενός ηθικού σχετικισμού: Ενός σχετικισμού, όχι με την έννοια ότι το εκάστοτε άτομο θα μπορούσε να υιοθετεί το οποιοδήποτε ηθικό σύστημα, καθώς το συγκεκριμένο πολιτιστικό περιβάλλον προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό το εύρος της δυνατής διαφοροποίησης, αλλά στο επίπεδο των ομάδων, με κάθε εφαρμόζόμενο σύστημα κανόνων και θεσμών να μπορεί εξίσου θεμιτά να χαρακτηριστεί ομοίως δεοντικώς ανώτερο από τα άτομα που διέπονται από τους εν λόγω κανόνες. Άλλωστε ιστορικά ήταν ελάχιστα τα καθεστώτα οι απολογητές των οποίων δεν υποστήριξαν ότι αρμόζουν στην ανθρώπινη φύση.

Βεβαίως, στο εξελικτικό πνεύμα που υιοθετεί και ο Χάγιεκ, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι μακροπρόθεσμα οι θεσμικές διαρρυθμίσεις που επιβιώνουν είναι αυτές που από κάθε άποψη, και συνεπώς και από πλευράς συμβατότητάς τους με τις όποιες τυχόν υπάρχουσες προδιαθέσεις του ανθρώπινου είδους, είναι οι προσαρμοστικότερες και πλέον εύρωστες, θέση την οποία και ο ίδιος ο Χάγιεκ φαίνεται να αποδέχεται στο *The Fatal Conceit* (1988). Μάλιστα, όπως αναφέρεται στο προηγούμενο κεφάλαιο αυτή την υιοθέτηση από πλευράς του της θεωρίας της επιλογής ομάδων πολλοί μελετητές της σκέψης του την θεωρούν αναγκαστική υποχώρησή του σε μια φатаλιστική αποδοχή των όποιων αποτελεσμάτων της εξέλιξης είτε ως των καλύτερων δυνατών, είτε ως αναπόδραστων.

Επιπροσθέτως, το γεγονός ότι κάποιες θεσμικές διαρρυθμίσεις, όπως αυτές του ρασιοναλιστικού κονστρουκτιβισμού, βασίζονται περισσότερο στην σκόπιμη θέσμιση έναντι άλλων, πιο οργανικά εξελιγμένων, δεν συνιστά επαρκές επιχείρημα απόρριψής τους. Το φαινόμενο που σε ένα επίπεδο μπορεί να θεωρηθεί ως

σκόπιμη παρέμβαση, σε ένα γενικότερο ή πιο αφηρημένο μπορεί εναλλακτικά να θεωρηθεί ως εξελικτικό αποτέλεσμα. Ομοίως, η δημοφιλία των προγραμμάτων του ρασιοναλιστικού κονστρουκτιβισμού και των αξιών στα οποίες αυτά βασίζονται, θα μπορούσε και αυτή να εξηγηθεί εξελικτικά.

Άλλωστε, ο ίδιος ο Χάγιεκ, όπως καταδείχθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο ενδιαφέρεται περισσότερο για την συμβατότητα της όποιας πρότασης με τις προϋποθέσεις διατήρησης της εκτεταμένης τάξης, παρά για την προέλευσή της. Στο πλαίσιο ακριβώς αυτό προτείνει την νομολογιακή παράδοση του βρετανικού κοινοδικαίου ως κατάλληλη διαδικασία εισαγωγής θεσμικών αλλαγών μέσω της «ανακάλυψης του νόμου», της επίλυσης των εσωτερικών αντιφάσεων και της επέκτασης της εφαρμογής των δικαιικών κανόνων μέσω της σύνδεσης με μια ιεραρχικά υψηλή αξία. Ακόμη περισσότερο, ο ίδιος διατυπώνει ένα θετικό πρόγραμμα θεσμικής αναμόρφωσης, που υπερβαίνει ακόμη και την νομολογιακή διαδικασία, δεδομένου του περιεχομένου των συγκεκριμένων προτάσεών του.

Σε κάθε περίπτωση, ο περιορισμός ως προς την δυνατότητα επιλογής της θεμελιώδους αξιακής αφετηρίας, δεν συνεπάγεται αναγκαστικά την ασυμμετρία μεταξύ εναλλακτικών θεσμικών διαρρυθμίσεων, και συνεπώς την αδυναμία κριτικού διαλόγου μεταξύ των υποστηρικτών τους. Το γεγονός άλλωστε ότι εμπειρικά παρατηρούνται μετακινήσεις ατόμων τόσο ως προς την υποστήριξη μιας θεσμικής πρότασης όσο και ως προς την επιλογή, για παράδειγμα μέσω της μετανάστευσης, μιας διαφορετικά θεσμισμένης πολιτικής κοινωνίας, συνεπάγεται ότι είναι δυνατή η αλλαγή της προτίμησης ενώ κάποιο βαθύτερο, αφετηριακό αξιακό επίπεδο κατ' ανάγκη παραμένει σταθερό.

Ως προς αυτό το πρόβλημα, ακόμη και στοχαστές όπως ο Don Lavoie οι οποίοι στέκονται μεν κριτικά έναντι της συνεπειοκρατικής υποστήριξης του φιλελεύθερου επιχειρήματος, αντιλαμβάνονται όμως τον ρόλο της κοινωνικής θεωρίας υπό μια ερμηνευτική προσέγγιση, υποστηρίζουν ότι είναι δυνατή η επίλυση του προβλήματος της επιλογής θεωρίας *διωποκειμενικά*: οι υποστηρικτές μιας πιο ερμηνευτικής προσέγγισης θα πρέπει να προσπαθήσουν «να κάνουν τις προτάσεις τους πιο κατανοητές» στους διανοητικούς τους αντιπάλους «να ερμηνεύσουν το

ένας το νόημα του άλλου, να θέσουν προβλήματα ο ένας τον άλλο, να πείσουν ο ένας τον άλλο» (Lavoie 2011:100). Την σημασία της ρητορικής και της πειθούς αναδεικνύει εξάλλου η MacCloskey (1990), και ο Palmer (1987, 1990).

Το ζητούμενο σ' αυτή την προσέγγιση είναι το σημείο στο οποίο η εναλλακτική θεωρία θα «αγκιστρώσει» σε ένα κοινό, ή έστω συμβατό, αξιακό επίπεδο μεταξύ των δύο συνομιλητών. Στην κατεύθυνση αυτή, η αναγόρευση από τον Χάγιεκ της εξελικτικής – οικονομικής αποτελεσματικότητας ως κριτηρίου επιτυχίας ενός συστήματος κανόνων (υπό την ευρύτατη εννοιολόγηση που συμπεριλαμβάνει από νόρμες συμπεριφοράς μέχρι θεσμούς) μπορεί να χρησιμεύσει ακριβώς ως το κοινό σημείο «αγκίστρωσης» του επιχειρήματος υπέρ της εκταταμένης τάξης σε υποστηρικτές προγραμμάτων ρασιοναλιστικού κονστρουκτιβισμού.

9.3. Ο γνωσιολογικός / επιστημικός περιορισμός

Πέρα από τον περιορισμό που συνεπάγεται η ένταξη του ατόμου σε ένα δεδομένο πολιτισμικά σύστημα κανόνων και η αδυναμία συνειδητού ελέγχου επί όλων των επιπέδων που προσδιορίζουν την αξιακή του συνάρτηση, ο δεύτερος σημαντικός περιορισμός που επισημαίνει ο Χάγιεκ είναι ο γνωσιολογικός – επιστημικός.

Το επιχειρήμα του εναντίον του ρασιοναλιστικού κονστρουκτιβισμού θεμελιώνεται σε δύο επιμέρους, στενά αλληλοσυνδεόμενα γνωσιολογικά επιχειρήματα: πρώτον, είναι αδύνατο να κατανοήσει κανείς πλήρως το εκάστοτε σύστημα κανόνων, δεδομένης της περιπλοκότητάς του, αλλά και της υποκειμενικής, υπόρρητης και δυναμικά εξελισσόμενης φύσης των πληροφορικών που το συνιστούν. Δεύτερον, είναι αδύνατο να προβλέψει κανείς το σύνολο των συνεπειών που θα έχει η εισαγωγή μιας αλλαγής στην υφιστάμενη εκτεταμένη τάξη.

Η επισήμανση αυτής της καταστατικής αδυναμίας δεν συνεπάγεται ότι η άσκηση κριτικής επί υφιστάμενων ή προτεινόμενων θεσμικών διαρρυθμίσεων είναι ανέφικτη. Όπως επισημάνθηκε στο σχετικό κεφάλαιο, υπάρχουν τουλάχιστον τρία επίπεδα κριτικής συμβατά τόσο με τον ηθικό όσο και με τον γνωσιολογικό περιορισμό που αποδέχεται ο Χάγιεκ:

Πρώτον, είναι εφικτή η κριτική ως προς την αντιστοίχιση προτεινόμενων μέσων και επιδιωκόμενων σκοπών. Αυτό το χαρακτήρα έχει η οικονομικού χαρακτήρα κριτική που ασκεί ο Χάγιεκ για παράδειγμα στον σοσιαλισμό και τον κεϋνσιανισμό – τα μέσα τα οποία προτείνουν αυτά τα προγράμματα δεν επαρκούν για να αποδώσουν τους στόχους που ευαγγελίζονται, γιατί το μοντέλο το οποίο χρησιμοποιούν για να διατυπώσουν τις προτάσεις τους παραμετροποιεί ανεπαρκώς το περίπλοκο κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο.

Δεύτερον, είναι εφικτή η κατάδειξη παράπλευρων αρνητικών συνεπειών της εφαρμογής προτεινόμενων μέσων κατά το παράδειγμα του Bastiat στο *Ce qu'on voit et ce qu'on ne voit pas* (Το ορατό και το αόρατο) αλλά και στο πνεύμα του Popper, ο οποίος φτάνει στο σημείο να αναγορεύσει ως αντικείμενο ολόκληρης της κοινωνικής επιστήμης την μελέτη και ανάδειξη των απρόβλεπτων συνεπειών της ανθρώπινης δράσης (Popper [1957] 2005). Αυτό το χαρακτήρα έχει για παράδειγμα η κριτική που ασκεί ο Χάγιεκ έναντι της χρήσης του πληθωρισμού ως αναπτυξιακού εργαλείου: η πρόσκαιρη ενίσχυση των οικονομικών δεικτών επιτυγχάνεται με μεγαλύτερο, αλλά χρονικά απομακρυσμένο, κόστος. Ομοίως η εφαρμογή προγραμμάτων ρασιοναλιστικού κονστρουκτιβισμού υπονομεύει τόσο τη νομοκρατία, όσο και την συντονιστική λειτουργία των μηχανισμών αυθόρμητης τάξης.

Τρίτον, είναι εφικτή η αναγωγή σε μία θεμελιωδέστερη κοινή αξιακή αναφορά. Ακόμα και αν ένας στόχος επιτυγχάνεται, μπορεί να είναι ασύμβατος με κάποια αξία που ιεραρχικά αναγνωρίζεται, ρητά ή υπόρρητα, ως ανώτερη. Αυτό το χαρακτήρα έχει η δικαιολόγηση της θεσμικής διαρρύθμισης που προτείνει ο Χάγιεκ στη βάση της δυνατότητας αποτελεσματικότερης χρήσης των διαθέσιμων κοινωνικών πόρων, ανάμεσα στους οποίους κεντρική θέση κατέχει βεβαίως η πληροφορία, και της συντήρησης του μεγαλύτερου δυνατού αριθμού ανθρώπων.

Τα τρία αυτά επίπεδα κριτικής μπορούν να εφαρμοστούν τόσο στο πλαίσιο του συστήματος κανόνων εντός του οποίου βρίσκεται ο εκφραστής της, όσο σε αναφορικά με εξωτερικά ως προς αυτόν συστήματα κανόνων. Δεν προϋποθέτουν ούτε κάποιο εξωτερικό σημείο εποπτείας, ούτε πλήρη γνώση της λειτουργίας των

συστημάτων αυτών. Πρόκειται ουσιαστικά για έλεγχο εσωτερικής συνέπειας των θεσμικών διαρρυθμίσεων.

Βεβαίως, ισχύουν εδώ οι περιορισμοί που επισημαίνουν οι Kuhn (1970, 1977) και Lakatos (1970), τους οποίους διατυπώνει, με λιγότερο αναλυτική βεβαίως μορφή, και ο Χάγιεκ: αφενός, δεδομένης της περιπλοκότητας του κοινωνικού φαινομένου, είναι εξαιρετικά δύσκολο να πάρει κάποια κριτική τον χαρακτήρα της καθοριστικής για την διάψευση μιας συνολικής πρότασης θεσμικής διαρρύθμισης: είναι εφικτή είτε η συσκότιση (*explaining away*) της κριτικής, είτε η προσαρμογή της συνολικής θεωρίας ώστε να διατηρείται σε μεγάλο βαθμό άθικτος ο κεντρικός της πυρήνας. Αφετέρου, αυτή η δυνατότητα ενισχύεται από το γεγονός της προσωπικής επένδυσης των εκπροσώπων της κάθε προσέγγισης.

Βεβαίως, η επιλογή της εμμενούς κριτικής ακυρώνει την δυνατότητα πλήρους εξόδου, ή ριζικής αναμόρφωσης του συστήματος κανόνων – επιλογή που ούτως ή άλλως ο Χάγιεκ απορρίπτει δεδομένων των γνωσιακών περιορισμών. Ταυτόχρονα όμως, για να υπάρχει η δυνατότητα κριτικού διαλόγου μεταξύ υποστηρικτών εναλλακτικών θεσμικών διαρρυθμίσεων, καθίσταται αναγκαίο η διαφωνία να γίνει από εξωγενής σε εσωτερική, να οριστεί με άλλα λόγια ένα κοινό αξιακό θεμέλιο επί του οποίου θα γίνει για τις δύο ανταγωνιζόμενες προτάσεις ο εσωτερικός έλεγχος συνέπειας.

Αυτή την στάση προτείνει ο Caldwell (1982:133) ως κατάλληλη και για την προσέγγιση της ορθόδοξης, καθαρά απριωριστικής πραξεολογίας – μιας προσέγγισης δηλαδή Αυστριακής μεν, αλλά πιο κοντά στην σκέψη του Mises και του Rothbard παρά του Χάγιεκ – ως προς την αντιπαράθεση με έναν απριωριστικό, δεοντικό υποστηρικτή ενός ανταγωνιστικού προγράμματος θεσμικής διαρρύθμισης, για παράδειγμα ενός Μαρξιστή: «Θα μπορούν να προσπαθήσουν να ασκήσουν κριτική, και ιδανικά να ακυρώσουν όλα τα ανταγωνιστικά συστήματα. Ένα τέτοιο έργο δεν θα ήταν μόνο χρονοβόρο, αλλά και κυριολεκτικά ατέρμονο. Η δεύτερη εναλλακτική, και αυτή που φαίνεται πιο λογική, είναι να προτείνουν διάφορα

κριτήρια που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την κριτική αποτίμηση του δικού τους συστήματος και άλλων αντίστοιχων». ¹⁵³

9.4. Η σημασία της συνεπειοκρατικής στάσης του Χάγιεκ

Υπό το πρίσμα συνεπώς της εξελικτικής προσέγγισης του Χάγιεκ στο κοινωνικό φαινόμενο, η υιοθέτηση μιας συνεπειοκρατικής στάσης ως προς την αποτίμηση των προτάσεων θεσμικής διαρρύθμισης είναι μονόδρομος. Η αναγνώριση άλλωστε ότι το περιεχόμενο της λογικής, που περιλαμβάνει αξίες και νόρμες συμπεριφοράς, επηρεάζεται καθοριστικά από το πολιτιστικό περιβάλλον – ή αλλιώς η προτεραιότητα της παράδοσης έναντι της λογικής – δημιουργεί το παράδοξο κάθε δεοντολογικό επιχείρημα να αναγνωρίζεται ως το, έστω εν μέρει, αποτέλεσμα μιας μη τελεολογικής διαδικασίας εξέλιξης, το οποίο μπορεί και πρέπει να εξηγηθεί σε ένα πιο αφηρημένο επίπεδο ανάλυσης.

Σ' αυτή την κατεύθυνση, το επιχείρημα του Χάγιεκ υπέρ της εκτεταμένης τάξης καθίσταται στην πορεία πιο γενικό και αφηρημένο: στο *Constitution of Liberty* (Hayek 1960) και στο *Law, Legislation and Liberty* (1976a:133 κ.ε.) κριτήριο είναι η δυνατότητα που παρέχεται σε ένα τυχαία επιλεγμένο μέλος της εκάστοτε κοινωνίας να επιδιώξει με επιτυχία τους στόχους του, και ταυτόχρονα, η δυνατότητα βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου, ελάχιστου και μέσου. Στο πλαίσιο αυτό, της επίτευξης των παραπάνω στοχεύσεων, δικαιολογείται η απαίτηση για περιορισμό της καταναγκαστικής ισχύος του κράτους, ανεξάρτητα αν ο Χάγιεκ αποδέχεται ή όχι την πρωτοκαθεδρία της ατομικής ελευθερίας έναντι, για παράδειγμα, της ισότητας.

Στο *The Fatal Conceit* (Hayek 1988:133) κριτήριο αναγορεύεται η δυνατότητα επιβιωτικής υποστήριξης του μεγαλύτερου αριθμού ανθρώπων. Είναι ένα κριτήριο καθαρά οικονομικό, με την ευρύτερη έννοια που δίνει ο Χάγιεκ στο οικονομικό φαινόμενο, η οποία περιλαμβάνει συνολικά το πρόβλημα της διαχείρισης της

¹⁵³ "They could attempt to criticize, and hopefully discredit, all rival systems. Such a task would not only be time consuming, it would be literally never-ending. The second alternative, and one that appears more reasonable, is to propose certain criteria which could be used to critically evaluate their own and other such systems".

γνώσης στην κοινωνία. Αφορά αφενός την αποτελεσματικότητα της αξιοποίησης των διαθέσιμων πόρων, και αφετέρου την διασφάλιση της μεγαλύτερης δυνατής προσαρμοστικότητας της κοινωνίας. Και τους δύο αυτούς στόχους εξυπηρετούν οι μηχανισμοί αυθόρμητης τάξης: λειτουργούν συντονιστικά και εγγυώνται ότι για κάθε πρόβλημα που θα ανακύψει, θα ανακύψουν αντίστοιχα διάφορες προτάσεις πιθανής επίλυσης που θα κριθούν ανταγωνιστικά.

Βεβαίως, η συνεπειοκρατική στάση του Χάγιεκ είναι ιδιόμορφη καθώς, πέραν της συντήρησης του μεγαλύτερου αριθμού ανθρώπων, δεν αποσκοπεί σε κάποιο συγκεκριμένο αποτέλεσμα, αλλά αντίθετα στην διατήρηση της εξελικτικής, συντονιστικής διαδικασίας που επιτρέπει την διεύρυνση της οικονομικής αποτελεσματικότητας. Ως προς αυτό ο Χάγιεκ υιοθετεί έναν *οικολογικό ορθολογισμό* κατά τον όρο που χρησιμοποίησε ο Vernon Smith (2003) στην ομιλία αποδοχής του Βραβείου Νόμπελ Οικονομικών το 2002: αντί για *σχεδιασμό* επιδιώκει την *καλλιέργεια* του θεσμικού περιβάλλοντος.

Με άλλα λόγια, η φιλελεύθερη θεσμική διαρρύθμιση που προτείνει ο Χάγιεκ είναι περισσότερο ένα μετα-πρόγραμμα: επιδιώκει τον μεγαλύτερο δυνατό πειραματισμό που αποτελεί την προϋπόθεση της εξέλιξης και της προσαρμοστικότητας, υπό τον περιορισμό ότι τα αποτελέσματα του πειραματισμού αυτού δεν θα αποβαίνουν εις βάρος της ίδιας της δυνατότητας πειραματισμού. Η θεσμική αποτίμηση συνεπώς αφορά την εξυπηρέτηση και των δύο αυτών στόχων: αφενός της ενθάρρυνσης της διαφοροποίησης και του ανταγωνισμού και αφετέρου του αποκλεισμού των απειλών έναντι της διαρκούς επέκτασης της εκτεταμένης τάξης.

Υπό αυτή την έννοια, το πολιτικό πρόγραμμα του Χάγιεκ έχει δύο διαστάσεις: Στο επίπεδο της συνταγματικής επιλογής πρόκειται σαφώς για μια προσπάθεια θεσμικής θεμελίωσης ενός κλασικά φιλελεύθερου προγράμματος. Σε ένα πιο αφηρημένο επίπεδο όμως, επιτρέπει την ύπαρξη και λειτουργία πολύ διαφορετικών θεσμικών υποσυστημάτων. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Hodgson (1991:79, Farrant & McPhail 2009, 2011a), στο πλαίσιο ενός ευρύτερου, ανταγωνιστικού συστήματος αγοράς, θα μπορούσε να λειτουργήσει ένα μεγάλο εύρος οικονομικών δομών και υπο-συστημάτων. Πράγματι, η λειτουργία για παράδειγμα

σοσιαλιστικών ή κομμουνιστικών κολεκτίβων στο πλαίσιο ενός ευρύτερου συστήματος αγοράς παρουσιάζει ελάχιστα θεωρητικά προβλήματα, αν διασφαλιστεί η ελευθερία εξόδου στα μέλη τους. Στο πλαίσιο αυτό κινείται και η ενδιαφέρουσα σύνθεση του χαγιεκιανού επιχειρήματος με ένα σοσιαλιστικό πρόγραμμα από τον Theodore Burczak (2006, 2009, 2011, Barkley Rosser & Rosser 2009, Peart & Levy 2009), ο οποίος επισημαίνει ότι «οι σοσιαλιστικές στοχεύσεις μπορούν να επιτευχθούν στο πλαίσιο της αγοράς και της νομοκρατίας, αν ο σοσιαλισμός της αγοράς πάρει την μορφή ανταγωνιστικών επιχειρήσεων που θα ανήκουν στους εργάτες και θα αυτοδιοικούνται, με συμπλήρωμα καθολικά διαθέσιμες προνοιακές αναδιανομές που θα περιλαμβάνουν ένα βασικό εισόδημα, καθολικώς διαθέσιμες κεφαλαιακές χορηγήσεις, ή κουπόνια εκπαίδευσης και υγείας».¹⁵⁴ Ακόμη όμως και μαρξιστές που απορρίπτουν την λύση της ενσωμάτωσης σε μια ευρύτερη οικονομία της αγοράς (Migone 2011), αντιλαμβάνονται ως υπαρκτή πρόκληση το γνωσιολογικό πρόβλημα που διατύπωσε ο Χάγιεκ (βλ. Aarons 2009, McPhail 2009, Sciabarra 1995)

9.5. Η μετατροπή του εξωγενούς ανταγωνισμού σε εσωτερικό

Κατ' αυτό τον τρόπο, δημιουργείται η δυνατότητα ο ανταγωνισμός μεταξύ δύο φαινομενικά ασύμμετρων προγραμμάτων θεσμικής διαρρύθμισης να αποκτήσει τις προϋποθέσεις ενός κριτικού διαλόγου. Η αναγόρευση της οικονομικής αποτελεσματικότητας, της δυνατότητας υποστήριξης του μεγαλύτερου αριθμού ανθρώπων και της διασφάλισης της μεγαλύτερης δυνατής προσαρμοστικότητας της εκάστοτε κοινωνίας στις αναπόφευκτες αλλαγές των εξωτερικών (τουλάχιστον) συνθηκών, μπορεί να αποτελέσει κριτήριο ενός συνεπειοκρατικού διαλόγου μεταξύ των υποστηρικτών τόσο μιας φιλελεύθερης, όσο και μιας σοσιαλιστικής, ρασιοναλιστικά κονστρουκτιβιστικής πολιτικής πρότασης. Κι αυτό γιατί η επίλυση του οικονομικού προβλήματος, της αποτελεσματικής αξιοποίησης της

¹⁵⁴ "Socialist objectives can be achieved in a market context with the rule of law if market socialism were to take the form of competitive worker-owned and self managed enterprises, supplemented by universally available welfare redistributions, which could include a basic income, universal capital grants, or education and health insurance vouchers".

κατεσπαρμένης γνώσης στην κοινωνία, είναι *προϋπόθεση* για την επιδίωξη κάθε άλλης στόχευσης, εκτός βεβαίως από τις παράδοξες περιπτώσεις όπου κάποιος θα υποστήριζε για παράδειγμα την με κάθε κόστος ισότητα.

Στο πλαίσιο αυτό, η πρόταση του Χάγιεκ για την μεγιστοποίηση της συντονιστικής λειτουργίας των μηχανισμών παραγωγής αυθόρμητης τάξης απευθύνεται και σε όσους κατά τρόπο συνεπειοκρατικό υποστηρίζουν πολιτικά προγράμματα με την πεποίθηση, κατά βάση, ότι η εφαρμογή τους θα συμβάλει στην βελτίωση της ανθρώπινης κατάστασης μέσω μιας αποτελεσματικότερης διαχείρισης των διαθέσιμων πόρων στην κοινωνία.

Υπό αυτό το πρίσμα το επιχείρημα του Χάγιεκ απευθύνεται ταυτόχρονα σε τρεις διαφορετικές ομάδες:

Πρώτον, σε όσους δεοντικά ή συνεπειοκρατικά αναγνωρίζουν την ατομική ελευθερία ως ιεραρχικά πρωτεύουσα αξία. Η θεσμική διαρρύθμιση που προτείνει ο Χάγιεκ, μολονότι δεν είναι δεοντικά σχεδιασμένη – για παράδειγμα, στο πλαίσιο του *laissez-faire* ή του προτύπου του ελάχιστου κράτους – αποσκοπεί στην μεγιστοποίηση των πιθανοτήτων ενός τυχαία επιλεγμένου μέλους της κοινωνίας να επιδιώξει με επιτυχία τους δικούς του σκοπούς. Και ταυτόχρονα, μέσω της αποτελεσματικής αξιοποίησης της γνώσης στην κοινωνία, διευρύνει το εύρος των δυνατών στοχεύσεων για τα μέλη της κοινωνίας.

Δεύτερον, σε όσους εντέλει αποδέχονται το κριτήριο της οικονομικής, με την ευρεία έννοια αποτελεσματικότητας. Η κριτική που ασκεί ο Χάγιεκ στο επίπεδο αυτό αφορά την εσωτερική συνέπεια, την ανταπόκριση των προτεινόμενων μέσων με τα προσδοκώμενα αποτελέσματα. Η διαρρύθμιση που προτείνει ο Χάγιεκ δεν αποκλείει την επιδίωξη των στόχων ακόμη και των μη φιλελεύθερων, στο επίπεδο της συλλογικής επιλογής, προγραμμάτων, αρκεί τα μέσα που θα χρησιμοποιηθούν για την επίτευξή τους να μην θέτουν σε κίνδυνο τους μηχανισμούς της αυθόρμητης τάξης.

Τρίτον, σε όσους, όπως για παράδειγμα οι φονταμενταλιστές κάθε απόχρωσης, τυχόν διακηρυκτικά αδιαφορούν για την υλική βελτίωση της ανθρώπινης

κατάστασης και προτάσσουν κατά τρόπο δεοντικό ασύμβατες και ασύμμετρες αξιακές στοχεύσεις. Στην περίπτωση αυτή, το οικονομικό πρόβλημα θα ανακύψει ούτως ή άλλως και η αποτελεσματικότητα της αντιμετώπισής του σχετίζεται με τις υφιστάμενες θεσμικές προβλέψεις. Εκεί ο ανταγωνισμός είναι αναγκαστικά εξωτερικός και επιλύεται στην πράξη με την κατάρρευση του λιγότερο προσαρμοστικού συστήματος ως αποτέλεσμα είτε επιβολής, είτε μαζικής μετακίνησης πληθυσμών, είτε εθελοντικής ενσωμάτωσης και υιοθέτησης διαφορετικών θεμελιωδών κανόνων.

Ο James M. Buchanan στο έργο του με τον χαρακτηριστικό τίτλο *What Should Economists do?* (Τι πρέπει να κάνουν οι Οικονομολόγοι, 1979) επισημαίνει:

Ο άνθρωπος θέλει την ελευθερία για να γίνει ο άνθρωπος που θέλει να γίνει. Κι αυτό, ακριβώς επειδή δεν ξέρει τι άνθρωπος θα θέλει να γίνει στο μέλλον. Ας αφαιρέσουμε μια και καλή την εργαλειακή υποστήριξη της ελευθερίας, την μόνη που μπορεί εφικτά να εξαχθεί από την ορθόδοξη ανάλυση. Ο άνθρωπος δεν θέλει την ελευθερία για να μεγιστοποιήσει την δική του ωφέλεια, ούτε αυτήν της κοινωνίας της οποίας είναι μέρος. Θέλει την ελευθερία για να γίνει ο άνθρωπος που θέλει να γίνει (1979:112).¹⁵⁵

Το επιχείρημα του Χάγιεκ καταδεικνύει ακριβώς ότι η «εργαλειακή», συνεπειοκρατική υποστήριξη της ελευθερίας μπορεί να είναι ο μόνος αποτελεσματικός τρόπος για να μεταπειστούν εκείνοι που θεωρούν ότι μπορούν να γίνουν αυτό που θέλουν με άλλους μη συνεπείς ούτε με την ατομική, ούτε με την πολιτική ελευθερία τρόπους.

¹⁵⁵ “*Man wants liberty to become the man he wants to become. He does so precisely because he does not know what man he will want to become in time. Let us remove once and for all the instrumental defense of liberty, the only one that can possibly be derived directly from orthodox analysis. Man does not want liberty in order to maximize his utility, or that of the society of which he is a part. He wants liberty to become the man he wants to become*”.

Βιβλιογραφία

Aarons, E. (2009). *Hayek versus Marx and today's challenges*. London and New York: Routledge.

Acton, J. (1910). *Lectures on the French Revolution*. London: Macmillan.

Adam, G. Jr. (2007). The Knowledge Problem, Determinism, and *The Sensory Order*. *Review of Austrian Economics* 20: 269-291.

Alchian, A.A. (1977) [1950]. Uncertainty, Evolution and Economic Theory. *The Journal of Political Economy* 58, no. 3 (June 1950). Reprinted in *Economic Forces at Work* 15-36. Indianapolis, IN: Liberty Press.

Angner, E. (2001). *Did Hayek Commit the Naturalistic Fallacy?* Paper presented at the 2001 Summer Institute for the Preservation of the Study of History of Economics in Economics at George Mason University.

Angner, E. (2002). The History of Hayek's Theory of Cultural Evolution. *Studies in History and Philosophy of Science Part C: Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 12-33(4): 695-718.

Aoki, M. (2001). *Toward a Comparative Institutional Analysis*. Cambridge, MA & London, UK: The MIT Press.

Angner, E. (2007). *Hayek and Natural Law*. London and New York: Routledge.

Arnhart, L. (2007). Friedrich Hayek's Darwinian Conservatism. In L. Hunt & P. MacNamara (eds.) *Liberalism, Conservatism, and Hayek's Idea of Spontaneous Order* (pp. 127-148). New York, USA & Hampshire, UK: Palgrave, Macmillan.

Arnold, R.A. (1980). Hayek and Institutional Evolution. *The Journal of Libertarian Studies* 4-4: 341-352.

Αρχόντας, Γ. (2014). Η Αυστριακή Οικονομική Σχολή. Στο Ανδριανόπουλος Α., Μπήτρος Γ. και Χρηστίδης Κ (επιμ.). *Οικονομία της Αγοράς στο Μικροσκόπιο*, (σ. 11-22). Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Axelrod, R. (1984). *The evolution of cooperation*. New York: Basic Books.

Axelrod, R. (1997). *The Complexity of Cooperation: Agent-Based Models of Competition and Collaboration*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Backhaus, J.G. (ed.) (2005). *Entrepreneurship, Money and Coordination: Hayek's Theory of Cultural Evolution*. Cheltenham UK & Northampton MA, USA: Edward Elgar.

Backhaus, J.G. (2005b). Evolution of legal rules: Hayek's contribution reconsidered. In J.G. Backhaus (ed.) *Entrepreneurship, Money and Coordination: Hayek's Theory of Cultural Evolution* (pp. 73-106). Cheltenham UK & Northampton MA, USA: Edward Elgar.

Backhaus, J.G. (ed.) (2005c). *Modern Applications of Austrian Thought*. London and New York: Routledge.

Backhouse, R.E. (ed.) (1994). *New Directions in Economic Methodology*. London and New York: Routledge.

Backhouse, R.E. (2006). Hayek on money and the business cycle. Στο E. Feser (Ed.) *The Cambridge Companion to Hayek* (pp. 34-50) Cambridge: Cambridge University Press.

Barkley Rosser, J. & Rosser, M.V. (2009). Post-Hayekian socialism a la Burczak: Observations. *Review of Austrian Economics* 22: 289-292.

Barkow, J.H., Cosmides, L. & Tooby, J. (eds.) (1992). *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*. New York & Oxford: Oxford University Press.

Barry, N. (1979). *Hayek's Social and Economic Philosophy*. London: Macmillan.

Barry, N. (1982). The Tradition of Spontaneous Order: A Bibliographical Essay. *Literature of Liberty: A Review of Contemporary Liberal Thought* 5-2.

Barry, N.P. (1994). The Road to Freedom: Hayek's Social and Economic Philosophy. In J. Birner, & R. van Zijp (Ed.), *Hayek, Co-ordination and Evolution: His Legacy in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (pp. 141-163). London and New York: Routledge.

Bartley, W.W. (1964). Rationality versus the Theory of Rationality. In Bunge M. (ed.) *The Critical Approach to Science and Philosophy* (pp. 3-31).

Bartley, W.W. (1987). Theories of Rationality. In G. Radnitzky & W.W. Bartley (eds.) *Epistemology, Rationality, and the Sociology of Knowledge* (pp. 205-216). La Salle, Illinois: Open Court.

Bianchi, M. (1994). Hayek's Spontaneous Order: The 'Correct' versus the 'Corrigible' Society. In J. Birner, & R. van Zijp (Ed.), *Hayek, Co-ordination and Evolution: His Legacy in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (pp. 232-251). London and New York: Routledge.

Birner, J. (1999). The surprising place of cognitive psychology in the work of F.A. Hayek. *History of Economic Ideas* 7(1-2): 43-84.

Birner, J. & Garrouste, P. (eds.) (2004). *Markets, Information and Communication: Austrian perspectives on the Internet economy*. London and New York: Routledge.

Birner, J. & van Zijp, R. (eds.) (1994). *Hayek, Co-ordination and Evolution: His legacy in philosophy, politics, economics and the history of ideas*. London and New York: Routledge.

Bismans F. & Mougeot C. (2009). Austrian Business Cycle Theory: Empirical Evidence. *Review of Austrian Economics* 22: 241-257.

Blaug, M. (1997) [1980]. *The Methodology of Economics, or how Economists Explain, Second Edition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Boettke, P. (1990). Interpretive reasoning and the study of social life. *Methodus* 292), 35-45.

Boettke, P. (1990). The Theory of Spontaneous Order and Cultural Evolution in the Social Theory of F. A. Hayek. *Cultural Dynamics* 3: 61–83.

Boettke, P. (ed.) (1994). *The Elgar Companion to Austrian Economics*. Aldershot: Elgar.

Boettke, P. (1998). Economic Calculation: The Austrian Contribution to Political Economy. *Advances in Austrian Economics* 5: 131-158.

Boettke, P. (2001). *Calculation and Coordination: Essays on Socialism and Transitional Political Economy*. London and New York: Routledge.

Boettke, P. (ed.) (2010). *Handbook on Contemporary Austrian Economics*. Cheltenham, UK & Northampton, MA: Elgar.

Boettke, P. & Coyne, C. (2005). Methodological individualism, Spontaneous Order and the Research Program of the Workshop in Political Theory and Policy Analysis. *Journal of Economic Behavior and Organization* 57: 145-158.

Boettke, P., Coyne, C. & Leeson, P. (2011). The Continuing Relevance of F.A. Hayek's Political Economy. In R. Koppl (Ed.), *Advances in Austrian Economics vol. 11: Explorations in Austrian Economics* (pp. 79-98). London κ.α.: JAI Press, Emerald.

Boettke, P. & Leeson, P. (2002). The Austrian School of Economics: 1950-2000". In Biddle, J., Samuels, W. & Davis, J.B. (επιμ.) *Blackwell Companion to the History of Economic Thought* (pp. 445-453). Oxford: Basil Blackwell.

Boettke, P., Shaeffer, E. & Snow, N. (2010). The Context of Context: The Evolution of Hayek's Epistemic Turn in Economics and Politics. In Koppl (ed.) *Advances in Austrian Economics 14: What is so Austrian about Austrian Economics?* (pp. 69-86). London: Emerald.

Böhm-Bawerk, E. von. (1890). *Capital and Interest: A Critical History of Economical Theory*. London: Macmillan.

Böhm-Bawerk, E. von. (1894). The Ultimate Standard of Value. *Annals of the American Academy of Political Science* 5: 149-208.

Böhm-Bawerk, E. von. (1903). *Recent Literature on Interest (1884-1899): A Supplement to Capital and Interest*. London: Macmillan.

Böhm-Bawerk, E. von. (1975) [1898]. *Karl Marx and the Close of his System / Böhm-Bawerk's Criticism of Marx*. New York: Kelley.

Boland, L.A. (2003). *The Foundations of Economic Method, Second Edition: A Popperian Perspective*. London and New York: Routledge.

Bollier, D. (2007). The Growth of the Commons Paradigm. In Hess & Ostrom (eds.) *Understanding Knowledge as a Commons: From Theory to Practice* (pp. 27-40). Cambridge, MA & London: The MIT Press.

Bosch, A., Koslowski, P. & Veit, R. (1990). *General Equilibrium or Market Process: Neoclassical and Austrian Theories of Economics*. Tübingen: Mohr.

Botros, S. (2006). *Hume, Reason and Morality: A legacy of contradiction*. London and New York: Routledge.

Bowles, S. & Gintis H. (2004). The Evolution of Strong Reciprocity: Cooperation in Heterogeneous Populations. *Theoretical Population Biology* 65: 17–28.

Boyd, R., Gintis, H., Bowles S. & Richerson, P.J (2005). The Evolution of Altruistic Punishment. In H. Gintis, S. Bowles et al. (eds.) *Moral Sentiments and Material Interests: The Foundations of Cooperation in Economic Life* (pp. 215-228). Cambridge, MA: The MIT Press.

Boylan, T.A. & O’Gorman, P.F. (2008). *Popper and Economic Methodology: Contemporary challenges*. London and New York: Routledge.

Boyle, J. (2007). Mertonianism Unbound? Imagining Free, Decentralized Access to Most Cultural and Scientific Material. In Hess & Ostrom (eds.) *Understanding Knowledge as a Commons: From Theory to Practice* (pp. 123-144). Cambridge, MA & London: The MIT Press.

Brandenburger, A. & Nalebuff, B. (1999). *Συν-ανταγωνισμός*. Μετάφραση Λουίζα Χριστοφίλου, Νάνσυ Μαλέρου, Αθήνα: Καστανιώτης.

Brennan, G. & Buchanan J.M. (1985). *The Reason of Rules: Constitutional Political Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bromley, D.W. et al. (eds.) (1992). *Making the Commons Work: Theory, Practice, and Policy*. San Francisco: ICP Press.

Buchanan, J.M. (1969). *Cost and Choice*. Chicago: Chicago University Press.

Buchanan, J.M. (1975). *The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan*. Chicago: Chicago University Press.

Buchanan, J.M. (1979) *What Should Economists Do?* Indianapolis: Liberty Press.

Buchanan, J.M. (1982). The Domain of Subjective Economics: Between Predictive Science and Moral Philosophy. In I. Kirzner (ed.) *Method, Process, and Austrian Economics: Essays in Honor of Ludwig von Mises* (pp. 7-20). Lexington MA & Toronto: Lexington Books.

Buchanan, J.M. (1985). *Liberty, Market and the State: Political Economy in the 1980s*. New York: New York University Press.

Buchanan, J.M. (1988–89). Hayek and the Forces of History. *Humane Studies Review* 6: 3–4.

Buchanan, J.M. (2005). *Why I, Too, Am Not a Conservative: The Normative Vision of Classical Liberalism*. Cheltenham, UK & Northampton, MA: Elgar.

Buchanan, J.M. & Tullock G. (1999) [1962]. *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*. Indianapolis: Liberty Fund.

Buckley, W.F. Jr. (1977). The Road to Serfdom: The Intellectuals and Socialism. In F. Machlup (ed.) *Essays on Hayek* (pp. 107-146). London: Routledge and Kegan Paul.

Burczak, T. (2006). *Socialism After Hayek*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Burczak, T. (2009). Why Austrian Socialism? *Review of Austrian Economics* 22: 297-300.

Burczak T. (2011). A Socialist Spontaneous Order. In A. Farrant, (2011a) *Hayek, Mill and the Liberal Tradition* (pp. 130-147). London and New York Routledge.

Burke, E. (1791). *Reflections on the Revolution in France*. London: J. Dodsley.

Butler, E. (1983). *Hayek: His Contribution to the Political and Economic Thought of Our Times*. London: Maurice Temple Smith.

Butler, E. (2010). *Austrian Economics: A Primer*. London: ASI.

Butos, W.N (2003). Entrepreneurship and the Generation of Knowledge. In R. Koppl (ed.) *Advances in Austrian Economics 6: Austrian Economics and Entrepreneurial Studies* (pp. 97-112). New York: Elsevier.

Butos, W.N. (2003). Knowledge Questions: Hayek, Keynes and Beyond. *Review of Austrian Economics* 16-4: 291-307.

Butos, W.N. (ed.) (2010a). *Advances in Austrian Economics 13: The Social Science of Hayek's 'The Sensory Order'*. London: Emerald Group Publishing Limited.

Butos, W.N. (2010b). The Unexpected Fertility of Hayek's Cognitive Theory: An Introduction to *The Social Science of Hayek's "The Sensory Order"* In Butos, W.N. (ed.) (2010a). *Advances in Austrian Economics 13: The Social Science of Hayek's 'The Sensory Order'*. (pp. 1-20) London: Emerald Group Publishing Limited.

Butos, W.N. & Koppl, R. (1993). Hayekian expectations: Theory and empirical applications. *Constitutional Political Economy*, 4(3), 303-329.

Butos, W.N. & Koppl, R.G. (1997). The Varieties of Subjectivism: Keynes and Hayek on Expectations. *History of Political Economy*, 29(2): 327-359.

Butos W.N. & Koppl R.G. (2006). Does *The Sensory Order* Have a Useful Economic Future? In E. Krecké, C. Krecké, & R G. Koppl (Ed.) *Advances in Austrian Economics 9: Cognition and Economics* (pp. 19-50) London: Emerald Group Publishing Limited.

Caldwell, B. (1982). *Beyond positivism: Economic Methodology in the Twentieth Century*. London: Allen & Unwin.

Caldwell, B. (1994). Hayek's Transformation. *History of Political Economy*, 20(4): 513 – 541.

Caldwell, B. (1994). Hayek's Scientific Subjectivism. *Economics and Philosophy*, vol. 10, pp. 305-13.

Caldwell, B. (ed.) (1995). *The Collected Works of F.A. Hayek, Volume IX: Contra Keynes and Cambridge, Essays, Correspondence*. London and New York: Routledge.

Caldwell, B. (1997). Hayek and Socialism. *Journal of Economic Literature*, XXXV: 1856-1890.

Caldwell, B. (2000). The Emergence of Hayek's Ideas on Cultural Evolution. *Review of Austrian Economics*, 13: 5–22.

Caldwell, B. (2004a). *Hayek's Challenge*. Chicago: University of Chicago Press.

Caldwell, B. (2004b). Some Reflections on F.A. Hayek's *The Sensory Order*. *Journal of Bioeconomics*, 6, 239-254.

Caldwell, B. (2006). Hayek and the Austrian tradition. In E. Feser (Ed.) *The Cambridge Companion to Hayek* (pp. 13-33) Cambridge: Cambridge University Press.

Caldwell, B. (ed.) (2006). *The Collected Works of F.A. Hayek, Volume XIII: Studies on the Abuse and Decline of Reason*. London and Chicago: The University of Chicago Press.

Caldwell, B. (ed.) (2014). *The Collected Works of F.A. Hayek, Volume XV: The Market and other Orders*. London and Chicago: The University of Chicago Press.

Caplan, B. (2006). *The Myth of the Rational Voter: Why Democracies Choose Bad Policies*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Carilli, A.M. & Dempster, G.M. (2008). Is the Austrian Business Cycle Theory still Relevant? *Review of Austrian Economics* 21: 271-281.

Carr-Saunders, A.M. (1922). *The Population Problem: A Study in Human Evolution*. London: Oxford University Press.

Carvahlo, J.P. & Koyama, M. (2010). Instincts and Institutions: The Rise of the Market. In Butos, W.N. (ed.) *Advances in Austrian Economics 13: The Social Science of Hayek's 'The Sensory Order'*. (pp. 285-309) London: Emerald Group Publishing Limited.

Chafuen, A.A. (1994). *The Late Scholastics*. In P. Boettke (1994) *The Elgar Companion to Austrian Economics* (pp. 487-492). Aldershot: Elgar.

Chaudhury, M. (2004). *Bounds of Freedom: Popper, Liberty and Ecological Rationality*. Amsterdam & New York: Rodopi.

Christansen G.B. (1994). Methodological Individualism. In P. Boettke *The Elgar Companion to Austrian Economics* (pp. 11-16). Aldershot: Elgar.

Churchland, P. (2007). *Neurophilosophy at Work*. Cambridge: Cambridge University Press.

Coase, R.H. (2005). The Institutional Structure of Production. In C. Menard, & M.M. Shirley, *Handbook of New Institutional Economics* (pp. 31-40). Dordrecht: Springer.

Colander, D. (ed.) (2000). *Complexity and the History of Economic Thought: Perspectives on the history of economic thought*. London & New York: Routledge.

Collins, H. (2010). *Tacit and Explicit Knowledge*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Connin, L.J. (1990). Hayek, Liberalism and Social Knowledge. *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique* 23-2: 297-315.

Corvi, R. (1997). *An Introduction to the Thought of Karl Popper*. London and New York: Routledge.

Cosmides, L. & Tooby, J. (1992). Cognitive Adaptations for Social Exchange. In J.H. Barkow, L. Cosmides & J. Tooby (eds.) *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture* (pp. 163-228). New York & Oxford: Oxford University Press.

Cowen, T. (1994). *Austrian Welfare Economies*. In P. Boettke (1994) *The Elgar Companion to Austrian Economics* (pp. 304-312). Aldershot: Elgar.

Cox, J.C. & Swarthout J.T. (2007). EconPort: Creating and Maintaining a Knowledge Commons. In Hess & Ostrom (eds.) *Understanding Knowledge as a Commons: From Theory to Practice* (pp. 277-310). Cambridge, MA & London: The MIT Press.

Cubeddu, R. (1993). *The Philosophy of the Austrian School*. London & New York: Routledge.

D'Amico, D.J. & Boettke, P.J. (2010a). Making Sense out of *The Sensory Order*. In Butos W.N. (ed.) *Advances in Austrian Economics 13: The Social Science of Hayek's 'The Sensory Order'* (pp. 357-381) London: Emerald Group Publishing Limited.

D'Amico, D.J. & Boettke, P.J. (2010b). From Neuro-Hayekians to Subjectivist Hayekians: A Reply to Horwitz and Koppl. In Butos W.N. (ed.) *Advances in Austrian Economics 13: The Social Science of Hayek's 'The Sensory Order'* (pp. 399-403) London: Emerald Group Publishing Limited.

Dawkins, R. (1983). *The Extended Phenotype*. Oxford: Oxford University Press.

Dawkins, R. (1989). *The Selfish Gene*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press.

Dempsey, G.T. (1996). Hayek's Evolutionary Epistemology, Artificial Intelligence, and the Question of Free Will. *Evolution and Cognition* 2: 139—150.

Dennett, D.C. (1991). *Consciousness Explained*. New York, Boston, London: Back Bay Books.

Desai, M. (1994). Equilibrium, Expectations and Knowledge. In J. Birner, & R. van Zijp (Ed.), *Hayek, Co-ordination and Evolution: His Legacy in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (pp. 25-50). London and New York: Routledge.

de Soto, H. (2000). *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*. London: Black Swan.

de Soto, J.H. (1998). The Ongoing Methodenstreit of the Austrian School. *Journal des Economistes et des Etudes Humaines* 8-1: 75-113.

de Soto, J.H. (2008). *The Austrian School: Market Order and Entrepreneurial Creativity*. Cheltenham, UK & Northampton, MA, USA: Edward Elgar.

de Vecchi, N. (2003). The Place of Gestalt Psychology in the Making of Hayek's Thought. *History of Political Economy*, 35:1, 135-162.

de Vries, R.P. (1994). The Place of Hayek's Theory of Mind and Perception in the History of Philosophy and Psychology. In J. Birner, & R. van Zijp (Ed.), *Hayek, Co-ordination and Evolution: His Legacy in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (pp. 311-322). London and New York: Routledge.

De Waal, F. (1996). *Good Natured: The Origins of Right and Wrong in Humans and Other Animals*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Dietze, G. (1977). Hayek on the Rule of Law. In F. Machlup (ed.) *Essays on Hayek* (pp. 107-146). London: Routledge and Kegan Paul.

Dilthey, W. (1976). *Selected writings, edited, translated and introduced by H. P. Rickman*. New York: Cambridge University Press.

Di Iorio, F. (2010). The Sensory Order and the Neurophysiological Basis of Methodological Individualism in forthcoming William N. Butos (ed.), *Advances in*

Austrian Economics 11: The Social Science of the Sensory Order (179-209) London: Emerald Group Publishing Limited.

Dopfer, K. (2001). *Evolutionary Economics*. Boston: Kluwer Academic Publishers.

Dopfer, K. (2005). *The Evolutionary Foundations of Economics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Earl, P.E. (2003). The Entrepreneur as a Constructor of Connections. In R. Koppl (ed.) *Advances in Austrian Economics 6: Austrian Economics and Entrepreneurial Studies* (pp. 113-130). New York: Elsevier.

Earl, P.E. (2010). *The Sensory Order*, the Economic Imagination and the Tacit Dimension. In Butos W.N. (ed.) (2010). *Advances in Austrian Economics 13: The Social Science of Hayek's 'The Sensory Order'*. (pp. 211- 236) London: Emerald Group Publishing Limited.

Ebenstein, A. (2003). *Hayek's Journey: The Mind of Friedrich Hayek*. New York & Hampshire, UK: Palgrave Macmillan.

Ebeling, R. (ed.) (1978). *The Austrian Theory of the Trade Cycle*. New York: Center for Libertarian Studies.

Ebeling, R. (1986). Toward a Hermeneutical Economics: Expectations, Prices and the Role of Interpretation in a Theory of the Market Process. In I. Kirzner (Ed.) *Subjectivism, Intelligibility and the Economic Understanding: Essays in Honor of Ludwig M. Lachmann*. New York: New York University Press.

Edelman, G.M. (1982). Through a Computer Darkly: Group Selection and Higher Brain Function. *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, Vol. 36, No. 1 (Oct., 1982), pp. 20-49

Edelman, G.M. (1985). Neural Darwinism: Population thinking and higher brain function. In: M. Shafto (Ed.), *How we know: Nobel Conference XX* (pp. 130). New York: Harper & Row.

Edelman, G.M. (1995). Memory and the individual soul: Against silly reductionism. In J. Cornwall (Ed.), *Nature's Imagination: The frontiers of scientific vision* (pp. 200-206). Oxford: Oxford University Press.

Edelman, G.M., & Tononi, G. (1995). Neural Darwinism: The brain as a selectional system. In J. Cornwall (Ed.), *Nature's Imagination: The frontiers of scientific vision* (pp. 78-100). Oxford: Oxford University Press.

Edelman, G.M., & Tononi, G. (2000). Consciousness. How matter becomes imagination. London / New York: Allen Lane / Penguin.

Endres, A.M. (1991). Austrian Capital and Interest Theory: Wieser's Contribution and the Menger Tradition. *The Review of Austrian Economics* 5-1: 67-90.

Endres, A.M. (1997). *Neoclassical Microeconomic Theory: The Founding Austrian Version*. London & New York: Routledge.

Farrant, A. & McPhail E. (2009). Hayek, Samuelson and the Logic of the Mixed Economy? *Journal of Economic Behavior & Organization* 69: 5-16.

Farrant, A. (ed.) (2011a). *Hayek, Mill and the Liberal Tradition*. London and New York: Routledge.

Farrant, A. (2011b). A renovated social fabric: Mill, Hayek, and the problem of institutional change? In A. Farrant, (2011a) *Hayek, Mill and the Liberal Tradition* (pp. 81-129). London and New York: Routledge.

Fehl, U. (1994). *Spontaneous Order*. In P. Boettke (1994) *The Elgar Companion to Austrian Economics* (pp. 197-208). Aldershot: Elgar.

Fehr, E. & Fischbacher U. (2005). The Economics of Strong Reciprocity. In H. Gintis, S. Bowles et al. (eds.) *Moral Sentiments and Material Interests: The Foundations of Cooperation in Economic Life* (pp. 43-74). Cambridge, MA: The MIT Press.

Ferguson, A. (1767) *An Essay on the History of Civil Society*.

Feser, E. (2003). Hayek on Tradition. *Journal of Libertarian Studies* 17:1 (Winter 2003), 17-56.

Feser E. (ed.) (2006). *The Cambridge Companion to Hayek*. Cambridge: Cambridge University Press.

Feser, E. (2006). Hayek the cognitive scientist and philosopher of mind. In E. Feser (Ed.) *The Cambridge Companion to Hayek* (pp. 287-314) Cambridge: Cambridge University Press.

Festré, A. & Garrouste P. (2009). The Economic Analysis of Social Norms: A Reappraisal of Hayek's Legacy. *Review of Austrian Economics* 22: 259-279.

Field. A.J (2003). Group Selection and Randomness. *The Journal of Economic Perspectives* 17-2: 209-210.

Fillieule, R. (2010). *L'école autrichienne d'économie*. Villeneuve d'Ascq: Presses Universitaires du Septentrion.

Fleetwood, S. (1995). *Hayek's Political Economy: The socio-economics of order*. London: Routledge.

Frank, R. (1999). *Τα πάθη της λογικής*. Μετάφραση Λίλυ Εξαρχοπούλου, Αθήνα: Καστανιώτης.

Freud, S. (2002) [1930]. *Civilization and Its Discontents*. London: Penguin.

Friedman, M. (1967). Value Judgements in Economics. In S. Hook (ed.) *Human Values and Economic Policy* (pp. 85-93). New York: New York University Press.

Furubotn, E.G. & Richter, R. (2005). *Institutions and Economic Theory: The Contribution of the New Institutional Economics* 2nd edition. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Fuster, J. (1995). *Memory in the cerebral cortex: An empirical approach to neural net works in the human and non human primate*. Cambridge: MIT Press.

Gadamer H.G. (1976). *Philosophical Hermeneutics*. Berkeley: University of California Press.

Galeotti, A.E. (1987). Individualism, Social Rules, Tradition: The Case of Friedrich A. Hayek. *Political Theory* 15-2: 163-181.

Gamble, A. (2007) [1996]. *Hayek: The Iron Cage of Liberty*. Cambridge, Malden MA: Polity Press.

Gärdenfors, P. (2004). *Conceptual Spaces*. Cambridge, MA: MIT Press.

Garrison, R.W. (1986). Hayekian Trade Cycle Theory: A Reappraisal. *Cato Journal* 6-2: 437-459.

Garrison, R. W. (1989). The Austrian theory of the business cycle in light of modern macroeconomics. *Review of Austrian Economics*, 3-1: 3–29.

Garrison, R. W. (1997). The Austrian theory of the business cycle. In D. Glasner (Ed.) *Business cycles and depressions: An encyclopedia* (pp. 23–27). New York: Garland Publishing, Inc.

Garrison, R.W. (2001). *Time and Money: The Macroeconomics of capital structure*. London & New York: Routledge.

Garrouste, P. (2008). The Austrian Roots of the Economics of Institutions. *Review of Austrian Economics* 21: 251-269.

Gattei, S. (2009). *Karl Popper's Philosophy of Science: Rationality without Foundations*. London & New York: Routledge.

Gaus, G.F. (2006). Hayek and the evolution of society and mind. In E. Feser (Ed.) *The Cambridge Companion to Hayek* (pp. 232-258) Cambridge: Cambridge University Press.

Gaus, G.F. (2007). Social Complexity and Evolved Moral Principles. In L. Hunt & P. MacNamara (eds.) *Liberalism, Conservatism, and Hayek's Idea of Spontaneous Order* (pp. 149-176). New York, USA & Hampshire, UK: Palgrave, Macmillan.

- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. New York: Basic.
- Geertz, C. (1979). From the Native's Point of View: On the nature of Anthropological understanding. In Rabinow and Sullivan (Eds.) *Interpretive social science: A reader*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Gerken, L. (2004). *The Constitution of Liberty in the Open Economy*. London & New York: Routledge.
- Gick, E. & Gick, W. (2001). F.A. Hayek's theory of mind and theory of cultural evolution revisited: Toward and integrated perspective. *Mind & Society*, 2(1), pp.149-162.
- Gick, E. (2010). The Role of Dispositions in Hayek's Cognitive Theory. In Butos W.N. (ed.) (2010). *Advances in Austrian Economics 13: The Social Science of Hayek's 'The Sensory Order'*. (pp. 337-353) London: Emerald Group Publishing Limited.
- Gifford, A. Jr. (2007). The Knowledge problem, determinism, and the *Sensory Order*. *Review of Austrian Economics*, 20, 269-291.
- Gigerenzer, G. & Engel, (eds.) (2006). *Heuristics and the Law*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Gigerenzer, G. & Selten R. (eds.) (2001). *Bounded Rationality: The Adaptive Toolbox, Dahlem Workshop Reports*. Cambridge MA: The MIT Press.
- Gigerenzer, G. (2000). *Adaptive Thinking: Rationality in the Real World*. Oxford: Oxford University Press.
- Gigerenzer, G. (2007). *Gut Feelings: The Intelligence of the Unconscious*. London: Viking.
- Gigerenzer, G. (2008). *Rationality for Mortals: How People Cope with Uncertainty*. Oxford: Oxford University Press.
- Gintis, H., Bowles, S. et al. (eds.) (2005). *Moral Sentiments and Material Interests: The Foundations of Cooperation in Economic Life*. Cambridge, MA: The MIT Press.

Gintis, H. & Fehr, E. (2011). The Social Structure of Cooperation and Punishment. *Behavioral and Brain Sciences* 35-1: 28-29.

Gissuranson, H.H. (1987). *Hayek's Conservative Liberalism*. New York and London: Garland Publishing.

Glimcher, P.W. et al. (eds.) (2009). *Neuroeconomics: Decision Making and the Brain*. Oxford UK: Elsevier.

Gorton, W.G. (2006). *Karl Popper and the Social Sciences*. Albany, NY: State University of New York Press.

Glimcher, P.W. (2003). *Decisions, Uncertainty, and the Brain: The Science of Neuroeconomics*. Cambridge MA, London UK: The MIT Press.

Gloria-Palermo, S. (1999). *The Evolution of Austrian Economics: From Menger to Lachmann*. London & New York: Routledge.

Gray, J. (1980). F.A. Hayek on Liberty and Tradition. *The Journal of Libertarian Studies* 5-2: 119-137.

Gray, J. (1984). *Hayek on Liberty*, 3rd edition. Oxford: Blackwell.

Gray, J. (1995). *Liberalism*, 2nd edition. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Grossberg, G.E. & Vroon P.A. (1987). *The Adaptive Brain (Advances in Psychology 42)*. Amsterdam: North Holland.

Hammerstein, P. (ed.) (2003). Genetic and Cultural Evolution of Cooperation. Cambridge MA, USA & London UK: The MIT Press.

Hamowy, R. (1987). *The Scottish Enlightenment and the Theory of Spontaneous Order*. Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press.

Hardin, G. (1968). The Tragedy of the Commons. *Science*, 162, 1243-1248.

Harris, M. (1974). *Cows, Pigs, Wars and Witches: The Riddles of Culture*. New York: Random House.

Harris, M. (1978). *Cannibals and Kings: The Origins of Cultures*. New York: Fontana/Collins.

Hartwell, R.M. (1977). Capitalism and the Historians. In F. Machlup (ed.) *Essays on Hayek* (pp. 73-94). London: Routledge and Kegan Paul.

Hayek, F.A. (1933). *Monetary Theory and the Trade Cycle*. New York: Sentry Press.

Hayek, F.A. (1991) [1933]. The Trend of Economic Thinking. In W.W. Bartley III & Stephen Kresge (eds.), *The Collected Works of F.A. Hayek, Volume III: The Trend of Economic Thinking, Essays on Political Economists and Economic History* (pp. 17-34). London: Routledge

Hayek, F.A. (1935). *Collectivist Economic Planning*. London: Routledge and Kegan Paul.

Hayek, F.A. (1937). Economics and knowledge. *Economica, New Series*, 4(13), 33- 54.

Hayek, F.A. (1949). The Intellectuals and Socialism. *The University of Chicago Law Review*, Spring 1949: 417-433

Hayek, F.A. (1952a). *The Sensory Order*. Chicago: University of Chicago Press.

Hayek, F.A. (1952b). *The Counter-Revolution of Science*. New York: Free Press.

Hayek, F.A. (1960). *The Constitution of Liberty*. Chicago: Chicago University Press.

Hayek, F.A. (1961). The Non Sequitur of the "Dependence Effect". *Southern Economic Journal* 27.

Hayek F.A. (1967). *Studies in Philosophy, Politics, and Economics*. Chicago: University of Chicago Press.

Hayek, F.A. (1967c). Notes on the Evolution of Systems of Rules of Conduct. In F.A. Hayek, *Studies in Philosophy, Politics, and Economics*. Chicago: University of Chicago Press: 66-81.

Hayek, F. A. (1967d) [1935]. Prices and Production, Second Edition. New York: Augustus M. Kelly, Publishers.

Hayek, F. A. (1967e) [1963]. The Legal and Political Philosophy of David Hume. In *Studies in Philosophy, Politics, and Economics*, 106-121. Chicago: University of Chicago Press.

Hayek, F.A. (1968). *The Confusion of Language in Political Thought*. London: The Institute of Economic Affairs.

Hayek, F.A. (ed.) (1971a). *Toward Liberty: Essays in Honor of Ludwig von Mises on the occasion of his 90th Birthday, September 29, 1971*, vol. 1&2. Menio Park CA: Institute for Humane Studies.

Hayek, F.A. (1971b). Principles or Expediency? In F.A. Hayek (ed.) *Toward Liberty: Essays in Honor of Ludwig von Mises on the occasion of his 90th Birthday, September 29, 1971*, vol. 1 (pp. 29-45). Menio Park CA: Institute for Humane Studies.

Hayek, F.A. (1973a). *Law, Legislation, and Liberty*, vol. 1: *Rules and Order*. Chicago: University of Chicago Press.

Hayek, F.A. (1973b). *Economic Freedom and Representative Government*. London: The Institute of Economic Affairs.

Hayek, F.A. (1976a). *Law, Legislation, and Liberty*, vol. 2: *The Mirage of Social Justice*. Chicago: University of Chicago Press.

Hayek, F.A. (1976b). *Choice in Currency: A way to stop inflation*. London: The Institute of Economic Affairs.

Hayek, F.A. (1976c). *Denationalisation of Money*. London: The Institute of Economic Affairs.

Hayek, F.A. (1978). *New Studies in Politics, Economics and the History of Ideas*. London: Routledge.

Hayek, F.A. (1978a). The Pretence of Knowledge. In F.A. Hayek, *New Studies in Politics, Economics and the History of Ideas*. London: Routledge 25-34.

Hayek, F.A. (1978b). [1967] Dr. Bernard Mandeville. In F.A. Hayek, *New Studies in Politics, Economics and the History of Ideas* (pp. 249-266). London: Routledge.

Hayek, F.A. (1978c). *Denationalisation of Money: The Argument Refined*. London: The Institute of Economic Affairs.

Hayek, F.A. (1978d). Liberalism. In F.A. Hayek, *New Studies in Politics, Economics and the History of Ideas* (152-164). London: Routledge.

Hayek, F.A. (1978e). Adam Smith's Message in Today's Language. In F.A. Hayek, *New Studies in Politics, Economics and the History of Ideas* (pp. 152-164). London: Routledge.

Hayek, F.A. (1978e). The Atavism of Social Justice. In *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (pp. 57-68). Chicago: University of Chicago Press.

Hayek, F.A. (1978f). The Errors of Constructivism. In F.A. Hayek, *New Studies in Politics, Economics and the History of Ideas*. London: Routledge 1-22.

Hayek, F.A. (1978g). Two Types of Mind. In F.A. Hayek, *New Studies in Politics, Economics and the History of Ideas*. London: Routledge 50-56.

Hayek, F.A. (1978h). The Constitution of a Liberal State. In F.A. Hayek, *New Studies in Politics, Economics and the History of Ideas*. London: Routledge 98-104.

Hayek, F.A. (1978i). Economic Freedom and Representative Government. In F.A. Hayek, *New Studies in Politics, Economics and the History of Ideas*. London: Routledge 105-119.

Hayek, F.A. (1978k). Whither Democracy? In F.A. Hayek, *New Studies in Politics, Economics and the History of Ideas*. London: Routledge 152-163.

Hayek, F.A. (1978l). The Campaign Against Keynesian Inflation. In F.A. Hayek, *New Studies in Politics, Economics and the History of Ideas*. London: Routledge 191-231.

Hayek, F.A. (1978n). Socialism and Science. In F.A. Hayek, *New Studies in Politics, Economics and the History of Ideas*. London: Routledge 295-308.

Hayek, F.A. (1979a). *Law, Legislation, and Liberty*, vol. 3: *The Political Order of a Free People*. Chicago: University of Chicago Press.

Hayek, F.A. (1979b). A Free-Market Monetary System. *Journal of Libertarian Studies* 3-1.

Hayek, F.A. (1979c). *Unemployment and Monetary Policy: Government as Generator of the "Business Cycle"*. San Francisco: Cato Institute.

Hayek, F.A. (1980a) [1942]. The Facts of the Social Sciences. In F.A. Hayek, *Individualism and Economic Order* (pp. 57-76). Chicago and London: University of Chicago Press.

Hayek, F.A. (1980b) [1945]. Individualism: True and False. In F.A. Hayek, *Individualism and Economic Order* (pp. 1-32). Chicago and London: University of Chicago Press.

Hayek, F.A. (1980c) [1948]. *Individualism and Economic Order*. Chicago and London: University of Chicago Press.

Hayek, F.A. (1980d) [1946]. The Meaning of Competition. In F.A. Hayek, *Individualism and Economic Order* (pp. 92-106). Chicago and London: University of Chicago Press.

Hayek, F.A. (1980e) [1940]. Socialist Calculation II: The Competitive "Solution". In F.A. Hayek, *Individualism and Economic Order* (pp. 181-208). Chicago and London: University of Chicago Press.

Hayek, F.A. (1980f) [1945]. The Use of Knowledge in Society. In F.A. Hayek, *Individualism and Economic Order* (pp. 77-91). Chicago and London: University of Chicago Press.

Hayek, F.A. (1984). The Origin and Effect of Our Morals: A Problem for Science. In Chiaki Nishiyama and Kurt R. Leube, eds., *The Essence of Hayek*. Stanford: Hoover Institution Press.

Hayek, F.A. (1988). *The Fatal Conceit*, edited by W.W. Bartley III. Chicago: University of Chicago Press.

Hayek, F. A. (1994). Hayek on Hayek: An autobiographical dialogue (S. Kresge & L. Wenar, Eds.). Chicago: University of Chicago Press.

Hayek, F.A. (1995). *The Collected works of F.A. Hayek vol. IX: Contra Keynes and Cambridge: Essays, Correspondence*, edited by Bruce Caldwell. London and New York: Routledge.

Hayek, F.A. (2006) [1944]. *The Road to Serfdom*. London and New York: Routledge.

Hayek, F.A. (2008) [1960]. *Το Σύνταγμα της Ελευθερίας*. Πρόλογος: Κ. Αρβανιτόπουλος, Εισαγωγή: Δ. Ποταμιάνος, Επιστημονική Επιμέλεια: Γ. Αρχόντας, Μτφρ: Ε. Αστερίου, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη-Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής.

Hayek F.A. (2009) [1941]. *The Pure Theory of Capital*. Auburn, Alabama: The Ludwig von Mises Institute.

Hayek F.A. (2009) [1978]. *A Tiger by the Tale*. The Institute of Economic Affairs and the Ludwig von Mises Institute.

Hayek, F.A. (2014a) [1965]. Kinds of Rationalism. In B. Caldwell (Ed.) *The Collected Works of F.A. Hayek vol. XV: The Market and Other Orders* (pp. 39-56). Chicago: The University of Chicago Press.

Hayek, F.A. (2014b) [1962]. Rules, Perception and Intelligibility. In B. Caldwell (Ed.) The Collected Works of F.A. Hayek vol. XV: The Market and Other Orders (pp. 278-292). Chicago: The University of Chicago Press.

Hayek, F.A. (2014c) [1967]. Notes on the Evolution of Systems of Rules of Conduct. In B. Caldwell (Ed.) The Collected Works of F.A. Hayek vol. XV: The Market and Other Orders (pp. 278-292). Chicago: The University of Chicago Press.

Hayek, F.A. (2014d) [1968]. Competition as a Discovery Procedure. In B. Caldwell (Ed.) The Collected Works of F.A. Hayek vol. XV: The Market and Other Orders (pp. 278-292). Chicago: The University of Chicago Press.

Hayek, F.A. (2014e) [1969]. The Primacy of the Abstract. In B. Caldwell (Ed.) The Collected Works of F.A. Hayek vol. XV: The Market and Other Orders (pp. 278-292). Chicago: The University of Chicago Press.

Hayek, F.A. (2014f) [1967]. The Theory of Complex Phenomena. In B. Caldwell (Ed.) The Collected Works of F.A. Hayek vol. XV: The Market and Other Orders (pp. 257-277). Chicago: The University of Chicago Press.

Hayek, F.A. (2014g) [1967]. Degrees of Explanation. In B. Caldwell (Ed.) The Collected Works of F.A. Hayek vol. XV: The Market and Other Orders (pp. 195-212). Chicago: The University of Chicago Press.

Hayes, C. (2009). *Popper, Hayek and the Open Society*. London & New York: Routledge.

Hazlitt, H. (1964). *The Foundations of Morality*. New York: Van Nostrand.

Hebb, D.O. (1949). *The Organization of behavior*. New York: Wiley.

Heering, W.W. (2005). Money and reciprocity in the extended order – an essay on the evolution and cultural function of money In J.G. Backhaus (ed.) *Entrepreneurship, Money and Coordination: Hayek's Theory of Cultural Evolution* (pp. 156-190). Cheltenham UK & Northampton MA, USA: Edward Elgar.

Herbener, J.M. (1991). Ludwig von Mises and the Austrian School of Economics. *The Review of Austrian Economics* 5-2: 33-50.

Hermann-Pillath, C. (1992). The brain, its sensory order, and the evolutionary concept of mind: On Hayek's contribution to evolutionary epistemology. *Journal of Social and Evolutionary Systems*, 15(92), 145-186.

Hess, C. & Ostrom E. (2003). *Ideas, Artifacts, and Facilities: Information as a Common-Pool Resource*. Paper presented at the Conference on the Public Domain, held at the Duke University School of Law on November 9-11, 2001, and the Workshop in Political Theory and Policy Analysis, March 25, 2002.

Hess, C. & Ostrom E. (eds) (2007a). *Understanding Knowledge as a Commons: From Theory to Practice*. Cambridge, MA & London: The MIT Press.

Hess, C. & Ostrom E. (2007b). A Framework for Analyzing the Knowledge Commons. In Hess & Ostrom (eds.) *Understanding Knowledge as a Commons: From Theory to Practice* (pp. 41-82). Cambridge, MA & London: The MIT Press.

Hirschman, A.O. (1991). *The Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.

Hodgson, G. (1991). Hayek's Theory of Cultural Evolution: An Evaluation in Light of Vanberg's Critique. *Economics and Philosophy* 7: 67-82.

Hodgson, G. (1993). *Economics and Evolution*. Ann Arbor.

Hodgson G. (2004). Austrian Economics, Evolutionary Psychology and Individual Actions. In R. Koppl, (2004) *Advances in Austrian Economics vol. 7: Evolutionary Psychology and Economic Theory* (pp. 61-78). Oxford: Elsevier.

Hoppe H-H. (1993). *The Economics and Ethics of Private Property: Studies in Political Economy and Philosophy*. New York: Kluwer Academic Publishers

Hoppe H-H. (1995). *Economic Science and the Austrian Method*. Auburn: Ludwig von Mises Institute.

Hoppe H-H. (2001). *Democracy: The God That Failed*. New Jersey: Transaction Publishers, Rutgers.

Horwitz, S. (1994). Subjectivism. In P. Boettke (1994) *The Elgar Companion to Austrian Economics* (pp. 17-23). Aldershot: Elgar.

Horwitz, S. (1998). Hierarchical Metaphors in Austrian Institutionalism: A Friendly Subjectivist Caveat. In R. Koppl & G. Mongiovi (eds.) *Subjectivism and Economic Analysis: Essays in Memory of Ludwig M. Lachmann* (p. 143-162). London and New York: Routledge.

Horwitz, S. (2000). From *The Sensory Order* to the Liberal Order: Hayek's Non-rationalist Liberalism. *Review of Austrian Economics*, 13, 23-40.

Horwitz, S. (2001). From Smith to Menger to Hayek: Liberalism in the Spontaneous-Order Tradition. *The Independent review*, v. VI Summer 2001, 81-97.

Horwitz, S. (2005). Comparative Economic Systems. In J.G. Backhaus (ed.) *Modern Applications of Austrian Thought* (pp. 327-344). London and New York: Routledge.

Horwitz, S. (2007). Language, Monetary Exchange and the Structure of the Economic Universe: An Austrian-Searlean Synthesis. In B. Montero & M.D. White (eds.) *Economics and the Mind* (pp. 75-88). London and New York: Routledge.

Horwitz, S. (2008a). The Sensory Order and Organizational Learning v. 2.0. Prepared for inclusion in forthcoming W.N. Butos (Ed.) *Advances in Austrian Economics 11: Special Issue on Hayek's The Sensory Order* London: Emerald Group Publishing Limited.

Horwitz, S. (2008b). Analogous Models of Complexity: The Austrian Theory of Capital and Hayek's Theory of Cognition as Adaptive Classifying Systems. In R.G. Koppl (ed.) *Advances in Austrian Economics 11: Explorations in Austrian Economics* (pp. 143-166) London: Emerald Group Publishing Limited.

Horwitz, S. (2010a). *The Sensory Order* and Organizational Learning. In Butos W.N. (ed.) (2010). *Advances in Austrian Economics 13: The Social Science of Hayek's 'The Sensory Order'*. (pp. 263-284) London: Emerald Group Publishing Limited.

Horwitz, S. (2010b). I am not a "Neuro-Hayekian", I'm a Subjectivist. In Butos W.N. (ed.) (2010). *Advances in Austrian Economics 13: The Social Science of Hayek's 'The Sensory Order'*. (pp. 383-389) London: Emerald Group Publishing Limited.

Hunt, L. & MacNamara, P. (eds.) (2007). *Liberalism, Conservatism, and Hayek's Idea of Spontaneous Order*. New York, USA & Hampshire, UK: Palgrave, Macmillan.

Hunt, L. (2007). The Origin and Scope of Hayek's Idea of Spontaneous Order. In Hunt L. & MacNamara P. (eds.) (2007). *Liberalism, Conservatism, and Hayek's Idea of Spontaneous Order* (σσ. 43-64). New York, USA & Hampshire, UK: Palgrave, Macmillan.

Hutchison, T.W. (1981). *The Politics and Philosophy of Economics*. Oxford: Basil Blackwell.

Huusen, G.M. (2005). F.A. Hayek's methodological U-turn reconsidered in light of his concept of social facts. In J.G. Backhaus (ed.) *Modern Applications of Austrian Thought* (pp. 23-39). London and New York: Routledge.

Infantino, L. (2003). *Ignorance and Liberty*. London and New York: Routledge.

Infantino, L. (2010). Hayek and the Evolutionary Tradition against the *Homo Oeconomicus*. In Butos W.N. (ed.) (2010). *Advances in Austrian Economics 13: The Social Science of Hayek's 'The Sensory Order'*. (pp. 159-177) London: Emerald Group Publishing Limited.

Jacobs, S. (1999). Michael Polanyi's Theory of Spontaneous Orders. *Review of Austrian Economics* 11: 111-127.

Katz, L.D. (ed.) (2000). *Evolutionary Origins of Morality: Cross-Disciplinary Perspectives*. Thorverton: Imprint Academic.

Keeler, J. P. (2001). Empirical evidence on the Austrian business cycle theory. *Review of Austrian Economics* 14(4), 331–351.

Keizer, W. (1994). Hayek's Critique of Socialism. In J. Birner, & R. van Zijp (Ed.), *Hayek, Co-ordination and Evolution: His Legacy in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (pp. 207-231). London and New York: Routledge.

Kelly, R. L. (1995). *The foraging spectrum: Diversity in hunter-gatherer life ways*. Washington, DC: Smithsonian Institution Press.

Keynes, J.M. (1971). *A Treatise on Money: The Pure Theory of Money. The Collected Writings of John Maynard Keynes*. London: Macmillan.

Keynes, J.M. (1914). Review of *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel* by Ludwig von Mises and of *Geld und Kapital* by Friedrich Bendixen. *Economic Journal*, 24 (September 1914): 417.

Kirzner, I. (1963). *Market Theory and the Price System*. London: D. Van Nostrand.

Kirzner, I.M. (1979) [1976]. On the Method of Austrian Economics. In E.G. Dolan (ed.) *The Foundations of Austrian Economics* (pp. 40–52). Kansas: Steed & Ward.

Kirzner, I. (1979). Equilibrium Versus Market Process. In Kirzner *Perception, Opportunity and Profit*, Chicago: University of Chicago Press.

Kirzner, I. (ed.) (1982). *Method, Process, and Austrian Economics: Essays in Honor of Ludwig von Mises*. Lexington MA & Toronto: Lexington Books.

Kirzner, I. (1985). *Discovery and the Capitalist Process*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Kirzner (1988). The Economic Calculation Debate: Lessons for Austrians. *The Review of Austrian Economics* 2: 1-18.

Kirzner, I. (1992). *The Meaning of Market Process: Essays in the development of modern Austrian Economics*. London & New York: Routledge.

Koppl, R. & Mongiovi G. (eds.) (1998). *Subjectivism and Economic Analysis: Essays in Memory of Ludwig M. Lachmann*. London and New York: Routledge.

Koppl, R. (1998). Lachmann on the Subjectivism of Active Minds. In R. Koppl & G. Mongiovi (eds.) *Subjectivism and Economic Analysis: Essays in Memory of Ludwig M. Lachmann* (p. 61-79). London and New York: Routledge.

Koppl, R. (ed.) (2004). *Advances in Austrian Economics vol. 7: Evolutionary Psychology and Economic Theory*. Oxford: Elsevier.

Koppl, R. (2008). Scientific Hermeneutics: A tale of two Hayeks. In R. Koppl (Ed.), *Advances in Austrian Economics vol. 11: Explorations in Austrian Economics* (pp. 102-122). London κ.α.: JAI Press, Emerald.

Koppl, R. (2010). Confessions of a Neuro-Hayekian. In Butos W.N. (ed.) *Advances in Austrian Economics 13: The Social Science of Hayek's The Sensory Order*. (pp. 391-397) London: Emerald Group Publishing Limited.

Koppl, R. & Luther W.J. (2011). Hayek, Keynes and Modern Macroeconomics. *Review of Austrian Economics* 25: 223-241.

Kotterman-van de Vosse, I. (1994). Hayek on the Rule of Law. In J. Birner, & R. van Zijp (Ed.), *Hayek, Co-ordination and Evolution: His Legacy in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (pp. 255-268). London and New York: Routledge.

Krecké, E., Krecké, C. & Koppl, R.G. (eds.) (2007). *Advances in Austrian Economics vol. 9: Cognition and Economics*. Oxford: JAI Press.

Kresge, S. & Wenar, L. (1994). *Hayek on Hayek: An Autobiographical Dialogue*. London & New York: Routledge.

Kropotkin, P. (2009) [1902]. *Αλληλοβοήθεια: Ένας παράγοντας εξέλιξης*. Μετάφραση Ευμορφία Στεφανοπούλου. Αθήνα: Καστανιώτης.

Kuhn, T. (1970). *The Structure of Scientific Revolutions* 2nd edition. Chicago: University of Chicago Press.

Kuhn, T. (1977). *The Essential Tension: Selected Studies in Scientific Tradition and Change*. Chicago: University of Chicago Press.

Kukathas, C. (1989). *Hayek and Modern Liberalism*. Oxford: Clarendon.

Lachmann, L. (1971). *The legacy of Max Weber*. Berkeley: Glendessary Press.

Lachmann L. (1990). Austrian Economics: A Hermeneutic Approach. In D. Lavoie (Ed.) *Economics and Hermeneutics* (pp. 132-144). London & New York: Routledge.

Lachmann L. (1994) [1978]. Carl Menger and the Incomplete Revolution of Subjectivism. In D. Lavoie *Expectations and the Meaning of Institutions: Essays in Economics by Ludwig Lachmann* (pp 207-121). London and New York: Routledge.

Lachmann L. (1994b) [1978]. Vicissitudes of Subjectivism and the Dilemma of the Theory of Choice. In D. Lavoie *Expectations and the Meaning of Institutions: Essays in Economics by Ludwig Lachmann* (pp 213-222). London and New York: Routledge.

Lachmann L. (1994c) [1991]. Austrian Economics: A Hermeneutic Approach. In D. Lavoie *Expectations and the Meaning of Institutions: Essays in Economics by Ludwig Lachmann* (pp 285-290). London and New York: Routledge.

Lakatos, I. & Musgrave, A. (1970). *Criticism and the Growth of Knowledge*. New York: Cambridge University Press.

Langlois, R. (1983). Systems theory, knowledge, and the social sciences. In F. Machlup & U. Mansfield (Eds) *The Study of Information: Interdisciplinary Messages*. New York: Wiley.

Langlois, R. (1985). Knowledge and rationality in the Austrian school: An analytical survey. *Eastern Economic Journal*, 9, 309–330.

Langlois, R. (1986). The new institutionalist economics: An introductory essay. In R. Langlois (Ed.), *Economics as a Process: Essays in the New Institutional Economics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Langlois, R. (1992). Orders and Organizations: Toward an Austrian Theory of Social Institutions. *Austrian Economics: Tensions and New Directions – Recent Economic Thought Series* 30: 165-192.

Langlois, R. (2004). Comment on *Group Selection and Methodological Individualism: Compatible and Complimentary* by Douglas Glen Whitman. In R. Koppl (ed.) *Advances in Austrian Economics* vol. 7: Evolutionary Psychology and Economic Theory (σ. 261-266). London: Elsevier.

Lavoie, D. (ed.) (1990). *Economics and Hermeneutics*. London & New York: Routledge.

Lavoie, D. (1994). The interpretive turn. In P. Boettke (ed.) *The Elgar companion to Austrian Economics* (σς. 54-62). Aldershot, UK: Edward Elgar.

Lavoie, D. (ed.) (1994b). *Expectations and the Meaning of Institutions: Essays in Economics by Ludwig Lachmann*. London and New York: Routledge.

Lavoie, D. (2011). The Interpretive Dimension of Economics: Science, Hermeneutics, and Praxeology. *Review of Austrian Economics* 24:91-128.

Leibniz, G.W.F. von (1969) [1710]. *Essais de Théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal*. Paris: Garnier-Flammarion.

Leoni, B. (2005) [1961]. *Freedom and the Law: Expanded third edition*. Liberty Fund: The online Library of Liberty.

Leppälä, S. (2010). Hayek on Prices and Knowledge: Supplementing “The Use of Knowledge in Society” with *The Sensory Order*. In Butos W.N. (ed.) *Advances in Austrian Economics 13: The Social Science of Hayek’s ‘The Sensory Order*. (pp. 237-259) London: Emerald Group Publishing Limited.

Leroux, A. (1997). L'evolutionnisme de Friedrich Hayek. Une double controverse revelatrice d'une double illusion. *Revue économique*, Vol. 48, No. 3: 751-760.

Leube, K.R. (2003). Some Remarks on Hayek's *The Sensory Order*. *Laissez-Faire*, 12-22.

Levine, P. (2007). Collective Action, Civic Engagement, and the Knowledge Commons. In Hess & Ostrom (eds.) *Understanding Knowledge as a Commons: From Theory to Practice* (pp. 171-208). Cambridge, MA & London: The MIT Press.

Lipovetsky, G. (1998). *Το Λυκόφως του καθήκοντος: η ανώδυνη ηθική των σύγχρονων δημοκρατικών καιρών* Μετάφραση Βερόνικα Μηγιάκη, Αθήνα: Καστανιώτης.

Loasby, B.L. (1998). Ludwig M. Lachmann: Subjectivism in Economics and the Economy. In R. Koppl & G. Mongiovi (eds.) *Subjectivism and Economic Analysis: Essays in Memory of Ludwig M. Lachmann* (p. 12-30). London and New York: Routledge.

Loasby, B.L. (1999). *Knowledge, Institutions and Evolution in Economics*. London & New York: Routledge.

Loasby, B.L. (2004). Hayek's Theory of Mind. In R. Koppl (Ed.) *Advances in Austrian Economics 7: Evolutionary Psychology and Economic Theory* (101-135) Amsterdam: Elsevier.

Loasby, B.L. (2005). Hayek's Theory of the Mind. In J.G. Backhaus (ed.) *Entrepreneurship, Money and Coordination: Hayek's Theory of Cultural Evolution* (pp. 47-72). Cheltenham UK & Northampton MA, USA: Edward Elgar.

Locke, J. (1690). *Two Treatises of Government*.

Lougee, W.P. (2007). Scholarly Communication and Libraries Unbound: The Opportunity of the Commons. In Hess & Ostrom (eds.) *Understanding Knowledge as a Commons: From Theory to Practice* (pp. 277-310). Cambridge, MA & London: The MIT Press.

MacIntyre, A. (1984). *After Virtue* 2nd ed. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

MacIntyre, A. (1988). *Whose Justice? Which Rationality?* Notre Dame: University of Notre Dame Press.

Mäki, U. et al. (eds.) (1993). *Rationality, Institutions and Economic Methodology*. London & New York: Routledge.

Mandeville, B. (1729). *The fable of the bees, or Private vices, publick benefits*. London: Printed and sold by J. Tonson.

Mantzavinos, C., North, D.C. & Shariq, S. (2004). Learning, Institutions, and Economic Performance. *Perspectives on Politics* 2-1: 75-84.

Marsch, L. (2010). Hayek: Cognitive Scientist Avant la Lettre. In Butos, W.N. (ed.) (2010a). *Advances in Austrian Economics 13: The Social Science of Hayek's 'The Sensory Order'*. (pp. 115-155) London: Emerald Group Publishing Limited.

Martens, B. (2004). *The Cognitive Mechanics of Economic Development and Institutional Change*. London and New York: Routledge.

McCloskey, D. (1990). Storytelling in Economics. In D. Lavoie (Ed.) *Economics and Hermeneutics* (pp. 59-74). London & New York: Routledge.

McPhail, E. (2009). Socialism after Hayek and Human Sociality. *Review of Austrian Economics* 22: 285-288.

McQuade, T.J. (2007). Science and Market as Adaptive Classifying Systems. In C. Krecke, E. Krecke & R. Koppl (Eds.) *Advances in Austrian Economics* (Vol. 9, pp. 51-86). Greenwich: JAI.

McQuade, T.J. (2010). Science and *The Sensory Order*. In Butos W.N. (ed.) *Advances in Austrian Economics 13: The Social Science of Hayek's The Sensory Order* (pp. 23-56). London: Emerald Group Publishing Limited.

McQuade, T.J. & Butos, W.N. (2003). Order-Dependent Knowledge and the Economics of Science. *The Review of Austrian Economics*, 16:2/3, 133-152.

McQuade, T.J. & Butos, W.N. (2005). The Sensory Order and Other Adaptive Classifying Systems. *Journal of Bioeconomics*, 7, 335-358

Menard, C. & Shirley, M.M. (2005). *Handbook of New Institutional Economics*. Dordrecht: Springer.

Menger C. (1892). On the Origins of Money. *Economic Journal* 2: 239-255.

Menger, C. (1985) [1883]. *Investigations into the Method of the Social Sciences with Special Reference to Economics*. New York & London: New York University Press.

Menger, C. (2004) [1871]. *Principles of Economics*. Auburn: Ludwig von Mises Institute.

Migone, A. (2011). Embedded Markets: A Dialogue between F.A. Hayek and Karl Polanyi. *Review of Austrian Economics* 24: 355-381.

Miller, D. (1989). The Fatalistic Conceit. *Critical Review* 3, no. 2.

Miller, E. (2010). *Hayek's The Constitution of Liberty: An Account of its Argument*. London: The Institute of Economic Affairs.

Miller, J.H. & Page, S.E. (2007). *Complex Adaptive Systems: An Introduction to computational models of social life*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.

Mises, L. von. (1936). La Theorie dite Autrichienne de Cycle Économique. *Bulletin of the Société Belge d'Etudes et d'Expansion*: 459-64.

Mises, L. von. (1951). *Socialism: An Economic and Sociological Analysis*. New Haven: Yale University Press.

Mises, L. von. (1953). *The theory of money and credit*. New Haven: Yale University Press.

Mises, L. von (1978a). *The Ultimate Foundation of Economic Science: An Essay on Method*. Kansas City: Sheed Andrews and McMeel.

Mises, L. von (1978b). *The Clash of Group Interests and other Essays*. New York: The Center for Libertarian Studies.

Mises, L. von (1981) [1957]. *Theory and history: An interpretation of social and economic evolution*. Auburn, AL: Ludwig von Mises Institute.

Mises, L. von (1981b). *Epistemological Problems of Economics*. New York: New York University Press.

Mises, L. von (1985). *Liberalism in the Classical Tradition*. New York: Foundation for Economic Education.

Mises, L. von (1990) [1920]. *Economic Calculation In the Socialist Commonwealth*. Auburn: Ludwig von Mises Institute.

Mises, L. von (1990b). *Money, Method, and the Market Process*. Auburn: Ludwig von Mises Institute.

Mises, L. von (1996) [1929]. *A Critique of Interventionism*. New York: Foundation for Economic Education.

Mises, L. von (1998) [1966]. *Human Action: A Treatise on Economics*. Auburn, AL: Ludwig von Mises Institute.

Mises, L. von (2000) [1938]. The Equations of Mathematical Economics and the Problem of Economic Calculation in a Socialist State. *The Quarterly Journal of Austrian Economics* 3-1: 27-32.

Mises, L. von (2006) [1956]. *The Anti-Capitalistic Mentality*. Indianapolis: Liberty Fund.

Mises, L. von (2006a) [1946]. Observations on Professor Hayek's Plan (Previously unpublished typewritten memorandum dated December 31, 1946). *Libertarian Papers* 1-2:1-3.

Mises, L. von (2007) [1944]. *Bureaucracy*. Indianapolis: Liberty Fund.

Mises, L. von (2008). *Planning for Freedom: Let the Market System Work*. Indianapolis: Liberty Fund.

Mises, L. von (2008) [1951]. *Profit and Loss*. Auburn: Ludwig von Mises Institute.

Modugno, R. (2009). *Murray N. Rothbard vs. the philosophers*. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute.

Montero, B. & White, M.D. (eds.) (2007). *Economics and the Mind*. London and New York: Routledge.

Montgomery M.R. (2000). Complexity Theory: An Austrian Perspective. In D. Colander (ed.) *Complexity and the History of Economic Thought: Perspectives on the History of Economic Thought* (pp. 227-240). London & New York: Routledge.

Mulgan, G. (1999). Αλληλένδεση: Η Ευθύνη, η Ελευθερία, οι Επιχειρήσεις και η Εξουσία στον Αιώνα που Ανατέλλει. Μετάφραση Δημήτρης Γεωργίου. Αθήνα: Καστανιώτης.

Muller, J.Z. (1997). *Conservatism: An Anthology of Social and Political Thought From David Hume to the Present*. Princeton NJ: Princeton University Press.

Muller, J.Z. (2007). The Limits of Spontaneous Order: Reflections on a Hayekian Theme. In L. Hunt & P. MacNamara (eds.) *Liberalism, Conservatism, and Hayek's Idea of Spontaneous Order* (pp. 197-210). New York, USA & Hampshire, UK: Palgrave, Macmillan.

Mulligan, R.F. (2006). An empirical examination of Austrian business cycle theory. *Quarterly Journal of Austrian Economics* 9-2: 69–93.

Nishiyama, C. (1984). Introduction. In C. Nishiyama and K.R. Leube (Eds.) *The Essence of Hayek* (pp. xxxvii-lxviii). Stanford: Hoover Institution Press.

North, D.C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.

North, D.C (2005). Institutions and the Performance of Economies over Time In C. Menard, & M.M. Shirley, *Handbook of New Institutional Economics* (pp. 21-30). Dordrecht: Springer.

Nozick, R. (1974). *Anarchy, state, and utopia*. New York: Basic Books.

O'Brien, D.P. (1994). Hayek as an Intellectual Historian. In J. Birner & R. Van Zijp *Hayek Co-Ordination and Evolution: His Legacy in Philosophy, Politics, Economics, and the History of Ideas* (pp. 343-374). London and New York: Routledge.

O'Driscoll, G.P. Jr (1977). *Economics as a Coordination Problem*. Kansas City: Sheed Andrews and McMeel.

O'Driscoll, G.P. Jr & Rizzo, M.J. (1996). *The Economics of Time and Ignorance* 2nd edition. London & New York: Routledge.

Oguz, F. (2000). The Role of Practical Knowledge in Market Processes: An Assessment of the Austrian Contribution. *Journal of Economic and Social Research* 2-2: 59-74.

Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Ostrom E., Walker J. & Gardner R. (1992). Covenants with and without a Sword: Self Governance is Possible. *The American Political Science Review* 86-2: 404-417.

Ostrom E., Walker J. & Gardner R. (1994). *Rules, Games, & Common-Pool Resources*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Ostrom E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ostrom E. (2005a). *Understanding Institutional Diversity*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Ostrom, E. (2005b). Doing Institutional Analysis: Digging Deeper than Markets and Hierarchies. In C. Menard, & M.M. Shirley, *Handbook of New Institutional Economics* (pp. 819-848). Dordrecht: Springer.

Ostrom (2005c). Policies that Crowd out Reciprocity and Collective Action. In H. Gintis, S. Bowles et al. (eds.) *Moral Sentiments and Material Interests: The Foundations of Cooperation in Economic Life* (pp. 253-276). Cambridge, MA: The MIT Press.

Palmer, T.G. (1987). Gadamer's Hermeneutics and Social Theory. *Critical Review* 1 (3) Summer: 1-11.

Palmer, T.G. (1990). The Hermeneutical View of Freedom: Implications of Gadamerian Understanding for Economic Policy. In D. Lavoie *Economics and Hermeneutics* (pp. 295-315). London and New York: Routledge.

Parusniková, Z. & Cohen, R.S. (eds.) (2009). *Rethinking Popper*. New York: Springer.

Patterson, D. (2012). *Alfred Tarski: Philosophy of Language and Logic*. New York: Palgrave Macmillan.

Peart, S.J. & Levy D.M. (2009). After Hayek: On Theodore Burczak's Socialism after Hayek. *Review of Austrian Economics* 22: 293-296.

Pennington, M. (2003). Hayekian Political Economy and the Limits of Deliberative Democracy. *Political Studies* 51: 722-739.

Περλικός, Φ. (2011). *Κατανοώντας την Ελευθερία: Μια Συνοπτική Παρουσίαση του Συντάγματος της Ελευθερίας του F.A. Hayek*. Αθήνα: Πύλες.

Petsoulas, C. (2001). *Hayek's Liberalism and its Origins: His Idea of spontaneous order and the Scottish Enlightenment*. London and New York: Routledge.

Pinker, S. (1999). *How The Mind Works*. New York: W.W. Norton.

Pinker, S. (2002). *The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature*. New York: Penguin.

Plotkin, H. (1994). *The Nature of Knowledge*. Harmondsworth: Allen Lane/ Penguin.

Polanyi, K. (1951). *The Logic of Liberty*. London: Routledge and Kegan Paul.

Polanyi, K. (2001) [1944]. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston MA: Beacon Press

Polanyi, K. (2005) [1958]. *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*. London & New York: Routledge.

Popper, K. (1963). *Conjectures and Refutations*. New York: Basic Books.

Popper, K. (1972). *Objective knowledge*. Oxford: Clarendon Press.

Popper, K. (1978). *Three Worlds*. The Tanner Lecture on Human Values delivered at the University of Michigan, April 7, 1978.

Popper, K. (1987). Natural Selection and the Emergence of Mind. In G. Radnitzky & W.W. Bartley (eds.) *Evolutionary Epistemology, Rationality, and the Sociology of Knowledge* (pp. 139-156). La Salle, Illinois: Open Court.

Popper, K. (2005) [1957]. *The Poverty of Historicism*. London & New York: Routledge.

Popper, K. (2006) [1959]. *The Logic of Scientific Discovery*. London & New York: Routledge.

Popper, K (2013) [1945]. *The Open Society and Its Enemies*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Posner, R.A. (2005). Hayek, Law and Cognition. *New York University Journal of Law and Liberty* 1: 147-166.

Posner, R.A. (2007). Cognitive Theory as the Ground of Political Theory in Plato, Popper, Dewey, and Hayek. In: E. Krecke, C. Krecke & R. Koppl (Eds), *Advances in Austrian Economics* (Vol. 9, pp. 253-274). Amsterdam: Elsevier.

Postema, G.J. (1982). Co-ordination and convention at the Foundation of Law. *Journal of Legal Studies* xi (January): 165-203.

Postema, G.J. (2009). Nature as First Custom: Hayek on the Evolution of Social Rules. *UNC Legal Studies Research Paper No. 1505430*.

- Postrel, V. (1998). *The Future and Its Enemies*. New York: Free Press.
- Ποταμιάνος, Δ. (1997). *Στον Κήπο: Δοκιμές Υλικού Πολιτισμού*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Ποταμιάνος, Δ. (2000). *Ενικός - Πληθυντικός: Δοκιμή Εξελικτικής Ανθρωπολογίας*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Ποταμιάνος Δ. (2008). Εισαγωγή στο Hayek *Το Σύνταγμα της Ελευθερίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη - Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής.
- Potts, J. (2000). *The New Evolutionary Microeconomics*. Cheltenham UK & Northampton MA, USA: Edward Elgar.
- Radnitzky, G. & Bartley, W.W. III (eds.) (1987). *Evolutionary Epistemology, Rationality, and the Sociology of Knowledge*. La Salle, Illinois: Open Court.
- Rawls, J. (1990). *A Theory of Justice, revised edition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rawls, J. (2001). *Justice as Fairness: A Restatement*. Cambridge, MA & London: Harvard University Press.
- Reber, A.S. (1993). *Implicit Learning and Tacit Knowledge: An Essay on the Cognitive Unconscious*. New York & Oxford: Oxford University Press, Clarendon Press.
- Ricardo, D. (2001) [1817]. *On the principles of political economy and taxation*. London: Electric Book Co.
- Ridley, M. (1997). *The Origins of Virtue: Human Instincts and the Evolution of Cooperation*. New York: Viking.
- Rizzello, S. (1999). *The Economics of the Mind*. Cheltenham UK and Northampton MA,: Edward Elgar Publishing.
- Rizzello, S. (2002). Subjective Diversity and Social Learning: A Cognitive Perspective for Understanding Institutional Behavior. *Constitutional Political Economy* 13: 197-210.

Rizzello, S. (ed.) (2003). *Cognitive Developments in Economics*. London & New York: Routledge.

Rizzo, M.J. (1979). *Time, Uncertainty, and Disequilibrium: Exploration of Austrian Themes*. Lexington MA & Toronto: Lexington Books.

Roos, N.H.M. (1994). Hayek's Kantian Heritage and Natural Law. In J. Birner, & R. van Zijp (Eds.), *Hayek, Co-ordination and Evolution: His Legacy in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (pp. 287-310). London and New York: Routledge.

Rothbard, N.M (1973). Praxeology as the Method of Economics. In M. Natanson (ed.) *Phenomenology and the Social Sciences*. Evanston: Northwestern University Press.

Rothbard, N.M. (1979) [1976]. Praxeology: The Methodology of Austrian Economics. In E.G. Dolan (ed.) *The Foundations of Austrian Economics* (pp. 19–39). Kansas: Steed & Ward.

Rothbard, N.M. (1995a). *Economic Thought before Adam Smith: An Austrian Perspective on the History of Economic Thought, vol. I*. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute.

Rothbard, N.M. (1995b). *Classical Economics: An Austrian Perspective on the History of Economic Thought, vol. II*. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute.

Rothbard, N.M. (2004) [1962]. *Man, Economy and the State*. Auburn: Ludwig von Mises Institute.

Ross, D. (2005). *Economic Theory and Cognitive Science: Microexplanation*. Cambridge MA, London UK: The MIT Press.

Rowland, B.M. (1987). *Ordered Liberty and the Constitutional Framework*. New York, Westport, London: Greenwood Press.

Rowland, B.M. (1988). Beyond Hayek's Pessimism: Reason, Tradition and Bounded Constructivist Rationalism. *British Journal of Political Science* 18-2: 221-241.

Rubin, P.H. & Gick, E. (2004). Hayek and Modern Evolutionary Theory. In R. Koppl (ed.) *Advances in Austrian Economics vol. 7: Evolutionary Psychology and Economic Theory* (pp. 79-100). London: Emerald Group Publishing.

Rubin, P.H. (2005). Legal Systems as Frameworks for Market Exchanges. In C. Menard, & M.M. Shirley, *Handbook of New Institutional Economics* (pp. 41-68). Dordrecht: Springer.

Ryle, G. (1946). Knowing How and Knowing That. *Proceedings of the Aristotelian Society* vol. 46: 1-16.

Ryle, G. (2009) [1949]. *The Concept of Mind, 60th Anniversary Edition*. London & New York: Routledge.

Sabooglu, M. & Langlois, R.N. (1995). Knowledge and Meliorism in the Evolutionary Theory of F.A. Hayek. *Economics Working Papers*. Paper 199504.

Sandel, M.J. (1998). *Liberalism and the Limits of Justice* 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Schnellenbach, J. (2002). New Political Economy, Scientism and Knowledge: A Critique from a Hayekian Perspective, and a Proposal for an Extension of the Research Agenda. *American Journal of Economics and Sociology*, 61 (1) Special Issue: The New Political Economies: A Collection of Essay from around the World (Jan. 2002): 193-214.

Schulak, E.M. & Unterköfler (2011). *The Austrian School of Economics: A History of Its Ideas, Ambassadors, and Institutions*. Auburn: Ludwig von Mises Institute.

Schumpeter, J.A. (1939). *Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. New York and London: MacGraw-Hill.

Schumpeter, J.A. (1980). *Methodological Individualism*. Brussels: Institutum Europaeum.

Schumpeter, J.A. (2003) [1943]. *Capitalism, Socialism and Democracy*. London and New York: Routledge.

Schweik, C.M. (2007). Free/Open-Source Software as a Framework for Establishing Commons in Science In Hess & Ostrom (eds.) *Understanding Knowledge as a Commons: From Theory to Practice* (pp. 277-310). Cambridge, MA & London: The MIT Press.

Sciabarra, C.M. (1995). *Marx, Hayek, and Utopia*. New York: SUNY Press.

Sechrest, L.J. (1998). The Irrationality of the Extended Order: The Fatal Conceit of F.A. Hayek. *Reason Papers* 23: 38-65.

Selgin, G.A. (1990). *Praxeology and Understanding: An Analysis of the Controversy in Austrian Economics*. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute.

Sethi, R. & Somanathan E. (2005). Norm Compliance and Strong Reciprocity. In H. Gintis, S. Bowles et al. (eds.) *Moral Sentiments and Material Interests: The Foundations of Cooperation in Economic Life* (pp. 229-250). Cambridge, MA: The MIT Press.

Shand, A.H. (1984). *The Capitalist Alternative: An Introduction to Neo-Austrian Economics*. Somerset: Wheatsheaf Books.

Shearmur, J. (1994). Hayek and the Case for Markets. In J. Birner, & R. van Zijp (Ed.), *Hayek, Co-ordination and Evolution: His Legacy in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (pp. 190-206). London and New York: Routledge.

Shearmur, J. (1996). *Hayek and After: Hayekian Liberalism as a Research Programme*. London and New York: Routledge.

Shearmur, J. (1996b). *The political thought of Karl Popper*. London and New York: Routledge.

Shearmur, J. (2006). Hayek's Politics. In E. Feser (Ed.) *The Cambridge Companion to Hayek* (pp. 148-170) Cambridge: Cambridge University Press.

Shenfield, A. (1977). Scientism and the Study of Society. In F. Machlup (ed.) *Essays on Hayek* (pp. 61-72). London: Routledge and Kegan Paul.

Shipley, T. (1995). *Intersensory Origin of Mind: A Revisit to Emergent Evolution*. London and New York: Routledge.

Silk, J.B. (2005). The Evolution of Cooperation in Primate Groups. In H. Gintis, S. Bowles et al. (eds.) *Moral Sentiments and Material Interests: The Foundations of Cooperation in Economic Life* (pp. 43-74). Cambridge, MA: The MIT Press.

Smith, A. (1978) [1776]. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, New York: Oxford University Press.

Smith, B. (1997). The Connectionist Mind: A Study of Hayekian Psychology. In S.F. Frowen (ed.) *Hayek: Economist and Social Philosopher: A Critical Retrospect* (pp. 9-29) London: Macmillan.

Smith, C. (2006). *Adam Smith's Political Philosophy: The Invisible Hand and Spontaneous Order*. London and New York: Routledge.

Smith, V.L. (2003). Constructivist and Ecological Rationality in Economics. *The American Economic Review* 93-3: 465-508.

Smith, V.L. (2005). Hayek and Experimental Economics. *Review of Austrian Economics* 18-2: 135-144.

Smith, V.L. (2008). *Rationality in Economics: Constructivist and Ecological Forms*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sober, E, & Wilson, D.S. (1988). *Unto Others: The Evolution and Psychology of Unselfish Behavior*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Sober, E. & Wilson D.S. (2004). On Group Selection and Methodological Individualism – A Reply to Douglas Glen Whitman. In R. Koppl (ed.) *Advances in Austrian Economics vol. 7: Evolutionary Psychology and Economic Theory* (pp. 251-260). London: Elsevier.

Spadaro, L.M. (ed.) (1978). *New Directions in Austrian Economics*. Kansas City: Sheed Andrews and McMeel.

Steele, D.R. (1987). Hayek's Theory of Cultural Group Selection. *Journal of Libertarian Studies* 8:2.

Steele, G.R. (2001). *Keynes and Hayek: The money economy*. London and New York: Routledge.

Steele, G.R. (2002). Hayek's Sensory Order. *Theory & Psychology*, 12(3), 126-147.

Steele, G.R. (2007). *The Economics of Friedrich Hayek*, 2nd ed. London: Palgrave Macmillan.

Steele, G.R. (2010). Reflecting Upon Knowledge: Hayek's Psychology and Social Science. In Butos W.N. (ed.) (2010). *Advances in Austrian Economics 13: The Social Science of Hayek's 'The Sensory Order*. (pp. 57-81) London: Emerald Group Publishing Limited.

Streit, M. (1993). Cognition, competition, and catallaxy. *Constitutional Political Economy*, 4(2), 223 - 262.

Suber, P. (2007). Creating an Intellectual Commons through Open Access. In Hess & Ostrom (eds.) *Understanding Knowledge as a Commons: From Theory to Practice* (pp. 171-208). Cambridge, MA & London: The MIT Press.

Sugden, R. (1989). Spontaneous Order. *The Journal of Economic Perspectives* 3-4: 85-97.

Taylor, T.C. (1980). *An Introduction to Austrian Economics*. Auburn: Ludwig von Mises Institute.

Tebble, A.J. (2010). *F.A. Hayek (Major Conservative and Libertarian Thinkers 13)*. New York: Continuum.

ter Hark, M. (2004). *Popper, Otto Selz, and the Rise of Evolutionary Epistemology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Thomsen, E.F. (1992). *Prices and Knowledge: A market-process perspective*. London & New York: Routledge.

Tooby J. & Cosmides, L. (1992). The Psychological Foundations of Culture. In J.H. Barkow, L. Cosmides & J. Tooby (eds.) *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture* (pp. 19-136). New York & Oxford: Oxford University Press.

Tuerck, D.G. (1995). Economics as Mechanism: The Mind as Machine in Hayek's Sensory Order. *Constitutional Political Economy*, 6, 281-292.

Udehn, L. (2001). *Methodological Individualism: Background, History and Meaning*. London and New York: Routledge.

Udehn, L. (2002). The Changing Face of Methodological Individualism. *Annual Review of Sociology* 28: 479-507.

Vanberg, V.J. (1986). Spontaneous Market Order and Social Rules: A Critical Examination of F.A. von Hayek's Theory of Cultural Evolution. *Economics and Philosophy* 2, 75–100.

Vanberg, V.J. (1994). *Rules and Choice in Economics*. London & New York: Routledge.

Vanberg, V.J. (1994b). Hayek's Legacy and the Future of Liberal Thought. *Journal des Economistes et des Etudes Humaines*, vol. V, no. 4 (Decembre 1994), pp. 451-83.

Vanberg, V. (1994c). Cultural Evolution, Collective Learning, and Constitutional Design. In: Reisman, D. (ed.) *Economic Thought and Political Theory*, pp. 171–204. Boston: Kluwer.

Vanberg, V.J. (2004). Austrian Economics, Evolutionary Psychology and Methodological Dualism: Subjectivism Reconsidered. In R. Koppl (Ed.) *Advances in Austrian Economics 7: Evolutionary Psychology and Economic Theory* (155-200) Amsterdam: Elsevier.

van den Hauwe, L.M.P (2011). Hayek, Gödel, and the case for methodological dualism, *Journal of Economic Methodology*, 18-4: 387-407.

van Dun, F. (1994). Hayek and Natural Law: The Humean Connection. In J. Birner, & R. van Zijp (Ed.), *Hayek, Co-ordination and Evolution: His Legacy in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (pp. 269-286). London and New York: Routledge.

van Zijp, R. & Visser H. (1994). Mathematical Formalization and the Domain of Economics: The Case of Hayek and New Classical Economics. In J. Birner, & R. van Zijp (Ed.), *Hayek, Co-ordination and Evolution: His Legacy in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (pp. 67-93). London and New York: Routledge.

Vaughn, K.I. (1994a). *Austrian economics in America: The migration of a Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Vaught, K.I (1994b). *The Socialist Calculation Debate*. In P. Boettke (1994) *The Elgar Companion to Austrian Economics* (pp. 478-486). Aldershot: Elgar.

Vaughn, K.L. (1999). Hayek's Implicit Economics: Rules and the Problem of Order. *Review of Austrian Economics*, 11, 129–144.

Vernon, R. (1976). The 'Great Society' and the 'Open Society': Liberalism in Hayek and Popper. *Canadian Journal of Political Science* 9-2: 261-276.

Vernon, R. (1979). Unintended Consequences. *Political Theory* 7-1: 57-73.

Vromen, J.J. (1995). *Economic Evolution: An Enquiry into the Foundations of New Institutional Economics*. London & New York: Routledge.

Wade Hands, D. (2001). *Reflection without Rules: Economic Methodology and Contemporary Science Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Weber, M. (1949). *The Methodology of the Social Sciences*. New York: The Free Press.

Weigand, H. (2008). Complex Mimetic Systems. *Contagion: Journal of Violence, Mimesis, and Culture*, 15/16, 63–88.

Weimer, W.B. (1979). *Notes on the Methodology of Scientific Research*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Weimer, W.B. (1982). Hayek's approach to the problems of complex phenomena: An introduction to the theoretical psychology of The Sensory Order. In: W.B. Weimer & D. Palermo (Eds), *Cognition and the Symbolic Processes* (vol. II, pp. 241-285). Hillsdale: Laurence B. Erlbaum.

Wenzel, N.G. (2010). An Institutional Solution for a Cognitive Problem: Hayek's Sensory Order as Foundation for Hayek's Institutional Order. In Butos W.N. (ed.) (2010). *Advances in Austrian Economics 13: The Social Science of Hayek's 'The Sensory Order'*. (pp. 311-335) London: Emerald Group Publishing Limited.

White, L. (1984). *The Methodology of the Austrian School Economists*. New York: Center for Libertarian Studies.

Whitehead, A.N. (1911). *An Introduction to Mathematics*. London: Williams and Norgate.

Whitman, D.G. (1998). Hayek contra Pangloss on Evolutionary Systems, Constitutional Political Economy, 9: 45-66.

Whitman, D.G. (2004). Group Selection and Methodological Individualism: Compatible and Complementary. In R. Koppl (ed.) *Advances in Austrian Economics vol. 7: Evolutionary Psychology and Economic Theory* (pp. 221-250). London: Elsevier.

Whitman, D.G. (2009). The Rules of Abstraction. *Review of Austrian Economics* 22: 21-41.

Wicksell, K. (1962) [1898]. *Interest and Prices: A Study of the Causes Regulating the Value of Money*. New York: Sentry.

Wicksell, K. (1977). *Lectures on Political Economy*, vol. 1 & 2, edited by L. Robbins. Fairfield: Augustus M. Kelley.

von Wieser, F. (2009) [1889]. *Natural Value*. Indianapolis: Liberty Fund.

Williamson, O.E. (2005). Transaction Cost Economics, In C. Menard, & M.M. Shirley, *Handbook of New Institutional Economics* (pp. 41-68). Dordrecht: Springer.

Wilson, D.S. & Sober, E. (1994). Reintroducing Group Selection to the Human Behavioral Sciences. *Behavioral and Brain Sciences*, 17, 585–608.

Witt, U. (1994). The Theory of Societal Evolution: Hayek's Unfinished Legacy. In J. Birner & R. van Zijp (Eds.), *Hayek, Co-Ordination and Evolution: His Legacy in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (σ. 178-189). London and New York: Routledge.

Wittgenstein, L. (1958). *Philosophical Investigations* 3rd edition. New York: Macmillan.

Wozinski, J. (2010). Hayek and Departure from Praxeology. *Libertarian Papers* 2-24

Wynne-Edwards, V.C. (1962). *Animal Dispersion in Relation to Social Behavior*. Edinburgh: Oliver & Boyd.

Yeager, L.B. (1984). Hayek and the psychology of socialism and freedom. *AEI Economist*, November, 15.

Yeager, L.B. (1989). Reason and Cultural Evolution. *Critical Review* 3:2.

Young W., Leeson R. & Darity W. Jr. (2004). *Economics, Economists, and Expectations: Microfoundations to Macroapplications*. London & New York: Routledge.

Zywicki, T.J. (2000). Was Hayek Right About Group Selection After All? Review Essay of *Onto Others: The Evolution and Psychology of Unselfish Behavior*, by Elliot Sober and David Sloan Wilson. *Review of Austrian Economics* 13: 81-95.

Zywicki, T.J. (2004). Reconciling Group Selection and Methodological Individualism.
In R. Koppl (ed.) *Advances in Austrian Economics vol. 7: Evolutionary Psychology and
Economic Theory* (pp. 267-278). London: Elsevier.